มังคลัตถทีปนี แปล

เล่ม ๒

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๓

[๑๑๕] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓: ความเป็นผู้มีสุตะมาก ชื่อว่า พาหุสัจจะ. ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ศิลปะ. แม้ในฎีกาแห่งวาเสฏฐสูตร ในมัชฌิมปัณณาสก์ ท่านก็กล่าวว่า "ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม ชื่อว่า ศิลปะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลต้องศึกษาด้วยอุลายนั้น ๆ." กฎสำหรับฝึกหัดกายวาจาและจิต อธิบายว่า "เครื่องกัน เครื่องห้ามกายวาจาและจิตเหล่านั้น จากอาบัติบ้าง จาโทษเครื่องทุศีลบ้าง จากอกุศลกรรมบถบ้าง ตามสมควร" ชื่อว่า วินัย. ส่วนในอรรถกถาทั้งหลายมีสมันตปาสาทิกาเป็นต้น ท่านกล่าวหมายเอาพระวินัยปิฎกอย่างเดียวว่า " ก็อุบายนั่น ย่อมฝึกกายด้วย วาจาด้วย เพราะเกียดกันเสียซึ่งอัชฌาจารทางกายและทางวาจา เหตุนั้น อุบายนั่นจึงชื่อว่าวินัย.[๑]" ในอรรถกถา[๒]ท่านกล่าวว่า "บทว่า ศึกษาดีแล้ว คือสำเหนียกแล้วด้วยดี. บทว่า กล่าวดีแล้ว คือกล่าวแล้วด้วยดี. ศัพท์ว่า **ยา** เป็นศัพท์แสดงอรรถไม่จำกัด. คำเปล่ง คือคำเป็นทาง

๑. สมันตะ ๑/๑๘๒ ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๔๘.

ชื่อว่า วาจา."

อรรถกถาแห่งรูปกัณฑ์[๑]ว่า " สัททชาติใด อันเขาพูดกัน เหตุนั้น สัททชาตินั้น ชื่อว่าวาจา. สัททชาติใด อันเขาเปล่ง เหตุนั้น สัททชาตินั้น ชื่อว่าวาจา. การเปล่งถ้อยคำ ชื่อว่าคำเป็นทาง. ถ้อยคำนั้นด้วย เป็นทางด้วย แห่งเหล่าชนผู้ประสงค์จะทราบเอง และประสงค์จะให้ผู้อื่นทราบเนื้อความ แม้เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **พฺยปฺโถ.**"

อรรถกถาแห่งมุ[๒]สาวาทสิกขาบทว่า "คำเป็นทาง ชื่อว่า **พฺยปฺโถ**. จริงอยู่ วาจาเท่านั้น เป็นทางของชนทั้งหลายผู้ถึง ทิฏฐานุคติ [คือเป็นตัวอย่าง] แม้ของชนเหล่าอื่น ท่านจึงเรียกว่า **พฺยปฺโถ**."

อาเทศวาจาศัพท์เป็น **พฺย**ในเพราะปถศัพท์หนปลาย ด้วยสูตร ในสัททนีติปกรณ์ ตอนว่าด้วยสนธิกัปปะว่า " **วาจาย โพฺย ปเถ** [แปลงวาจาศัพท์เป็น **พฺย** ในเพราะปถศัพท์] " ก็ได้ ด้วยมหาพฤทธิ์ ก็ได้.

บทว่า **เอตํ** ความว่า " เทพดา ท่านจงถือว่า 'พาหุสัจจะ ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว ๑ วาจาสุภาษิต ๑ กรรม ๔ อย่างนี้ เป็นมงคลอย่างสูงสุด" ความสังเขปในคาถาที่ ๓ นี้ เท่านี้. ส่วน ความพิสดารในคาถาที่ ๓ นี้ ดังต่อไปนี้ :-

๑. อฏฺฐสาลินี ๔๗๒. ๒. สมนฺต. ๒/๒๘๓.

กถาว่าด้วยพาหุสัจจะ

[๑๑๖] ความเป็นผู้มีสุตะมาก ชื่อพาหุสัจจะ. โดยอรรถ พาหุสัจจะ ได้แก่ความเป็นผู้ฉลาดในกิจนั้น ๆ อันเกิดขึ้นเพราะเรียนบ้าง เพราะฟังบ้าง ซึ่งพระพุทธวจนะหรือศิลปะภายนอก (พระพุทธศาสนา) ยกความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม ที่พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาด้วยสิปปศัพท์อันจะตรัส (ข้างหน้า) เสีย. พาหุสัจจะนั้นมี ๒ อย่าง ด้วยสามารถพาหุสัจจะของบรรพชิตและคฤหัสถ์. ใน ๒ อย่างนั้น ความเป็นผู้ทรงจำคำสอนของพระศาสดา ที่พระผู้มีพระ-ภาคทรงพรรณนาไว้ในอุรุเวลสูตรเป็นต้น โดยนัยเป็นอาทิอย่างนี้ว่า "ภิกษุเป็นพหุสูต ทรงสุตะ มีสุตะเป็นที่สั่งสม " ดังนี้ ชื่อว่าพาหุสัจจะของบรรพชิต.

อุรุเวล[๑]สูตร มาในปฐมปัณณาสก์ แห่งจตุกกนิบาต อังคุตตร-นิกาย.

[๑๑๗] อรรถกถาแห่งอุรุเวลสูตร[๒]นั้นว่า "สุตะ คือนวังค-สัตถุศาสน์ของภิกษุนั้นมาก อธิบายว่า เป็นอันเธอเรียนแล้ว ด้วยสามารถอักขระเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งบาลีและอนุสนธิ. ภิกษุนั้นชื่อว่า พหุสสุตะ. บทว่า **สุตธโร** คือเป็นผู้รองรับสุตะไว้ได้. จริงอยู่ พระพุทธวจนะอันภิกษุใดเรียนแต่บาลีประเทศนี้ เลือนหายไปจากบาลีประเทศนี้ ไม่คงอยู่ ดุจน้ำในหม้อทะลุ เธอ ไม่อาจจะกล่าว

๑. องฺ. จตุกฺก ๒๑/๒๕. ๒. มโนรถปูรณี. ๒/๓๔๗.

หรือบอกสูตรหรือชาดกอย่างหนึ่ง ในท่ามกลางบริษัท. ภิกษุนี้ หาชื่อว่าผู้ทรงสุตะไม่. ส่วนพระพุทธวจนะอันภิกษุใดเรียนแล้ว ย่อมเป็นอย่างเวลาที่ตนเรียนมาแล้วนั้นแหละ เมื่อเธอไม่ทำการสาธยาย ตั้ง ๑๐ ปี ตั้ง ๒๐ ปี ก็ไม่เลือนหาย, ภิกษุนี้ ชื่อว่าผู้ทรงสุตะ. บทว่า **สุตสนฺนิจโย** ได้แก่ผู้สั่งสมสุตะ. ก็สุตะอันภิกษุใดสั่งสมไว้ในตู้คือหทัย ย่อมคงอยู่ ดุจรอยจารึกที่ศิลา และดุจมันเหลวราชสีห์[๑]ที่เขาใส่ไว้ในหม้อทองคำ ภิกษุนี้ ชื่อว่าผู้มีสุตะเป็นที่สั่งสม."

ฎีกาแห่งอุรุเวลสูตรนั้นว่า "พระปริยัติธรรม ชื่อว่าสุตะ เพราะเป็นธรรมอันผู้มีความต้องการด้วยการออกจากวัฏฏทุกข์ควรฟัง ภิกษุใด ทรงสุตะนั้น เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่าผู้ทรงสุตะ. สุตะมีบท ๆ เดียว ไม่ตกหล่นไปแม้อักษรเดียวสั่งสมอยู่ เหตุนั้น สุตะนั้นชื่อว่าสิ่งที่สั่งสมอยู่ สุตะเป็นสิ่งที่สั่งสมอยู่ มีในภิกษุนั้น เหตุนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่ามีสุตะเป็นที่สั่งสมอยู่ (ครบครัน)[๒]

ก็บุคคลผู้เป็นพหุสูต เข้าถึงโดยสุตะ เป็นผู้อันพระศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว. จริงอยู่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอัปปัสสุตสูตร ในปฐมปัณณาสก์ แห่งจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๓]ว่า-

๑ Lion สิงโต. ๒. เช่น สุตะว่าพุทฺโธ ก็คงเป็นบทว่า พุทฺโธอยู่ พุ ไม่หายไป หรือ โธ ไม่เลือนไป เธอทรงไว้ได้ครบสุตะนั้น ๆ. อนึ่ง แม้ สนฺนิจโย จะเป็นบทปลงหรือคุณบท ก็ใช้ สตํ เป็นประธานได้ เพราะลิงค์ของสนฺนิจโย เป็นอยู่อย่างนั้น เหมือนอย่าง สรณํ เป็นคุณบทของพุทฺโธ. ๓. องฺ. จตุกฺก. ๑/๒๘.

[นวังคสัตถุศาสน์]

"ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก. บุคคล ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ บุคคลมีสุตะน้อย (ทั้ง) ไม่เข้าถึงโดยสุตะ, บุคคลมีสุตะน้อย (แต่) เข้าถึงโดยสุตะ, บุคคลมีสุตะมาก (แต่) ไม่เข้าถึงโดยสุตะ, บุคคลมีสุตะมาก (ทั้ง) เข้าถึงโดยสุตะ. ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตะน้อย (ทั้ง) ไม่เข้าถึงโดยสุตะ เป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย สุตะ คือ สุตตะ[๑] เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทานะ อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธัมมะ เวทัลละ ของบุคคลบางคนในศาสนานี้ มีน้อย, เขาหาเป็นผู้รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งสุตะอันน้อยนั่นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่, อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตะน้อย (ทั้ง) ไม่เข้าถึงโดสุตะ. ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตะน้อย (แต่) เข้าถึงโดยสุถตะ เป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย สุตะ คือ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ เวทัลละ ของบุคคลบางคนในศาสนานี้ มีน้อย,

๑. สุตตะ ได้แก่ระเบียบคำที่แสดงเนื้อความได้เรื่องหนึ่ง ๆ. เคยยะ ได้แก่ระเบียบคำที่มีจุณณิยบทบ้างคาถาบ้างปนกัน. เวยยากรณะ ได้แก่ระเบียบคำที่มีจุณณิยบทล้วน ไม่มีคาถาปน. คาถา ได้แก่ระเบียบคำที่ผูกประพันธ์เป็นคาถา ต่างโดยฉันทลักษณะและพฤติลักษณะ. อุทานะ ได้แก่ระเบียบคำที่พระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงเปล่งด้วยโสมนัส. อิติวุตตกะ ได้แก่ระเบียบคำที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นร้อยแก้วในเบื้องต้นแล้ว ตรัสยาข้อความนั้น (คำนิคม) ในภายหลัง. ชาตกะ ได้แก่ระเบียบคำที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงบุรพจารีตเป็นที่มาแล้วในอดีต. อัพภูตธัมมะ ได้แก่ระเบียบคำที่แสดงความอัศจรรย์. เวทัลละ ได้แก่ระเบียบคำที่ผู้ถามได้ความรู้แจ้ง และมีความยินดีถามต่อ ๆ ขึ้นไป รวมสุตะ ๙ นี้ เรียกนวังคสัตถุศาสน์.

(แต่) เขาเป็นผู้รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งสุตะน้อยนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตะน้อย (แต่) เข้าถึงโดยสุตะ. ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตะมาก (แต่) ไม่เข้าถึงโดยสุตะ เป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย สุตะ คือ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ เวทัลละ ของบุคคลบางคนในศาสนานี้ มีมาก, (แต่) เขาหาเป็นผู้รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งสุตะมากนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่. อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตะมาก (แต่) ไม่เข้าถึงโดยสุตะ. ภิกษุทังหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตะมาก (ทั้ง) เข้าถึงโดยสุตะ เป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย สุตะ คือ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ เวทัลละ ของบุคคลบางคนในศาสนานี้ มีมาก, (ทั้ง) เขาก็เป็นผู้รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งสุตะมากนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตะมาก (ทั้ง) เขาถึงโดยสุตะ. ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก."

(พระผู้มีพระภาคผู้พระสุคตศาสดา ได้ตรัสไวยากรณ์นี้ ครั้นแล้วได้ตรัสคำลงท้าย เป็นประพันธคาถาอื่นต่อไปว่า :-)

"ถ้าบุคคลแม้มีสุตะน้อย (ทั้ง) ไม่ตั้งมั่นอยู่
ในศีล; บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนเขาโดย
ส่วนสอง คือ ทั้งโดยศีล ทั้งโดยสุตะ. ถ้า
บุคคลแม้มีสุตะน้อย (แต่) ตั้งมั่นดีอยู่ในศีล;

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาโดยศีล (แต่)
สุตะของเขาหาถึงพร้อมไม่. ถ้าบุคคลแม้มี
สุตะมาก (แต่) ไม่ตั้งมั่นอยู่ในศีล, บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมติเตียนเขาโดยศีล (แต่) สุตะ
ของเขาย่อมถึงพร้อม. ถ้าบุคคลแม้มีสุตะมาก
(ทั้ง) ตั้งมั่นอยู่ในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อม
สรรเสริญเขาโดยส่วนสอง คือ ทั้งโดยศีล
ทั้งโดยสุตะ. ใครเล่าควรจะติเตียนบุคคลผู้มี
สุตะมาก ผู้ทรงธรรม มีปัญญา เป็นพุทธสาวก
ผู้เป็นดังแท่งทองชมพูนุทนั้นได้, แม้เหล่า
เทพเจ้าก็ชมเขา ถึงพรหมก็สรรเสริญ."

อรรถกถาแห่งอัปปัสสุตสูตรนั้น ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุปฺปนฺโน** แปลว่า ไม่เข้าถึง."

ฎีกาแห่งอัปปัสสุตสูตรนั้น ว่า " สองบทว่า **อปฺปกํ สุตํ** ความว่า บรรดาสัตถุศาสน์มีองค์ ๙ องค์อะไร ๆ ก็ตาม จัดเป็นสุตะ (ทั้งนั้น), เพื่อทรงแสดงองค์ ๙ นี้นั้น จึงตรัสว่า สุตตะ เคยยะ เป็นต้น."

นัยอันมาในอรรถกถาแห่งสูตรนั้นว่า "หลายบทว่า **อตฺถ-มญฺญาย ธมฺมมญฺญาย ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน** มีความว่า เป็นผู้รู้อรรถกถาและบาลีแล้ว ปฏิบัติบุพพภาคปฏิปทาพร้อมทั้งศีลอันเป็น

๑. มโนรถปูรณี. ๑/๓๒๘.

ธรรมสมควรแก่นวโลกุตตรธรรม. ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น จำพวกต้น พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาผู้มีสุตะน้อย และเป็นผู้ทุศีล, จำพวกที่ ๒ มีสุตะน้อย (แต่) เป็นผู้สิ้นอาสวะ, จำพวกที่ ๓ มีสุตะมาก (แต่) เป็นผู้ทุศีล, จำพวกที่ ๔ มีสุตะมาก และเป็นผู้สิ้นอาสวะ."

อรรถกถาแห่งสูตรนั้น ว่า " บทว่า **อสมาหิโต** คือไม่ทำให้บริบูรณ์. บาทคาถาว่า **สีลโต จ สุเตน จ**คือ ทั้งโดยส่วนศีลทั้งโดยส่วนสุตะ, อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนเขาอย่างนี้ว่า " ผู้นี้ทุศีล (ทั้ง) มีสุตะน้อย." บาทคาถาว่า **ตสฺส สมฺปชฺชเต สุตํ** ความว่า เพราะกิจคือสุตะอันบุคคลนั้นทำแล้วด้วยสุตะนี้ ฉะนั้นสุตะของเขาจึงชื่อว่าถึงพร้อม. สองบทว่า **นาสฺส สมฺปชฺชเต** ความว่า เพราะเขาไม่ทำกิจคือสุตะ สุตะจึงไม่ถึงพร้อม. บทว่า **ธรฺมธรํ** ได้แก่เป็นผู้รับรองธรรมคือสุตะ. บทว่า **สปฺปญฺญํ** คือมีปัญญาดี. บาทคาถาว่า **นิกฺขํ ชมฺพูนทสฺเสว** ความว่า ทองคำธรรมชาติ เรียกกันว่า ทองชมพูนุท, ดุจแท่งทองชมพูนุทนั้น, อธิบายว่า เหมือนลิ่มทองหนัก ๕ สุวรรณ[๑].

แม้พระอานนทเถระ อาศัยความที่ตนเป็นพหุสูต จึงถึงความเป็นผู้อันพระศาสดาทรงสรรเสริญว่า "ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นยอดของภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้เป็นพหุสูต[๒]." อนึ่งภิกษุผู้เป็นพหุสูต ย่อมเป็นผู้มีลาภเกิดขึ้นโดยไม่ยาก. ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อ

๑. ตามมาตรา ๕ สุวรรณ เป็น ๑ นิกขะ. ๒. องฺ. เอก. ๒๐/๓๒.

ไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์):-

[เรื่องพราหมณ์บูชาภิกษุผู้พหุสูต]

ได้ยินว่า พราหมณ์คนหนึ่ง คือว่า "การบูชาพระพุทธรัตนะและพระสังฆรัตนะ ก็ปรากฏอยู่, ธรรมรัตนะจะชื่อว่าเป็นอันบูชาแล้วด้วยอย่างไรหนอ ?" จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลถามเนื้อความนั้น.

พระศาสดา. พราหมณ์ ถ้าท่านปรารถนาจะบูชาพระธรรมรัตนะ ก็จงบูชาภิกษุผู้เป็นพหุสูตรูปหนึ่งเถิด.

พราหมณ์. พระเจ้าข้า ขอพระองค์ตรัสบอกภิกษุผู้เป็นพหุสูต (ด้วยเถิด).

พระศาสดา. จงถามภิกษุสงฆ์เถิด.

เขาเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย กล่าวว่า "โปรดบอกภิกษุผู้เป็นพหุสูตทีเถิด ขอรับ."

ภิกษุ. พระอานนทเถระสิ พราหมณ์.

พราหมณ์บุชาพระเถระด้วยจีวรอันมีราคาพันหนึ่ง ฉะนี้แล. เรื่อนี้มาในอรรถกถา[๑]แห่งมหาโคสิงคสาลสูตร.

[๑๒๑] พาหุสัจจะของพหุสุตบุคคล ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งอิฏฐผลมีสรรเสริญเป็นต้น, และชื่อว่าเป็นมงคล แม้เพราะเหตุแห่งการละอกุศล และการบรรลุกุศล ด้วยประการฉะนี้. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในนคโรปมสูตร[๒] ทุติยวรรค ทุติยปัณณาสก์ ในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย ดังนี้ว่า "ภิกษุ

๑. ป. สู. ๒/๓๓๐. ๒. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๑๑.

ทั้งหลาย ก็อริยสาวกผู้สดับแล้วแล ย่อมละอกุศลเสียได้ ทำกุศลให้เจริญ, ย่อมละกรรมอันมีโทษเสีย ทำกรรมไม่มีโทษให้เจริญ บริหารตนให้หมดจด."

[๑๑๒] อรรถกถาแห่งสูตรต้นของสูตรทั้งหมด ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "บรรดาคำเหล่านั้น ในคำว่า **สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติ** นี้ ความหมดจดมี ๒ อย่าง คือ โดยปริยาย (โดยเอกเทศ) ๑ โดยนิปปริยาย (โดยสิ้นเชิง) ๑. ก็พระอริยสาวกบริหารตนอยู่ด้วยสรณคมน์ ชื่อว่าบริหารตนให้หมดจดโดยปริยาย ถึงบริหารตนอยู่ด้วยศีล ๕ ศีล ๑๐ จตุปาริสุทธิศีล ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญ-จายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล อรหัตตมรรค ก็ชื่อว่าบริหารตนให้หมดจดโดยปริยายเหมือนกัน. (ส่วน) ท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล เป็นพระขีณาสพยังเบญจขันธ์อันมีมูลขาดแล้ว ให้อาบบ้าง ให้เคี้ยวบ้าง ให้บริโภคบ้าง ให้นั่งบ้าง ให้นอนบ้าง บัณฑิตพึงทราบว่า บริหารคือปฏิบัติตนให้หมดจด คือหมดมลทินโดยนิปปริยายโดยแท้."

ฎีกาแห่งปฐมสูตรนั้น ว่า "บทว่า **ฉินฺนมูลเก** คือ ชื่อว่ามีมูลอันขาดเด็ดแล้ว เพราะมูลคือตัณหาอันท่านถอนขึ้นได้แล้ว

๑. มโน. ปู. ๒/๔.

(ด้วยอรหัตตมรรค)."

อรรถกถาแห่งอธิปเตยยสูตร จตุตถวรรคปฐมปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "อธิบายว่า 'ภิกษุย่อมบริหาร คือปฏิบัติ คุ้มครองตน ทำให้หมดจดคือให้หมดมลทิน. ก็ภิกษุนี้บริหารตนให้หมดจดอยู่ด้วยอรหัตตมรรค ชื่อว่าบริหารตนให้หมดจดโดยปริยา, ส่วนท่านผู้บรรลุผลแล้ว จึงชื่อว่าบริหารตนให้หมดจดโดยนิปปริยาย."

ฎีกาแห่งอธิปเตยยสูตรนั้นว่า "สองบทว่า **นิมฺมลํ กตฺวา** ความว่า ทำให้ปราศจากมลทิน เพราะพรากเสียซึ่งมลทิน มีราคะเป็นต้น. บทว่า **โคปยติ** คือย่อมรักษาจากอนัตถะ คือสังกิเลส. บทว่า **อยํ** เป็นต้น ความว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้ ชื่อว่าบริหารตนให้หมดจด เพราะไม่มีแม้แห่งกิเลสอันเป็นเหตุไม่บริสุทธิ์."

ท่านมิได้พรรณนาถ้อยคำอะไร ๆ ไว้ ในอรรถกถาและฎีกาแห่งนคโรปมสูตรเลย เพราะท่านพรรณนาไว้แล้วในเบื้องต้นอย่างนี้.

[๑๒๓] อนึ่ง พาหุสัจจะ ชื่อว่าเป็นมงคล แม้เพราะเป็นเหตุแห่งการทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจโดยลำดับ. สมดังคำที่พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์ชื่อภารทวาชะ ตรัสไว้ว่า "กุลบุตรผู้เกิดศรัทธาแล้ว ย่อมเข้าไปหา (บัณฑิต), ครั้นเข้าไปหาแล้ว ย่อมนั่งใกล้, เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงี่ยโสต, เงี่ยโสตแล้ว ย่อมสดับธรรม, ครั้งสดับแล้ว ย่อมทรงธรรมไว้, ย่อมพิจารณาเนื้อ

๑. มโน. ป. ๒/๑๖๙

ความแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว, เมื่อเขาพิจารณาเนื้อความอยู่, ธรรมทั้งหลายย่อมทนซึ่งความเพ่งพินิจ, เมื่อความทนซึ่งความเพ่งพินิจแห่งธรรม มีอยู่, ความพอใจย่อมเกิด, เขาเกิดความพอใจแล้วย่อมอุตสาหะ, ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรอง, ครั้นไตร่ตรองแล้ว ย่อมตั้งความเพียร, เขาเป็นผู้มีตนตั้งความเพียรแล้ว ย่อมทำปรมัตถสัจให้แจ้งด้วยกาย และย่อมเห็น (แจ้ง) แทงตลอดปรมัตถสัจนั้นด้วยปัญญา."

บาลีในจังกีสูตร[๑] ปัญจมวรค มัชฌิมปัณณาสก์.

[๑๒๔] อรรถกถา[๒]แห่งจังกีสูตรนั้นว่า " บทว่า **ปยิรุปาสติ** คือนั่งในสำนัก. บทว่า **โสตํ** ได้แก่โสตประสาท. บทว่า **ธมฺมํ** หมายเอาเทศนาธรรม. บทว่า **ธาเรติ** ได้แก่ทรงจำทำให้ชำนาญ. บทว่า **อุปปริกฺขติ** ความว่า ย่อมพิจารณาโดยอรรถและโดยการณ์. บทว่า **นิชฺฌานํ** คือย่อมทนซึ่งความสอดส่อง, อธิบายว่า ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏอย่างนี้ว่า "ศีลอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วในที่นี้ สมาธิอันพระองค์ตรัสไว้แล้วในที่นี้" ดังนี้เป็นต้น. ความพอใจ คือความเป็นผู้ใคร่จะทำ ชื่อว่าความพอใจ. บทว่า **อุสฺสหติ** คือย่อมพยายาม. บทว่า **ตุลยติ** คือย่อมพิจารณาด้วยอำนาจไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น. บทว่า **ปทหติ** คือ ย่อมเริ่มตั้งความเพียรอันนับเข้าในมรรค. คำว่า----**กาเยน เจว ปรมตฺถสจฺจํ** ความว่า ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ด้วยสหชาตนามกาย และชำแรก

๑. ม. ม. ๑๓/๖๐๕. ๒. ป. สู. ๓/๓๙๑.

กิเลสทั้งหลาย เห็นพระนิพพานนั่นแลแจ่มแจ้ง คือชัดเจนด้วยปัญญา."

ฎีกาแห่งจังกีสูตรนั้น ว่า "บทว่า **ปยิรุปาสติ** คือเข้าไปนั่งด้วยอำนาจการอุปัฏฐาน. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า 'บทว่า **โสตํ** ได้แก่โสตประสาท' ด้วยประสงค์ว่า 'ก็โสตประสาทนั้น อันบุคคลควรเงี่ยเพื่อสดับ.' บทว่า **ธาเรติ** คือทรงจำไว้ด้วยหทัย ได้แก่เก็บธรรมนั้นไว้ในหทัยนั้น. บทว่า **อตฺถโต** คือโดยใจความของธรรมตามที่ทรงไว้แล้ว. บทว่า **การณโต** คือโดยยุกติ ได้แก่โดยเหตุอุทาหรณ์โดยสมควร. บทว่า **โอโลกนํ** ความว่า ธรรมทั้งหลายย่อมทน คือธารได้ซึ่งความเป็นสภาพ อันจะพึงเห็นได้ด้วยปัญญาจักษุตามสภาพว่า "ข้อนี้ เป็นอย่างนี้." ความทนได้นั้น ก็คือกิริยาที่เนื้อความปรากฏในจิต เพราะบรรลุ ดุจแววหางแห่งปลากราย เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "**อิธ**" ดังนี้เป็นต้น. ความพอใจในกุศล กล่าวคือความเป็นผู้ใคร่จะทำ ชื่อว่ากัตตุกัมยตาฉันทะ. บทว่า **วามติ** ความว่า ย่อมทำความพยายาม คือความบากบั่นด้วยสามารถยังวิสุทธิ ๔ ข้างต้นให้ถึงพร้อม. บทว่า **มคฺคปฺปธานํ** ความว่า ย่อมเริ่มตั้งความเพียรชอบ ๔ ประการอันนำมาซึ่งมรรค คือนับเนื่องในมรรค ได้แก่ยังความเพียรชอบ ๔ ประการนั้นให้บริบูรณ์ ด้วยอำนาจการตั้งความเพียร. บทว่า **ปรมตฺถสจฺจํ** ความว่า สัจจะชื่อว่าปรมัตถ์ เพราะเป็นธรรมไม่เปล่า. บทว่า **สหชาตนามกาเยน** ความว่า ปัญญาที่ยังนิพพานให้ถึงพร้อมได้ด้วย

สหชาตนามกาย ทำนิพพานที่ตนกำลังทำให้แจ้งนั้นนั่นแล ให้แจ่มแจ้ง คือให้ปรากฏ ชื่อว่าเห็นอยู่ คือทำให้ประจักษ์อยู่ด้วยสัจฉิกิริยาภิสมัยนั้นนั่นแล.

[๑๒๕] ความเป็นผู้ฉลาดของเหล่าคฤหัสถ์ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะฟังหรือเรียนศิลปะภายนอก ชื่อว่าพาหุสัจจะของคฤหัสถ์. แม้ในพาหุสัจจะของคฤหัสถ์นั้น พาหุสัจจะใดไม่มีโทษ, พาหุสัจจะนั้นก็จัดเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒. ในข้อนั้นมีเรื่องดังต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องเสนกบัณฑิต]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์นามว่า "เสนก" ในกรุงพาราณสี เรียนสรรพศิลปะในกรุงตักกสิลาสำเร็จแล้ว กลับมายังกรุงพาราณสี. ในกาลนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า "ชนก" ได้พระราชทานตำแหน่งอมาตย์ พร้อมด้วยยศใหญ่แก่พระโพธิสัตว์. พระโพธสัตว์นั้นเป็นอมาตย์ผู้อนุศาสน์อรรถธรรมของพระราชา ในวันแห่งปักษ์ทั้งหลาย นั่นแสดงธรรมด้วยพุทธลีลาบนธรรมาสน์ที่ตกแต่งในธรรมสภา อันพระราชาเป็นต้นจัดเตรียมไว้. ครั้งนั้น พราหมณ์แก่คนหนึ่ง เที่ยวขอทรัพย์ได้มาพนกหาปณะ จึงฝากไว้ในสกุลพราหมณ์สกุลหนึ่ง แล้วไปขออีก. พราหมณ์สกุลนั้นใช้กหาปณะเสียแล้ว เมือพราหมณ์แก่นั้นกลับมา. ไม่อาจจะคืนให้จึงได้ให้ธิดาของตนทำให้เป็นบาทบริจาริกาแก่พราหมณ์นั้น. แกพานางไปอยู่ในพราหมณ์คาม ใกล้กรุงพาราณสี. ฝ่ายพราหมณีนั้น

ไม่อิ่มด้วยเมถุนกาม เพราะตนยังเป็นสาว จึงทำมิจฉาจารกับพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง คิดว่า "ด้วยอุบายอย่างนี้ เราจักเป็นผู้ปลอดภัยทำ (อะไร ๆ ได้ตามชอบใจ)" วันหนึ่ง จึงได้พูดกะพราหมณ์ดังนี้ ว่า "ท่านพราหมณ์ ดิฉันไม่อาจจะทำการงานในเรือนของท่านได้, ท่านจงเอาทรัพย์ที่ขอเขาได้มา นำทาสหรือทาสีมาให้ดำฉันเถิด." แกตกอยู่ในอำนาจของนางจึงรับว่า "ดีละ" ตะพายถุงหนังเต็มด้วยสัตตุเที่ยวไปในคามนิคมเป็นต้น เมื่อได้ทรัพย์ถึง ๗๐๐ กหาปณะแล้วก็กลับมา ในระหว่างทาง (ได้แวะ) กินสัตตุที่โคนไม้มีโพรงต้นหนึ่ง ไม่ผูกปากถุง ลงไปดื่มน้ำแล้ว ขณะนั้น งูเห่าในต้นไม่มีโพรงตัวหนึ่ง เลื้อยเข้าถุงด้วยกลิ่นสัตตุ นอนขดขนดกินสัตตุอยู่. พราหมณ์กลับมาไม่ทันดูข้างใน ผูกปากถุงตะพายแล้วก็ออกเดิน ได้ยินคำที่รุกขเทพดาองค์หนึ่งบอกว่า "พราหมณ์ วันนี้ถ้าท่านจักพักอยู่ในระหว่างทาง ตัวท่านเองจักตาย; แต่ถ้าท่านไปถึงเรือนวันนี้, ภรรยาของท่านก็จักตาย" จึงหวาดกลัวแต่มรณภัย กำลังคร่ำครวญอยู่ ถึงประตูกรุงพาราณสีแล้ว. กาลนั้น ได้เป็นวันอุโบสถที่ ๑๕. คนทั้งหลายถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นติดมือไป เพื่อฟังธรรมของพระโพธิสัตว์. แก่เห็นคนเหล่านั้น ถามทาบความนั้นแล้วคิดว่า "ได้ทราบว่า เสนกบัณฑิตเป็นนักแสดงธรรม, ท่านคงจะกล่าวคำอะไร ๆ กำจัดความโศกของเราออกได้, แม้เราก็ควรจะไปฟังธรรมในที่นั้น" ดังนี้แล้ว ก็ไปกับคนเหล่านั้น ได้ยืนร้องไห้อยู่ที่ท้ายบริษัทด้วยทั้งถุงสัตตุยังอยู่ที่คอ. พระโพธสัตว์เห็นแกเข้า คิดว่า

"ความโศกที่สามารถให้เกิดน้ำตา ภายในของพราหมณ์นั่น น่าจะมี (เป็นแน่)" จึงถามถึงเหตุแห่งความโศกนั้น. แกก็เล่าคำที่เทพดาบอก แล้วถามว่า "ข้าพเจ้าได้ยินคำนี้ จึงเศร้าโศก, ท่านบัณฑิตอะไรหนอ จะเป็นเหตุแห่งความตายของข้าพเจ้าแลภริยา ?" พระโพธิสัตว์ใคร่ครวญดู ก็รู้เหตุทั้งหมดได้ด้วยญาณ คือความเป็นผู้ฉลาดในอุบายของตนทีเดียว ดุจเห็นอยู่ด้วยตาทิพย์. จึงถามว่า "พราหมณ์ ในถุงของท่านนั่น มีสัตตุไหม ?"

พราหมณ์. มี ท่านบัณฑิต.

เสนก. ในเวลากินอาหารเช้าวันนี้ ท่านกินสัตตุที่ไหน ?

พราหมณ์. ที่โคนไม้ในป่า.

เสนก. ท่านกินสัตตุแล้ว เมื่อจะไปดื่มน้ำ ผูกปากถุงหรือเปล่า ?

พราหมณ์. ไม่ได้ผูก.

เสนก. ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ในเวลาที่ท่านไปดื่มน้ำ งูเห่าตัวหนึ่งได้กลิ่นสัตตุ จึงเลื้อยเข้าถุง, วันนี้ ถ้าท่านจักพักในระหว่างทาง, เมื่อจะกิจสัตตุในเวลาเย็น จักสอดมือเข้าไปในถุง เมื่อเช่นนั้น ท่านก็จักถูกงูกัดมือตาย, นี้เหตุแห่งความตายของท่าน ; ถ้าท่านจักไปถึงเรือนในวันนี้, ภรรยาของท่านก็จักสอดมือเข้าไปเพื่อหยิบของในถุง, เมื่อเช่นนั้น นางก็จักถูกงูกัดมือตาย, นี้เหตุแห่งความตายของนาง; เทพดากล่าวอย่างนั้น หมายถึงเหตุนี้; เพราะฉะนั้น ท่านจงยกถุงนั้นลงในท่ามกลางบริษัท แล้วแก้ปากถุง

ถอยออกไปยืน (ให้ห่าง) แล้ว เอาท่อนไม้เคาะถุง." พราหมณ์ได้ทำอย่างนั้นแล้ว. งูแผ่พังพานขู่เสียงดัง "ฟู่ ๆ" เลื้อยออกแล้ว. ลำดับนั้น หมองูคนหนึ่ง จับงูตัวนั้นไปปล่อยเสียในป่า. พวกคนพากันร่าเริงยินดีว่า "ท่านเสกบัณฑิตนี้ พยากรณ์ได้ดั่งพระสัพพัญญูพุทธเจ้า" ดังนี้แล้ว ได้พากันโบกสบัดผ้า ปรบมือ และซ้องสาธุการตั้งหลายแสน. เสียงสาธุการประการหนึ่งว่าเสียงมหาปฐพีถล่ม, ฝนแก้ว ๗ ประการ ก็ตกดังฝนลูกเห็บ เพื่อบูชาพระโพธิสัตว์. แม้พราหมณ์ก็บูชาพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยกหาปณะที่ตนได้มา. พระโพธิสัตว์ไม่รับกหาปณะเหล่านั้น กลับเพิ่มให้แก่พราหมณ์ (อีก) ๓๐๐ กหาปณะ เพื่อให้ครบพัน แล้วถามว่า "ใครใช้ท่านไปขอทรัพย์."

พราหมณ์. ภรรยาของข้าพเจ้า บัณฑิต

เสนก. ภรรยาของท่าน แก่หรือสาว ?

พราหมณ์. ยังสาวอยู่ บัณฑิต.

พระโพธิสัตว์พูดชี้แจงว่า "ถ้าอย่างนั้น นาง (คง) ทำมิจฉาจารกับชายอื่น จึงใช้ท่านไป, ก็ถ้าท่านจักนำกหาปณะเหล่านี้ไปเรือน, นางจักให้แก่ชายชู้; เพราะฉะนั้น ท่านพึงเก็บไว้ในที่ไหนๆ นอกบ้านแล้ว จึงเข้าบ้าน" ดังนี้แล้ว ส่งแกไป. พราหมณ์ทำตามคำแนะนำอย่างนั้นแล้ว (ไป) ยืนอยู่ที่ประตูเรือนเรียกว่า "หล่อนจ๋ำ !" ขณะนั้น แม้นางนั่งอยู่กับชายชู้ ได้ยินเสียงของพราหมณ์ จึงดับประทีปเสีย แล้วเปิดประตู, เมื่อเขาเข้าไปข้างในแล้ว, ก็นำชาย

ํ

ชู้ออกไปยืน (แอบ) อยู่ที่ริมประตู แล้วเข้าไปสู่เรือน ถามว่า "ท่านได้อะไรมา ?" แกบอกว่า "ข้าได้มาพันหนึ่ง เก็บไว้ที่โน้น." นางไปบอกแก่ชายชู้. ชายชู้นั้นก็ถือเอาทรัพย์นั้นหลีกไป. รุ่งขึ้นพราหมณ์ไม่เห็นทรัพย์นั้น จึงเข้าไปหาพระโพธสัตว์เล่าเรื่อง (นั้น). พระโพธิสัตว์ทราบความนั้นแล้ว จึงให้ค่าใช้จ่ายแก่พราหมณ์ พอ ๗ วัน สั่งว่า "ในวันต้น ท่านจงเชิญพราหมณ์มากินเลี้ยง ๑๔ คน คือพราหมณ์กุลุปกะ ของท่าน ๗ คน ของภรรยาท่าน ๗ คน นับแต่วันรุ่งขึ้นไป จงลดเสียฝ่ายละ ๑ คน ในวันที่ ๗ จงเชิญ (เพียง) ๒ คน คือ ของท่าน ๑ คน ของภรรยา ๑ คน, ใน ๒ คนนั้น กุลุปกะของภรรยาท่านคนใด มาเรื่อยตลอด ๗ วัน, ท่านจงบอกกุลุปกะคนนั้นแก่ข้าพเจ้า." พราหมณ์ทำตามนั้นแล้ว บอกแก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์จึงใช้พวกบุรุษให้นำเอาตัวพราหมณ์นั้นมา ถามว่า "ท่านเอากหาปณะพันหนึ่งของพราหมณ์นี้ไป จากโคนไม้ต้นโน้นหรือ ?"

พราหมณ์. ข้าพเจ้ามิได้เอาไป บัณฑิต.

เสนก. เราชื่อเสนกบัณฑิต, ท่านไม่รู้จักหรือ ?

พราหมณ์นั้นกลัว จึงรับว่า "ข้าพเจ้าเอาไปเก็บไว้ที่โน้น."

พราหมณ์สัตว์ใช้พวกบุรุษให้นำทรัพย์นั้นมาแล้ว ให้ลงราชอาชญาแก่พราหมณ์ผู้เป็นโจร ให้เนรเทศเสียจากพระนคร แล้วให้ทรัพย์พันหนึ่งนั้นพร้อมด้วยยศใหญ่แก่พราหมณ์นอกนี้ ให้แกกับปชาบดีอยู่ในสำนักของตน.

พระโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญปรมัตถบารมีให้บริบูรณ์ ด้วยการ

เปลื้องพราหมณ์จากทุกข์ ด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มี-พระภาคจึงตรัสไว้ในจริยาปิฎก[๑] ว่า :-

"เราเมื่อพิจารณาด้วยปัญญา จึงเปลื้องพราหมณ์
จากทุกข์ได้, ผู้อื่นที่จะเสมอกับเราด้วยปัญญา
ไม่มี[๒] ; นี้เป็นปัญญาบารมีของเรา."

แม้ในอรรถกถาอัฏฐ[๓]สาลินี ก็กล่าวว่า "ความเป็นปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้แสดงงูซึ่งอยู่ภายในถุง ชื่อว่าปรมัตถบารมี."

ก็การกล่าว (แก้) ปัญหาเห็นปานนั้นด้วยพระพุทธลีลา หาใช่กำลังแห่งชาติไม่เลย, หาใช่กำลังแห่งโคตร สกุล ประเทศ ยศ และทรัพย์ไม่ ; ที่แท้ เป็นกำลังของปัญญา. เพราะว่า บุรุษผู้มีปัญญาเจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมเปิดประตู คืออริยมรรค เข้าสู่นคร คือพระนิพพานได้, ย่อมแทงตลอดสาวกบารมีญาณบ้าง ปัจเจก-สัมโพธิญาณบ้าง สัมมาสัมโพธิญาณบ้าง. จริงอยู่ บรรดาธรรมอันยังผู้ปฏิบัติให้บรรลุพระนิพพานทั้งหลาย ปัญญาเท่านั้นประเสริฐสุด, ธรรมที่เหลือ ล้วนเป็นบริวารของปัญญานั้น.

ด้วยเหตุนั้น สรภังคศาสดาผู้อันท้าวสักกะจอมแห่งเทพดา ถามอย่างนี้ว่า :-

"ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าว สีล ๑ สิริ๑
ธรรมของสัตบุรุษ ๑ ปัญญา ๑ ว่าอะไร
ประเสริฐกว่ากัน ?"

๑. อัฏฐสาลินี ๙๔-๙๕. ว่า ปญฺญาย วิจินนฺโตหํ... ๒. ถ้าไม่ใช้บุคคลเป็นอัญญบทก็ว่าธรรมอื่นของเราที่เสมอกับปัญญาไม่มี, ๓. ตทฏฺจฏฺฐกถา ๙๕.

จึงกล่าว (แก้) ว่า:-

"ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าวว่า ปัญญาแล
ประเสริฐสุด ดุจพระจันทร์ (ราชานักษัตร)
ประเสริฐล้ำดาราทั้งหลาย, สีล ๑ สิริ ๑ ธรรม
ของสัตบุรุษ ๑ ย่อมเป็นไปตามผู้มีปัญญา."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีลํ** ได้แก่ ศีลคือมรรยาท. บทว่า **สิรึ** ได้แก่ ความเป็นใหญ่. คำว่า **ปญฺญา หิ** ความว่า ท่านท้าวสักกะ ผู้ฉลาดทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าวว่า "บรรดาธรรม ๔ ประการเหล่านี้ คุณชาติที่ชื่อว่าปัญญาเท่านั้น ประเสริฐสุด. บาทคาถาว่า **นกฺขตฺตราชาริว** ความว่า ดุจจันทร์อันสูงสุดแห่งดาราทั้งหลาย. บทว่า **อนฺวายิกา** ความว่า ธรรมแม้ ๓ ประการนี้ ย่อมไปตามผู้มีปัญญาอย่างเดียว, อธิบายว่า "เป็นบริวารของปัญญาเท่านั้น."

เสนกบัณฑิตบรรลุประโยชน์ในโลกนี้ กล่าวคือตำแหน่งอมาตย์เป็นต้นแล้ว ได้ทำกรรมอันเป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์ในโลกหน้าด้วยการแสดงธรรมแก่พวกมนุษย์ และด้วยการเปลื้องพราหมณ์จากทุกข์ เพราะตนเป็นพหุสูต ดังพรรณนามาฉะนี้แล.

เรื่องเสนกบัณฑิต[๑] มาในอรรถกถาสัตตุภัสตชาดก สัตตกนิบาต.

๑. ขุ. ชา. ตทฏฺฐกถา. ๕/๑๕๐.

พึงประมวล แม้เรื่องโอรสของพระเจ้าพรหมทัต ผู้ทรงศึกษาสรรพศิลปะ และมนต์อันเป็นเหตุรู้สรรพสำเนียง (เสียงร้องของสัตว์ทั้งปวง) ในกรุงตักกสิลาแล้ว เสด็จกลับมา อันพระราชบิดาสถาปนาไว้ในภาวะแห่งอุปราช ภายหลังครองราชสมบัติ ทรงทำบุญ มีทานเป็นต้น มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า อันมาในอรรถกถาปรันตปชาดก ในสัตตกนิบาตนั้นเหมือนกัน.

กถาว่าด้วยพาหุสัจจะ จบ.

กถาว่าด้วยศิลปะ*

[๑๒๘] ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมมี ๒ อย่าง ด้วยสามารถแห่งศิลปะของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ชื่อว่าศิลปะ.

[อนาคาริยศิลปะ]

ในศิลปะ ๒ อย่างนั้น การตกแต่งสมณบริขาร มีการกะและเย็บจีวรเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงพรรณนาไว้ในสัตตมสูตร[๑] ทุติยวรรค แห่งทสกนิบาตอังคุตตรนิกาย อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน ในการงานอะไรที่จะพึงช่วยกันทำ ทั้งสูงทั้งต่ำ ของเพื่อนพรหมจารีด้วยกัน ประกอบพร้อมด้วยปัญญาเครื่องสอบสวน อันเป็นอุบายในการงานที่จะพึงช่วยกันทำนั้น อาจทำ อาจจัดได้; ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ขยัน ฯ ล ฯ อาจจัดได้ แม้ใด; ธรรมแม้นี้ ชื่อว่านาถกรณธรรม" ดังนี้ ชื่อว่าศิลปะของบรรพชิต.

[๑๒๙] อรรถกถาสัตตมสูตร[๒]นั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุจฺจาวจานิ** แปลว่า สูงและต่ำ. การงานที่จะพึงออกปากอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าจะทำอะไร ?" แล้วจึงทำ ชื่อว่าการงานที่จะพึงช่วยกันทำ. ในการงานที่สูงและต่ำนั้น การงานเป็นต้นอย่างนี้ คือการทำ การย้อมจีวร กรรม (คือฉาบทา) ปูนขาวที่พระเจดีย์ การงานที่จะพึงทำในโรงอุโบสถ เรือนพระเจดีย์ และเรือนต้นโพธิ

* พระมหาทองดำ จนฺทูปโม ป. ๗ (ปัจจุบันเป็นที่พระธรรมดิลก) วัดบรมนิวาส แปล ๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๒๖ ๒. มโนรถปูรณี. ๓๖๕.

ชื่อว่าการงานสูง. การงานเล็กน้อย มีการล้างและทาเท้าเป็นต้น ชื่อว่าการงานต่ำ. บทว่า **ตตฺรุปายาย** แปลว่า ดำเนินเข้าไปในการงานที่พึงจะช่วยกันทำนั้น. บทว่า **อลํ กาตุํ** คือ เป็นผู้สามารถทำ. บทว่า **อลํ สํวธาตุํ** คือ สามารถจัด. บทว่า **นาถกรโณ** ได้แก่ ทำความเป็นที่พึ่งของตน, อธิบายว่า "ทำที่พึ่ง."

ฎีกาสัตตมสูตรนั้นว่า บทว่า **อุจฺจนีจานิ** คือ ใหญ่และเล็ก. บทว่า **ตตฺรุปคมนิยา** ความว่า ดำเนินเข้าไปในการงานที่ใหญ่และเล็กนั้น ๆ ด้วยสามารถทำให้สำเร็จ คือ สมารถในอันยังการงานนั้น ๆ ให้เสร็จไป. บทว่า **ตตฺรุปายาย** ได้แก่เป็นอุบายในการงานนั้น ๆ ที่พึงทำให้สำเร็จ. ภิกษุท่านเรียกว่านาถ เพราะอรรถว่า ปกปัก รักษา คุ้มครอง (ซึ่งตน) ด้วยธรรมนั่นเอง เพราะมีธรรมเป็นที่พึ่ง, ธรรมอันทำความเป็นที่พึ่งของภิกษุนั้น เรียกว่า นาถกรณธรรม.

ก็ความนี้ บัณฑิตพึงตรวจดู แม้ในสังคีติสูตร พร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกา.

[๑๓๔] ศิลปะของบรรพชิตนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒ ทั้งแก่ตนทั้งแก่คนเหล่าอื่น. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องพระอานนทเถระ]

คราวหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อเสด็จจาริกไปในทักขิณาคิรีชนบท ทอดพระเนตรเห็นนาแคว้นมคธ รับสั่งว่า "อานนท์ เธอ

อาจ เพื่อจะจัดจีวรมีรูปอย่างนี้ได้หรือ ?" ดังนี้แล้ว ได้เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์. พระเถระ เพราะเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม จึงทูลว่า "อาจ พระเจ้าข้า" แล้วจัด (ทำ) จีวรมีรูปอย่างนั้นแสดงแด่พระศาสดา. พระศาสดาเมื่อจะทรงสรรเสริญท่าน ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า "ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต อานนท์มีปัญญามาก มารู้ทั่วถึงความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยสังเขปได้โดยพิสดาร คือ มาทำกุสิบ้าง คีเวยยกะบ้าง ชังเฆยยกะบ้าง พาหันตะบ้าง, และจีวรที่ทำเช่นนั้นเป็นของตัด เศร้าหมองด้วยศัสตรา สมควรแก่สมณะ และอันพวกโจรผู้เป็นข้าศึกไม่ทำความเพ่งเล็งแล้ว. ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสังฆาฏิตัด อุตตราสงค์ตัด อันตรวาสกตัด[๑]."

[แก้อรรถ]

[๑๓๑] บรรดา[๒]บทเหล่านั้น บทว่า **ยตฺร หิ** คือ **โย** (แปลว่าพระอานนท์ใด). แผ่นผ้ายาว มีอนุวาตเป็นต้น ทั้งด้านยาว ทั้งด้านกว้าง ชื่อกุสิ. แผ่นผ้าสั้นในระหว่าง ๆ ชื่ออัฑฒกุสิ. มณฑลใหญ่ในกระทงหนึ่ง ๆ ชื่อมณฑล. มณฑลเล็ก ชื่ออัฑฒมณฑล. กระทงคือ ข้างละกระทงแห่งวิวัฏฏะ ในจีวร ๕ ขัณฑ์ (และ) ๔ กระทง คือ ๒ ข้าง ๆ ละ ๒ กระทงแห่งวิวัฏฏะ ในจีวร ๗ ขัณฑ์ ชื่ออนุวิวัฏฏะ. แผ่นผ้าดามที่เย็บติดด้วยด้ายอื่น เพื่อทำให้แน่นในที่หุ้มคอ ชื่อ

๑. วิ. มหา. ๕/๒๐๒. ๒. สมันต. ๓/๒๒๗.

คีเวยยกะ. แผ่นผ้าที่เย็บติดเหมือนอย่างนั้น ในที่ปกแข้ง ชื่อชังเฆยยกะ. อาจารย์บางพวก กล่าวว่า "แผ่นผ้าที่ติดไว้ตรงที่คอ (ชื่อคีเวยยกะ) และตรงที่แข้ง (ชื่อชังเฆยยกะ)" ก็มี. กระทงหนึ่ง ๆ นอกอนุวิวัฏฏะ ชื่อพาหันตะ.

ส่วนในมหาอรรถกถา[๑] ท่านกล่าวว่า "คำว่า พาหันตะ นั่น เป็นชื่อของชายทั้ง ๒ (แห่งจีวร) ที่ภิกษุเมื่อห่มจีวรได้ขนาดพอดี ม้วนเข้ามาพาดไว้บนแขน มีด้านหน้าอยู่ข้างนอก (หมายเอาลูกบวบจีวร ?)."

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงจีวร ๘ อย่าง ด้วยสามารถกุสเป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงว่า จีวรทั้งหมดนั่น ภิกษุต้องตัด จึงตรัสว่า **ฉินฺนกญฺจ** เป็นต้น. พึงทราบวินิจฉัย ในคำเหล่านั้น. บทว่า **ฉินฺนกญฺจ** คือ ชื่อว่าจีวรที่ตัดแล้ว โดยประการมีกุสิเป็นต้น. บทว่า **ปจฺจตฺถิกานํ** ได้แก่ พวกโจรผู้เป็นข้าศึกต่อพระศาสนา. บทว่า **อนภิชฺฌากตํ** คือ ไม่ทำความเพ่งเล็งแล้ว, อธิบายว่า ไม่อยากได้. เพราะฉะนั้น จีวรทั้ง ๓ ผืนภิกษุควรตัด. ผิว่าเมื่อภิกษุตัดจีวร ๓ ผืนผ้าไม่พอ ก็ควรตัดแต่ ๒ ผืน. แม้เมื่อตัด ๒ ผืน ก็ไม่พอ ควรตัดผืนเดียว. แม้เมื่อตัดผืนเดียว ก็ไม่พอ ก็ควรติดผ้าเพลาะ. ในข้อนั้นมีบาลี ดังต่อไปนี้ (เป็นข้ออ้าง).

[บาลีในจีวรขันธกะ]

[๑๓๒] ก็สมัยนั้นแล เมื่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งกำลังทำไตรจีวร

๑. สมนฺต. ๓/๒๒๘ คัมภีร์มหาอรรถกถา ท่านยกมากว่างไว้ในสมันต. ในบัดนี้ หาคัมภีร์ไม่ได้แล้ว มีสักแต่ชื่อเท่านั้น.

ผ้าที่เธอตัดทุกผืน ไม่พอ. (เธอจึงแจ้งความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย, พวกภิกษุทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. ทีนั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งให้หาภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงอนุญาตว่า) "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวรที่ตัดแล้ว ๒ ผืน ไม่ตัดผืน ๑." เธอตัดจีวร ๒ ผืน ไม่ตัดผืน ๑ ผ้าก็ยังไม่พอ. (เติมข้อความเหมือนข้างต้น) "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวรที่ไม่ตัด ๒ ผืน ตัดผืน ๑." เธอไม่ตัด ๒ ผืน ตัดแต่ผืนเดียว ผ้าก็ยังไม่พอ. (เติมข้อความเหมือนข้างต้น) "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ติด แม้ผ้าเพลาะ, ภิกษุทั้งหลาย ก็จีวรที่ไม่ได้ตัดทุกผืน ภิกษุไม่พึงทรง ภิกษุใดขืนทรง ภิกษุนั้นต้องทุกกฏ[๑]."

อรรถ[๒]กถาจีวรขันธกะนั้นว่า "ในคำว่า **อนฺวาธิกํปิ อาโรเปตุํ** คือ ให้เพิ่มผ้าดาม. แต่ผ้าดามนี้ พึงเพิ่มในเมื่อผ้าไม่พอ. ถ้าผ้าพอจะเพิ่มผ้าดาม ไม่ควร; จีวรทุกผืน ต้องตัดทั้งนั้น."

อนุฎีกาวิมติวิโนทนี ตอนแก้ด้วยคณโภชนสิกขาบทว่า "บทว่า **อาคนิตฺถกปฏํ** พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายเอาจีวรที่ไม่ตัด ติดผ้าเพลาะทำ."

เรื่องพระอานนทเถระ จบ.

[เรื่องภิกษุรูปหนึ่ง]

[๑๓๓] ในคราวนั้น อันตรวาสกของภิกษุรูปหนึ่งทะลุแล้ว.

๑. วิ. มหา. ๕/๒๑๙. ๒. ๗/๒๓๐.

เธอคิดว่า " พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตไตรจีวรไว้ (คือ) ผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น อุตตราสงค์ชั้นเดียว อันตรวาสกชั้นเดียว, ก็อันตรวาสกของเราผืนนี้ทะลุแล้ว ถ้ากระไร เราพึงทาบผ้าปะ (เมื่อเช่นนี้) โดยรอบก็จักเป็น ๒ ชั้น, ตรงกลางจักเป็นชั้นเดียว" ดังนี้แล้ว จึงทาบผ้าปะ. พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้น จึงทำเหมือนเสด็จจาริกไปในวิหาร เสด็จเข้าไปหาภิกษุนั้นแล้ว ตรัสถามว่า " ภิกษุ เธอทำอะไร ? "

ภิกษุ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทาบผ้าปะ พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า " ดีละ ๆ ภิกษุ ดีนักภิกษุ เธอทาบผ้าปะ" ดังนี้แล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว [ทรงอนุญาต] ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น อุตตราสงค์ชั้นเดียว อันตรวาสกชั้นเดียว แห่งผ้าใหม่ (และผ้า) ที่ควรนับว่าใหม่, สังฆาฏิ ๔ ชั้น อุตตราสงค์ ๒ ชั้น อันตรวาสก ๒ ชั้น แห่งผ้าที่เก็บไว้ค้างฤดู (ผ้าเก่า) พึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลตามต้องการ, พึงทำอุตสาหะในผ้าที่ตกตามร้านตลาด, ภิกษุทังหลา เราอนุญาตผ้าปะ ผ้าชุน รังดุม ลูกดุม ผ้าทาบทำให้มั่นคง[๑]."

[แก้อรรถ]

[๑๓๔] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อหตกปฺปานํ** ได้แก่ (ผ้า) ที่ซักแล้วครั้งเดียว. บทว่า **อุตุทฺธตานํ** ได้แก่ (ผ้า) ที่เก็บไว้ค้างฤดู คือ นาน. มีคำที่ตรัสไว้ว่า "แห่งผ้าเก่าที่มีวัตถุอันไปแล้ว (คือ

๑. วิ. มหา. ๕/๒๐๖.

มีสีและดอกเลือนไปแล้ว). บทว่า **ปาปณิเก** ได้แก่ ในผ้าเก่าที่ตกจากระหว่างร้านตลาด. การแสวงหา ชื่อว่าอุตสาหะ. แต่ผ้าบังสุกุลและผ้าที่ตกตามร้านตลาดนั้น ไม่มีกำหนด, แม้ ๑๐๐ ชั้น ก็ควร. คำนี้ทั้งหมด กล่าวไว้สำหรับภิกษุผู้ยินดีอยู่. บทว่า **อคฺคฬํ** ได้แก่ ท่อนผ้า (ใหม่) ที่รื้อ (ผ้าเก่า) แล้วทาบเข้า. บทว่า **ตุนฺนํ** คือ ผ้าที่ชุนด้วยด้าย. บทว่า **โอวฏฺฏิกํ** คือ เจาะทำ (ให้เป็นรู). บทว่า **กณฺฑุสกํ** คือ ลูกดุม. บทว่า **ทฬฺหีกมฺมํ** ได้แก่ ท่อนผ้าที่ไม่รื้อทำให้เป็นที่รองแล้วทาบเข้า.[๑]

เรื่องภิกษุรูปหนึ่ง จบ.

[๑๓๕] ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมของท่านเหล่านี้ ที่ประกอบในฐานะ ย่อมนำมาซึ่งความสรรเสริญ นับเข้าในประโยชน์เกื้อกูลในโลกนี้ ด้วยประการฉะนี้ เหตุนั้น จึงจัดเป็นมงคล. แต่ที่ประกอบในอัฏฐานะ หาเป็นมงคลไม่ เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งความติเตียน. ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องพระโลลุทายี]

ดังได้สดับมา พระโลลุทายี เป็นคนละเอียด และสามารถทำจีวรกรรม. ท่านเย็บจีวรเพื่อภิกษุณี ผู้เป็นภรรยาเก่าของตน ย้อมแล้วทำรูปภาพอันตระการตา ซึ่งสำเร็จแล้วด้วยปฏิภาณ ที่ตรงกลางพับแล้ว กล่าวว่า " เชิญเถิด น้องหญิง เธอจงนำจีวรผืนนี้ไป

๑. สมันต. ๓/๒๒๙.

เก็บตามที่พับไว้ ในเวลาที่ภิกษุณีสงฆ์มารับโอวาท จึงห่มจีวรผืนนี้ แล้วเดินมาข้างหลัง ๆ." นางได้ทำตามคำสั่ง. พวกมนุษย์เห็นภิกษุณีนั้นแล้วพากันยกโทษ นางจึงบอกแก่พวกภิกษุณีทั้งหลาย. พวกภิกษุณีก็บอกแก่พวกภิกษุ พวกภิกษุจึงทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงติเตียนภิกษุอุทายีโดยอเนกปริยาย แล้วทรงบัญญัติจีวรสิพพนสิกขาบท ในภิกขุนีวัคค์[๑] ว่า " อนึ่ง ภิกษุใดเย็บเองก็ดี ให้ผู้อื่นเย็บก็ดี ซึ่งจีวร เพื่อภิกษุณีผู้มิใช่ญาติ ภิกษุนั้นเป็นปาจิตตีย์.

[แก้อรรถ]

บทว่า **ปฏิภาณจิตฺตํ** ได้แก่ จิตรกรรมที่ทำด้วยปฏิภาณของตน. อธิบายว่า รูปสตรีและบุรุษที่ทำเมถุนธรรมค้าง อันทำด้วยด้ายสีต่าง ๆ.

เรื่องพระโลลุทายี จบ.

[อาคาริยศิลปะ]

[๑๓๖] ชื่อว่าศิลปะของคฤหัสถ์ มีมากชนิด. ในศิลปะเหล่านั้น กิจการใด เว้นจากการเบียดเบียนชีวิตของสัตว์อื่น เว้นจากอกุศลกรรม มีการงานของช่างแก้วและช่างทองเป็นต้น กิจการนั้นจัดเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์ในโลกนี้. ในข้อนั้น มีเรื่องต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

๑. วิ. มหาวิภังค์. ๒/๒๒๘.

[เรื่องช่างแก้ว]

ในอดีตกาล ในนิคมหนึ่ง ในกรุงพาราณสี แคว้นกาสี มีเศรษฐีคนหนึ่ง มีสมบัติมาก. แต่ลำพังเงินที่เขาฝังไว้ก็มีถึง ๔๐ โกฏิ. ส่วนภรรยาของเศรษฐีนั้น ถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดเป็นนางหนู (อยู่) ที่หลังทรัพย์ เพราะความห่วงใยในทรัพย์. (ต่อมา) ตระกูลนั้นแม้ทั้งหมด ถึงความพินาศโดยลำดับ. แม้บ้านนั้นก็ถูกทิ้งหาที่หมายไม่ได้. ครั้งนั้น ช่างแก้วคนหนึ่ง ปรารถนาจะทุบหินเอาแก้ว จึงรื้อหินในที่บ้านเก่านั้นทุบ. นางหนูตัวนั้นเที่ยวหากินอยู่ เห็นช่างแก้วนั้นบ่อย ๆ ก็เกิดความรักใคร่ คิดว่า "ทรัพย์ของเรามากมาย จะฉิบหายเสียโดยใช่เหตุ, เราจะร่วมมืนกันกับนายคนนี้ เคี้ยวกิน (ใช้สอย) ทรัพย์นั้น" แล้วคาบกหาปณะ ๑ กหาปณะไปสู่สำนักของช่างแก้วนั้น. ช่างแก้วเห็นนางหนูนั้น เมื่อจะทักนางหนูด้วยปิยวาจา จึงกล่าวว่า "แม่ คาบกหาปณะมาทำไม ?" นางหนูกล่าวว่า "พ่อท่านจงถือเอาทรัพย์นี้ไปใช้สอยด้วยตนเอง (และ) จงนำเนื้อมาให้ฉันบ้าง." ช่างแก้วนั้นนำกหาปณะไปสู่เรือนแล้ว ได้ซื้อเนื้อมาให้แก่นางหนูนั้น. นางหนูนั้นก็คาบเนื้อไปยังที่อยู่ของตน แล้วเคี้ยวกิน. นางหนูนั้นได้นำทรัพย์มาให้ช่างแก้วนั้นนั่นแล และรับเนื้อไปโดยนัยนี้ทุกวัน. นางหนูนั้น ได้คาบทรัพย์แม้ทั้งหมดนั้น ไปให้แก่ช่างแก้วนั้นนั่นแลโดยลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องช่างแก้ว มาในอรรถกถาพัพพุชาดก[๑] วรรคที่ ๑๔ เอก-

๑. ชาตกฏฺฐกถา ๒/๓๖๔.

นิบาต.

[๑๓๗] แต่เพราะท่านกล่าวไว้โดยไม่แปลกกันว่า "ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อศิลปะ" ดังนี้ ศิลปะแห่งช่างสานเป็นอาทิก็ดี ศิลปะดีดกรวดก็ดี อันมาในวิภังค์แห่งโอมสวาทสิกขาบท จึงนับเข้าด้วย. ช่างสานชื่อว่านฬการ ในคำว่า **นฬการาทิสิปฺปญฺเจว** นั้น. แม้ศิลปะของช่างสานนั้น ก็เป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องพระเถระผู้ถวายเสื่อลำแพน]

ในอดีตกาล ช่างสานคนหนึ่ง ในตีวรนคร ถวายเสื่อลำแพนเพื่อบูชาแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะกรรมนั้นจึงท่องเที่ยวไปแต่ในสุคติตลอด ๙๔ กัลป์ ในพุทธุปบาทกาลนี้ เป็นกุลบุตร บวชในพระศาสนาแล้ว บรรลุพระอรหัต. ท่านเมื่อจะประกาศความไม่ขาดสาย แห่งความประพฤติในกาลก่อนของตน จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ในวรรคที่ ๒๔ แห่งอปทาน ว่า:-

"ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นช่างสาน ในตีวรบุรี อันน่ารื่นรม, ประชุมชนในตีวรบุรีนั้น เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ทรงยังโลกให้สว่าง พากันแสวงหาเสื่อลำแพน เพื่อบูชาพระโลกนาถ. ข้าพเจ้าได้ให้เสื่อลำแพนแก่ทวยชนผู้จะทำพุทธบูชา, ตลอด ๙๔ กัลป์ ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุคติ เพราะกรรมที่ข้าพเจ้า

ได้ทำไว้ในครั้งนั้น นี้เป็นผลของ (การถวาย)
เสื่อลำแพน. ในกัลป์ที่ ๗๗ ข้าพเจ้าได้เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ์ ผู้ทรงความรุ่งเรือง สมบูรณ์
ด้วยแก้ว ๗ ประการ มีกำลังมาก. ธรรมเหล่า
นี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖
ข้าพเจ้าทำให้แจ้งแล้ว, คำสั่งสอนของพระ
พุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำแล้ว."

เรื่องพระเถระถวายเสื่อลำแพน จบ.

[เรื่องพระจ้ามหาปนาทะ]

[๑๓๘] ในอดีตกาล ช่างสานในกรุงพาราณสี เมื่อไปนา พบพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง จึงส่งพวกทาสและกรรมกรไปด้วยกำชับว่า "พวกเจ้าจงหว่านเถิด" ส่วนตนกลับ นำพระปัจเจก-พุทธเจ้านั้นไปสู่เรือน ให้ฉันแล้วนำไปสู่ฝั่งแม่น้ำคงคาอีก พร้อมกับบุตร (ช่วยกัน) ทำบรรณศาลา มีเชิงฝาสำเร็จด้วยไม้มะเดื่อ มีตัวฝาทำด้วยไม้อ้อ และทำที่จะกรม แล้วนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นให้จำพรรษาในที่นั้นตลอดไตรมาส. บิดาและบุตรทั้ง ๒ ยังพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้จำพรรษาแล้ว ให้ครองไตรจีวรแล้วส่งไป. เขาทั้ง ๒ ได้ยังพระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ องค์ให้อยู่ในที่นั้น แล้วถวายไตรจีวรโดยทำนองนี้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "บิดาและบุตรทั้ง ๒ เป็นช่างสาน กำลังขนไม้ไผ่อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา พะพระปัจเจกพุทธ-เจ้าแล้วได้ทำอย่างนั้น" ดังนี้ก็มี. ชนทั้ง ๒ นั้น ถึงแก่กรรมแล้ว

บังเกิดในภพดาวดึงส์ เสวยทิพยสมบัติในฉกามาพจรสวรรค์ โดยอนุโลมและปฏิโลม. ในเทพบุตรทั้ง ๒ นั้น บิดาได้อยู่ในเทวโลกนั่นเอง. (ส่วน) บุตรจะติจากเทวโลกนั้นแล้ว บังเกิดในคัพโภทรของพระราชเทวีพระนามว่าสุเมธา แห่งพระราชาพระนามว่าสุรุจิในกรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ โดยล่วงไป ๑๐ เดือน ก็ประสูติ. พระชนกชนนี ทรงขนานพระนามของพระราชกุมารนั้นว่า "มหาปนาทะ" พระราชกุมารนั้น ในเวลามีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ทรงถึงความสำเร็จในสรรพศิลปะทั้งหลายแล้ว พระราชามีพระราชโองการสั่งพวกอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในการตรวจพื้นที่ว่า "พ่อทั้งหลายพวกท่านจงหาช่างมา ให้สร้างปราสาทเพื่อบุตร (ของเรา), เราจักอภิเษกเธอในราชสมบัติ." อาจารย์เหล่านั้นรับพระราชโองการแล้วจึง (ไป) ตรวจดูภูมิประเทศ. ขณะนั้น อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน ด้วยอานุภาพแห่งบุญของพระราชกุมารนั้น. ท้าวเธอทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรงส่งวิศวกรรมเทพบุตรไป ด้วยเทพบัญชาว่า "ท่านจงไปทำปราสาท." วิศวกรรมเทพบุตรนั้น จึงจำแลงเพศเป็นนายช่าง ไปสู่สำนักของพวกช่าง บอกว่า " พวกท่านบริโภคอาหารเช้าแล้วจงมา" ส่งช่างเหล่านั้นไป ปราบพื้นดินด้วยไม้. ขณะนั้นนั่นเอง ปราสาท ๗ ชั้นแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ กว้างและยาวกึ่งโยชน์ สูง ๒๕ โยชน์ ผุดขึ้นแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอา ในมหาปนาทชาดก[๑] ติกนิบาต ว่า :-

๑. ขุ. ชา. ติก. ๒๒/๑๐๖. ตทฏฺฐกถา ๔/๗๒.

[๑๓๙] **" พระราชาพระนามว่าปนาทะ มีปราสาท**
แล้วด้วยทอง กว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนู ชนทั้งหลาย
กล่าวส่วนสูงถึงพันชั่ว (ธนู), ปราสาท ๗
ชั้น สูงพันชั่วลูกธนู สะพรั่งไปด้วยธง พราว
ไปด้วยแก้วสีเขียว, นักฟ้อน ๖ พัน แบ่ง
เป็น ๗ พวก ได้ฟ้อนในปราสาทนั้น. "

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยูโป** แปลว่า ปราสาท. บาทคาถาว่า **ติริยํ โสฬสุพฺเพโธ** คือ โดยส่วนกว้าง ได้เป็นปราสาทกว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนู. บาทคาถาว่า **อุจฺจมาหุ สหสฺสธา** คือ กล่าวถึงส่วนสูง ด้วยคำนวณการไปแห่งลูกธนูพันชั่ว. ก็ท่านแสดงประมาณ ๒๕ โยชน์ ด้วยคำนวณการไปแห่งลูกธนูพันชั่ว. เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงประมาณกึ่งโยชน์ไว้ด้วยคำนวณการไปแห่งลูกธนู ๑๖ ชั่ว. บทว่า **สหสฺสกณฺโฑ** คือ สูงพันชั่วลูกธนู. บทว่า **สตฺตเครุฑุ** คือได้เป็นปราสาท ๗ ชั้น. บทว่า **ธชาลุ** คือ สมบูรณ์ด้วยธง.

บทว่า **หริตามโย** คือ ติดรอบแล้วด้วยแก้วมณีสีเขียว. ปาฐะในอรรถกถาว่า " **สสาลุ** " ก็มี. อธิบายว่า ประกอบพร้อมด้วยบานประตูและหน้าต่าง อันทำด้วยแก้วมณีสีเขียว. นัยว่า คำว่า **สส** เป็นชื่อบานประตูและหน้าต่าง. บทว่า **อนจฺจํ** คือ ฟ้อนเพื่อให้พระชาชาเกิดความยินดี. บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ ในปราสาทนั้น คือ ในที่ ๗ ชั้น

ของปราสาทนั้น. พวกฟ้อนชื่อว่า **คนฺธพฺพา.** บาทคาถาว่า **ฉ สหสฺสานิ สตฺตธา** ได้แต่ นักฟ้อน ๖ พัน (แบ่ง) เป็น ๗ พวก.

[๑๔๐] ท้าวมหาปนาทะทรงทำบุญมีทานเป็นต้น สวรรคตแล้วเสด็จไปสู่เทวโลกตามเดิม. ปราสาทนั้นจมไปตามกระแสแม่น้ำมหาคงคาแล้ว. ในที่ตรงหน้าบันไดใกล้ปราสาทนั้น เขาสร้างนครชื่อปยาคปติฏฐานะ, ในที่ตรงยอดปราสาทนั้น มีบ้านชื่อโกฏิคาม. ในพุทธุปบาทกาลนี้ นฬการเทพบุตรนั้น จุติจากเทวโลก ได้เป็นบุตรของภัททิยเศรษฐีผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในภัททิยนคร ชื่อภัททชิกุมาร. กาลนั้น พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยภัททิยนคร ประทับอยู่ที่ชาติ[๒]ยาวัน. ชาวพระนครได้สร้างมณฑปสำหรับถวายทาน ที่ใจกลางพระนครแล้วถวายมหาทาน. พระศาสดาทรงทำภัตตกิจในที่นั้นแล้ว ได้ทรงทำอนุโมทนา. แม้ภัททชิกุมาร เข้าไปเฝ้าพระศาสดาฟังธรรมอยู่ ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ไปสู่วิหารพร้อมกับพระศาสดา ได้เป็นผู้บรรพชาอุปสมบทแล้ว. พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในที่นั้น ๗ วันแล้ว เสด็จจาริกไปถึงบ้านโกฏิคาม ทรงทำภัตตกิจแล้ว ได้ทรงทำอนุโมทนา. ในกาลที่ทรงทำอนุโมทนา พระภัททชิเถระไปนอกบ้าน อธิษฐานใจว่า

๑. ตามคติศาสนาพราหมณ์ เป็นภูตจำพวก ๑ เข้าพวกเทพดาก็ได้ เข้าพวกมนุษย์ก็ได้ เพราะมีที่อยู่ ทั้งในสวรรค์ ทั้งในมนุษย์โลก. อีกนัยหนึ่ง ว่ามีโลกอยู่ส่วนหนึ่งเรียกว่าคนธรรพโลก ชนจำพวกนี้ ชำนาญในการฟ้อนรำ ขับร้อง และดนตรีปี่พาทย์ มีราชาเรียกว่าจิตรรถหรือจิตเสน แต่ในมหาสมัยสูตรเรียกว่าธตรฐ วิชาที่ว่าด้วยการชนิดนี้ ตามคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า คานธรรพเวท พระภรตมุนี เป็นผู้เรียบเรียง. ๒. ป่าไม้จันทน์ หรือสวนมลิ.

"ในเวลาพระศาสดาเสด็จมาเท่านั้น เราจึงจักลุกรับ" ดังนี้แล้ว นั่งเข้าฌานที่โคนไม้ใกล้ท่าแม่น้ำคงคา แม้เมื่อพระเถระผู้แก่กว่ามาก็หาลุกรับไม่ ต่อเวลาพระศาสดาเสด็จมาจึงลุกรับ. พวกภิกษุปุถุชนจึงยกโทษท่าน. พระศาสดาประประทับยืนบนเรือขนาน รับสั่งว่า " มานี่ ภัททชิ เธอจงขึ้นเรือลำเดียวกับเรา." พระเถระเหาะขึ้นไปยืนอยู่บนเรือลำเดียวกัน. เวลาถึงกลางแม่น้ำคงคา พระศาสดาตรัสถามว่า " ภัททชิ ปราสาทที่เธอครอบครองเมื่อครั้งเป็นพระเจ้ามหาปนาทะ อยู่ที่ไหน ? " ท่านทูลว่า " จมอยู่ที่นี่ พระเจ้าข้า " แล้วถวายบังคมพระศาสดา ไปด้วยกำลังฤทธิ์ เอานิ้วเกี่ยวยอดปราสาทเหาะขึ้นไปในอากาศ แสดงเพื่อตัดความสงสัยของพวกปุถุชนแล้วจึงปล่อย. ปราสาทประดิษฐานอยู่ ณ ที่เดิมนั่นเอง จนทุกวันนี้ ก็หาอันตรธานไม่. ถามว่า " เพราะเหตุไรจึงไม่อันตรธาน ? " แก้ว่า " เพราะอานุภาพแห่งนฬการเทพบุตรผู้เป็นบิดาในหนหลัง." ด้วยว่า เทพบุตรนั้นจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ พระนามว่าสังขะในอนาคตกาล ปราสาทนั้นจักผุดขึ้นเพื่อเป็นของใช้สอยสำหรับท้าวเธอ เพราะฉะนั้นจึงไม่อันตรธาน.

เบื้องหน้าแต่นี้ ควรทำคำที่ท่านกล่าวไว้ในจักกวัตติสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา ให้พิสดาร. ส่วนความสังเขปในเรื่องนี้ ดังนี้ :-

พระราชานั้น จักทรงครอบครองปราสาทนั้น ทรงทราบว่าพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยทรงอุบัติแล้ว มีพระราชประสงค์จะพระราชทานประสาทนั้นแล้วทรงผนวช จักทรงทำพระดำริให้เกิดขึ้นว่า "ขอปราสาทนี้ จงกระจัดกระจายไปเถิด." ปราสาทนั้นจักกระจัด

กระจายเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. พระราชาจักมีพระราชหฤทัยไม่เกี่ยวเกาะปราสาทนั้นเลย จักทรงประกาศว่า "ผู้ใดปรารถนาเท่าใด ผู้นั้นจงถือเอาเท่านั้นเถิด" แล้วพระราชทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพกและยกจก ทรงผนวชในสำนักพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยแล้ว บรรลุพระอรหัตแล.

เรื่องช่างสาน มาในอรรถกถาสุรุจิชาดก[๑] ปกิณณกนิบาต ในอรรถกถามหาปนาทชาดก และในอรรถกถาจักกวัตติสูตร[๒].

[๑๔๑] ส่วนศิลปะดีดกรวดที่ประกอบในฐานะอันควร ก็เป็นมงคล, ที่ประกอบในฐานะอันไม่ควร ไม่เป็นมงคล. เรื่องอันแสดงความนั้น ดังต่อไปนี้ :-

[เรื่องบุรุษเปลี้ยนักดีดกรวด]

ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี ได้มีบุรุษเปลี้ยคนหนึ่ง ฉลาดในศิลปะดีดกรวด. พวกเด็กชาวบ้านยกเขาขึ้นรถแล้ว นำไปสู่ต้นไทรใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ในที่ใกล้ประตูพระนคร ให้ทรัพย์กากณิกหนึ่งเป็นต้นแล้วพูดว่า "แกจงทำรูปช้าง, จงทำรูปม้า." เขาดีดกรวดแสดงรูปต่าง ๆ ที่ใบไทร. พระราชาเสด็จสู่ที่พระอุทยาน ถึงสถานที่นั้น. พวกเด็กทั้งหมดหนีไปแล้ว เพราะราชาทอดพระเนตรเห็นภาพแห่งใบไม้ที่ทะลุจึงตรัสถามว่า "ใบไม้เหล่านั่น ใครทำอย่างนี้ ?" พวกเจ้าพนักงานกราบทูลว่า "บุรุษเปลี้ย พระเจ้าข้า." พระราชารับสั่งให้หาเขามา

๑. ชาตกฏฺฐกถา ๖/๓๐๐. ๒. สุ. วิ. ๓/๕๒.

แล้ว ตรัสถามว่า " พ่อ ปุโรหิตของเรา เป็นคนปากจัด พูดมาก, เมื่อเขาเริ่มพูด คนอื่นไม่ได้โอกาสเลย, เธออาจทำให้เขาเงียบเสียงได้ไหม ? "

บุรุษเปลี้ย. ขอเดชะ เมื่อได้มูลแพะสักทะนานหนึ่ง ก็จะอาจทำได้ พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงนำบุรุษเปลี้ยไปสู่พระราชมณเฑียร (เรือน) ให้นั่งภายในม่าน ให้เจาะช่องม่านแล้ว ให้วางมูลแพะแห้งประมาณทะนานหนึ่งไว้ในที่ใกล้เขาแล้ว ให้ปูอาสนะสำหรับปุโรหิตหันหน้าตรงช่อง ให้ปุโรหิตนั้นผู้มาในเวลาเข้าเฝ้านั่งบนอาสนะนั้นแล้ว ตรัสสนทนา. ปุโรหิตไม่ให้โอกาสแก่ผู้อื่น เริ่มสนทนกับพระราชา. ทันใดนั้น บุรุษเปลี้ยก็ดีดมูลแพะทีละก้อน ๆ เข้าไปในปากของปุโรหิตนั้น. ปุโรหิตจึงกลืนมูลแพะที่ (ดีด) มาแล้ว ๆ เหมือนขนมคลุกงา. พระราชาทรงทราบว่ามูลแพะเหล่านั้นหมดแล้ว รับสั่งว่า " ท่านอาจารย์ เพราะความเป็นผู้ปากจัด ท่านจึงกลืนมูลแพะประมาณทะนานหนึ่ง ก็ยังหารู้สึกอะไร ๆ ไม่, ก็บัดนี้ท่านจักไม่อาจทำมูลแพะที่ยิ่งกว่านี้ให้ย่อยได้, ไปเถิด จงดื่มน้ำประยงค์สำรอกเสีย ทำตนให้หายโรคเถิด." จำเดิมแต่นั้น ปุโรหิตนั้น เป็นเหมือนมีปากอันปิดไว้ ไม่ค่อยจะพูดจากับพระราชาแม้ตรัสอยู่ด้วย. พระราชาทรงดำริว่า " บุรุษเปลี้ยคนนี้ ทำให้เราสบายหู " แล้วได้พระราชทางหมู่บ้าน ๔ ตำบลใน ๔ ทิศ มีส่วยขึ้นประมาณแสนหนึ่งแก่บุรุษเปลี้ย. คราวนั้นอมาตย์บัณฑิตคนหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า " ขอเดชะ

ขึ้นชื่อว่าศิลปะในโลก บัณฑิตทั้งหลายควรเรียน แม้ด้วยศิลปะเพียงแต่ดีดกรวด บุรุษเปลี้ยก็ยังได้สมบัติ (ถึงเพียง) นี้, จะกำหนดอานิสงส์ของศิลปะอื่น ๆ อย่างไรได้" ดังนี้แล้ว เมือจะกล่าวถึงคุณของศิลปะจึงกล่าวคาถานี้ว่า

" ขึ้นชื่อว่าศิลปะ แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็
ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ขอพระองค์จงทอด
พระเนตรดูเถิด บุรุษเปลี้ยได้หมู่บ้านทั้ง ๔ ทิศ
ก็เพราะดีดมูลแพะ (เท่านั้น)."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปสฺส** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูเถิด. บทว่า **อชปฺปหาเรน** คือ เพราะการดีดมูลแพะ.

เรื่องบุรุษเปลี้ย จบ.

[เรื่องภิกษุผู้ฆ่าหงส์[๑]]

[๑๔๒] บุรุษเปลี้ยนั้นนั่นแล บัดนี้เป็นกุลบุตรผู้ฉลาดในศิลปะดีดกรวดนั่นเอง ในกรุงสาวัตถี วันหนึ่งฟังธรรมแล้วบรรพชา ได้อุปสมบทแล้ว. วันหนึ่งภิกษุนั้นพาภิกษุหนึ่งรูปหนึ่งไปสู่แม่น้ำอจิรวดีอาบน้ำแล้วได้ยืนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ. ขณะนั้นเอง หงส์ ๑๒ ตัวบินไปในอากาศ.

เธอพูดกะภิกษุหนุ่มนั้นว่า " ผมจักเอากรวดดีดหงส์ตัวหลังนี้ที่

๑. Swan

นัยน์ตา ให้ตกลงแทบเท้า."

ภิกษุหนุ่ม กล่าวว่า " ท่านจักไม่อาจ. "

เธอพูดว่า " ถ้าอย่างนั้นท่านจงคอยดู " แล้วดีดกรวด ๓ เหลี่ยม ก้อนหนึ่งไปข้างหลังหงส์ตัวนั้น. ก้อนกรวดได้ทำเสียงดัง " หรุ่ง ๆ. " หงส์เหลียวมาดูแล้ว. ทันใดนั้นเอง เธอก็ดีดกรวดกลมก้อนหนึ่งตรง นัยน์ตาอีกข้างหนึ่งของหงส์ที่เหลียวมาดูนั้น. ก้อนกรวดทะลุนัยน์ตา แม้อีกข้างหนึ่งไปแล้ว. หงส์ร้องเสียงลั่น ตกลงแทบเท้านั่นเอง. พวก ภิกษุทราบความนั้น จึงทูลแด่พระศาสดา. พระศาสดาทรงติเตียนภิกษุ นั้นโดยอเนกปริยายแล.

เรื่องภิกษุผู้ฆ่าหงส์ มาในอรรถกถาสาลิตตกชาดก.[๑]

[เรื่องสัฏฐิกูฏเปรต]

[๑๔๓] บุรุษคนหนึ่งเรียนศิลปะนั้น ในสำนักของบุรุษเปลี้ยนั้น นั่นแล. ครั้งนั้น บุรุษเปลี้ยสั่งเขาว่า " พ่อ ท่านเมื่อจะทดลองศิลปะ จงตรวจดูใคร ๆ ที่หามารดาบิดามิได้ ซึ่งเมื่อประหารแล้ว ไม่มีปรับ สินไหม เพราะเมื่อฆ่าแม่โค จะถูกปรับสินไหม ๑๐๐, เมื่อฆ่าคน จะถูกปรับสินไหม ๑๐๐๐." เขาห่อกรวดไว้ในพก ตรวจหาคนเช่นนั้น อยู่ วันหนึ่งเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าสุเนตตะ กำลังเข้าไปสู่ พระนครเพื่อบิณฑบาต สำคัญว่า " ท่านผู้นี้ ไม่มีมารดาบิดา " จึง ดีดกรวดหมายช่องหูข้างขวาของท่าน. ก้อนกรวดเข้าไปแล้ว ทะลุ ออกทางหูซ้าย. ท่านเกิดทุกขเวทนา ไม่อาจเที่ยวไปบิณฑบาตได้

๑. ชาตกฏฺฐกถา ๒/๒๗๓.

จึง (เหาะ) ไปทางอากาศแล้ว ปรินิพพานในบรรณศาลาของตน. พวกมนุษย์ในโคจรคามรู้ (ว่า) ท่านไม่มา คิดว่า " ความไม่อาสุกอะไร ๆ คงจักมี " จึงพากันไปในที่นั้นเห็นท่านปรินิพพานแล้วต่างก็คร่ำครวญ. บุรุษชั่วแม้นั้น จำท่านได้ในที่นั้น จึงกล่าวว่า " ข้าเจ้าเมื่อจะทดลองศิลปะของตน จึงประหารท่านผู้นี้." พวกมนุษย์ได้ยินดังนั้น จึงช่วยกันทุบเขาให้ตายแล้ว. เขาไหม้อยู่ในอเวจี จนแผ่นดินนี้หนาขึ้นได้ประมาณโยชน์หนึ่ง แล้วได้เป็นสัฏฐิกฏเปรตที่เขาคิชฌกูฏ ด้วยเศษผลแห่งกรรม, สรีระของเปรตนั้น (สูง) ๓ คาวุต, ค้อนเหล็กหกหมื่นอันไฟติดทั่ว ลุกโชนแล้ว กระหน่ำลงบนหระหม่อมของเขาแล้วทำลายศีรษะ, ศีรษะที่แตกแล้ว ๆ กลับตั้งขึ้นไปอีก.

เรื่องสัฏฐิกูฏเปรต มาในพาลวรรค ธรรมบท.

[๑๔๔] อีกประการหนึ่ง ในปกรณ์ทั้งหลาย มีสุทธวัคคฎีกาเป็นต้น แม้ช่างถาก ท่านก็เรียกว่า " ผู้มีศิลปะ " อย่างนี้คือ

"ช่างถาก ๑ ช่างทอ ๑ ช่างย้อม ๑ ช่างกัลบก ๑
ช่างหนังเป็นคำรบ ๕ เรียกว่าช่าง ผู้มีศิลปะ."

แท้จริง ช่างถากเป็นต้น ท่านเรียกช่าง เพราะทำ คือสร้างสิ่งก่อสร้างมีการงานของช่างถากเป็นต้น และเรียกว่าผู้มีศิลปะ เพราะคนเหล่านี้มีศิลปะ เพราะฉะนั้น แม้การงานของช่างถากจึงชื่อว่าศิลปะ. จริงอยู่ ศิลปะแม้นั้น จัดเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์. ในข้อนั้นมีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะที่ ๑]

[๑๔๕] พระราชกุมารโอรสของพระเจ้าพิมพิสารพระนามว่าโพธิ ให้สร้างปราสาทชื่อโกกนท มีรูปไม่เหมือนปราสาทอื่นบนพื้นปฐพี เป็นประหนึ่งว่าลอยอยู่ในอากาศ ตรัสถามช่างว่า ปราสาทรูปอย่างนี้ ท่านเคยนำหรือ ? หรือว่านี้ เป็นศิลปะอันแรกของท่านโดยแท้"

ช่าง. ขอเดชะ เป็นศิลปะอันแรกแท้จริง.

พระราชกุมารทรงดำริว่า " ถ้าช่างนี้จักทำปราสาทรูปอย่างนี้ แม้แก่ผู้อื่น, ปราสาทนี้ จักไม่น่าอัศจรรย์, ควรที่เราจะฆ่าช่างนี้เสีย ตัดมือเท้าของเขาเสีย หรือควักนัยน์ตาของเขาเสีย " ดังนี้แล้ว จึงตรัสบอกเรื่องนั้นแก่มาณพชื่อสัญชิกา๑บุตร ปิยสหายของพระองค์. มาณพคิดว่า " ผู้มีศิลปะ หาค่ามิได้, เมื่อเราเห็นอยู่ เขาจะอย่าฉิบหายเสียเลย" ดังนี้แล้ว ได้ให้สัญญา๒แก่ช่าง. ช่างพูดว่า " นายท่านบอกแก่ข้าพเจ้า (นับว่า) ทำการดีแล้ว ข้าพเจ้าจักรู้กิจที่ควรทำในเรื่องนี้. " ต่อมาวันหนึ่ง พระราชกุมารตรัสถามว่า " การงานในปราสาทสำเร็จแล้วหรือ ? "

ช่าง. ยังไม่สำเร็จ พระเจ้าข้า การงานยังเหลืออยู่มาก.

พระราชกุมาร. การงานชื่ออะไร ? ยังเหลืออยู่.

นายช่าง. ข้าพระองค์จะทูลในภายหลัง ขอพระองค์ได้โปรดให้คนขนไม้แห้งที่ไม่มีแก่นมาก่อนเถิด พระเจ้าข้า.

พระราชกุมารนั้น ก็ให้คนไม้เหล่านั้นมาแล้ว.

๑. แต่ในอรรถกถาธรรมบทว่า ชื่อสัญชีวกบุตร. ๒. Signal

ลำดับนั้น ช่างจึงทูลพระราชกุมารนั้นว่า " พระเจ้าข้า จำเดิมแต่นี้ ใคร ๆ ไม่ควรมาสู่สำนักของข้าพระองค์, เพราะว่า เมื่อข้าพระองค์ทำการงานที่ละเอียดอยู่ เมื่อพูดกับคนอื่น ความฟุ้งซ่านก็จะมี, แต่ในเวลาอาหาร ภริยาของข้าพระองค์เท่านั้น จักนำอาหารมาให้. " พระราชกุมารนั้นตรัสรับรองแล้ว ทรงวางอารักขาล้อมเรือนไว้เพื่อประโยชน์จะไม่ให้เขาหนีออกได้. ฝ่ายช่าง นั่งในห้องถากไม้เหล่านั้น ทำเป็นนกครุฑแล้ว สั่งภริยาผู้มาในเวลาอาหารว่า " นี่แนะหล่อน เธอจงขายของที่มีอยู่ในเรือน ให้หมดแล้ว เก็บเงินทองไว้ " ในเวลาที่นกสำเร็จแล้ว สั่งว่า " วันนี้ เธอควรพาเด็กแม้ทั้งหมดมา " ภริยาได้ทำตามสั่งแล้ว. ช่างบริโภคอาหารเข้าแล้ว พร้อมทั้งบุตรและภริยา นั่งในท้องนกแล้ว หนีออกทางหน้าต่างไปลงที่หิมวันตประเทศ สร้างพระนครแล้ว ครองราชสมบัติในพระนครนั้น ได้เป็นพระราชาพระนามว่ากัฏฐวาหนะแล้ว.

เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะ มาในอัตตวรรคธรรมบท.

[เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะที่ ๒]

[๑๔๖] ในอดีตกาลมีช่างไม้คนหนึ่งในกรุงพาราณสี ไม่มีศิษย์ผู้เป็นที่ ๒ ในท่านผู้เป็นอาจารย์ของตน. ช่างไม้ผู้นั้นมีศิษย์ ๑๖ คน ในศิษย์ ๑๖ คนนั้น แต่ละคน ๆ มีอันเตวาสิกคนละพัน. คนเหล่านั้นทั้งหมดมีประมาณ ๑๖,๐๑๗ คน ด้วยประการฉะนี้. ช่างไม้เหล่านั้นไปป่า ทำปราสาทต่าง ๆ หลากชนิดในที่นั้น ผูกแพล่องมาสู่กรุงพาราณสี ตามแม่น้ำคงคาแล้วขายเลี้ยงชีวิต. วันหนึ่ง พวกเขาปรึกษากัน

ว่า "พวกเราไม่อาจเลี้ยงชีพด้วยการช่างได้เป็นนิตย์ เพราะการงานอย่างนี้ ในเวลาที่เราแก่ก็ทำได้ยาก" จึงเอาไม้ไม่มีแก่น มีไม้มะเดื่อเป็นต้น ทำเป็นนกแล้วเข้าไปข้างในของนกเหล่านั้นพร้อมด้วยบุตรและภริยา บินไปสู่หินวันตประเทศ ยึดราชสมบัติในพระนคร (ซึ่งสร้างขึ้น) ในป่านั้น. ครั้งนั้น ศิษย์ ๑๖ คนนั้น จึงอภิเษกอาจารย์ในราชสมบัติ ส่วนตนได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งอำมาตย์. พระราชานั้นปรากฏ (โดยพระนาม) ว่า "พระเจ้ากัฏฐวาหนุ," แม้พระนครนั้น ก็ชื่อว่ากัฏฐวาหนะ เพราะเป็นนครอันท้าวเธอทรงยึดไว้แล้ว, ถึงแคว้นทั้งสิ้น ก็ชื่ออย่างนั้น.

ต่อมา พระเจ้ากัฏฐวาหนะ ทรงสดับว่า พระกัสสปพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว จึงทรงส่งอำมาตย์ผู้ใหญ่ ๑๖ คน พร้อมทั้งบริวารไปรับสั่งว่า "ไปเถิด พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงรู้ประวัติ (เรื่อง)." อมาตย์เหล่านั้น เมื่อจะไป กราบทูลว่า "ถ้าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่กลับ, ถ้าไม่ทรงอุบัติ จึงจะกลับ." ลำดับนั้น พระราชา จึงตรัสสั่งอำมาตย์ราชภาคิไนยของพระองค์ผู้หนึ่ง ซึ่งนับเนื่องในอมาตย์ ๑๖ นายว่า "พ่อ เธอจงกลับมาบอกฉัน." เขาทูลรับพระราชโองการแล้ว. อมาตย์แม้ทั้งหมดนั้น ไปถึงกรุงพาราณสี ด้วยการรอนแรมคืนเดียว ในที่ทุกสถาน. แต่เมื่ออมาตย์เหล่านั้นไปถึง พระศาสดาปรินิพพานเสียแล้ว. พวกเขาคร่ำครวญอยู่ว่า " พุโธ่ (เสียแรง) พวกเรามาสิ้นระยะทางไกล เพียงแต่จะเห็น ก็ไม่ได้ " ใคร่จะทำโอวาทที่พระศาสดาประทานไว้ จึง

บวชหมดทุกคน เว้นแต่อมาตย์ราชภาคิไนยนั้น. ฝ่ายอมาตย์ราช-ภาคิไนย พาเอาพระบริโภคธาตุ กล่าวคือ ธมกรกของพระศาสดาและพระเถระรูปหนึ่ง ไปสู่แคว้นกัฏฐวาหนะ. พระราชาทรงสดับธรรมของพระเถระแล้ว ให้สร้างวิหาร ให้ประดิษฐานพระเจดีย์ ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุแล้ว ทรงอุบัติในเทวโลก. แม้อมาตย์ผู้บวชแล้วเหล่านั้น มรณภาพแล้ว ได้เป็นบริวารของพระราชานั้นนั่นเอง. เทพบุตรเหล่านั้น ยังพุทธันดรหนึ่งให้สิ้นไปแล้วในเทวโลกทั้งหลาย, เมื่อพระศาสดาของเราทั้งหลายยังไม่ทรงอุบัตินั้นแล, จุติแล้วจากเทวโลก. ในเทพบุตรเหล่านั้น เทพบุตรผู้อาจารย์ บังเกิดในสกุลปุโรหิตของพรเจ้ามหาโกศล. เขามีนามว่า " พาวรี. " นอกนั้นบังเกิดในสกุลพราหมณ์ ในกรุงสาวัตถี. ในชนเหล่านั้น ในเบื้องต้น อันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน ได้เรียนศิลปะในสำนักของพาวรีพราหมณ์. อันเตวาสิกนอกนี้ เรียนในสำนักของอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน.

ในกาลนั้น พระเจ้ามหาโกศลสวรรคตแล้ว. ปเสนทิกุมารเป็นพระราชา ได้พระราชทานตำแหน่งที่พระราชบิดาของพระองค์ พระราชทานและโภคะอื่น แก่พาวรีพราหมณ์. นัยว่า ท้าวเธอทรงศึกษศิลปะ ในสำนักของพาวรีพราหมณ์ ครั้งเป็นพระราชกุมาร. ต่อมาพาวรีพราหมณ์ ทูลขอพระบรมราชานุญาตแล้ว พร้อมด้วยพวกศิษย์บรรพชาเป็นดาบส ไปถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวรี[๑]แล้วโดยลำดับ อยู่

๑. ในบาลี ปารายนวรรค สุตตนิบาต เป็นโคธาวารี.

ในที่นั้น เลี้ยงชีวิตด้วยผลไม้น้อยใหญ่. เมื่อพาวรีพราหมณ์กำลังอยู่ในที่นั้น พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงอุบัติแล้วในโลก. ต่อมา พาวรีพราหมณ์สดับการอุบัติของพระพุทธเจ้า จึงส่งอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวารทั้งหมดไป โดยนัยก่อนนั้นแล. อันเตวาสิกเหล่านั้นไปแล้ว ฟังเทศนาของพระศาสดา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ได้เป็นเอหิภิกขุ เว้นแต่มาณพชื่อปิงคิยะ โดยนัยแห่งคำที่ท่านกล่าวแล้ว ในปารายนวรรค ในที่สุดแห่งสุตตนิบาต. ก็ปิงคิยมาณพนั้นเป็นหลานของพาวรีพราหมณ์ นับเนื่องในอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน คิดว่า " ลุงของเราไม่ได้ฟังเทศนาอันวิจิตรเห็นปานนี้" เพราะความฟุ้งซ่านด้วยอำนาจความห่วงใยนั้น จึงไม่อาจบรรลุพระอรหัตได้ เป็น (เพียง) พระอนาคามีและเอหิภิกขุ แล้วกลับมาบอกการอุบัติของพระพุทธเจ้าแก่พาวรีพราหมณ์แล้ว นั่งพรรณนาพระคุณของพระศาสดา. แม้พาวรีพราหมณ์ก็นั่งฟังคำพรรณนาพระคุณนั้นอยู่เหมือนกัน. ขณะนั้นเอง พระศาสดาทรงทราบความแก่กล้าแห่งญาณของท่านทั้ง ๒ นั้น ประทับยืนอยู่ ณ กรุงสาวัตถีนั่นเอง ทรงเปล่งโอภาส (รัศมี) ดุจของคำไปแล้ว. พระปิงคิยะเห็นโอภาส คิดว่า " นี้อะไร ? " เมื่อเหลียวไปดูแลเห็นพระศาสดา เป็นดังประทับยืนอยู่ตรงหน้าของตน จึงกล่าวว่า "พระศาสดาเสด็จมาแล้ว." พาวรีพราหมณ์ลุกจากอาสนะแล้ว ได้ยืนประคองอัญชลี. พระศาสดาทรงแผ่โอภาสแสดงพระองค์แก่พาวรีพราหมณ์ ทรงแสดงธรรมอันเป็นสัปปายะแก่ท่านทั้ง ๒ นั้นแล้ว.

ในเวลาจบเทศนา พระปิงคิยะเป็นพระอรหันต์, พาวรีพราหมณ์เป็นพระอนาคามี แล.

เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะ มาในอรรถกถาปารายนวรรค[๑].

กถาว่าด้วยศิลปะ จบ.

๑. สุ. ขุ. ๒๕/๕๒๔. ป. โช. ๒/๕๒๙.

กถาว่าด้วยวินัย

[วินัย ๒ อย่าง]

[๑๔๗] ชื่อว่าวินัยมี ๒ อย่าง ด้วยสามารถวินัยของบรรพชิตและคฤหัสถ์.

[อนาคาริยวินัย]

ในวินัย ๒ อย่างนั้น การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่าอนาคาริยวินัย (วินัยของบรรพชิต).

อนาคาริยวินัยนั้น ชื่อว่าอันบรรพชิตศึกษาดีแล้ว เพราะไม่ต้องโทษเครื่องเศร้าหมอง และเพราะทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณ คือมรรยาท ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒. ก็ในคำเหล่านี้ คำว่า " การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่าอนาคาริยวินัย " ข้าพเจ้ากล่าว ด้วยสามารถการกำหนดอนาคาริยวินัยอย่างอุกฤษฏ์. เพราะฉะนั้น ในอาบัติแม้ทั้ง ๗ กอง อาบัติกองใด ๆ อันภิกษุใดแกล้งต้องแล้ว อาบัติกองนั้น ๆ อันภิกษุนั้นพึงแสดงคืนเสียด้วยวุฏฐานวิธี (อยู่กรรม) และเทศนาวิธี (แสดง) ที่เดียว. เพราะว่ากองอาบัติแม้ที่แกล้งต้องแล้ว อันภิกษุอยู่กรรมเสียก็ดี แสดงเสียก็ดี ย่อมไม่ทำอันตราย-

[อันตรายิกธรรม]

ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[๑]อริฏฐสิกขาบท ท่านจึงกล่าวว่า

* พระธรรมดิลก (ทองดำ จนฺทูปโม ป. ๗) วัดบรมนิวาส แปล ๑. สมันต. ๒/๔๖๓.

" ธรรมเหล่าใด ย่อมทำอันตรายต่อสวรรค์และพระนิพพาน (โมกษ) เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าอัตรายิกธรรม (ธรรมอันทำอันตราย). อันตรายิกธรรมเหล่านั้นมี ๕ อย่าง ด้วยสามารถกรรม กิเลส วิบาก อุปวาทะ และอาณาวีติกกมะ. ในอันตรายิกธรรม ๕ อย่างนั้น ธรรมให้ผลในภพเป็นลำดับ ๕ อย่าง ชื่อว่าอันตรยิกธรรม คือกรรม. กรรมของผู้ประทุษร้ายภิกษุณี ก็เหมือนกัน. แต่ภิกษุณีทูสกกรรมนั้น ทำอันตรายต่อพระพิพพานอย่างเดียว หาทำอันตรายต่อสวรรค์ไม่. ธรรมคือมิจฉาทิฏฐิอันดิ่ง ชื่อว่าอันตรายกธรรมคือกิเลส. ธรรมคือปฏิสนธิของจำพวกบัณเฑาะก์ สัตว์ดิรัจฉาน และอุภโตพ๎ยัญชนก ชื่อว่าอันตรายิกธรรมคือวิบาก. เจตนาธรรมเป็นเหตุว่าร้ายพระอริยเจ้า ชื่อว่าอันตรายิกธรรมคืออุปวาทะ. ก็อุปวาทันตรายิกธรรมเหล่านั้น ย่อมทำอันตรายตลอดเวลาที่ผู้ว่าร้ายทั้งหลาย ยังไม่ให้พระอริยเจ้าทั้งหลายอดโทษเท่านั้น เบื้องหน้าแต่ให้พระอริยเจ้าทั้งหลายอดโทษแล้วนั้น หาทำอันตรายไม่. อาบัติทั้งหลายที่ภิกษุแกล้งต้องแล้ว ชื่อว่าอันตรยิกธรรมคืออาณาวีติกกมะ. อาบัติแม้เหล่านั้นย่อมทำอันตราย ตลอดเวลาที่ภิกษุผู้ต้องอาบัติยังปฏิญญาความเป็นภิกษุอยู่ก็ดี ยังไม่อยู่กรรมก็ดี ยัง

๑. มี ๒ ประเภท คือ บุรุษอุภโตพยัญชนก สตรีอุภโตพยัญชนก ทั้ง ๒ ประเภท มีนิมิตทั้งของบุรุษทั้งของสตรี บุรุษอุภโตพยัญชนก เมื่อร่วมกับสตรี นิมิตสตรีหายไป นิมิตบุรุษปรากฏ เมื่อร่วมกับบุรุษ นิมิตบุรุษหายไป นิมิตสตรีปรากฏ สตรีอุภโตพยัญชนก ก็เช่นเดียวกัน.

ไม่แสดงเสียก็ดีเท่านั้น, เบื้องหน้าแต่เวลาที่อาบัติอันภิกษุทำคืนแล้ว ตามปัจจัยนั้น หาทำอันตรายไม่."

[๑๔๘] นัยอันมาในฎีกาอริฏฐสิกขาบทนั้นว่า "สภาพใดย่อมถึง คือย่อมมา ในระหว่าง คือในท่ามกลางสันดานของสัตว์ ด้วยสามารถขัดขวางต่อสมบัตินั้น ๆ เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่าอันตราย คืออนัตถะ (ความฉิบหาย) อันเป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) เป็นต้น. ธรรมซึ่งมีปกติทำอันตรายนั้น ชื่อว่าอันตรายิกธรรม. เจตนาธรรมที่ให้ผลในภพเป็นลำดับเป็นสภาพ ชื่อว่าอันตรายิกธรรม. เจตนาธรรมที่ให้ผลในภพเป็นลำดับเป็นสภาพ ชื่อว่าอนันตริยธรรม. อันตรยิกธรรมคือกรรม ชื่อว่ากัมมันตรายิกธรรม. คำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า '(ภิกษุณีทูสกกรรม) หาทำอันตรายต่อสวรรค์ไม่' เพราะไม่มีลักษณะแห่งมิจฉาจาร, ด้วยว่าความที่ภิกษุณีเป็นผู้อันธรรม รักษา ไม่มี. ก็คำนั้น ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถภิกษุณีที่ดำรงอยู่โดยปกติ. แต่ภิกษุณีทูสกกรรม ที่บุคคลประพฤติ (ให้เป็นไป) ในภิกษุณีผู้เป็นอริยะ เป็นกรรมให้เป็นไปในอุบายโดยแท้. ก็ในข้อนี้ มีนันทมาณพเป็นอุทาหรณ์. อีกอย่างหนึ่ง พระอรรถกถาจารย์ ไม่กล่าวความที่ภิกษุณีทูสกกรรม เป็นกรรมทำอันตรายต่อสวรรค์ ก็ด้วยสามารถที่ชนทั้ง ๒ มีฉันทะร่วมกัน. แต่ท่านกล่าวความที่ภิกษุณีทูสกกรรมเป็นกรรมทำอันตรายต่อพระนิพพาน ก็เพราะประทุษร้ายข้อปฏิบัติ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า 'ก็แม้ความที่ภิกษุณีทูสกกรรมเป็นกรรมทำอันตราย

๑. สา. ที. ๓/๓๖๐.

ต่อสวรรค์ ในเพราะประพฤติข่มขืน ใคร ๆ ไม่อาจห้ามได้.' อเหตุก-ทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ และนัตถิกทิฏฐิแล ที่ถึงความเป็นทิฏฐิอันดิ่ง ชื่อว่านิยตมิจฉาทิฏฐิธรรม. ปฏิสนธิจิตตุปบาท ชื่อว่าปฏิสนธิธรรม. ก็ศัพท์มีปัณฑกศัพท์เป็นต้น ในคำว่า **ปณฺฑกติรจฺฉานคตอุภโต-พฺยญฺชนกานํ**นั่น เป็นเพียงอุทาหรณ์ เพราะปฏิสนธิของอเหตุกสัตว์แม้ทั้งมวล เป็นอันตรายิกธรรมคือวิบาก. เจตนาเป็นเครื่องว่าร้ายพระอริยเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าอริยุปวาท. สองบทว่า **ตโต ปรํ** คือ เบื้องหน้าแต่ให้พระอริยเจ้าอดโทษ. สองบทว่า "**อาปนฺนา อาปตฺติโย**" ได้แก่ อาบัติ ๗ กอง ที่ภิกษุแกล้งละเมิด. ก็โทษที่ภิกษุแกล้งละเมิด โดยที่สุดแม้ทุกกฏและทุพภาษิต ย่อมทำอันตรายต่อสวรรค์และมรรคผลได้. อาณาวีติกกมันตรายิกธรรม ย่อมทำอันตรายตลอดเวลาที่ภิกษุต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ยังปฏิญญาความเป็นภิกษุอยู่ ต้องครุกาบัตินอกนั้นแล้วยังไม่อยู่กรรม ต้องลหุกาบัติแล้วยังไม่แสดงเสียเท่านั้น, เบื้องหน้าแต่เวลาที่อาบัติ อันภิกษุทำคืนแล้วตามปัจจัยนั้น หาทำอันตรายไม่."

[๑๔๙] ฎีกา[1]สมถักขันธกะ คัมภีร์จุลวรรค ว่า "ก็อาปัตตาธิกรณ์ใดเป็นอกุศล อาปัตตาธิกรณ์แม้นั้น อันภิกษุผู้ต้องอาบัติแสดงแล้วก็ดี อยู่กรรมแล้วก็ดี หาทำอันตรายไม่. เหมือนอย่างว่ากรรมคือเจตนาเป็นเครื่องว่าร้ายพระอริยะแม้เป็นอกุศล ย่อมชื่อว่าเป็นอโหสิกรรมที่ถึงความเป็นกรรมอันหาวิบากมิได้เป็นธรรมดา เพราะ

๑. สา. ที. ๔/๓๖๙.

ความที่กรรมนั้น มีประโยคสมบัติ อัน๑การแสดงโทษที่มีอยู่แล้ว ยังพระอริยเจ้าให้อดโทษห้ามเสียแล้ว ฉันใด อาปัตตาธิกรณ์แม้นี้ ก็ฉันนั้น อันภิกษุผู้ต้องอาบัติ แสดงแล้วก็ดี อยู่กรรมแล้วก็ดี ชื่อว่าไม่ทำอันตราย เพราะอาปัตตาธิกรณ์นั้น ชื่อว่าเป็นรอโหสิ-กรรม เหตุเป็นกรรมชื่อว่าหาวิบากมิได้เป็นธรรมดา เพราะความที่กรรมนั้นมีประโยคสมบัติ อันการแสดงก็ดี อันการอยู่กรรมก็ดี ห้ามเสียแล้ว. ด้วยเหตุนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคจึงตรัส ความที่ภิกษุผู้มีอาบัติเท่านั้น ต้องไปอบายว่า 'ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวนรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เพื่อภิกษุผู้มีอาบัติ."

[๑๕๐] ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องพระยานาคเอรกปัตต์]

ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง บำเพ็ญสมณธรรมในป่าสอบหมื่นปี วันหนึ่งขึ้นเรือไปในแม่น้ำคงคา จับใบตะไคร้น้ำที่กอตะไคร้น้ำไว้แล้ว แม้เมื่อเรือแล่นไปโดยเร็ว ก็ไม่ปล่อย. ใบตะไคร้น้ำขาดไป เธอเข้าใจว่า "โทษนั้นเลกน้อย" ไม่แสดงอาบัติ ในเวลาใกล้จะตาย เป็นเหมือนถูกใบตะไคร้น้ำรัดที่คอ แม้ประสงค์จะแสดงอาบัตินั้น ก็ไม่เห็นภิกษุอื่น เกิดวิปปฏิสาร (ความร้อนใจ) ว่า "ศีลของเราไม่บริสุทธิ์" ดังนี้ จุติ (จากภพนั้น) แล้วได้เป็นพระยานาคของขนาดตัวเท่าลำเรือโกลนลำหนึ่ง.

๑. ขมาปเนน เป็นอนภิหติกัตตา ใน...ปฏิพาหิตตฺตา.

นามของพระยานาคนั้นว่า "เอรกปัตต์." พระยานาคเอรกปัตต์นั้น คิดว่า "ด้วยอุบายนี้ เราจักได้ฟังการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าเป็นแน่" ดังนี้แล้ว ให้ธิดาของตนเรียนเพลงขับแล้ว (ลอยขึ้น) แผ่พังพานใหญ่ เหนือหลังน้ำในแม้น้ำคงคา ยกธิดาขึ้นไว้บนพังพานนั้นแล้ว ให้ขับ (เพลง) ในวันอุโบสถบุกกึ่งเดือน. ธิดานั้น ฟ้อนขับอยู่บนพังพานนั้น. ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น ต้องการจะจับนาคมาณวิภา จึงขับตอบด้วยกำลังปัญญาของตน ๆ. พระยานาคปฏิเสธเพลงตอบนั้นเสีย. เมื่อนาคมาณวิกานั้นขับอยู่อย่างนี้ทุกกึ่งเดือน พุทธันดร ๑ ล่วงไปแล้ว. ครั้งนั้น พระศาสดาทรงอุบัติในโลก เมื่อทรงตรวจดู (สัตว์) โลกในเวลาใกล้รุ่งวันหนึ่ง ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว เสด็จไปประทับนั่ง ณ ควงไม้ซึกต้นหนึ่ง ใกล้กรุงพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นมาณพชื่ออุตตระกำลังเดินไปเพื่อจะขับ (เพลง) ตอบ จึงตรัสเรียกว่า "เธอจงมาข้างนี้ (ก่อน)." เขาเข้าไปเฝ้าพระศาสดา อันพระศาสดาตรัสถาม จึงกราบทูลเพลงขับตอบของตน. พระศาสดาตรัสว่า "อุตตระ นั่นไม่ใช่เพลงขับตอบ" ดังนี้แล้ว โปรดให้เขาเรียนเพลงขับตอบ. เขากำลังเรียนเพลงขับตอบนั้น (ก็ได้) เป็นโสดาบันแล้วจึงได้ไป. ครั้งนั้น นาคมาณวิกา ขับ (เพลง) ด้วย ๒ คาถาว่า

[๑๕๑] **"ผู้เป็นใหญ่แห่งอะไรเล่า ชื่อว่าพระราชา ? อย่างไรเล่า พระราชา ชื่อว่ามีธุลีบนพระเศียร ? อย่างไรเล่า ชื่อว่ามีธุลีไปปราศแล้ว ?**

อย่างไร เรียกว่าคนพาล ? คนพาลอันอะไร พัดไป ? บัณฑิตบรรเทาได้อย่างไร ? บุคคลย่อม มีธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ อย่างไร ?, ท่านอัน ข้าพเจ้าถามแล้ว จงบอกความนั้นแก่ข้าพเจ้า."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **กึ สุ** ความว่า บุคคลเป็นอธิบดี แห่งอะไร ชื่อว่าพระราชา. คำว่า **กึ สุ**ความว่า ก็อย่างไรเล่า พระราชา ชื่อว่ามีธุลีบนพระเศียร. คำว่า **กถํ สุ** ความว่า อย่างไร หนอ พระราชานั้น ชื่อว่ามีธุลีไปปราศแล้ว. คำว่า **กถํ** ความว่า ด้วยเหตุไร ท่านจึงเรียกบุคคลว่าคนพาล.

บทว่า **วุยฺหติ** ความว่า คนพาลอันธรรมอะไร พัดไป. บทว่า **นุทติ** ความว่า บัณฑิตย่อมบรรเทาสิ่งไร ด้วยธรรมอะไร บุคคลชื่อว่ามีธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ เพราะธรรมอะไร. นาค-มาณวิกากว่างหมายถึงผู้อยู่เฉพาะหน้าว่า **อกฺขาหิ**.

ลำดับนั้น อุตตรมาณพ จึงขับตอบด้วย ๒ คาถาว่า

[๑๕๒] **"ผู้เป็นใหญ่แห่งทวาร ๖ ชื่อว่าพระราชา พระราชาผู้กำหนัด ชื่อว่ามีธุลีบนพระเศียร, ผู้ ไม่กำหนัด ชื่อว่ามีธุลีไปปราศแล้ว, ผู้กำหนัด อยู่ เรียกว่าคนพาล. คนพาลอันโอฆะพัดไป, บัณฑิตย่อมบรรเทาได้ด้วยความเพียร, ผู้ไม่**

ประกอบด้วยโยคะทั้งปวง เรียกว่าผู้มีธรรม
เป็นที่เกษมจากโยคะ."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉทฺวาราธิปติ** ความว่า บุคคลเป็นใหญ่แห่งทวาร ๖ เพราะทวารเหล่านั้น อันอารมณ์มีรูปเป็นตนครอบงำไม้ได้ ชื่อว่าพระราชา. บทว่า **รชมาโน** ความว่า พระ-ราชาผู้กำหนัดอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ชื่อว่ามีธุลีบนพระเศียร. บทว่า **อรชํ** ได้แก่ไม่กำหนัดในอารมณ์เหล่านั้นนั่นเอง. บทว่า **รชํ** แปลว่า กำหนัดอยู่. บทว่า **โอเฆน** ได้แก่โอฆะ ๔ ประการ มีกามโอฆะเป็นต้น. สองบทว่า **โยคา นุทติ** ความว่า บัณฑิตย่อมบรรเทาโอฆะนั้นได้ ด้วยความเพียรกล่าวคือสัมมัปปธาน. บทว่า **สพฺพโยควิสํยุตฺโต** ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยโยคะทั้งปวง มีกามโยคะเป็นต้น.

[๑๕๓] พระยานาคพอได้ยินเพลงตอบนั้นก็ดีใจ " เราไม่เคยได้ยินบทเช่นนี้ตลอดพุทธันดร ๑, พระพุทธเจ้าทรงอุบัติในโลกแล้วละสิหนอ ! ท่านผู้เจริญ" ดังนี้ ขึ้นจากน้ำแล้ว พร้อมด้วยอุตตรมาณพไปสำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วร้องไห้ กราบทูลความที่ตนอาศัยกรรมเพียงทำใบตะไคร้น้ำให้ขาด ต้องบังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แล้วกราบทูล (ต่อไปอีก) ว่า "พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่ได้ความเป็นมนุษย์ ไม่ได้ฟังพระสัทธรรม ไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้า

เช่นพระองค์ตลอดพุทธันดร ๑." พระศาสดา ตรัสว่า "มหาบพิตร ชื่อว่าความเป็นมนุษย์เป็นต้น สัตว์ได้ด้วยยากแท้" ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดง (ธรรม) ตรัสคาถานี้ ในพุทธวรรคธรรมบทว่า

[๑๔๕] **"การกลับได้ความเป็นมนุษย์ ได้ยาก,**
ชีวิต (ความเป็นอยู่) ของหมู่สัตว์ (ผู้ต้องตาย)
ได้ยาก, การฟังพระสัทธรรม ได้ยาก, การ
อุบัติแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ยาก."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิจฺโฉ** ความว่า ชื่อว่าได้ด้วยลำบาก คือได้ด้วยยาก เพราะต้องได้ด้วยกุศลใหญ่. บทว่า **มนุสฺสปฏิลาโภ** แปลว่า การกลับได้ความเป็นมนุษย์. บทว่า **กิจฺฉํ** ความว่า ชื่อว่าได้ด้วยลำบาก เพราะต้องทำการงานมีกสิกรรมเป็นต้นสืบต่อการเลี้ยงชีวิตอยู่เสมอบ้าง เพราะชีวิตนั้นตั้งอยู่ชั่วกาลนิดหน่อยบ้าง.

สอบบทว่า **มจฺจาน ชีวิตํ** คือ แม้ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย. บทว่า **กิจฺฉํ** ความว่า แม้การสดับพระสัทธรรม ชื่อว่าได้ด้วยลำบาก เพราะบุคคลผู้แสดงธรรมได้ด้วยยาก แม้ในกัลปเป็นอเนก. บทว่า **กิจฺโฉ** ความว่า แม้การอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าได้ด้วยลำบาก คือได้ด้วยยากเหลือเกิน เพราะอภินิหารสำเร็จได้ด้วยอุตสาหะใหญ่ และเพราะท่านผู้มีอภินิหารอันสำเร็จแล้วเกิดขึ้นหาได้ยาก แม้ในพันโกฏิกัลป์เป็นอเนก.

พระยานาคสดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว, น่าจะได้ (สำเร็จ) ผลทีแรก (คือโสดาปัตติผล) ในวันนั้น, แต่ไม่ได้ เพราะเป็นสัตว์ดิรัจฉาน. พระยานาคนั้นไม่ได้รับความลำบาก ในฐานะ ๕ คือ ถือปฏิสนธิ ลอกคราบ การวางใจหยั่งลงสู่ความหลับ เสพเมถุนด้วยนางนาคผู้มีชาติเสมอกัน จุติ เหมือนพวกนาคเหล่าอื่น ย่อมได้เพื่ออันเที่ยวไปด้วยรูแห่งมาณพเหมือนกันแล.

เรื่องพระยานาคเอรกปัตต์ จบ.

[๑๕๕] เพราะฉะนั้น ภิกษุต้องอาบัติใด ๆ พึงปฏิบัติ (ให้ถูกต้อง) ตามธรรมในอาบัตินั้น ๆ ทีเดียว. เพราะว่า ภิกษุเมื่อปฏิบัติอย่างนั้น ย่อมอาจบรรลุแม้มรรคผลได้แท้. จริงอย่างนั้น พระศาสดาเมื่อเสด็จเที่ยวจาริกไปในแคว้นโกศล ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้มีโพรงต้นใหญ่ในระหว่างทางถูกเพลิงไหม้แล้ว มีพระประสงค์จะทรงแสดงธรรมเปรียบด้วยกองเพลิง ประทับนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่งแล้ว ทรงแสดงอัคคิกขันโธปมสูตร[๑] ในสัตตกนิบาตอังคุตตรนิกาย โดยนัยเป็นต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเห็นกองเพลิงใหญ่โน้นหรือไม่ ? "

[ภิกษุ ๓ เหล่า]

[๑๕๖] นัยอันมาในอรรถกถา[๒]จูฬัจฉราสังฆาตสูตร ในเอกนิบาต

๑. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๖๙. ๒. มโน. ปู. ๑/๗๑.

อังคุตตรนิกายว่า "นามกาย (คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ของภิกษุ ๖๐ รูป กลัดกลุ้มแล้ว เพราะสดับเทศนานั้น, เมื่อนามกายกลัดกลุ้มแล้ว กรชกาย (คือรูปขันธ์) ก็เร่าร้อน. เมื่อกรชกายนั้นเร่าร้อนแล้ว โลหิตอุ่นรวมกันเข้าแล้ว ก็พลุ่งออกมาจากปาก. ได้ทราบว่า ภิกษุเหล่านั้นต้องอาบัติปาราชิก. ภิกษุ ๖๐ รูป (อีกพวกหนึ่ง) คิดว่า 'การประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตในพระพุทธศาสนา ทำได้ยาก' ดังนี้แล้ว พากันสึก. ได้ทราบว่าภิกษุเหล่านั้น ประพฤติย่ำยีสิกขาบทเล็กน้อย. ภิกษุ ๖๐ รูป (อีกพวกหนึ่ง) ส่งญาณมุ่งตรงเทศนาของพระศาสดา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ได้ทราบว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์. เทศนากัณฑ์นี้มีผลแก่ภิกษุแม้ ๓ พวกนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ถามว่า ' เทศนากัณฑ์นี้มีผลแก่ภิกษุผู้บรรลุพระอรหัต ยกไว้ก่อน. ที่มีผลแก่พวกภิกษุนอกนี้อย่างไร ?'

ตอบว่า 'ก็ผิว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่พึงสดับเทศนากัณฑ์นี้ไซร้ ก็จะพึงเป็นผู้ประมาทไม่อาจจะละฐานะได้ เพราะเหตุฉะนี้นั้น บาปนั้นเมือเจริญ (พอกพูน) แก่ภิกษุเหล่านั้น จะพึงให้จบลงในอบายถ่ายเดียว, แต่ภิกษุเหล่านั้นสดับเทศนากัณฑ์นี้แล้ว เกิดความสังเวชละฐานะได้ ตั้งอยู่ในภูมิของสมเณร บำเพ็ญศีล ประกอบขวนขวายในโยนิโสมนสิการ บางพวกได้เป็นโสดาบัน, บางพวกได้เป็นสกทาคามี, บางพวกได้เป็นอนาคามี, บางพวกบังเกิดในหมู่เทพดา,

เทศนากัณฑ์ได้มีผลแม้แก่พวกภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิก ด้วยประการฉะนี้. แม้พวกภิกษุนอกนี้ ถ้าไม่พึงสดับเทศนากัณฑ์นี้ไซร้ เมื่อกาลล่วงไป ๆ ก็จะพึงต้องอาบัติสังฆาทิเสสบ้าง ปาราชิกบ้าง, แต่ภิกษุเหล่านี้สดับเทศนากัณฑ์นี้แล้ว คิดว่า 'แหม ! พระพุทธศาสนาช่างมีความขัดเกลาจริง เราทั้งหลายไม่อาจบำเพ็ญข้อปฏิบัติให้บริบูรณ์ตลอดชีวิตได้ เราทั้งหลายจักสึกไปบำเพ็ญอุปาสกธรรมแล้ว เปลื้องตนเสียจากทุกข์' ดังนี้แล้วสึกไป ตั้งอยู่ในสรณ-ตรัยและเบญจศีล บำเพ็ญอุปสกธรรม, บางพวกได้เป็นโสดาบัน, บางพวกเป็นสกทาคามี, บางพวกเป็นอนาคามี, บางพวกบังเกิดในหมู่เทพ, เทศนากัณฑ์นี้ได้มีผลแม้แก่ภิกษุเหล่านั้น ดังพรรณนามานี้."

ฎีกาจูพัจฉราสังฆาตสูตรนั้นว่า "เพื่อแสดงว่า 'เมื่อกรชกายกำเริบด้วยความเดือดร้อนในภายหลังอันมีกำลัง ความเราร้อนอย่าใหญ่ย่อมเกิดขึ้น' พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'เมื่อนามกากลัดกลุ้มแล้ว กรชกายก็เร่าร้อน.' คำว่า **นิธานคตํ** พระอรรถ-กถาจารย์กล่าวหมายเอาโลหิตที่คั่งแล้ว. สองบทว่า **อุณฺหํ โลหิตํ** ความว่า โลหิตร้อนพลุ่งออกมาแล้ว. บทว่า **ฐานํ** คือความปฏิญญาว่าเป็นภิกษุ. สองบทว่า **ตํ ปาปํ** ความว่า บาปนั้น ชื่อว่าเจริญอยู่อย่างนั้น ก็เพราะไม่ละความปฏิญญาว่าเป็นภิกษุ. พระอรรถกถาจารย์เมื่อแสดงว่า 'โยนิโสมนสิการที่ภิกษุแม้ผู้แกล้งต้องอันติมวัตถุ (ปาราชิก) แล้ว ให้เป็นไปโดยอุบายอยู่ ย่อมเป็นคุณ

นำประโยชน์มาให้โดยแท้ ' ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า 'เกิดความสังเวช แล้ว' เป็นต้น. คำว่า **อโห สฏูเลขิตํ** คือถึงแล้ว ได้แก่เป็นไป แล้วด้วยความขัดเกลาเหลือเกิน."

อาบัติทั้งหลายแม้ที่แกล้งต้องแล้ว ภิกษุอยู่กรรมแล้ว แสดง แล้ว ย่อมไม่ทำอันตรายด้วยประการฉะนี้. จะป่วยกล่าวไปไย ถึง อาบัติทั้งหลายที่ไม่แกล้งต้องเล่า.

[อานาคาริยวินัย อีกนัยหนึ่ง]

[๑๕๗] อีกอย่างอนึ่ง จตุปาริสุทธิศีล ชื่อว่าอนาคาริยวินัย. อนาคาริยวินัยนั้น อันภิกษุผู้ศึกษาอยู่ โดยประการที่ตั้งอยู่ใน จตุปาริสุทธิศีลนั้นแล้ว บรรลุพระอรหัต ได้ชื่อว่าศึกษาดีแล้ว พึงทราบว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุสุขอันเป็นโลกีย์ และ โลกุตระ.

[ปาฏิโมกขสังวรศีล]

ในจตุปาริสุทธิศีลนั้น ปาฏิโมกขสังวรศีล ย่อมบริสุทธิ์ เมื่อ ภิกษุไม่ต้องอาบัติอะไร ๆ , ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น ย่อมชื่อว่าอัน ภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัตินั้น ศึกษาดีแล้ว. ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น ย่อม นำมาแม้ซึ่งโลกุตรสุข ดุจศีลของพระปธานิยเถระ.

[๑๕๘] ดังได้สดับมา งูมีพิษร้าย กัดพระเถระ ผู้กำลังสดับ อริยวังสปฏิปทาอยู่ในเรือนเป็นที่ทำความเพียรใกล้ต้นกรรณิการ์ ใน

ขัณฑเปลวิหาร. พระเถระแม้ทราบแล้ว ก็ยังมีจิตผ่องใส นั่งฟังแต่ธรรมอย่างเดียว. กำลังพิษได้กล้าแข็งแล้ว. ท่านพิจารณาศีลตั้งต้นแต่มณฑลที่อุปสมบทมา ทำปีติให้เกิดขึ้นว่า " เรามีศีลบริสุทธิ์." พิษกลับหายเข้าไปสู่ปฐพีพร้อมด้วยจิตตุปบาท. พระเถระได้เอกัคคตาจิต เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัตในที่นั้นนั่นเอง.

เรื่องพระปธานิยเถระมาในอรรถกถาสัพพาสวสูตรเป็นต้น.

[๑๕๙] คำนี้ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ด้วยสามารถปาฏิโมกขสังวรศีลอย่างอุกฤษฏ์.

ก็ในอรรถกถาทั้งหลาย มีอรรถกถาะรูปิยสิกขาบทเป็นต้น ท่านกล่าวว่า "ปฏิโมกขสังวรศีล ชื่อว่าเทสนาสุทธิ. จริงอยู่ ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น ท่านเรียกว่า ' เทสนาสุทธิ' เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการแสดง," ในฎีการูปิยสิกขาบทเป็นต้นนั้น และในฎีกาปกรณ์วิเสสวสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า " ศีลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยคุณชาตนั่นเหตุนั้น คุณชาตนั่น ชื่อว่าเครื่องบริสุทธิ์ คุณชาตเครื่องบริสุทธิ์คือการแสดงตามธรรม ชื่อว่าเทสนาสุทธิ. และพึงเห็นการสงเคราะห์แม้วุฏฐานวิธี (การอยู่กรรม) ด้วยเทศนาวิธี (การแสดง) โดยแท้ในคำว่า **เทสนาสุทฺธิ** นี้. ส่วนการแสดงอาบัติอันเป็นมูล ท่านสงเคราะห์ด้วยสามรถปฏิญญาว่าไม่เป็นภิกษุ" ในฎีกาใหม่ท่านกล่าวว่า "การอยู่กรรมก็ดี การปฏิญญาว่าไม่เป็นภิกษุ ของภิกษุผู้มีมูลอันขาดแล้วก็ดี ท่านสงเคราะห์เข้าด้วยเทสนาศัพท์ ในคำว่า **'เทสนาสุทฺธิ'** นี้.

๑. สมันต. ๒/๒๒๙.

ด้วยว่า ศีลของภิกษุแม้อันภิกษุผู้มีมูลขาดแล้ง กำหนดรักษาอย่างต่ำด้วยการให้ออกจากอาบัติปาราชิก ย่อมชื่อว่าบริสุทธิ์ได้, แม้การได้มรรค ย่อมสำเร็จแก่ภิกษุเหล่านั้น ด้วยศีลอันบริสุทธิ์นั้น." เพราะฉะนั้น แม้ศีลของภิกษุผู้ต้อง (อาบัติ) แล้วออกด้วยเทศนาวิธีเป็นต้น ย่อมนำสุขมาให้ ดุจศีลของพระสุธรรมเถระ

[เรื่องพระสุธรรมเถระ]

ดังได้สดับมา พระสุธรรมเถระนั้น ด่าท่านจิตตคฤหบดีด้วยวาทะว่าขนมแดกงา แล้วไปสำนักของพระศาสดา รับโอวาทของพระศาสดาแล้ว กลับมาแสดงอาบัติในที่ต่อตาของท่านจิตตคฤหบดี ยังจิตตคฤหบดีนั้นให้อดโทษแล้ว เมื่ออยู่ในอัมพาฏการาม ในกรุงมัจฉิกาสณฑ์นั้นนั่นแล บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา โดยไม่นานวันนัก.

เรื่องพระสุธรรมเถระ มาแม้ในพาลวรรคธรรมบท.

[๑๖๐] อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้บำเพ็ญปฏิโมกขสังวรศีล พึงเป็นเช่นพระเถระผู้ถูกพวกโจรมัดไว้ในดง.

[เรื่องพระเถระรูปหนึ่ง]

ดังได้สดับมา พวกโจรในดงข้างหิมวันตบรรพต มัดพระเถระรูปหนึ่งผู้ไม่ปรากฏด้วยนามและโคตร ด้วยเถาหญ้านาง หลายเส้นแล้วให้นอน ด้วยเกรงว่า "ท่านมาแล้ว จะบอกแก่ใคร ๆ."

พระเถระนั้นนอนนิ่ง (ตามที่เขามัดไว้) เจริญวิปัสสนาตลอดสัปดาหะ เป็นพระอนาคามี จุติ ณ ที่นั้นนั่นแล บังเกิดในพรหมโลก.

[เรื่องพระเถระรูหนึ่ง]

[๑๖๑] โจรอีกพวกหนึ่ง มัดพระเถระรูปหนึ่งด้วยเถาหัวด้วน แล้วให้นอนในดงในเกาะตัมพปัณณิ. พระเถระรูปนั้น เมื่อไฟป่าลามมาอยู่ ก็ไม่เด็ดเถา (หัวด้วน) ออกเสีย เจริญวิปัสสนาเป็นพระอริยชีวิต[๑]สมสีสี ปรินิพพานแล้ว. เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้มีศรัทธาแม้อื่น

เมื่อจะทำปาฏิโมกขสังวรศีลให้บริสุทธ์ พึง
ยอมเสียสละชีวิต ไม่พึงทำลายสีลสังวร อัน
พระโลกนารถทรงบัญญัติไว้.

[อินทรียสังวรศีล]

[๑๖๒] ส่วนว่าอินทรียสังวรศีลย่อมบริสุทธ์ เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอาทีนพในอสังวรและอนิสงส์ในสังวรโดยปกติ. จริงอยู่ ภิกษุนนเห็นอานิสงส์ (ในสังวร) โดยเป็นความเกษม และอาทีนพ (ในอสังวร) โดยเป็นภัย ย่อมบำเพ็ญศึกษาด้วยดีซึ่งอินทรียสังวรศีลนน.

ก็อาทีนพและอานิ[๒]สงส์ (ในสังวราสังวร) พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ในปฐมสังเคยย[๓]สูตร สฬายตนวรรค อย่างนี้ว่า

๑. โดยพยัญชนะ แปลว่า ผู้มีอรหัตมรรคทำลายอวิชชาอันเป็นศีรษะแห่งกิเลสเสมอ (พร้อม) กับชีวิต โดยอรรถ หมายความว่า บรรลุพระอรหัตพร้อมกับสิ้นชีวิต.
๒. อาทีนพ หมายถึงผลฝ่ายชั่ว. อานิสงส์ หมายถึงผลฝ่ายดี. ๓. สํ ส. ๑๘/๘๘.

"ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง. ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้ คือ :-

ผัสสายตนะคือจักษุ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือโสตะ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือฆานะ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือชิวหา อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือกาย อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือใจ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้แล อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง. ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖

เหล่านี้ คือ:-

ผัสสายตนะคือจักษุ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือโสตะ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือฆานะ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือชิวหา อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือกาย อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.

ผัสสายตนะคือใจ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้แล อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง."

[๑๖๓] เหตุแห่งผัสสะทั้งหลาย อธิบายว่า "เหตุเป็นที่ทั้งแห่งการเกิดขึ้นแห่งสัมผัส มีจักษุสัมผัสเป็นต้น ได้แก่ อายตนะภายใน มีจักษุเป็นต้น" ชื่อว่า ผัสสายตนะ ในปฐมสังเคยสูตรนั้น. บทว่า **อทนฺตา** แปลว่าไม่ฝึกแล้ว. บทว่า **อสํวุตา** ได้แก่ ไม่ปิดแล้ว. บทว่า **ทุกฺขาธิวาหา** ได้แก่ นำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง ต่างโดยทุกข์มีทุกข์ของสัตว์นรกเป็นต้น. บาลีว่า "**ทุกฺขาธิวาวหา**" ก็มี.

ความก็อย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า **สุขาธิวาหา** ได้แก่ นำมาซึ่งสุขอันยิ่ง ต่างโดยสุขมีสุขเกิดแต่ฌานและมรรคผลเป็นต้น.

[๑๖๔] ก็อาทีนพ (ในการไม่สำรวมอินทรีย์) พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอาทิตตปริยายสูตร สฬายตนวรรคนั้นนั่นแล อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย จักขุนทรีย์ อันภิกษุทะลวงแล้วด้วยหลาวเหล็กร้อน ลุกโชน รุ่งโรจน์ โชติช่วงแล้ว ยังประเสริฐ ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะ ในรูปอันจะพึงรู้สึกด้วยจักษุ ไม่ประเสริฐเลย, ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณกำหนัดด้วยความยินดีนิมิตก็ดี กำหนัดด้วยความยินดีอนุพยัญชนะก็ดี เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ได้ ฉวยว่า ภิกษุพึงทำกาละเสียในสมัยนั้นไซร้ ข้อที่เธอพึงถึงคติ ๒ อย่าง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง มีฐานะอยู่ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทีนพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย โสตินทรีย์ อันภิกษุยอนแล้วด้วยขอเหล็ก คม ลุกโชน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทีนพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ฆานินทรีย์ อันภิกษุคว้านแล้วด้วยมีตัดเล็บคม ลุกโชน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทีนพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ชิวหนทรีย์ อันภิกษุตัดแล้วด้วยด้วยมีดโกน คม ลุกโชน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย

๑. สํ. สฬ. ๑๘/๒๑๐.

เราเห็นอาทีนพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย กายินทรีย์ อันภิกษุแทงแล้วด้วยหอก คม ลุกโชน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯ ล ฯ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทีนพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้."

ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้หลับ ยังประเสริฐ แต่เรากล่าวความเป็นผู้หลับว่า เป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต, เรากล่าวความเป็นผู้หลับว่า เป็นอันไม่มีผลสำหรับผู้มีชีวิต, เรากล่าวความเป็นหลับ เป็นความหลงใหลสำหรับผู้มีชีวิต, ภิกษุอำนาจแห่งวิตกเห็นปานใด แล้วพึงทำลายสงฆ์ ภิกษุไม่พึงตรึกถึงวิตกเป็นปานนั้น, ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทีนพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้."

[๑๖๕] ฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วรํ** แปลว่า ประเสริฐ. บทว่า **ตตฺตาย** คือ อันไฟเผาแล้ว. บทว่า **อาทิตฺตาย** คือ ลุกแล้วจำเดิมแต่ต้น. บทว่า **สมฺปชฺชลิตาย** คือ โพลงทั่วแล้วโดยรอบ. บทว่า **สญฺโชติภูตาย** คือ มีเปลวเป็นอันเดียวกัน. บทว่า **สมฺปลิมฏฺฐํ** คือ อันภิกษุถูกต้องแล้ว อธิบายว่า ทะลวงแล้วทุกอย่าง. พึงนำมาเชื่อมเข้าด้วยกันว่า **น เตฺวว วรํ**' ดังนี้. การถือนิมิต มีศุภนิมิตเป็นต้น ด้วยสามารถยังกิเลสทั้งหลายให้ปรากฏเนือง ๆ ได้แก่ด้วยสามารถทำให้ปรากฏ ด้วยให้เกิดขึ้น ชื่อว่าการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อนุ-พฺยญฺชนโส** คือ โดยการแยกถืออวัยวะเป็นต้นว่ามือและเท้า. การ

๑. ป. มัญ. ๑/๔๔.

ถือศุภนิมิต ในรูปมีสตรีและบุรุษเป็นต้น ชื่อว่าการถือนิมิต."

[๑๖๖] นัยอันมาในอรรถกถาอาทิตตปริยายสูตร[๑]ว่า "การถือโดยอนุพยัญชนะ และถือโดยนิมิตว่า มืองาม เท้างาม เป็นอาทิ ชื่อว่าถือนิมิต โดยอนุพยัญชนะ. อีกอย่างหนึ่ง การรวบถือ ชื่อว่าถือโดยนิมิต. การแยกถือ ชื่อว่าถือโดยอนุพยัญชนะ. การรวบถือย่อมถือรูปหมดทุกอย่างเช่นเดียวกับจระเข้ (ฮุบ), การแยกถือ ย่อมแยกถือส่วนนั้น ๆ ในอวัยวะทั้งหลาย มีมือและเท้าเป็นต้น. บทว่า **นิมิตฺตสฺสาเทคธิตํ** คือ อันสยบแล้ว ได้แก่ ติดแล้ว ด้วยความยินดีนิมิต. กรรมวิญญาณ ชื่อว่า **วิญฺญาณํ**. บทว่า **อาทีนวํ** คือทุกข์อันจะพึงเสวยในนรก หลายแสนปี. บทว่า **อโยสงฺกุนา** แปลว่าด้วยหลาวเหล็ก, โสตินทรีย์ ชื่อว่าอันภิกษุยอนแล้ว ด้วยสามารถแทงช่องหูทั้ง ๒ แล้วตอกลงไปที่แผ่นดิน. ฆานินทรีย์ ชื่อว่าอันภิกษุคว้านแล้ว ด้วยสามารถสอดมีดตัดเล็บเข้าไปแล้ว งัดขึ้นตัดให้ตกไปพร้อมด้วยโครงจมูก. ชิวหินทรีย์ ชื่อว่าอันภิกษุตัดแล้ว ด้วยสามารถตัดโคนที่ต่อกันให้ตกไป. บทว่า **สตฺติยา** ความว่า กายินทรีย์ชื่อว่าอันภิกษุเชือดแล้ว ด้วยสามารถชำแหละกายประสาท ด้วยพร้าเล่มใหญ่ให้ตกไป. ความนอนหยั่งลงสู่ความหลับ ชื่อว่าความเป็นผู้หลับ. ภาวะคือวิตกทั้งหลายนำบาปกรรมมาจนถึงสังฆเภท (ทำลายสงฆ์) พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ด้วยสองบทนี้ว่า **'สงฺฆํ ภินฺเทยฺย.'**"

๑. สา. ป. ๓/๖๑.

[๑๖๗] แม้การถึงความพินาศในทิฏฐธรรม ก็จัดว่าเป็นอาทีนพ. ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องหาริตดาบส]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นพราหมณ์ มีสมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี. ก็เพราะพระโพธิสัตว์นั้นมีผิวพรรณดังทอง มารดาบิดาจึงขนานนามเขาว่า "หาริต" ดังนี้. โดยที่บิดามารดาล่วงไป พระโพธิสัตว์นั้น ออกบรรพชาในหิมวันตประเทศ ในวันที่ ๗ ทำฌานและอภิญญาให้บังเกิด แล้วอยู่ในสถานที่นั้นช้านาน ปรารถนาจะเสพรสเค็มและรสเปรี้ยว จึงไปยังพระอุทยานของพระเจ้ากรุงพาราณสี แล้วอยู่ (ในที่นั้น). หาริตดาบสนั้น อยู่ฉัน (ภัตตาหาร) ประจำในพระราชมนเทียร ๑๒ ปี. พระราชา เมื่อเสด็จไปปราบปัจจันตชนบท ทรงรับสั่งพระราชเทวีว่า "เธออย่าประมาทบุญเขตของเรา" ดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จไป. ตั้งแต่นั้นมาพระราชเทวีนั้น ทรงอังคาสพระมหาสัตว์ ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์. ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อพระมหาสัตว์นั้นชักช้าอยู่พระนาง (ได้เสด็จไป) ทรงสนานแล้ว ทรงพระภูษาเนื้อเกลี้ยงแล้ว ให้เปิดสีหบัญชรออก ทรงบรรทม (เหนือพระแทน) ให้ลมโชยพระกาย ทรงได้ยินเสียงผ้าคากกรอง ของพระมหาสัตว์ผู้มาทางอากาศ จึงทรงลุกขึ้นโดยเร็ว. พระภูษาเนื้อเกลี้ยง พลัดหลุดแล้ว. พระมหาสัตว์เห็นวิสภาคารมณ์ ก็เกิดกิเลสขึ้น มีฌานเสื่อมไปในขณะนั้นนั่นเอง ไม่อาจจะตั้งสติไว้ได้ เสพอสัทธรรมกับพระราชเทวี ฉัน

ภัตตาหารแล้วก็ (กลับ) เดินไปสู่พระอุทยานด้วยเท้า. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาสัตว์นั้น ก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกันทุกวัน ๆ. พระมหาสัตว์นั้นถึงความพินาศในทิฏฐธรรม เพราะเหตุไม่สำรวมอินทรีย์ด้วยประการฉะนี้. และกรรมของพระมหาสัตว์นั้น ได้ปรากฏไปทั่วพระนครแล้ว. อมาตย์ทั้งหลาย ส่งหนังสือไปทูลแด่พระราชาว่า "หาริตดาบส ได้ทำอย่างนี้ ๆ" ดังนี้. ท้าวเธอไม่ทรงเชื่อถ่ายเดียว ทรงปราบปัจจันตชนบทแล้ว เสด็จกลับมาแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระอุทยาน ตรัสถามพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทูล (สารภาพ) ตามความเป็นจริง เพราะเป็นผู้มีปกติกล่าวแต่คำจริงแล้ว ทูล (ขอพระราชทานโอกาส) ว่า "มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดทำโอกาสแก่อาตมาภาพก่อน" ดังนี้แล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลา เพ่งมณฑล (วง) แห่งกสิณ ทำฌานให้เกิดขึ้นใหม่ ออกจาก (บรรณ) ศาลา นั่งในอากาศแสดงธรรมแด่พระราชาแล้ว (กลับ) ไปสู่หิมวันตประเทศนั่นแล มีฌานไม่เสื่อมแล้ว ก็ได้เข้าถึงพรหมโลก.

เรื่องหาริตดาบส มาในอรรถกถา[๑]หาริตชาดก นวกนิบาต.

[๑๖๘] เรื่องโลมสกัสสปดาบส มาในอรรถกถา[๒]โลมสกัสสปชาดก นวกนิบาตนั้นนั่งเองก็ดี เรื่องของชน ๕ คน ผู้มีรูปเป็นโคจร (อารมณ์) และเสียงเป็นโคจรเป็นต้น ซึ่งถูกพวกนางยักษิณีกินแล้ว เพราะเหตุไม่สำรวมอินทรีย์ และ (เรื่อง) ของโอรสพระเจ้ากรุงพาราณสีทั้ง ๒ พระองค์ ผู้ไม่แลดูแม้ซึ่งรูปทิพย์ ที่นางยักษิณีทั้งหลาย

๑-๒. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๒๕๘-๕/๓๘๐.

จำแลง ด้วยสามารถทำลายอินทรีย์ แล้วทำกิเลสให้เกิดขึ้น เสด็จถึงกรุงตักกสิลาแล้ว ได้ผ่านราชสมบัติ ซึ่งมาในอรรถกถา[๑] ตักกสิลชาดกและปัญจภีรุกชาดก ในวรรคที่ ๑๐ และวรรคที่ ๑๔ ตามลำดับแห่งเอกนิบาตก็ดี ก็พึงประมวล (มาสาธก).

[๑๖๘] อีกประการหนึ่ง แม้ความเสื่อมจากโคจร (คือธรรมเป็นดุจอาหาร) ของตน ก็จัดว่าเป็นอาทีนพ. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงสอนภิกษุทั้งหลาย ผู้เว้นการสำรวมอินทรีย์ ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุจะถือนิมิตในรูปเป็นต้น ด้วยสามารถศุภนิมิต ไม่ควร, เพราะถ้าเธอทำกาละเสียในสมัยนั้นไซร้ ก็จะบังเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าถือศุภนิมิตในรูปเป็นต้น" ดังนี้แล้ว "เวลาที่ท่านทั้งหลายแลดูรูปก็ดี เวลาที่ไม่แลดูก็ดี มีอยู่, (แต่) ในเวลาแลดู อย่างพึงแลดูด้วยสามารถศุภนิมิต พึงแลดูด้วยสามารถอศุภนิมิต, อย่างนี้ ท่านทั้งหลายจึงจักไม่เสื่อมจากโคจรของตน. ก็อะไรเล่าเป็นโคจรของท่านทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อริยมรรคมีองค์ ๘, โลกุตตรธรรม ๙ (นี้แลเป็นโคจรของท่านทั้งหลาย). เพราะว่า เมื่อท่านทั้งหลายประพฤติในโคจรนั้นอยู่ มารจักไม่ได้ช่องโอกาส. ก็ถ้าท่านทั้งหลายประพฤติในโคจรนั้นอยู่ มารจักไม่ได้ช่องโอกาส. ก็ถ้าท่านทั้งหลายลุอำนาจกิเลส จักแลดู (รูปเป็นต้น) ด้วยสามารถศุภนิมิตไซร้, ก็จักเสื่อมจากโคจรของตน ดุจสุนัขจิ้งจอก ชื่อว่า ปูติมังสะ" ดังนี้แล้วทรงนำอดีตนิทานมา :-

๑. ชาตกฏฺฐกถา ๒/๒๓๖-๒/๓๕๒.

[เรื่องสุนัขจิ้งจอกชื่อปูติมังสะ]

[๑๗๐] ดังได้สดับมา ในอดีตกาล ฝูงแพะหลายร้อยตัว อยู่ใกล้ถ้ำแห่งภูเขาในหิมวันตประเทศ. ในระหว่างแพะเหล่านั้น นางแพะตัวหนึ่ง ชื่อเมณฑมาตา เป็นสัตว์ฉลาดหลักแหลมในอุบาย. สุนัขจิ้งจอกชื่อปูติมังสะกับภริยาชื่อเวณี ได้อยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากสถานที่อยู่ของฝูงแพะเหล่านั้น. สุนัขจิ้งจอกนั้นพร้อมทั้งภริยา ได้กัดแพะกินเสียเป็นอันมาก ด้วยอุบาย ปรารถนาจะกินนางแพะ มีชื่อว่าเมณฑมาตานั้นอีก จึงกล่าวกะภริยาว่า "แกจง (ทำที) เป็นเพื่อนกับนางแพะนั้น, เมื่อเกิดความคุ้นเคยกันแล้ว ข้าจักนอนลวงว่าตาย, แกจงเข้าไปหานางแพะนั้นแล้วบอกว่า 'ผัวของข้าพเจ้าตายเสียแล้ว, ทั้งข้าพเจ้าก็ไม่มีที่พึง, ยกท่านเสีย ผู้อื่นที่เป็นญาติของข้าพเจ้าไม่มี, มาเถิดไปด้วยกัน, เราจักช่วยกับทำสรีรกิจ (ศพ) ของเขา' ดังนี้แล้ว จงพามา, เมื่อแกพานางแพะนั้นมาถึง ข้าจักโดดกัดมันที่คอให้ตาย." สุนัขจิ้งจอกผู้ภริยานั้นทำดังนั้น เมื่อเกิดความคุ้นเคยกันแล้ว ได้บอกนางแพะเหมือนอย่างนั้น. นางแพะกล่าวว่า "พวกญาติของเรา ถูกสามีของท่านกินเสีย, ข้าพเจ้ากลัวเขา, ไม่อาจไปได้." นางสุนัขจิ้งจอกพูดว่า "อย่ากลัวเลย สุนัขตายจักทำอะไรได้" ดังนี้แล้ว พานางแพะมา. สุนัขจิ้งจอกได้ยินฝีเท้าของ ๒ นางนั้น จึงชะเง้อศีรษะขึ้นแลดูด้วยหมายใจว่า "นางแพะมาหรือไม่หนอ." นางแพะเห็นสุนัขจิ้งจอกนั้นทำอย่างนั้น จึงกล่าวติเตียนว่า "สุนัขจิ้งจอกนี้ชั่วช้าแท้ นอนลวงว่าตาย เพราะหมายจะลวง

ข้าเจ้ามาฆ่าเสีย" ดังนี้แล้ว ก็หนีกลับไป. นางสุนัขจิ้งจอกไม่อาจให้นางแพะกลับมาได้ จึงเข้าไปหาสุนัขจิ้งจอก เมื่อจะติเตียนสุนัขจิ้งจอกนั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า :-

[๑๗๑] **"เพื่อน แกลวงว่าตายแล้ว มองดู**
(นางแพะ) ในเวลาไม่สมควร ช่างบ้าโฉดเขลา
ไร้ปัญญารอบคอบเสียจริง ๆ."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวิจกฺขโณ** ได้แก่ ปราศจากปัญญาเครื่องพิจารณา. บาทคาถาว่า **อกาเลน วิเปกฺขสิ** ความว่า เมื่อนางแพะยังมาไม่ถึงสำนักของตนเที่ยว แลดูแล้ว.

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงนำอดีตนิทานมาอย่างนั้นแล้ว ตรัสคาถานี้ในปูติมังสชาดก นวกนิบาตว่า

"ภิกษุผู้บัณฑิต ไม่ควรเพ่งดูในกาลไม่ควร,
พึงเพ่งดูในกาลอันควร, ภิกษุใด เพ่งดูในกาลไม่
ควร ภิกษุนั้น ย่อมซบเซาเหมือนสุนัขจิ้งจอก
ชื่อปูติมังสะ."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกาเล** ได้แก่ ในกาลปรารภกามคุณ ยังจิตให้เกิดขึ้นด้วยสามารถศุภนิมิต. กาลนี้แล ชื่อว่ากาลไม่ควรที่ภิกษุแลดูรูป. บทว่า **กาเล** ได้แก่ในกาลที่ยึดรูป (เป็นอารมณ์) ด้วยสามารถอสุภกัมมัฏฐาน ด้วยสามารถอนุสสตกัมมัฏฐาน และ

ด้วยสามารถกสิณ. กาลนี้แล ชื่อว่ากาลควรที่ภิกษุแลดูรูป. บาทคาถาว่า **ปูติมํโสว ฌายติ** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกชื่อปูติมังสะมองดูนางแพะในกาลไม่ควร เสื่อมจากโคจร (คืออาหาร) ของตนแล้วซบเซาอยู่ ฉันใด, ภิกษุเพ่งดูรูปในกาลไม่ควร ด้วยอำนาจศุภนิมิต เสื่อมจากโคจรมีสติปัฏฐานเป็นต้นแล้วย่อมซบเซาคือย่อมลำบาก ทั้งในทิฏฐธรรม ทั้งในสัมปรายภพ ฉันนั้น.

เรื่องสุนัขจิ้งจอกชื่อปูติมังสะ จบ.

[๑๗๒] เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภิกษุ ไม่ควรถืออารมณ์ มีรูปเป็นต้นไว้ ด้วยสามารถการถือโดยอนุพยัญชนะ และการถือโดยนิมิต ถือเอาแต่อารมณ์ ตามที่ได้เห็น ได้สดับ ได้ทราบและเท่านั้น พึงเป็นดุจพระมหาติสสเถระผู้บำเพ็ญอสุภกัมมัฏฐาน ซึ่งอยู่ในเจติยบรรพต.

[เรื่องพระมหาติสสเถระ]

ดังได้สดับมา พระมหาติสสเถระนั้น ได้เป็นผู้เจริญอัฏฐิกกัมมัฏฐานโดยปกติ. วันหนึ่ง ท่านได้ไปจากเจติยบรรพต สู่อนุราธบุรีเพื่อบิณฑบาต. ครั้งนั้น หญิงคนหนึ่งทะเลาะกับสามีแล้ว เดินไปจากอนุราธบุรีสู่เรือนญาติแต่เช้าตรู่ พบพระเถระในระหว่างทาง มีจิตวิปลาศ จึงหัวเราะก๊ากใหญ่. พระเถระกำลังเดินไปด้วยมนสิการถึงอัฏฐิกกัมมัฏฐาน นึกว่า "นั่นเสียงอะไร" แล้วแลดูไปตามกระแสเสียงที่หัวเราะ เพราะมนสิการที่เป็นส่วนเบื้องต้น มีเสียงเป็นหนาม (ข้าศึก) กลับได้อัฏฐิกสัญญาในเพราะกระดูกฟัน

ของหญิงนั้น ยังยืนอยู่ตามเดิม บรรลุปฐมฌาน ทำปฐมฌานนั้น ให้เป็นบาท แล้วเจริญวิปัสสนา ก็บรรลุพระอรหัต.

เรื่องพระติสสเถระผู้เจริญอสุภกัมมัฏฐาน มาในสีลนิเทสปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค.

[๑๗๓] คำแม้น้ำ ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ด้วยสามารถอินทรียสังวรศีลอย่างอุกฤษฏ์. ชื่อว่าจิตนั้น กลับกลอกเร็ว เพราะฉะนั้น ภิกษุบรรเทาราคะอันเกิดขึ้น ด้วยมนสิการถึงอสุภกัมมัฏฐานแล้ว พึงทำอินทรียสังวรให้ถึงพร้อม พึงเป็นดุจพระวังคีสเถระผู้บวชใหม่.

[เรื่องพระวังคีลเถระ]

ดังได้สดับมา พระวังคีสเถระนั้น เมื่อเที่ยวบิณฑบาตกับพระอานนทเถระ พบหญิงผู้หนึ่งก็เกิดราคะขึ้น เล่าเรื่องนั้นแก่พระอานนทเถระ แล้วกล่าวว่า "ขอท่านช่วยบอกอุบายดับระคะแก่กระผม (ด้วยเถิด)." พระอานนทเถระจึงบอกอุบายว่า "ถ้าอย่างนั้น ท่านอย่างทำศุภนิมิตซึ่งเป็นเหตุเกิดราคะไว้ในใจ จงอบรมจิตด้วยอสุภภาวนา." พระวังคีสเถระนั้นบรรเทาราคะได้ด้วยการทำอย่างนั้นแล้ว จึงเที่ยวบิณฑบาต (ต่อไป). ต่อมา แม้พระวังคีสเถระนั้นก็บรรลุพระอรหัต.

[๑๗๔] แท้จริง อินทรียสังวรศีล พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า " **สํวรสุทฺธิ** " เพราะบริสุทธ์ได้ด้วยสามารถอธิษฐานจิตว่า "เราจักไม่ทำอย่างนี้อีก. " พระฎีกาจารย์ผู้แก้อรรถกถานั้นกล่าวว่า "พระอรรถกถาจารย์ กล่าวศัพท์ว่า ' **เอวํ** ' ในคำว่า

น ปุเนวํ นั้น หมายถึงการลำลายสังวร" เพราะฉะนั้น แม้ภิกษุอื่น ทำลายสังวรแล้ว ก็พึงทำสังวรให้ถึงพร้อมใหม่. อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้บำเพ็ญอินทรียสังวร พึงเป็นดุจพระจิตตคุตตเถระผู้อยู่ในถ้ำชื่อกรัณฑกะ.

[เรื่องพระจิตตคุตตเถระ]

ดังได้สดับมา จิตรกรรม (ภาพวิจิตร) เรื่องออกอภิเนษกรมณ์ ของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ที่นาเพลินใจ ได้มีในถ้ำชื่อกรัณฑกะ. พระเถระอยู่ในถ้ำนั้นเกิน ๖๐ พรรษา ยังไม่เคย (เงยหน้า) ลืมตาขึ้นดูถ้ำเลย เพราะท่าน (ทอดตา) ดูเพียงชั่วเอก, เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่รู้แม้ว่า จิตรกรรมมีอยู่ในถ้ำนั้น. ถามว่า "วัตรคือการชำระเสนาสนะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า 'ภิกษุพึงกวาดหยากไย่ลงจากเพดานก่อน' ดังนี้มิใช่หรือ ? พระเถระไม่ชำระเสนาสนะดอกหรือ ?" ตอบว่า "ถูกแล้ว พระเถระหาชำระเองไม่ พวกนิสิตมีอันเตวาสิกเป็นต้นต่างหาก ชำระเสนาสนะขอท่าน." ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุหลายรูปเที่ยวจริกไปในเสนาสนะ เห็นจิตรกรรมแล้ว จึงกล่าวว่า "จิตรกรรมน่าเพลิดเพลินใจจริง ท่านขอรับ." พระเถระกล่าวว่า "คุณ ฉันอยู่ในที่นี้ตลอดกาลเพียงนั้น ยังไม่รู้เลย, อาศัยพวกคุณมีตา ฉันจึงรู้วันนี้เอง." อนึ่ง ที่ประตูถ้ำของพระเถระนั้น ยังมีแม้ต้นกากะทิงใหญ่อยู่ (ต้นหนึ่ง). แม้ต้นกากะทิงนั้น พระเถระไม่เคยแลดูข้างบนเลย. เขาว่าทุก ๆ ปี พรเถระเห็นเกสรของดอกกากะทิงนั้นร่วงลงที่แผ่นดินนั่นแล จึงรู้ว่ากากะทิง

นั้นมีดอกบานแล้ว. พระราชาทรงสดับคุณสมบัติของพระเถระ มีพระราชประสงค์จะทรงไหว้ ทรงส่ง (พระราชสาส์น) ไปถึง ๓ ครั้ง, เมื่อพระเถระไม่มา จึงรับสั่งให้ผูกถันของหญิงทั้งหลายผู้มีลูกอ่อนในมหาคามด้วยผ้ารัดถันแล้ว ให้ประทับตราด้วยพระราชลัญจกรด้วยพระราชโองการว่า "พระเถระยังไม่มาตราบใด ทารกทั้งหลายอย่าได้ (ดื่ม) น้ำนมตราบนั้น." พระเถระไปสู่มหาคามเพื่ออนุเคราะห์ทารกทั้งหลาย. พระราชาทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ให้นำพระเถระมายังภายในบุรี ทรงไหว้ให้ฉันแล้ว ตรัสว่า "ท่านเจ้าข้า วันนี้ไม่มีโอกาส, พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจึงจักรับศีล" ดังนี้แล้ว ทรงรับบาตรเสด็จตามส่งไปได้หน่อยหนึ่ง ทรงไหว้แล้ว เสด็จกลับพร้อมด้วยพระราชเทวี. แม้ในวันรุ่งขึ้น พระราชาทรงถวายทานอย่างนั้นเหมือนกัน ตรัสผัดว่า " พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจักรับศีล" ดังนี้แล้ว ทรงยังเวลาให้ล่วงไปด้วยอุบายนั้นสัปดาหะ ๑. ฝ่ายพระเถระ ในเวลาที่พระราชาและพระราชเทวีทรงไหว้ ถือเพียงอาการว่าเป็นสัตว์, แต่ไม่ทำการจำแนกว่า "เป็นสตรี เป็นบุรุษ," เพราะฉะนั้น ในเวลาที่พระราชาและพระราชเทวีนั้นทรงไหว้ จึงได้กล่าวเช่นเดียวกันว่า "จงมีสุขเถิด มหาบพิตร." พระเถระอยู่ในมหาคามสัปดาหะ ๑ อันพระราชาทรงอนุญาตให้กลับไป ด้วยทรงพระดำริว่า "พระเถระอยู่ในที่นี้ลำบาก" ไปถึงถ้ำของตนแล้ว ในตอนกลางคืนก็ขึ้นที่จงกรม. เทพดาผู้สถิตอยู่ที่ต้นกากะทิง คิดว่า "แหม ! พระผู้เป็นเจ้ารูปนี้มีศีลบริสุทธ์ดีหนอ" ดังนี้แล้ว ได้ยืนถือประทีปด้ามแล้ว.

พระเถระกำลังจงกรม ด้วยมนสิการถึงกัมมัฏฐานอยู่นั่นแล ทำภูเขาทั้งสิ้นให้สะเทือนสะท้าน บรรลุพระอรหัตในลำดับแห่งมัชฌิมยาม.

เรื่องพระจิตตคุตตเถระ มาในสีลนิทเทส.

[อาชีวปาริสุทธิศีล]

[๑๗๕] ก็อาชีวปาริสุทธิศีล ย่อมบริสุทธ์ เมื่อภิกษุมีอาชีวะ (พยายามเครื่องอาศัยเป็นอยู่) โดยชอบ.

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร[๑] ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า สัมมาอาชีวะ."

ในอรรถกถา[๒]มหาสติปัฏฐานสูตรนั้น ท่านกล่าวว่า "บทว่า **มิจฺฉาอาชีวํ** ได้แก่ ทุจริตทางกายและวาจาที่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปัจจัย มีขาทนีรยะและโภชนียะเป็นต้น. บทว่า **สมฺมาอาชีเวน** คือด้วยอาชีพที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญแล้ว."

[๑๗๖] ความที่มิจฉาอาชีวะมี ๒ อย่าง โดยจำแนกเป็นมิจฉาอาชีวะทางกายและทางวาจา ท่านแสดงไว้ด้วยกายวจีศัพท์ ในบทว่า **กายวจีทุจฺจริตํ** นั้น. ก็มิจฉาอาชีวะ ๒ อย่างนั้น พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาจัมมักขันธกะนั่นแล ว่า "กิจมีการหุงน้ำมันและดอกมาอริฏฐะเป็นต้น ด้วยสามารถอเนสนกรรมมีเวชกรรม

๑. ที. มหา. ๑๐/๓๔๘ ๒. สุ. วิ. ๒/๕๓๕.

ที่ทำแก่คนที่ทรงห้ามเป็นต้น ชื่อว่ามิจฉาอาชีวะทางกาย. กิจมีการรับและการบอกสาส์นเป็นต้น ของพวกคฤหัสถ์ ชื่อว่ามิจฉาอาชีวะทางวาจา."

[๑๗๗] เภสัชที่ภิกษุทำแก่คนที่ทรงห้าม คือบุคคที่ไม่ทรงอนุญาต อันควรกล่าวว่า " คนอื่น " ชื่อว่าเวชกรรมที่ทำแก่คนที่ทรงห้าม ในบทว่า **ปฏิกฺขิตฺตเวชฺชกมฺมาทิวเสน** นั้น. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า "ภิกษุไม่ควรทำยาแก่ชนอื่นผู้มาขอ, เมื่อทำ ต้องทุกกฏ" ดังนี้แล้ว จึงแสดงวิธีเวชกรรมไว้โดยพิสดาร ในอรรถกถาเภสัชชกรณวัตถุ ตติยปาราชิก. ผู้ปรารถนาจะทราบความพิสดาร พึงถือเอาจากอรรถกถานั้น. ก็ความสังเขปในมังคลัตถทีปนีนี้ ดังนี้ :-

คน ๑๐ จำพวก คือสหธรรมิก ๕ ปัณฑุปลาส ๑ ไวยาวัจกรของตน ๑ มารดาบิดา ๒ คนบำรุงมารดาบิดา ๑, ญาติ ๑๐ จำพวก คือ พี่ชาย ๑ น้องชาย ๑ พี่หญิง ๑ น้องหญิง ๑ น้าหญิง ๑ ป้า ๑ อาชาย ๑ ลุง ๑ อาหญิง ๑ น้าชาย ๑, คน ๕ จำพวก คือ คนจรมา ๑ โจร ๑ คนรบแพ้ ๑ ผู้เป็นใหญ่ ๑ คนที่พวกญาติสละแล้วจำต้องไป ๑, เป็นไข้เข้าไปสู่วิหาร, ภิกษุพึงทำเภสัชแก่คนที่ทรงอนุญาต ๒๕ จำพวกเหล่านี้.

[๑๗๘] ก็แม้อนุชนมีบุตรนัดดาเป็นต้นของญาติเหล่านั้น ๗ ชั่วเครือสกุล ชื่อว่าเป็นญาติของภิกษุเหมือกัน เพราะเนื่องกับภิกษุนั้น

๑. สมันต. ๑/๕๖๒.

เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงสงเคราะห์บุตรนัดดาเป็นต้นแม้เหล่านั้น ในคำว่า **ทส ญาตกา** นั้น. ก็ภิกษุทำเภสัชแก่ชนแม้เหล่านั้นควรอยู่. คนทั้งหลาย คือ พี่สะใภ้ น้องสะใภ้ พี่เขย น้องเขย น้าเขย อาสะใภ้ เหล่านี้เป็นต้น เป็นไข้, ถ้าเขาเป็นญาติ (ของภิกษุ), ทำยาแก่ญาติแม้เหล่านั้น ก็ควร, ถ้าเขามิใช่ญาติ, พึงทำให้แก่พวกญาติมีพี่ชายเป็นต้น ด้วยสั่งว่า "จงให้ในที่ปฏิบัติของพวกท่าน," หรือพึงให้แก่บุตรของเขา ด้วยสั่งว่า "จงให้แก่มารดาบิดาของเจ้า." ส่วนคนนอกจากที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้น ชื่อว่าชนอื่น เภสัชที่ภิกษุทำแก่ชนอื่นนั้น ชื่อว่าเวชกรรมที่ทำแก่คนที่ทรงห้าม. ก็ภิกษุแม้เมื่อจะทำแก่ชนอื่นนั้น ชื่อว่าเวชกรรมที่ทำแก่คนที่ทรงห้าม. ก็ภิกษุแม้เมื่อจะทำแก่คนที่ทรงอนุญาต พึงทำแก่คน ๑๐ จำพวกในเบื้องต้น ด้วยสิ่งของ (คือเครื่องยา) ของเขา เมื่อของ ๆ เขานั้นไม่มี พึงทำด้วยของ ๆ ตน, แม้เมื่อของ ๆ ตนก็ไม่มี พึงแสวงหาด้วยภิกขาจารวัตร, เมื่อไม่ได้ด้วยอาการอย่างนั้น พึงแสวงหาแต่ที่แห่งญาติและคนปวารณาของตน หรือของคนเหล่านั้น, แม้เมื่อไม่ได้ด้วยอาการอย่างนั้น พึงแสวงหาแม้ด้วยอกตวิญญัติ. การขอในสถานที่เขาไม่ได้ทำปวารณาอย่างนี้ว่า "ท่านเจ้าข้า ท่านต้องการปัจจัย จงบอก" ดังนี้ ชื่อว่าอกตวิญญัติ. ก็ภิกษุเมื่อจะทำให้แก่พวกญาติของจากนั้น พึงทำด้วยของ ๆ เขาเท่านั้น, เมื่อของ ๆ เขานั้นไม่มี พึงให้ยืมของ ๆ ตน, ถ้าเขาคือ พึงรับเอา ถ้าเขาไม่คืน ไม่ควรทวง, ด้วยว่า ภิกษุแม้ขอของ ๆ พวกญาติแล้วถือเอา ยังควร, เพราะฉะนั้น ภิกษุให้นำจตุปัจจัยของญาติเหล่านั้นมา ไม่เป็น

อกตวิญญัติ ทำเภสัช ก็ไม่เป็นเวชกรรม หรือให้ของเพื่อต้องการสงเคราะห์สกุล ก็ไม่เป็นอาบัติเพราะประทุษร้ายสกุล. แต่ภิกษุเมื่อไม่หวังตอบแทน พึงทำยาแก่คน ๕ จำพวก มีคนจรมาเป็นต้นแม้ด้วยของ ๆ ตน.

[๑๗๙] แม้ในอนุฎีกาวิมติวิโนทนี ท่านกล่าวว่า "แม้เมื่อจะทำเภสัชแก่คนจรมาและโจรเป็นต้น ไม่ปรารถนาลาภจากคนเหล่านั้นเพื่อตน พึงทำด้วยตั้งใจว่า 'ธรรมดามนุษย์ย่อมอุปการะกัน.' ก็ภิกษุทำด้วยหวังตอบแทน มีโทษในเพราะอเนสนกรรมมีเวชกรรมและกุลทูสนกรรมเป็นต้น. แต่ไม่มีโทษในเพราะทำด้วยตั้งใจว่า 'เมื่อเราทำอุปการะอย่างนี้ ชนทั้งหลายรู้คุณพระศาสนาแล้วย่อมเลื่อมใสหรืออุปการะแก่พระสงฆ์."

[๑๘๐] เภสัชพิเศษ ชื่อว่า **อริฏฺฐ** ในบทว่า **อริฏฺฐปจนํ** นั้น. ในอรรถกถา[1]สุราปานสิกขาบท ท่านกล่าวว่า "ได้ยินว่า ชนทั้งหลายทำยาชื่ออริฏฐะด้วยรสแห่งผลไม้มีผลมะขามป้องเป็นต้น, ยาอริฏฐะนั้นมีสีกลิ่นและรสคล้ายน้ำเมาทีเดียว แต่หาใช้น้ำเมาไม่."

[๑๘๑] สิ่งใดย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยอเนสนกรรมมีเวชกรรมที่ทำแก่คนที่ทรงห้ามเป็นต้น, สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอกัปปิยะทั้งนั้น. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[2]ปฐมปวารณาสิกขาบท ท่านจึงกล่าวว่า "อกัปปิยโภชนะที่บังเกิดจากกุลทูสนกรรม มีเวชกรรม การอวดอุตตริมนุสสธรรม และอกัปปิยวัตถุมีรูปิยะอันภิกษุยินดีแล้วเป็นต้น

๑. สมนฺต. ๒/๔๕๐. ๒. สมนฺต. ๒/๔๐๒.

ชื่อว่าอกัปปิยโภชนะเกิดขึ้นเพราะอเนสนา อันพระพุทธเจ้าทรงติเตียน."

[๑๘๒] ส่วนกรรมของภิกษุผู้เป็นทูตของพวกคฤหัสถ์ พึงทราบโดยพิสดาร ในอรรถกถา[๑]กุลทูสกสิกขาบท. ก็ความสังเขปในมังคลัตถทีปนีนี้ ดังนี้ :-

ภิกษุรับก็ดี บอกก็ดี ซึ่งสาส์นของคน ๙ จำพวกเหล่านี้ คือ สหธรรมิก ๕ ปัณฑุปลาส ๑ ไวยาวัจกรของตน ๑ มารดาบิดา ๒ ควรอยู่. ส่วนของคนเหล่าอื่น เป็นสาส์นที่เป็นกัปปิยะเท่านั้น จึงควร. เพราะฉะนั้น ภิกษุไม่ควรทำความรังเกียจในสาส์นเช่นนี้ว่า "ท่านทั้งหลาย จงถวายบังคมพระบาทยุคลของพระผู้มีพระภาค ตามคำของข้าพเจ้า" ดังนี้ก็ดี "ท่านทั้งหลาย จงไหว้พระเจดีย์ พระปฏิมา ต้นโพธิ์ พระสังฆเถระ" ดังนี้ก็ดี "ท่านทั้งหลาย จงทำการบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ที่พระเจดีย์" ดังนี้ก็ดี "ท่านทั้งหลายจงเผดียงภิกษุทั้งหลายให้ประชุมกัน, พวกข้าพเจ้า จักถวายทาน จักฟังธรรม" ดังนี้ก็ดี. เพราะสาส์นเหล่านั้น เป็นสาส์นที่เป็นกัปปิยะ ไม่เกี่ยวข้องด้วยคิหิกรรม. ก็ภิกษุใด รับสาส์นอื่นจากสาส์นที่เป็นกัปปิยะของคนเหล่าอื่น เดินไป ภิกษุนั้นเป็นทุกกฏทุก ๆ ก้าว, ภิกษุนั้นแม้บริโภคโภชนะที่อาศัยกรรมนั้นได้มา ก็เป็นทุกกฏทุก ๆ คำกลืน. แท้จริง ปัจจัยที่เกิดขึ้นเพราะกุลทูสกกรรม ย่อมไม่ควรแก่สหธรรมิกทั้ง ๕ ย่อมเป็นเช่นกับปัจจัยที่เกิดขึ้น เพราะอวดอุตริมนุสสธรรมอันไม่จริง และแลกเปลี่ยนด้วยรูปิยะแล. ก็ภิกษุใด บริโภคปัจจัยที่

๑. สมนฺต. ๒/๑๒๗.

เกิดขึ้น เพราะอเนสนกรรมมีทูตกรรมและเวชกรรมเป็นต้น อาชีวะของภิกษุนั้น ชื่อว่าไม่บริสุทธ์. เพราะฉะนั้น อันภิกษุเมื่อจะเสพปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นบริสุทธ์อย่างเดียว พึงงดเว้นปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นไม่บริสุทธิ์ ดุจอสรพิษเสีย.

[๑๘๓] แลปัจจัยทั้ง ๒ นั้น ท่านกล่าวไว้ในปกรณ์วิเสสวิ[๑]สุทธิ-มรรคว่า "ปัจจัยทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากสงฆ์หรือคณะ ของภิกษุผู้ไม่กำหนดถือธุดงค์ และเกิดขึ้นจากสำนักของพวกคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสด้วยคุณของภิกษุนั้นมีการแสดงธรรมเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธ์, ส่วนปัจจัยที่เกิดจากสมณวัต มีเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัยมีความเกิดขึ้นอันบริสุทธ์ยิ่งทีเดียว. ปัจจัยที่เกิดขึ้นจากสมณวัตร มีเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น ของภิกษุผู้กำหนดถือธุดงค์ และเกิดขึ้นจากสำนักของพวกคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสในธุดงคคุณของภิกษุนั้น โดยอนุโลมข้อกำหนดธุดงค์ ชื่อว่าปัจจัยมีความเกิดขึ้นอันบริสุทธ์."

[๑๘๔] นัยอันมาในฎีกา[๒]ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคนั้นว่า "ความที่คุณมีการแสดงธรรมเป็นต้น เป็นคุณอาศัยความบริสุทธิ์เป็นสมุฏฐาน พระพุทธโฆษาจารย์แสดงด้วยกล่าวถึงปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธ์ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **'ธมฺมเทสนาทีหิ จสฺส คุเณหิ'** ดังนี้. ความเป็นพหุสูต การบำเพ็ญวัตรและความถึงพร้อมด้วยอิริยาบถเป็นต้น ท่านถือเอาด้วยอาทิศัพท์. แม้ในคำว่า **ธุตคุเณ**

๑. วิ. สุ. ๑๕๐. ๒. ป. มญฺ. ๑/๑๐๓.

จสฺส นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. มิตรสหายและวัตรมีประพฤติบังสุกุลเป็นต้น ท่านถือเอาด้วยอาทิศัพท์ว่า **ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ**. บทว่า **ธูตงฺคนิยมานุโลเมน** คือด้วยสามารถอนุโลม ได้แก่ด้วยสามารถไม่ขัดขวางต่อข้อปฏิบัติอันนิยมตามธุดงค์นั้น ๆ."

[๑๘๕] ก็อาชีวปาริสุทธิศีล พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**ปริเยฏฺฐิสุทฺธิ**" เพราะบริสุทธ์ได้ด้วยการแสงหา ของภิกษุผู้ละอเนสนาแล้ว ยังปัจจัยทั้งหลายให้เกิดขึ้นโดยธรรมสม่ำเสมอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเนสนํ** คือการดแสวงหาอันไม่ควร ได้แก่การแสวงหาปัจจัยที่ไม่เหมาะ ด้วยสามารถอเนสนกรรม มีเวชกรรมตามที่กล่าวแล้วเป็นต้น และด้วยสามารถวจีทุจริตมีล่อลวงเป็นต้น. บทว่า **ปหาย** แปลว่า เว้นแล้ว, อธิบายว่าไม่ทำ, เพราะฉะนั้น ธรรมดาภิกษุเมื่อจะทำอาชีวะให้หมดจด แม้อดอาหาร ก็ไม่พึงทำแม้จิตในการแสวงหาอันไม่ควรให้เกิดขึ้น, จะป่วยกล่าวไปไยถึงความดิ้นรนทางกายและวาจาเล่า, ภิกษุพึงเป็นดุจพระมหาติสสเถระ ผู้อยู่ในจิรคุมพวิหาร.

[เรื่องพระมหาติสสเถระ]

[๑๘๖] ดังได้สดับมา ในคราวทุพภิกขภัย พระมหาติสสเถระนั้น เดินทางไป มีกายลำบากอ่อนแรง เพราะขาดอาหาร และเพราะลำบากในหนทาง จึง (แวะ) นอนที่โคนต้นมะม่วงซึ่งเผล็ดผลต้นหนึ่ง. ผลมะม่วงเป็นอันมากหล่นอยู่ในที่นั้น ๆ. ครั้งนั้น อุบาสกผู้เฒ่าคนหนึ่งพบพระเถระ รู้ว่าเมื่อยล้า จึงให้พระเถระดื่มอัมพปานะ

(น้ำมะม่วง) แล้ว ยกขึ้นสู่หลังของตน นำไปสู่ที่อยู่ (ของท่าน). พระเถระสอนตนว่า

"อาบาสกนี้ มิใช่บิดา มิใช่มารดา, มิใช่ญาติ,
มิใช่พวกพ้องของท่าน, เขาทำกิจเช่นนั้น เพราะ
เหตุแห่งท่านมีศีล"

ดังนี้แล้ว เจริญวิปัสสนาอยู่บนหลังของอุบาสกนั้นนั่นเอง บรรลุพระอรหัตแล้ว.

เรื่องพระมหาติสสเถระผู้ฉันมะม่วง มาในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค.

[๑๘๗] ส่วนปัจจัยสันนิสสิตศีล พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**ปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ**" เพราะบริสุทธ์ได้ด้วยการพิจารณา.

เพราะฉะนั้น ภิกษุเมื่ออาทีนพในการบริโภคปัจจัยที่ยังมิได้พิจารณา พึงพิจารณาปัจจัยทั้งหลาย.

ดังได้สดับมา ภิกษุทั้งหลายในกาลก่อน โดยมากไม่พิจารณาแล้วบริโภคปัจจัย ๔ จึงไม่พ้นจากนรก และกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุไม่พิจารณา (ก่อน) แล้วบริโภคปัจจัย ๔ ไม่ควร, เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นี้ไป ท่านทั้งหลายพึงพิจารณา (ก่อน) แล้วจึงบริโภค" ดังนี้ เมื่อจะทรงแสดงปัจจเวกขณวิธี ทรงวางแบบไว้โดยนัยเป็นต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยปัญญาแล้ว จึงเสพจีวร" ตรัส (ต่อไป) ว่า "ชื่อว่า การ

บริโภคปัจจัยที่ยังมิได้พิจารณา ย่อมเป็นเช่นกับบริโภคยาพิษอันแรงกล้า, แม้คนโบราณทั้งหลาย ไม่พิจารณา ไม่รู้โทษแล้วบริโภคยาพิษ เสวยทุกข์อย่างใหญ่" ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา :-

[เรื่องนักเลงสกาโกง บริโภคยาพิษ]

[๑๘๘] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นนักเลงสกา มีโภคสมบัติมากในกรุงพาราณสี. ครั้งนั้น นักเลงสกาโกงอีกคนหนึ่ง กำลังเล่น (สกา) กับพระโพธิสัตว์นั้น เมื่อตนมีชัย ก็ไม่ทำลายวงเล่น, แต่ในเวลาจะปราชัย ก็ใส่ลูกสกาไว้ในปากแสร้งพูดว่า "ลูกสกาหาย" ทำลายวงเล่นแล้วหลีกไป. พระโพธิสัตว์รู้เรื่องนั้นแล้ว ถือเอาลูกสกาไปเรือนแล้ว ย้อมด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า ตากให้แห้งแล้วแห้งอีก ถือเอาลูกสกาเหล่านั้นไปสำนักของนักเลงสกาโกงนั้นแล้วเล่น (สกา) กัน. นักเลงสกาโกงนั้น กำลังเล่น ในเวลาที่ตนจะปราชัยก็ใส่สกาลูกหนึ่งในปาก สลบไปด้วยกำลังยาพิษ กลอกนัยน์ตา คอพับล้มลง. พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะให้ชีวิตแก่เขา จึงให้ยาสำหรับสำรอกที่ดองแล้วด้วยโอสถ ให้สำรอกออกมา ทำเขาให้หายโรคแล้วได้ให้โอวาทว่า "ท่านอย่างได้ทำอย่างนี้อีก."

เรื่องบริโภคด้วยมิได้พิจารณา มาในอรรถ[๑]กถาลิตตชาดก ทสมวรรคเอกนิบาต.

[๑๘๙] ภิกษุโดยมากแม้อีก เป็นผู้วางใจไม่พิจารณาแล้ว บริโภคปัจจัย ๔ ที่หมู่ญาติมีมารดาบิดาพี่หญิงน้องหญิงเป็นต้นถวาย

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๒๑๕.

ด้วยเข้าใจว่า "ในเวลาเราเป็นคฤหัสถ์ก็ดี ในเวลาเป็นบรรพชิตก็ดี ปัจจัยเหล่านี้ก็เป็นของต้องให้" ดังนี้. พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุควรพิจารณา (ก่อน) แล้วบริโภคปัจจัยที่แม้หมู่ญาติถวายแล้ว, เพราะเมื่อภิกษุไม่พิจารณา (ก่อน) แล้วบริโภค ทำกาละแล้ว ย่อมไม่พ้นจากอัตภาพแห่งยักษ์และเปรต, ก็ชื่อว่าการบริโภคปัจจัยที่มิได้พิจารณา ย่อมเป็นเช่นกับการบริโภคยาพิษ, เพราะยาพิษที่บุคคลผู้คุ้นเคยก็ดี ได้คุ้นเคยก็ดี ให้แล้ว ย่อมทำผู้บริโภคให้ตายได้ทั้งนั้น, แม้ในกาลก่อน ราชสีห์ตัวหนึ่ง บริโภคยาพิษที่ผู้คุ้นเคยให้แล้วถึงความตาย" ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา :-

[เรื่องราชสีห์บริโภคยาพิษ]

[๑๙๐] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นเศรษฐีมีสมบัติมากในกรุงพาราณสี. คนเลี้ยงโคคนหนึ่งของพระโพธิสัตว์นั้น ในสมัยที่ (ทาง) ยัดเยียดด้วยข้าวกล้า ต้องฝูงโคไปป่า ปลูกโรงโคแล้วอยู่รักษาในป่านั้น. ครั้งนั้น ราชสีห์ตัวหนึ่งมีจิตปฏิพัทธ์ในแม่เนื้อตัวหนึ่ง จึงอยู่ในที่ใกล้แห่งโรงโคของคนเลี้ยงโคนั้น เมื่อแม่โคทั้งหลายผ่ายผอมไป เพราะหวาดเสียวต่อราชสีห์ น้ำนมได้น้อยแล้ว. ต่อมา เศรษฐีทราบเหตุนั้น จึงสั่งคนเลี้ยงโคว่า "ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงจับแม่เนื้อนั้นโดยอุบายแล้ว ย้อมขนที่สรีระของแม่เนื้อนั้นด้วยยาพิษทาให้แห้งแล้วแห้งอีก ล่วงไป ๒-๓ วัน จึงปล่อยแม่เนื้อนั้นไป. คนเลี้ยงโคนั้น ได้ทำตามคำสั่ง. ราชสีห์เห็นแม่เนื้อนั้น ก็เลีย

สรีระของแม่เนื้อนั้นด้วยความรักใคร่ ได้ทำกาละแล้ว.

เรื่องบริโภคยาพิษ ด้วยสามารถความคุ้นเคย (พิศวาส) มาในอรรถกถา[1]วิสสาสโภชนชาดก ทสมวรรคเอกนิบาตนั้นเหมือนกัน.

[แก้อรรถ]

[๑๙๑] ในอรรถกถาทั้งหลาย มีอรรถกถา[2]รูปิยสิกขาบทเป็นต้น ท่านกล่าวว่า "การบริโภคปัจจัยที่มิได้พิจารณา ของภิกษุผู้มีศีล ชื่อว่า บริโภคหนี้."

ฎีกา[3]รูปิยสิกขาบทนั้นว่า "เหมือนอย่างว่า ลูกหนี้ ย่อมไม่ได้เพื่อจะไปประเทศที่ปรารถนา ตามความชอบใจของตนได้ ฉันใด, ภิกษุผู้ประกอบด้วยการบริโภคหนี้ ย่อมไม่ได้ เพื่อออกไปจากโลกฉันนั้น."

[๑๙๒] เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เห็นอาทีนพตามที่กล่าวแล้ว ควรพิจารณาปัจจัยทั้งหลายโดยแท้. แต่เมื่อจะพิจารณา พึงพิจารณาใน ๓ กาล. ในกาลทั้ง ๓ นั้น ในกาลได้พึงพิจารณาแม้คราวเดียวด้วยธาตุปัจจเวกขณะ เป็นต้นว่า "จีวรนี้สักว่าเป็นธาตุ เป็นไปตามปัจจัย" ดังนี้ก็ได้ ด้วยปฏิกูลปัจจเวกขณะ เป็นต้นว่า "ก็จีวรเหล่านี้ทั้งหมด เป็นของไม่น่าเกลียด" ดังนี้ก็ได้. แท้จริง การบริโภคปัจจัยที่พิจารณาอย่างนั้นแล้วเก็บไว้ ต่อจากกาลได้ หาโทษมิได้เลย ดุจการใช้สอยบาตรจีวรที่อธิษฐานแล้วเก็บไว้. การพิจารณาในกาลได้นั้น เป็นการแสดงความหมดจดในเบื้องต้นแห่งสติเครื่อง

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๒๒๗. ๒. สมนฺต. ๒/๒๒๘. ๓. สา.ที. ๑/๑๙๑.

พิจารณาเป็นเบื้องหน้า หาใช่ห้ามการพิจารณาในกาลบริโภคเป็นเบื้องหน้าไม่. เพราะฉะนั้น ในการบริโภคควรพิจารณาอีก. ก็ในกาลบริโภคนั้น พึงพิจารณาพร้อมด้วยการบริโภค ด้วยตังขณิกปัจจเวกขณะว่า "เราพิจารณาโดยแยบคายแล้วเสพจีวร" ดังนี้เป็นต้น.

[๑๙๓] ก็ในอรรถกถาทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า "จีวร ภิกษุพึงพิจารณาทุกขณะที่บริโภค, บิณฑบาต พึงพิจารณาทุกคำกลืน, เสนาสนะ พึงพิจารณาทุกขณะที่บริโภค" ดังนี้.

ในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า "จีวร ภิกษุพึงพิจารณา ในขณะที่เปลื้องจากกายแล้วบริโภค, เสนาสนะ พึงพิจารณาทุกขณะที่บริโภค คือทุกขณะที่เข้าไป."

ส่วนในอนุฎีกาวิมติวิโนทนี แห่งรูปิยสิกขาบท ท่านกล่าวว่า "บทว่า **ปริโภเค** คือในขณะที่เปลื้องออกจากกายแล้วบริโภค. บทว่า **ปริโภเค** คือในขณะที่เข้าไปภายในแต่ชายคา และในขณะนั่งและนอน."

[๑๙๔] ถ้าภิกษุไม่อาจจะพิจารณาในกาลบริโภคได้ไซร้, ในกาลภายหลังแต่กาลบริโภค พึงพิจารณาแม้คราวเดียวด้วยอตีตปัจจเวกขณะว่า "วันนี้เราไม่ได้พิจารณาแล้วบริโภคจีวรใด" ดังนี้เป็นต้น.

ก็ในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า "ภิกษุเมื่อ

๑. ป. มญฺ. ๑/๑๐๘.

ไม่อาจพิจารณาได้อย่างนั้น พึงพิจารณาวันหนึ่ง ๔ ครั้ง ๓ ครั้ง ๒ ครั้ง หรือครั้งเดียวก็ได้ ด้วยสามารถกาวิเสสตามที่กล่าวแล้ว."

[๑๙๕] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถา** ความว่า เพื่อพิจารณาในกาลบริโภค. แต่ก่อนฉันข้าวก็ดี ภายหลังฉันข้าวก็ดี สามยามแห่งราตรีก็ดี อื่นจากกาลบริโภค ชื่อว่ากาลวิเสสตามที่กล่าวแล้ว. ก็อตีตปัจจเวกขณะนี้ ย่อมควรในปัจจัยที่เหลือ (คือ จีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ). ส่วนเภสัช ในกาลได้ ภิกษุพิจารณาก็ตาม ไม่พิจารณาก็ตาม ในกาลบริโภค ต้องพิจารณาแท้. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถาทั้งหลาย ท่านจึงกล่าวว่า "ความเป็นผู้มีสติเป็นปัจจัย ทั้งในกาลรับ ทั้งในกาลบริโภคเภสัช จึงควร. แม้เมื่อมีความเป็นผู้มีสติเป็นปัจจัยอย่างนั้น ภิกษุทำสติในกาลรับ ไม่ทำในกาลบริโภคนั้นแล เป็นอาบัติ, แต่ภิกษุไม่ทำสติในกาลรับ ทำในกาลบริโภคไม่เป็นอาบัติ."

[๑๙๖] อนุฎีกาวิมติวิโนทนีว่า "คำว่า **สติปจฺจยตา วฏฺฏติ** ความว่า ภิกษุได้ความที่สติเป็นเครื่องพิจารณาเป็นปัจจัย ควรอยู่. พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า 'ภิกษุควรได้สติเป็นเครื่องพิจารณาทั้งในกาลรับ ทั้งในกาลบริโภค โดยแท้.' ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ' ทำสติ ' ดังนี้เป็นอาทิ."

แม้ในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านก็กล่าวไว้อย่างนั้นนั่นแล จึงกล่าวดังนี้อีกว่า "**คำว่า เอวํ สนฺเตปิ** ความว่า สติเป็นเครื่องพิจารณาในฐานะทั้ง ๒ ควรแล้วก็จริง, แม้เมื่อมีความเป็นผู้มีสติ

เป็นปัจจัยอย่างนั้น. ฝ่ายอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า 'บทว่า **สติ-ปจฺจยตา** คือ เมื่อความที่สติเป็นปัจจัย อธิบายว่า เมื่อปัจจัย แห่งการบริโภคเภสัช มีอยู่. คำว่า **เอวํ สนฺเตปิ** คือ แม้เมื่อปัจจัยมีอยู่. คำนั้น เป็นเพียงมติของอาจารย์เหล่านั้น. จริงอย่างนั้น ปัจจัย-สันนิสิตศีล ย่อมบริสุทธิ์ได้ดีสติเป็นเครื่องพิจารณา หาบริสุทธิ์ได้ด้วยอาการสักว่าความเป็นเองแห่งปัจจัยไม่."

ในอนุฎีกาวิมติวิโนทนี ท่านกล่าวว่า "ก็ในคำว่า **สติปจฺจยตา** ดังนี้ อาจารย์บางพวกกล่าวความว่า 'บทว่า **สติปจฺจยตา** ความว่า เมื่อปัจจัยมีอยู่ คือ เมื่อเหตุแห่งการบริโภคเภสัช มีอยู่ อย่างนี้บ้าง' พึงถือเอาความของอาจารย์บางพวก แม้เหล่านั้นอย่างนี้ว่า บทว่า **ปจฺจเย** คือ เมื่อลักษณะสภาวะแห่งปัจจัยมีอยู่ดังนี้ เพราะศีลไม่บริสุทธิ์ได้ด้วยอาการสักว่าความเป็นเองแห่งปัจจัย. พึงทราบความทำต่าง ๆ กัน แห่งการขาดแห่งศีลเล่านี้ อย่างนี้ คือ ด้วยคำว่า **ปริโภเค อกโรนฺตสฺเสว อาปตฺติ** นี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงการขาดแห่งปาฏิโมกขสังวรศีล, หาได้แสดงการขาดแห่งปัจจัยสันนิสิตศีลไม่ เพราะปัจจัยสันนิสิตศีลนั้น ปริสุทธิ์ได้ด้วยสติเป็นเครื่องพิจารณาปัจจัยที่ล่วงแล้ว (คืออตีตปัจจเวกขณะ), ก็ท่านแสดงการขาดแห่งปัจจัยสันนิสิตศีล ในเพราะเภสัชนั้น และในเพราะปัจจัยนอกนั้น ด้วยการกล่าวถึงการบริโภคหนี้เป็นอาทิ."

[๑๕๗] ก็ในการขาดและไม่ขาดแห่งปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น มีสันนิษฐานดังนี้ว่า

"ตังขณิกปัจจเวกขณะในเภสัช ย่อมรักษาศีลไว้ได้ทั้ง ๒ ประการ จากการขาด, ส่วนอตีตปัจจเวกขณะในเภสัชนั้น ย่อมรักษาไว้ได้เฉพาะปัจจัยสันนิสิตศีลอย่างเดียว. ปัจจเวกขณะทั้ง ๒ ประการในปัจจัยนอกนั้นก็เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ถ้าภิกษุทำตังขณิกปัจจเวกขณะ ในจตุปัจจัยแล้วไซร้, แม้จะไม่ทำอตีตปัจจเวกขณะ ก็ควร. ถ้าไม่ทำตังขณิกปัจจเวกขณะ ก็ควรทำอตีตปัจจเวกขณะโดยแท้ เพื่อทำศีลนอกนี้ (ปัจจัยสันนิสิตศีล) ให้บริสุทธ์. ก็ปาฏิโมกขสังวรศีลซึ่งขาด เพราะเหตุไม่ทำตังขณิกปัจจเวกขณะในเภสัช ย่อมบริสุทธ์ได้ด้วยการแสดง (อาบัติ). ถ้าภิกษุไม่ทำปัจจเวกขณะแม้อะไร ๆ ในจตุปัจจัยเสียเลย ให้อรุณขึ้นมา, ศีลย่อมขาดโดยนัยที่กล่าวแล้ว, และภิกษุนั้น ชื่อว่าตั้งอยู่ในฐานบริโภคนี้."

[๑๘๘] ก็ภิกษุผู้บำเพ็ญปัจจัยสันนิสิตศีล พึงเป็นดุจภาคิเนยยสังฆรักขิตสามเณร.

ก็ภาคิเนยยสังฆรักขิตสามเณรนั้น พิจารณาโดยชอบแล้วจึงฉันด้วยเหตุนั้น เธอจึงกล่าวว่า

"อุปัชฌายะกล่าวกะข้าพเจ้า ผู้ฉันข้าวสาลีอัน
เย็นสนิทว่า ' สามเณร เธออย่างไม่สำรวมแล้ว
ยังลิ้นของตนให้ไหม้เลย.' ข้าพเจ้าฟังคำของ
พระอุปัชฌายะแล้ว ได้ความสังเวชในครั้งนั้น
นั่งเหนืออาสนะอันเดียว ได้บรรลุพระอรหัต
แล้ว, ข้าพเจ้านั้น มีความดำริบริบูรณ์

เหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ มีสรรพอาสวะสุดสิ้น
บัดนี้ภพใหม่ย่อมไม่มี."

พระสังฆรักขิตเถระ ผู้เป็นลุงของสามเณรนั้นนั่นแล ชื่อว่าอัปปัชฌายะในคาถานั้น. บทว่า **สาลิกุรํ** แปลว่า ข้าวสาลี. บทว่า **สุนิพฺพุตํ** แปลว่า เย็นดี. ท่านกล่าวว่า **อสญฺญโต** ดังนี้ หมายถึงการไม่พิจารณา.

เพราะฉะนั้น กุลบุตรแม้อื่น เมื่อปรารถนา
ความสุดสิ้นแห่งทุกข์ พิจารณาโดยแยบคาย
(ก่อน) แล้วพึงบริโภคปัจจัยทั้งหลายแล.

อนาคาริยวินัยกล่าวคือจตุปาริสุทธิศีล ย่อมชื่อว่าอันบรรพชิตผู้ทำศีลให้บริสุทธ์ ศึกษาดีแล้วอย่างนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้, อนาคาริยวินัยนั้น สามารถจะนำแม้ผลอันเลิศมาแก่บรรพชิตนั้น ดุจพระติสสเถระผู้อยู่เงื้อมเขา. เรื่องพระเถระนั้น พึงถือเอาจากคาถาวรรณนาในพราหมณวรรคว่า "**อสํสฏฺฐํ คหฏฺเฐหิ**" เป็นต้นแล.

[อาคาริยวินัย]

[๑๙๙] การเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ชื่อว่าอาคาริยวินัย (วินัยของคฤหัสถ์). อาคาริยวินัยนั้น ชื่อว่าอันคฤหัสถ์ศึกษาดีแล้ว เพราะไม่ต้องโทษเครื่องเศร้าหมองในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น และเพราะทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณ คือมรรยาท ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำประโยชนสุขมาให้ในโลกทั้ง ๒.

[อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ]

บาปธรรมเหล่านี้ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร, มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาป, อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ชื่อว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ในอาคาริยวินัยนั้น. ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น ปาณาติบาต ท่านพรรณนาไว้โดยวิเศษ ในอรรถกถา[1]ตติยปาราชิก. อทินนาทาน ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถา[2]ทุติยปาราชิก. กาเมสุมิจฉาจาร ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถา[3]สัญจริตตสิกขาบท และในอรรถกถา[4]สงคีติสูตร ในปาฏิกวรรค. อกุศลกรรมบถ ๗ ประการข้างต้น ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถา[5]พรหมชาลสูตร. ๓ ประการข้างปลาย ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถา[6]สังคีติสูตร และในอรรถกถา[7]สาเลยยกสูตรในมูลปัณณาสก์. ทั้ง ๑๐ ประการ ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถา[8]สัมมาทิฏฐิสูตรในมูลปัณณาสก์นั่นเอง และในอรรถกถา[9]อัฏฐสาลินี. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะถือเอานัยที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถานั้น ๆ มากล่าวกถาว่าด้วยกรรมบถ.

[ปาณาติบาต]

[๒๐๐] วธกเจตนา (เจตนาผู้ฆ่า) ของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตว่าสัตว์มีชีวิต อันยังความพยายามเป็นเหตุเข้าไปตัด

๑. สมันต. ๑/๕๒๕ ๒. สมันต. ๑/๓๕๖. ๓. สมันต. ๒/๔๗. ๔. สุ. วิ. ๓/๓๑๓.
๕. สุ. วิ. ๑/๙๓. ๖. สุ. วิ. ๓/๖๑๔. ๗. ป. สู. ๒/๔๔๘. ๘. ป. สู. ๑/๒๗๒. ๙. อัฏฐสาลินี ๑๘๐.

ชีวิติทรีย์ให้ตั้งขึ้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทวารใด ทวารหนึ่ง ชื่อว่าปาณาติบาต บรรดาอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ นั้น. ก็ คำว่า ปาณะ ในบทว่า **ปาณาติปาโต** นี้ โดยโวหารได้แก่ สัตว์, โดยปรมัตถ์ได้แก่ชีวิตน[1]ทรีย์ ๒ ประการ.

จริงอยู่ แม้ในอรรถกถา[2]ตติยปาราชิก ท่านกล่าวไว้ว่า " รูป-ชีวิตินทรีย์ และอรูปชีวิตินทรีย์ ชื่อว่าชีวิตินทรีย์. เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ กำเริบแล้ว แม้อรูปชีวิตินทรีย์ก็ย่อมกำเริบ เพราะเนื่องกันกับรูป-ชีวิตินทรีย์นั้น.

[โทษของปาณาติบาต]

บรรดาสัตว์มีชีวิตผู้เว้นจากคุณ มีสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น ปาณา-ติบาตชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสัตว์เล็ก, ชื่อว่ามีโทษมาก ใน เพราะสัตว์ใหญ่. เพราะเหตุไร ? เพราะประโยคใหญ่. แม้เมื่อมี ประโยคเสมอกัน ก็ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะวัตถุใหญ่. บรรดาสัตว์ ผู้มีคุณมีมนุษย์เป็นต้น ปาณาติบาตชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสัตว์ มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์มีคุณมาก. ก็เมื่อมีสรีระ และคุณเสมอกัน ก็ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายาม อ่อน, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า.

[๒๐๑] ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า "พึงทราบความ ที่ปาณาติบาตนั้นชื่อว่ามีโทษมาก เพราะปัจจัยทั้งหลาย มีความที่

๑. ในวิสุทธิมรรคภาค ๓ หน้า ๑๕ อธิบายว่า ชีวิตินทรีย์ มีอันตามเลี้ยงสหชรูปเป็น ลักษณะ. ๒. สมันต. ๑/๕๓๔.

ประโยคและวัตถุใหญ่เป็นต้น เหตุที่เจตนาซึ่งเกิดเพราะปัจจัยเหล่านั้น มีกำลัง. จริงอยู่ ความที่ประโยคชื่อว่าใหญ่ ก็ด้วยสามารถสันนิฏฐาปกเจตนา (เจตนาเป็นเหตุให้สำเร็จ) ที่ยังกิจให้สำเร็จ ด้วยสามารถทำประโยคตามที่คนผู้ฆ่ามุ่งหมายให้สำเร็จไปโดยเร็ว และที่มีอาเสวนะอันได้แล้วจากชวนจิตซึ่งเป็นไปมากครั้ง. แม้เมื่อประโยคจะมีเสมอกันในเพราะสัตว์เล็กก็ดี ในเพราะสัตว์ใหญ่ก็ดี ในกาลบางครั้ง เจตนาของคนผู้ฆ่าสัตว์ใหญ่ ย่อมเกิดขึ้นแรงกล้า เพราะฉะนั้น วัตถุจึงชื่อว่าใหญ่. ประโยคและวัตถุแม้ทั้งสองอย่างนั้น จะชื่อว่าใหญ่ ก็ด้วยเจตนามีกำลังอย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้. เมื่อความที่สัตว์อันจะพึงถูกฆ่ามีคุณมากก็อย่างนั้น (คือเจตนาของผู้ฆ่าเกิดขึ้นแรงกล้า). แม้อนุปการเจตนา (เจตนาไม่มีอุปการะ) เพื่อยังเขตวิเศษให้สำเร็จ ย่อมเกิดขึ้นมีกำลังและแรงกล้า เหมือนอุปการเจตนา (เจตนามีอุปการะ) ในสัตว์ผู้มีคุณนั้น เหตุนั้น พึงเห็นว่าปาณาติบาตนั้นมีโทษมาก. เพราะฉะนั้น แม้เมื่อความที่ปัจจัย มีประโยคและวัตถุเป็นต้นไม่ใหญ่ พึงทราบความที่ปาณาติบาตชื่อว่ามีโทษมาก ก็ด้วยสามารถความที่เจตนาชื่อว่ามีกำลัง เพราะปัจจัยมีความที่สัตว์อันจะพึงถูกฆ่ามีคุณมากเป็นต้นเป็นอาทินั่นเอง."

ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตรว่า "พึงทราบความที่ปาณาติบาตชื่อว่ามีโทษมาก เพราะปัจจัยทั้งหลายมีความที่ประโยคและวัตถุใหญ่เป็นต้น เหตุเจตนาซึ่งเกิดขึ้นเพราะปัจจัยเหล่านั้น มีกำลัง. (ข้อความเหมือนฎีกาพรหมชาลสูตรนี้) ฯ ล ฯ ประโยคและวัตถุแม้สองอย่างนั้นจะ

ชื่อว่าใหญ่ ก็ด้วยเจตนามีกำลังอย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้. เหตุนั้น พึงทราบความที่ปาณาติบาตมีโทษมาก เพราะความที่เจตนามีกำลังเพราะปัจจัยนั้น ๆ แม้ในปริบายอันผิดจากปัจจัยตามที่ท่านกล่าวไว้แล้ว. อันที่จริงแม้เมื่อมีปัจจัย มีประโยคและวัตถุเป็นต้นไม่ใหญ่ ความที่ปาณาติบาตจะชื่อว่ามีโทษมาก ก็เพราะสัตว์อันจะพึงถูกฆ่าเป็นผู้มีคุณ และชื่อว่ามีโทษน้อย ก็เพราะวิปริต (ผิดแผก) จากนั้น พึงเห็นเหมือนอย่างปาณาติบาตที่ชื่อว่ามีโทษมากและมีโทษน้อย ในเพราะวัตถุใหญ่และไม่ใหญ่. พึงประกอบความที่ปาณาติบาตชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลส ความพยายาม และทั้ง ๒ อ่อน และชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลส ความพยายาม และทั้ง ๒ อย่างแรงกล้า."

[องค์ของปาณาติบาต]

[๒๐๒] ปาณาติบาตนั้น มีองค์ ๕ คือ สัตว์มีชีวิต ๑ ความเป็นผู้สำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ๑ จิตคิดจะฆ่า ๑ ความพยายาม ๑ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น ๑.

ในฎีกาพรหมชาลสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเป็นผู้สำคัญว่าสัตว์มีชีวิตและจิตคิดจะฆ่า เป็นองค์ส่วนเบื้องต้น (ก็ตาม) ความพยายาม (เท่านั้น) อันวธกเจตนาให้ตั้งขึ้น. เพราะเจตนาอันเป็นเหตุทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไปมีองค์ ๕ เหตุนั้น ปาณาติบาตเจตนานั้น พึงเห็นว่าไม่พ้นจากองค์ ๕."

[อทินนาทาน]

[๒๐๓] เถยยเจตนา (เจตนาเครื่องเป็นขโมย) ของบุคคลผู้มีความสำคัญในพัสดุ อันผู้อื่นหวงแหน ว่าเป็นพัสดุอันผู้อื่นหวงแหนแล้ว อันยังความพยายามเป็นเหตุถือเอาพัสดุที่ผู้อื่นหวงแหนนั้นให้ตั้งขึ้น เป็นไปทางกายทวารและวจีวาร ชื่อว่าอทินนาทาน. ภัณฑะอันชนเหล่าอื่น คือเจ้าของภัณฑะทั้งหลายหวงแหน ไม่สะให้ ยังรักษาคุ้มครองไว้ ไม่ให้ด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี ของตน ชื่อว่าพัสดุอันผู้อื่นหวงแหนแล้ว ในคำว่า **ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน** นั้น.

[โทษของอทินนาทาน]

อทินนาทานนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะของ ๆ ผู้อื่นเลว ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะของ ๆ ผู้อื่นประณีต. เพราะเหตุไร ? เพราะพัสดุประณีต แม้เมื่อพัสดุเสมอกัน ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะเป็นของ ๆ บุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณ, ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะเป็นของ ๆ บุคคลผู้มีคุณเลวกว่าบุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณนั้น ๆ เพราะเทียบบุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณนั้น ๆ. อีกอย่างหนึ่ง อทินนาทานชื่อว่ามีโทษน้อยในเพราะของ ๆ ผู้อื่นเล็ก, ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะของผู้ ๆ อื่นใหญ่. เพราะเหตุอะไร ? เพราะประโยคใหญ่. ก็แม้เมื่อพัสดุและคุณเสมอกัน ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อน ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า.

[องค์ของอทินนาทาน]

อทินนาทานนั้น มีองค์ ๕ คือพัสดุอันผู้อื่นหวงแหน ๑ ความเป็นผู้มีความสำคัญว่า เป็นของอันผู้อื่นหวงแหน ๑ จิตคิดจะลัก ๑ ความพยายาม ๑ ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น ๑.

[กาเมสุมิจฉาจาร]

[๒๐๔] ก็ในอรรถ°กถาสังคีติสูตร ท่านกล่าวว่า "บทว่า **กาเมสุ** คือในความประพฤติเอื้อเฟื้อด้วยดี ในกรรมของคนคู่กันทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ในสัตว์อันเป็นที่ตั้งแห่งเมถุนธรรมทั้งหลาย. อาจาระอันทราม ที่บัณฑิตติเตียนโดยส่วนเดียว ชื่อว่ามิจฉาจาร. ก็โดยลักษณะ เจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงฐานะอันบุคคลไม่พึงถึง เป็นไปทางกายทวาร ด้วยประสงค์อสัทธรรม ชื่อว่า **กาเมสุมิจฉาจาร**."

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า "บทว่า **เมถุนสมาจาเรสุ** ได้แก่ในเมถุนสมาจาร ๒ อย่าง ด้วยสามารถสันโดษด้วยภริยาของตนและการถึงภริยาของผู้อื่น. ก็เมถุนสมาจารแม้ ๒ อย่างนั้น ชื่อว่ากามเพราะเป็นธรรมอันบุคคลพึงใคร่. ในจำพวกสัตว์ที่เป็นวัตถุแห่งเมถุน. อาจาระอันบัณฑิตพึงติเตียน ชื่อว่ามิจฉาจาร. มิจฉาจารนั้น ชื่อว่าน่าติเตียน เพราะเป็นธรรมเลวทรามโดยส่วนเดียวเท่านั้น เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'อาจาระอันทรามที่บัณฑิตติเตียนโดยส่วนเดียว' ดังนี้. บทว่า **อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน** คือด้วยมุ่งหมายในอัน

๑. สุ. วิ. ๓/๓๑๓.

เสพอสัทธรรม."

สตรี ๒๐ จำพวก มีตรีที่มารดารักษาเป็นต้น ชื่อว่าอคมนียัฏฐานของพวกบุรุษ ในบทว่า **อคมนียฏฺฐานวิติกฺกมเจตนา** นั้น. สตรี ๒๐ จำพวกนั้น จักมีแจ้งในมงคลข้อว่า การสงเคราะห์บุตรและภริยานั้น. ด้วยเหตุนั้น ในอนุฎีกาวิมติวิโนทนีแห่งสัญจริตตสิกขาบท ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "แท้จริง บุรุษทั้งหลายย่อมไม่ได้เพื่อจะถึง (ล่วง) สตรี ที่ผู้ปกครองเหล่าใดเหล่าหนึ่งคุ้มครองรักษาไว้, เพราะฉะนั้น บุรุษเล่านั้น ไป (ถึง) ในสตรี ๘ จำพวกมีสตรีที่มารดารักษาเป็นต้น จึงเป็นมิจฉาจารโดยแท้ เพราะสตรีเหล่านั้นอันผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้นรักษาไว้ โดยประการที่เธอจะสำเร็จการอยู่ร่วมกับบุรุษไม่ได้. บุรุษไปในสตรี ๑๒ จำพวกนอกจากสตรี ๘ จำพวกนั้น เป็นมิจฉาจาร (เหมือนกัน) เพราะเข้าไปในฐานะซึ่งไม่ใช่ของ ๆ ตน ที่ชนเหล่าอื่นห้ามแล้ว.

ฎีกาสารัตถทีปนีว่า "เป็นมิจฉาจาร เพราะสตรีเหล่านั้นถูกบุรุษลักผัสสะที่คนเหล่าอื่นรักษาคุ้มคองแตะต้องแล้ว."

[๒๐๕] ก็ในสตรี ๒๐ จำพวก บุรุษเหล่าอื่น ชื่อว่าเป็นอคมนียัฏฐานของสตรี ๑๒ จำพวก มีสตรีมีอารักขาเป็นต้น. ด้วยว่าพวกสตรีที่บุรุษคนใดคนหนึ่งถือโดยความเป็นภริยาเท่านั้น ไม่ได้เพื่อจะถึงบุรุษอื่น, เพราะฉะนั้น สตรี ๑๒ จำพวกเหล่านั้นเท่านั้นชื่อว่าเป็นมิจฉาจาร ในเพราะถึงบุรุษอื่น เพราะตัวมีสามี. จริงอยู่ สตรีเหล่านั้นขโมยผัสสะซึ่งเป็นของสามี ยังการอภิรมให้เกิดขึ้นแก่บุรุษ

เหล่าอื่น เพราะฉะนั้น สตรีเหล่านั้นจึงเป็นมิจฉาจาร. ส่วนสตรี ๘ จำพวกนอกนี้มีสตรีที่มารดารักษาเป็นต้น ชื่อว่าไม่เป็นมิจฉาจาร ในเพราะถึงบุรุษอื่น เพราะตัวยังไม่มีสามี. อีกอย่างหนึ่ง สตรีเหล่านั้น ชื่อว่าไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะตนมีผัสสะที่ใคร ๆ หวงห้ามไม่ได้ และเพราะตนเป็นเจ้าของแห่งผัสสะเอง. ผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดา เป็นต้น ย่อมรักษาสตรีเหล่านั้นไว้ เพื่อชมเชยผัสสะของสตรี เหล่านั้นเองก็หามิได้, ผู้ปกครองเหล่านั้น ป้องกันอนาจารอย่าง เดียว จึงห้ามการถึงบุรุษอื่นแห่งสตรีเหล่านั้นเสีย, เพราะฉะนั้น ผู้ ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้น จึงหาชื่อว่าเป็นใหญ่ในผัสสะของ สตรีเหล่านั้นไม่แล.

[โทษของกาเมสุมิจฉาจาร]

กาเมสุมิจฉาจารนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะอคมนียัฏฐาน เว้นจากคุณมีศีลเป็นต้น, ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะอคมนียัฏฐาน ถึงพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง กาเมสุมิจฉาจารที่ บุคคลประพฤติข่มขืน แม้ในอคมนียัฏฐานอันเว้นจากคุณ ก็ชื่อว่า มีโทษมาก. แม้เมื่อชนทั้งสองมีฉันทะร่วมกัน ก็ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อน, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลส และความพยายามแรงกล้า.

[องค์ของกาเมสุมิจฉาจาร]

กาเมสุมิจฉาจารนั้น มีองค์ ๔ คือ วัตถุอันไม่ควรถึง ๑ จิต

คิดจะเสพในวัตถุอันไม่ควรถึงนั้น ๑ ความพยายามในอันเสพ ๑ ยังมรรคให้ถึงมรรคหยุดอยู่ ๑.

[๒๐๖] ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า "อาจารย์บางพวกกล่าวว่า 'แม้เมื่อมีการยังมรรคให้ถึงมรรคหยุดอยู่ในเพราะข่มขืนชำเรา บุรุษถูกสตรีข่มขืน ย่อมไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามติดต่อ ในอันเสพซึ่งเกิดขึ้นก่อน.' อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า 'เมื่อจิตคิดจะเสพมีอยู่ ความพยายามไม่มี ไม่เป็นประมาณ เพราะโดยมาก สตรีไม่มีความพยายามในอันเสพ เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้สตรีมีจิตคิดจะเสพปรากฏขึ้น ก็ไม่พึงเป็นมิจฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามในอันเสพ. เพราะฉะนั้น พึงเห็นสันนิษฐานว่า 'องค์ ๔ ท่านกล่าวไว้โดยอุกฤษฏ์ ด้วยสามารถบุรุษ' ดังนี้ ด้วยประสงค์ว่า 'เมื่อจะถือความโดยประการอื่น ในเวลาที่สตรีทำหน้าที่บุรุษ แม้บุรุษก็ไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามในอันเสพ.' ก็ในอธิการแห่งองค์กาเมสุมิจฉาจารนี้มีสันนิษฐานดังนี้ :-

มิจฉาจารที่ให้เป็นไปตามชอบใจของตนมีองค์ ๓ ที่ให้เป็นไปโดยพลการก็มีองค์ ๓. เหตุนั้น พึงเห็นว่ามีองค์ ๔ เพราะถือเอาโดยไม่มีส่วนเหลือ."

อรรถกถา[๑]อิติวุตตกะว่า " ในมิจฉาจารเหล่านั้น มิจฉาจารที่ให้เป็นไปตามใจชอบของตน มีองค์ ๓, ที่ให้เป็นไปโดยพลการก็มีองค์ ๓, เหตุนั้น พึงเห็นว่า มีองค์ ๔ เพราะถือเอาโดยไม่มีส่วน

๑. ป. อิติ. ๓๐๓.

เหลือ. แต่ด้วย ๓ องค์เท่านั้น ก็สำเร็จประโยชน์ได้."

[กายกรรมเป็นไปทางทวาร ๒]

[๒๐๗] นัยอันมาในอรรถกถาอัฏฐสาลินีว่า "ก็กรรมตามที่กล่าวมานั้น เป็นกายกรรม ๓ อย่าง. ในกายกรรม ๓ อย่างนั้น กายกรรม ๒ มีปาณาติบาตเป็นต้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร มิจฉาจารเป็นไปทางกายทวาร. ก็กายกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร, หาตั้งขึ้นในมโนทวารไม่. จริงอยู่ เมื่อบุคคลฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ด้วยมือของตน ประพฤติมิจฉาจาร แม้กรรมก็เป็นกายกรรม, แม้ทวารก็เป็นกายทวาร. แต่เมื่อบุคคลสั่งว่า จงไปปลงผู้มีชื่ออย่างนี้เสียจากชีวิต, จงลักของมีชื่ออย่างนี้' กรรมเป็นกายกรรม, ส่วนทวารเป็นวจีทวาร. กายกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวารนั้นแล ด้วยอาการอย่างนี้. ส่วนอภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ที่เกิดพร้อมด้วยจิตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาบ้าง เป็นอัพโพหาริก (ไม่ควรกล่าว) บ้าง."

[๒๐๘] ฎีกาแห่งอรรถกถาอัฏฐสาลินีนั้นว่า "อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ชื่อว่าเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนา ด้วยสามารถความขวนขวายอันเป็นไปว่า 'สัตว์เหล่านี้จงเดือดร้อน,' ดังนี้เป็นต้น เพราะได้โวหารว่ากายกรรมบ้าง ชื่อว่าเป็นอัพโพหาริก เพราะเว้นจากโวหารว่ามโนกรรมบ้าง, ในข้อนั้นมีอาโปธาตุเป็นต้น (ซึ่งเจือ

๑. อัฏฐ. ๑๗๐.

อยู่) ในธาตุทั้งหลายมีปฐวีธาตุ ซึ่งมีสัมภาระ (เครื่องผสม) เป็นต้น เป็นอุทาหรณ์."

อนุฎีกาแห่งอรรถกาอัฏฐสาลินีนั้นว่า "เพื่อจะแสดงประการที่ความขวนขวายเป็นไปแล้วเป็นกรรมบถ ท่านจึงแสดงความเป็นไปแห่งความขวนขวายว่า 'สัตว์เหล่านี้จงเดือดร้อน' ดังนี้เป็นต้น. อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ชื่อว่าเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนา เพราะได้โวหารว่ากายกรรม เหตุเจตนาที่เป็นไปทางกายทวาร เป็นเหตุทำร่วมกันโดยปกติ ชื่อว่าเป็นอัพโพหาริกเพราะเว้นจากโวหารว่ามโนกรรม เหตุอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ไม่เป็นไปด้วยสามารถน้อมของ ๆ ผู้อื่นมาเพื่อตน และด้วยความขวนขวายว่า 'สัตว์เหล่านี้จงเดือดร้อน' ดังนี้เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น, อธิบายว่า 'อันใคร ๆ ไม่พึงกล่าวด้วยความเป็นกายกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น' เพราะไม่มีเจตนาอันถ่องแท้. บทว่า **เอตฺถ** (โยคอัพโพหาริกภาเว) แปลว่า ในความที่อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ซึ่งเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนา เป็นอัพโพหาริก."

กถาว่าด้วยกายกรรม จบ.

วจีกรรม

[มุสาวาท]

[๒๐๙] วจีประโยคหรือกายประโยค อันหักรานประโยชน์ของผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนเป็นเบื้องหน้า ชื่อว่ามุสา.

ในคำเหล่านั้น คำว่า อันหักรานประโยชน์ ท่านกล่าวเพื่อแสดงมุสาวาทที่ถึงความเป็นกรรมบถ. ท่านแสดงความที่สุสาศัพท์เป็นประธานแห่งกิริยา ด้วยศัพท์มีวจีประโยคศัพท์เป็นต้น. เจตนาของเขา อันยังกายประโยคและวจีประโยค ซึ่งเป็นเครื่องกล่าวให้คลาดเคลื่อนต่อผู้อื่นให้ตั้งขึ้น ด้วยประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่ามุสาวาท เพราะวิเคราะห์ว่า "บุคคลย่อมกล่าวมุสา อันเป็นประโยคตามที่กล่าวแล้ว คือให้ผู้อื่นรู้แจ้งมุสา (นั้น) หรือยังมุสา (นั้น) ให้ตั้งขึ้นด้วยเจตนานั่น." ก็แลความประสงค์ในอันกล่าวให้คลาดเคลื่อนย่อมได้ ทั้งในขณะเบื้องต้น (คือก่อนแต่จะพูด) ทั้งในขณะนั้น (คือกำลังพูด). จริงอยู่ พระอุบาลีเถระกล่าวคำนี้ไว้ว่า "ก่อน (แต่จะพูด) ภิกษุย่อมมีความรู้ตัวว่า 'เราจะพูดมุสา' เมื่อกำลังพูด ย่อมมีความรู้ตัวว่า 'เราพูดมุสาอยู่. ดังนี้. ความรู้ตัวทั้ง ๒ นั่นแล เป็นองค์, ส่วนนอกนี้จะมีก็ตาม ไม่มีก็ตาม' ข้อนั้นไม่เป็นเหตุ.

[๒๑๐] อีกนัยหนึ่ง เรื่องอันไม่จริงไม่แท้ ชื่อว่ามุสา. การยังผู้อื่นให้ทราบเรื่องนั้น โดยความเป็นเรื่องจริงเรื่องแท้ ชื่อว่าวาทะ. ก็เจตนาที่ยังวิญญัติ (การเปล่งถ้อยคำ) อย่างนั้นให้ตั้งขึ้น ของ

บุคคลผู้ประสงค์จะยังผู้อื่นให้ทราบเรื่องอันไม่จริง โดยความเป็นเรื่องจริง ชื่อว่ามุสาวาท เพราะวิเคราะห์ว่า "คำเท็จ อันบุคคลย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ด้วยเจตนานั่น." ก็ในอธิการแห่งมุสาวาทนั้นพึงเห็นสันนิษฐานว่า "ท่านกล่าวนัยที่ ๒ ไว้ เพื่อแสดงลักษณะนั้นให้บริบูรณ์ เพราะลักษณะมุสาวาทในนัยก่อนยังไม่แจ่มแจ้งพอ และเพราะมีความที่มุสาศัพท์เป็นศัพท์บอกความที่จะพึงกล่าวให้คลาดเคลื่อน."

[โทษของมุสาวาท]

มุสาวาทนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทีบุคคลสหักรานน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทีบุคคลหักรานมาก. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้ที่มุสาวาทีบุคคลหักรานประโยชน์นั้น มีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก. ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสอ่อน ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสแรงกล้า.

[๒๑๑] อีกนัยหนึ่ง สำหรับพวกคฤหัสถ์ มุสาวาทที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า "ไม่มี" เพราะไม่ประสงค์จะให้ของ ๆ ตน ชื่อว่ามีโทษน้อย, มุสาวาทที่มุสาวาทีบุคคลเป็นพยาน กล่าวเพื่อหักรานประโยชน์ ชื่อว่ามีโทษมาก. สำหรับพวกบรรพชิต มุสาวาททีเป็นไปโดยปูรณกถานัย เป็นต้นว่า "วันนี้น้ำมันในบ้านไหลไปดุจแม้น้ำ" เพราะได้น้ำมันหรือเนยใสแม้นิดหน่อยแล้ว ประสงค์จะให้หัวเราะกัน ชื่อว่ามีโทษน้อย, แต่มุสาวาทของพวกเธอ ผู้กล่าวสิ่งที่ตนมิได้เห็นนั่นแล โดยนัยเป็นต้นว่า "ข้าพเจ้าเห็น" ชื่อว่า

มีโทษมาก. กถาที่เป็นไปด้วยสามารถการทำเรื่องที่ยังพร่องเพราะน้อยให้เต็ม ชื่อว่าปูรณกถา. วจีเภทที่เป็นไปด้วยไม่ประสงค์จะให้ของ ๆ ตนก็ดี ด้วยปูรณกถานัยก็ดี ชื่อว่ามุสาวาท ของมุสาวาทีบุคคลผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนเป็นเบื้องหน้า ก็จริง, ถึงอย่างนั้นเจตนาในมุสาวาทนั้น ย่อมไม่มีกำลัง เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ามีโทษน้อย.

มุสาวาทนั้น มีองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริง ๑ จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ๑ ความพยายามเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตชฺโช** คือสมควรแก่จิตนั้น, อธิบายว่า สมควรแก่การกล่าวให้คลาดเคลื่อน. ด้วยบทว่า วายาโม ท่านกล่าว (มุ่ง) ถึงประโยค ด้วยยกวายามะเป็นประธาน. ท่านกล่าวว่าผู้อื่นรู้เรื่องนั้น เป็นองค์อันหนึ่ง เพราะแม้เมื่อมุสาวาทีบุคคล ทำความพยายามด้วยประสงค์ในอันกล่าวให้คลาดเคลื่อน, แต่เมื่อผู้อื่นไม่รู้เรื่องนั้น การกล่าวให้คลาดเคลื่อนก็ไม่สำเร็จ. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า "มุสวาทมีองค์ ๓ คือ คำไม่จริง ๑ จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ๑ ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น ๑.๐

[ปิสุณวาจา]

[๒๑๒] เจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมอง อันยังกายประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้น เพื่อทำลายชนเหล่าอื่นก็ดี เพื่อประสงค์จะทำตนให้เป็นที่รัก (ของผู้อื่น) ก็ดี ชื่อว่าปิสุณวาจา เพราะวิเคราะห์ว่า "ปิสุณวาจีบุคคล ย่อมกล่าวคำส่อเสียด ด้วยเจตนานั่น."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส** ได้แก่ของผู้มีจิตถูกโลภะหรือโทสะบีบคั้น หรือของผู้มีจิตถูกโลภะหรือโทสะแผดเผา, อธิบายว่า ของผู้มีจิตถูกโลภะหรือโทสะประทุษร้าย.

[โทษของปิสุณวาจา]

ปิสุณวาจานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะบุคคลผู้ถูกปิสุณวาจีบุคคลทำความแตกกันมีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก. อีกอย่างหนึ่ง ปิสุณวาจีบุคคลทำชนใดให้แตกจากชนใด, เมื่อชนทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น ยังไม่แตกกัน ปิสุณวาจานั้นชื่อว่ามีโทษน้อย, เมื่อชนทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นแตกกัน ชื่อว่ามีโทษมาก. อนึ่ง ปิสุณวาจานั้นชื่อว่ามีโทษน้อยและมีโทษมาก ในเพราะความต่างแห่งความที่กิเลสอ่อนและแรงกล้า.

[องค์ของปิสุณวาจา]

ปิสุณวาจานั้นมีองค์ ๔ คือ คนอื่นที่พึงทำลาย ๑ ความเป็นผู้มุ่งเพื่อทำลายด้วยประสงค์ว่า "คนพวกนี้จักเป็นผู้แตกต่างกัน ด้วยอุบายอย่างนี้" ดังนี้เป็นเบื้องหน้า หรือความเป็นผู้ปรารถนาจะทำตนให้เป็นที่รัก ด้วยประสงค์ว่า "เราจักเป็นที่รัก จักเป็นผู้คุ้นเคยด้วยอุบายอย่างนี้" ดังนี้ ๑ ความพยายามอันเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้อื่นรู้ความนั้น ๑.

บรรดาองค์เหล่านั้น ด้วยองค์ว่า **ตทตฺถวิชานนํ** ดังนี้นั้น ท่านแสดงว่า "ปิสุณวาจีบุคคล น้อมนำคำส่อเสียดไปแก่ผู้ใด, ผู้นั้นจะแตกกันก็ตาม ไม่แตกกันก็ตาม, การทำผู้อื่นให้เข้าใจเรื่องนั้นนั่นแล

เป็นประมาณ." แต่เมื่อชนอื่นไม่แตกกัน กรรมบถไม่ขาด (ต่อ) เมื่อชนอื่นแตกกัน จึงขาด.

[ผรุสวาจา]

[๒๑๓] เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว ที่ยังกายประโยคและวจี-ประโยค อันเป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรักของชนอื่นให้ตั้งขึ้น ชื่อว่าผรุส-วาจา เพราะวิเคราะห์ว่า "ผรุสวาจีบุคคล ย่อมกล่าวคำหยาบด้วยเจตนานั่น."

ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า "เมื่อคำเหลื่อมล้ำเหล่าใด พอถูกผรุสวาจาแตะต้อง จิตที่โทสะประทุษร้ายและความไม่พอใจกระทบเข้าแล้ว ประสบทุกข์เหลือประมาณ คำเหลื่อมล้ำเหล่านั้น ชื่อว่า คำรัก. ก็คำรักเหล่านั้น คืออะไร ? คืออักโกสวัตถุทั้งหลายมีชาติเป็นต้น. คำรักเหล่านั้น ย่อมขาดก็ดี ย่อมแตกก็ดี ด้วยกายประโยคและวจีประโยคใด กายประโยคและวจีประโยคนั้น ชื่อว่าเป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรัก."

[๒๑๔] ถามว่า "ก็เจตนาที่หยาบโดยส่วนเดียว มีได้อย่างไร ?" แก้ว่า "มิได้ เพราะเป็นผู้มีจิตอันโทสะประทุษร้าย." เพื่อจะประกาศความเป็นผู้มีจิตอันโทสะประทุษร้าย จะเล่าเรื่องดังนี้ :-

[ตัวอย่างปากร้ายใจดี]

ดังได้สดับมา เด็กคนหนึ่ง ไม่เชื่อคำของมารดา เข้าไปป่า มารดาเมื่อไม่อาจจะให้เด็กนั้นกลับได้ จึงด่าว่า "ขอแม่กระบือดุจงไล่ตามมัน." ครั้งนั้น แม่กระบือในป่าปรากฏแก่เด็กนั้น อย่างนั้น

เหมือนกัน. เด็ก ได้ทำสัจจกิริยาว่า "มารดาของข้า พูดเรื่องใด ด้วยปาก ของเรื่องนั้นอย่ามี มารดาคิดเรื่องใดด้วยจิต ขอเรื่องนั้นจงมี." แม่กระบือได้หยุดอยู่ เหมือนถูกผูกในที่นั้นนั่นเอง.

วจีประโยค แม้เป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรักอย่างนั้น ก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นผรุสวาจา เพราะเป็นผู้มีจิตอ่อน. จริงอยู่ บางครั้งมารดาบิดาย่อมพูดกะบุตรทั้งหลายอย่างนี้ว่า "ขอพวกโจรจงทำพวกมันให้เป็นท่อนเล็กท่อนน้อยเถิด," แต่ท่านก็ไม่ปรารถนา แม้แต่จะให้กลีบอุบลตกลงเบื้องบนของบุตรเหล่านั้น. อนึ่ง บางครั้ง อาจารย์และอุปัชฌายะทั้งหลาย ย่อมพูดกะพวกนิสิตอย่างนี้ว่า "พวกเหล่านี้ไม่มีความละอาย ย่อมพูดกะพวกนิสิตอย่างนี้ว่า "พวกเหล่านี้, ก็แต่ท่านย่อมปรารถนาความถึงพร้อม ด้วยปริยัติปฏิบัติและปฏิเวธเพื่อศิษย์เหล่านั้น.

[๒๑๕] ส่วนในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า "วจีประยคที่เป็นไปเพราะเป็นผู้มีจิตอ่อน ไม่ชื่อว่าเป็นผรุสวาจา เพราะยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถ, แต่ใคร ๆ ไม่อาจห้ามความเป็นกรรมได้."

เหมือนอย่างว่า วจีประโยคที่เป็นไปเพราะเป็นผู้มีจิตอ่อน ไม่ชื่อว่าเป็นผรุสวาจา ฉันใด, วจีประโยคที่เป็นไปเพราะเป็นผู้มีคำอ่อนหวาน ไม่ชื่อว่าเป็นผรุสวาจาก็หามิได้ ฉันนั้น. จริงอยู่ คำพูดของผู้ประสงค์จะให้เขาตายว่า "ท่านทั้งหลาย จงให้คนนี้นอนเป็นสุขเถิด" ไม่ชื่อว่าเป็นผรุสวาจาหามิได้, ที่แท้ วาจานั้นต้องเป็นผรุสวาจาแน่ เพราะเป็นผู้มีจิตหยาบ.

[โทษของผรุสวาจา]

ผรุสวาจานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะคนผู้ถูกผรุสวาจีบุคคลมุ่งหมายให้เป็นไป มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก. อีกอย่างหนึ่ง ผรุสวาจาที่ไม่ถึงความเป็นกรรมบถ ชื่อว่ามีโทษน้อย, ที่ถึงความเป็นกรรมบถ ชื่อว่ามีโทษมาก. อนึ่ง ผรุสวาจาชื่อว่ามีโทษน้อยและมีโทษมาก ในเพราะความแตกต่างแห่งความที่กิเลสอ่อนและแรงกล้า.

[๒๑๖] ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "ผรุสวาจาที่ประกอบต่อหน้าบุคคลผู้ที่ตนมุ่งหมายให้เป็นไปอย่างเดียว จึงถึงที่สุด." อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "ที่ประกอบแม้ลับหน้า ก็เป็นผรุสวาจาเหมือนกัน." ในคำของอาจารย์ ๒ พวกนั้น พึงประกอบอธิบายดังนี้ "ใคร ๆ อาจทราบกันได้ว่า 'เจตนาพึงมีกำลัง เพราะความไม่เคารพเป็นต้นมีกำลัง และผู้อื่นพึงรู้เรื่องนั้น ในเพราะประกอบต่อหน้า, จะพึงเป็นอย่างนั้น ในเพราะประกอบลับหน้า หามิได้. (นี้อธิบายของเกจิอาจารย์) เหมือนอย่างว่า กรขอขมาที่อริยุปวาทกบุคคลทำในป่าช้า ในเมื่อพระอริยะที่ตนด่าถึงมรณภาพแล้ว ย่อมห้ามอุปวาทันตรายได้ ฉันใด ผรุสวาจา แม้บุคคลประกอบในที่ลับหน้า ก็ย่อมเป็นผรุสวาจาได้ ฉันนั้นเหมือนกัน." (นี้อธิบายของเอเกอาจารย์).

[องค์ของผรุสวาจา]

ผรุสวาจานั้น มีองค์ ๓ คือ คนอื่นที่พึงด่า ๑ จิตโกรธ ๑ การด่า ๑.

ในองค์ทั้ง ๓ นั้น ท่านมุ่งหมายจิตโกรธ ด้วยประสงค์ในอันด่าเท่านั้น, หาได้มุ่งหมายจิตโกรธด้วยประสงค์ในอันให้ตายไม่. เพราะเมื่อมีจิตโกรธด้วยประสงค์ในอันให้ตาย ก็ย่อมกลายเป็นพยาบาทไปแล.

[สัมผัปปลาป]

[๒๑๗] อกุศลเจตนาที่ยังกายประโยคและวจีประโยค ซึ่งเป็นเครื่องยังผู้อื่นให้รู้สิ่งที่มิใช่ประโยชน์ให้ตั้งขึ้น ชื่อว่าสัมผัปปลาป เพราะวิเคราะห์ว่า "สัมผัปปลาปีบุคคล ย่อมเจรจาคำเพ้อเจ้อ หาประโยชน์มิได้ ด้วยเจตนาธรรมนั่น."

[โทษของสัมผัปปลาป]

สัมผัปปลาปนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะอาเสวนะน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะอาเสวนะมาก. การอบรม การทำให้มาก ชื่อว่าอาเสวนะ. อีกอย่างหนึ่ง สัมผัปปลาปนั้น อันสัมผัปปลาปีบุคคลให้เป็นไปแล้ว เพื่อให้ผู้ใดถือเอา เมื่อผู้นั้นไม่ถือเอา ชื่อว่ามีโทษน้อย เมื่อผู้นั้นถือเอา ชื่อว่ามีโทษมาก, อนึ่ง สัมผัปปลาปนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อยและมีโทษมาก ในเพราะความแตกต่างกันแห่งความที่กิเลสอ่อนและแรงกล้า.

[องค์ของสัมผัปปลาป]

สัมผัปปลาปนั้น มีองค์ ๒ คือ ความเป็นผู้มุ่งพูดเรื่องอันหา

ประโยชน์มิได้ มีเรื่องภารตยุทธ์[๑]และเรื่องนำนางสีดา[๒]มาเป็นต้น เป็นเบื้องหน้า ๑ การพูดเรื่องเห็นปานนั้น ๑. เมื่อผู้อื่นยังไม่ถือเอาเรื่องนั้นอยู่ กรรมบถยังไม่ขาด เมื่อเขาถือเอาเท่านั้น จึงขาด.

ในฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตร ท่านกล่าวว่า "ก็สัมผัปปลาปทุกอย่างย่อมสำเร็จด้วยองค์ ๒."

[วจีกรรมเป็นไปทางทวาร ๒]

[๒๑๘] นัยอันมาในอรรถ[๓]กถาอัฏฐสาลินีว่า "ก็กรรมตามที่กล่าวมานั่น เป็นวจีกรรม ๔ อย่าง เป็นไปทางทวาร ๒. จริงอยู่ เมื่อบุคคลกล่าววจีทุจริตมีมุสาวาทเป็นต้น ด้วยมือและศีรษะ กรรมเป็นวจีกรรม, ส่วนทวารเป็นกายทวาร. แต่เมื่อบุคคลเปล่งคำกล่าววจีทุจริตเหล่านั้น แม้กรรมก็เป็นวจีกรรม, แม้ทวารก็เป็นวจีทวารเหมือนกน. วจีกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวารเท่านั้น หาตั้งขึ้นในมดนทวารไม่ ด้วยประการฉะนี้. ส่วนอภิชฌาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐิทั้งหลาย ที่เกิดพร้อมกับจิตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาบ้าง เป็นอัพโพหาริกบ้าง."

ก็อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นในวจีกรรมนั้น ชื่อว่าเป็นไปในฝักฝ่าแห่งเจตนา เพราะได้โวหารว่าวจีกรรม, ชื่อว่าเป็นอัพโพหาริก เพราะเว้นจากโวหารว่ามโนกรรม. อีกอย่างหนึ่ง อกุศลธรรมมีอภิชฌา

๑. สงครามในระหว่างกษัตริย์ภารตะ คือวงศ์ปาณฑพกับวงศ์โกรพ ทำกันที่ทุ่งกุรุเกษตร เรื่องราวพิสดารมาก. ๒. พระนารายณ์ ปางอวตารเป็นราม พระลักษมี ปางอวตารเป็นสีดา ถูกทศกรรฐ์เจ้ากรุงลงกาลักพาไป รามต้องทำสงคราม ๑๔ ปีจึงนำสีดามาได้ ทั้ง ๒ เรื่องนี้ เป็นเรื่องของพราหมณ์ มีในคัมภีร์พระเวท. ๓. อัฏ. สา. ๑๗๓.

เป็นต้น ชื่อว่าเป็นอัพโพหาริก ด้วยสามารถวจีกรรมมีมุสาวาทเป็นต้น, อธิบายว่า อันใคร ๆ ไม่ควรกล่าว ด้วยความเป็นวจีกรรมมีมุสาวาทเป็นต้น เพราะเจตนาไม่ถ่องแท้.

กถาว่าด้วยวจีกรรม จบ.

มโนกรรม

[อภิชฌา]

[๒๑๙] ธรรมชาติที่ชื่อว่าอภิชฌา เพราะอรรถว่าเพ่งเล็ง อธิบายว่า เป็นไปโดยความเป็นผู้มุ่งหน้าต่อภัณฑะของผู้อื่นแล้ว น้อมไปในภัณฑะนั้น.

ในฎีกาสังคีติสูตร ท่านกล่าวว่า "ศัพท์ คือธาตุทั้งหลาย ที่บอกความแปลกออกไป ก็ด้วยสามารถอุปสัค เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวความของบทว่า **อภิชฺฌายติ** ด้วยคำว่า **ปรภณฺฑาภิมุขี** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **ตนฺนินฺนตาย** นี้ พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า 'โดยความเป็นผู้น้อมไป ด้วยสามารถความละโมภในภัณฑะของผู้อื่นนั้น.' ศัพท์คือ **ฌา** ธาตุ แม้มี **อภิ** เป็นบทหน้า พึงเห็นว่า ลงในอรรถว่าละโมภ, อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์คือธาตุทั้งหลายบอกความแปลกออกไป ก็ด้วยสามารถอุปสัคนั่นเอง."

[โทษของอภิชฌา]

พึงเห็นความที่อภิชฌานั้นมีโทษน้อยและมีโทษมาก เหมือนอทินนาทานโดยนัยเป็นต้นว่า "อภิชฌานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะคนผู้ที่อภิชฌาลุบุคคลเพ่งเอาภัณฑะมีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมากเพราะผู้นั้นมีคุณมาก."

[องค์ของอภิชฌา]

อภิชฌานั้น มีองค์ ๒ คือ ภัณฑะของผู้อื่น ๑ การน้อมมาเพื่อตน ๑.

ในฎีกาสังคีติสูตร ท่านกล่าวว่า "การน้อมมาเพื่อตน พึงทราบว่า 'มีได้ด้วยจิตเท่านั้น."

จริงอยู่ เมื่อความโลภซึ่งมีภัณฑะของบุคคลอื่นเป็นที่ตั้ง แม้เกิดขึ้นแล้ว อภิชฌาลุบุคคลยังไม่น้อมมาเพื่อตน ด้วยคิดว่า "ไฉนหนอ ของสิ่งนี้จะพึงเป็นของ ๆ เรา" ตราบใด, กรรมบถก็ยังไม่ขาดตราบนั้น.

[พยาบาท]

[๒๒๐] สภาพที่ชื่อว่าพยาบาท เพราะอรรถว่า "ยังประโยชน-สุขให้ถึงความพินาศไป."

ในฎีกาสังคีติสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า "บทว่า **พฺยาปาทยติ** ความว่า ความพยาบาทของบุคคลผู้ให้มันเกิดขึ้น เมื่อพร้อมกันเข้าย่อมยังประโยชน์สุขให้พินาศไป."

[โทษของพยาบาท]

พึงเห็นความที่พยาบาทนั้น มีโทษน้อยและมีโทษมากเหมือนผรุสวาจา โดยนัยเป็นต้นว่า "พยาบาทนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะคนที่วิปันนจิตตบุคคลยังประโยชนสุข ให้พินาศไป มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก."

[องค์ของพยาบาท]

พยาบาทนั้น มีองค์ ๒ คือ สัตว์อื่น ๑ ความคิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้น ๑.

ก็เมื่อความโกรธ ซึ่งมีสัตว์อื่นเป็นที่ตั้ง แม้เกิดขึ้นแล้ว วิปันนจิตตบุคคลยังไม่คิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้นว่า "ไฉนหนอ สัตว์นี้พึงขาดศูนย์พินาศไป" ตราบใด, กรรมบถก็ยังไม่ขาดตราบนั้น.

ในฎีกาสังคีติสูตรและสัมมาทิฏฐิสูตร ท่านกล่าวว่า "พระอรรถกถาจารย์ แสดงความคิดความพินาศโดยส่วนเดียวเพื่อสัตว์อื่นด้วยศัพท์นี้ว่า **'อโห วต'** ดังนี้. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น พยาบาทนั้นย่อมถึงความเป็นกรรมบถ เพราะความเป็นไปแห่งเจตนาอันทารุณ."

[มิจฉาทิฏฐิ]

[๒๒๑] ธรรมชาติใด ย่อมเห็นผิด เพราะไม่มีการถือเอาตามความเป็นจริง เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าผู้เห็นผิด.

ในฎีกาสังคีติสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวว่า "บทว่า **อถาภุจฺจคฺคหณาภาเวน** ความว่า เพราะไม่มีการถือเอาตามจริง ได้แก่ เพราะ

ถือเอาสภาพไม่เที่ยงเป็นต้น โดยความเป็นสภาพเที่ยงเป็นต้น. คำว่า **มิจฺฉา ปสฺสติ** คือ เห็นไม่แท้."

[โทษของมิจฉาทิฏฐิ]

มิจฉาทิฏฐินั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะอาเสวนะน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะอาเสวนะมาก. อีกอย่างหนึ่ง มิจฉาทิฏฐิที่ยังไม่ดิ่งชื่อว่ามีโทษน้อง, ที่ดิ่ง ชื่อว่ามีโทษมาก.

[องค์ของมิจฉาทิฏฐิ]

มิจฉาทิฏฐินั้น มีองค์ ๒ คือ ความที่วัตถุวิปริตจากอาการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอา ๑ ความปรากฏแห่งวัตถุนั้น ด้วยไม่เป็นโดยประการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอา ๑.

ในฎีกาสังคีติสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวว่า "บทว่า **คหิตาการ-วิปรีตตา** แปลว่า ความที่วัตถุวิปริตจากอาการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอาแล้ว. พระอรรถกถาจารย์ กล่าวสภาพตามเป็นจริงของวัตถุนั้น ด้วยบทว่า **วตฺถุโน**. บทว่า **ตถาภาเวน** ความว่า ความปรากฏแห่งทิฏฐินั้น หรือแห่งวัตถุนั้น โดยอาการอันวิปริตจากอาการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอาแล้วนั่นเทียวแล ว่า ' ข้อนี้เป็นอย่างนี้ ไม่เป็นโดยประการอื่นจากนี้."

อรรถกถาอัฏฐสาลินีว่า "ในมิจฉาทิฏฐินั้น กรรมบถย่อมขาดด้วยนัตถิกทิฏฐิอเหตุกทิฏฐิและอกิริยทิฏฐิเท่านั้น หาขาดด้วยทิฏฐิเหล่าอื่นไม่."

๑. อัฏ. สา. ๑๘๖.

[มโนกรรมเป็นไปทางไตรทวาร]

[๒๒๒] นัยอันมาในอรรถกถาอัฏฐสาลินีว่า "ก็กรรมตามที่กล่าวมานั่น เป็นมโนกรรม ๓ อย่าง เป็นไปทางทวาร ๓. ก็ในกาลใด บุคคลมีจิตสหรคตด้วยอภิชฌา ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกายกรรมมีจับด้วยมือเป็นต้น, มีจิตสหรคตด้วยพยาบาท ยังองค์คือกายให้ไหวทำกายกรรมมีถือท่อนไม้เป็นต้น, มีจิตสหรคตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกายกรรมมีการอภิวาทและประณมมือต่อเทพเจ้าทั้งหลาย ด้วยมนสิการว่า 'เทพเจ้าทั้งหลายมีพระขันธกุมารและพระศิวะเป็นต้นประเสริฐที่สุด' และการประพรมตั่งภูตเป็นต้น, ในกาลนั้น กรรมเป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นกายทวาร. และเจตนาในมโนกรรมซึ่งเป็นไป ทางกายทวารนี้ เป็นอัพโพหาริก. อนึ่ง ในกาลใด บุคคลมีจิตสหรคตด้วยอภิชฌา ยังองค์คือวาจาให้ไหว ย่อมเพ่งวัตถุเครื่องอุปกรณ์แก่ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า 'ไฉนหนอ ของ ๆ ผู้อื่นจะพึงเป็นของ ๆ เรา.' มีจิตสหรคตด้วยพยาบาท ยังองค์คือวาจาให้ไหว พูดว่า 'ขอสัตว์เหล่านี้จงเดือดร้อน จงถูกฆ่า หรืออย่าได้มีแล้ว,' มีจิตสหรคตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ยังองค์คือวาจาให้ไหว พูดว่า 'ทานที่ทายกให้แล้วไม่มีผล' ดังนี้เป็นต้น ในกาลนั้น กรรมเป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นวจีทวาร. และเจตนาในมโนกรรมซึ่งเป็นไปทางวจีทวารนี้ เป็นอัพโพหาริก. อนึ่ง ในกาล
ในมโนกรรมซึ่งเป็นไปทางวจีทวารนี้ เป็นอัพโพหาริก. อนึ่ง ในกาลใด บุคคลไม่ยังองค์คือกายและองค์คือวาจาให้ไหว นั่งในที่ลับแล้ว

๑. อัฏ. สา. ๑๗๕.

ยังจิตที่สหรคตด้วยอภิชฌาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐิให้เกิดขึ้น ในกาลนั้น แม้กรรมก็เป็นมโนกรรม, แม้ทวารก็เป็นมโนทวารเหมือนกัน. ก็ในที่นี้ เจตนาที่ดี ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนาก็ดี ย่อมตั้งขึ้นในมโนทวารอย่างเดียว. มโนกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในทวารทั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้."

[๒๒๓] ฎีกาแห่งอรรถกถาอัฏฐสาลินีว่า "พึงทราบวินิจฉัยในสองบทว่า "**ขนฺธสิวาทโย เสฏฺฐา** ดังนี้, เทพกุมารทั้งหลายชื่อขันธะ[๑] พระเป็นเจ้าผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าศิวะ[๒]. พึงทราบว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวสองบทว่า **ขนฺธสิวาทโย เสฏฺฐา** นี้ ก็เพื่อชี้แจงมิจฉาทิฏฐิ. ที่จริง ทิฏฐิ ๓ อย่างมีนัตถิกทิฏฐิเป็นต้นนี่เอง ที่ถึงความเป็นกรรมบถ ชื่อว่ากรรม. หลายบทว่า **เจตนา ปเนตฺถ อพฺโพหาริกา** ความว่า เจตนาแม้ตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร ก็ไม่ได้โวหารว่ากายกรรมและว่าวจีกรรม เพราะเจตนานั้นมีอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเป็นประธาน. ก็เจตนานั้นโดยสภาพทีเดียว เป็นมโนกรรม เพราะบาลีว่า 'ภิกษุทั้งหลาย มโนสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล' ดังนี้, เจตนานั้น หาเป็นฝักฝ่ายแห่งอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นไม่ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงมิได้กล่าวไว้ว่า **'อภิชฺฌา-**

๑. คำนี้ควรเป็น ขันท ตามสํสกฤต ทเป็นสฺกนฺท เทพผู้นี้เป็นโอรสพระศิวะ เกิดมาสำหรับสังหารท้าวตารกาสูร ผู้ครองนครตรีปุระ (ในรามเกียรติ์ไทยเรียกท้าวตรีปุรัม)

๒. เทพผู้นี้ ในยุคไตรเทพไม่ปรากฏ เพิ่งมาปรากฏในยุครามายณ, มหาภารต, เป็นเทพผู้ทำลายล้าง พราหมณศาสนิกนิกายไศวะ ถือว่าเป็นใหญ่กว่าพระพรหม. พระวิษณุ. ไทเราเรียกว่าพระอิศวร แต่ในฝ่ายพราหมณ์ขนานนามเป็นอันมาก เช่นปศุบดี. อีศาน. มเหศวร เป็นต้น.

ทิปกฺขิกา วา' ดังนี้. คำว่า **อิมสฺมึ ปน ฐาเน** ดังนี้ ความว่าในเวลาที่ไม่ยังองค์คือกายและองค์คือวาจาให้ไหวแล้วคิด เจตนาก็ดี ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนาก็ดี ย่อมตั้งขึ้นในมโนทวารอย่างเดียว เพราะฉะนั้น ความที่เจตนาเป็นอัพโพหาริก จักมีได้อย่างไรเล่า ? อธิบายว่า ไม่มี."

[๒๒๔] อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอัฏฐสาลินีนั้นว่า "อาจารย์บางพวกพูดว่า 'พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า 'บุคคลมีจิตสหรคตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกายกรรมมีการอภิวาทและประณมมือต่อเทพเจ้าทั้งหลาย ด้วยมนสิการว่า 'เทพเจ้าทั้งหลายมีพระขันธกุมารและพระศิวะเป็นต้น ประเสริฐที่สุด' และการประพรมตั่งภูตเป็นต้น' ดังนี้ ด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้ถือ (ลัทธิ) ว่า 'การเกิดขึ้นในสุคติและทุคติทั้งหลาย ย่อมไม่มี เพราะกรรมที่ทำดีและที่ทำชั่ว, แต่ย่อมมีได้เพราะเทพเจ้าทั้งหลายมีพระขันธกุมารและพระศิวะเป็นต้น' ดังนี้แล้ว ยึดถือ โดยนัยเป็นต้นว่า 'ทานที่ทายกให้แล้วย่อมไม่มีผล' ดังนี้. ด้วยบทว่า **อภิชฺฌาทิปฺปธานตฺตา** นี้ พระฎีกาจารย์แสดงว่า 'แม้เมื่ออกุศลธรรมมีอภิชฌาและพยาบาทเป็นต้นมีอยู่, ในกาลใด เจตนาในกายทวารและวจีทวาร ย่อมมีกำลัง อกุศลธรรมมีอภิชฌาและพยาบาทเป็นต้นนอกนี้ หามีกำลังอย่างนั้นไม่, ในกาลนั้น เจตนาย่อมได้โวหารว่ากายกรรมและว่าวจีกรรม เพราะเจตนาเป็นประธาน. ก็แลความที่เจตนานั้นเป็นประธานนั่นแล ย่อมรู้กันได้ เพราะความสำเร็จแห่งกายกรรมและวจีกรรมมีปาณาติบาต

เป็นต้น. ก็ในกาลใด อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นในทวารเหล่านั้น นั่นแล ย่อมมีกำลัง, เจตนาหามีกำลังอย่างนั้นไม่, ในกาลนั้น เจตนา แม้มีอยู่ในทวารเหล่านั้น ก็ไม่ได้โวหารว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเจตนานั้นมิได้เป็นประธาน. ส่วนอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ถึงเมื่อมีการยังองค์คือกายและองค์คือวาจาให้ไหว ท่านก็เรียกว่า มโนกรรมอยู่นั่นเอง ตามลักษณะกำหนดของตนนั่นแล เพราะตน เป็นประธาน.' พระฎีกาจารย์ ใส่ใจคำซักถามว่า 'ผิว่า เจตนา มีอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเป็นประธานไซร้, ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ในทวารเหล่านั้นก็เป็นกรรม, ไม่ใช่ เจตนา, เจตนานั้น พึงเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งอกุศลธรรมมีอภิชฌา เป็นต้นหรือ ?' ดังนี้ จึงกล่าวบาลีว่า **'ติวิธา ภิกฺขเว'** ดังนี้เป็นต้น. เพราะอธิบายว่า 'คำว่า เจตนาก็ดี ธรรมสัมปยุตด้วยเจตนาก็ดี ย่อมตั้งขึ้นในมโนทวารอย่างเดียว' นี้แสดงความที่เจตนาในมโน- กรรม' ดังนี้ พระฎีกาจารย์ จึงกล่าวว่า 'ความที่เจตนาเป็นอัพโพ- หาริก จักมีได้อย่างไรเล่า ? อธิบายว่า ไม่มี.' อันที่จริง คำเพียงนี้ว่า 'เจตนา เป็นเจตนากรรม, อกุศลธรรมทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้น เป็นกรรมสัมปยุตด้วยเจตนา' ดังนี้เท่านั้น ที่แปลกกันในความที่เจตนา เป็นมโนกรรมนี้. อนึ่ง ในความที่เจตนาเป็นมโนกรรมนี้ พึงเห็น สันนิฏฐานว่า 'พระฎีกาจารย์ไม่กล่าวว่าเป็นอัพโพหาริก เพราะ ไม่มีความสงสัยว่า ความที่เจตนาเป็นกายกรรมและวจีกรรมพึงมีได้

และเพราะกายกรรมและวจีกรรมเป็นอกุศล ไม่เกิดขึ้นได้ในมโนทวาร."

กถาว่าด้วยมโนกรรม จบ.

[๒๒๕] บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าววาทะ ๓ อย่างมีอกิริยาวาทะเป็นต้น เพื่อเป็นผู้ฉลาดในมิจฉาทิฏฐิที่มาแล้วในกถาว่าด้วยมโนกรรม.

[อกิริยวาท]

ในวาทะทั้ง ๓ นั้น เจ้าลัทธิชื่อปูรณะ กล่าวอกิริยาวะทะมีอาทิอย่างนี้ว่า "เมื่อบุคคลทำเอง (หรือ) ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง (หรือ) ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง (หรือ) ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เศร้าโศกเอง (หรือ) ทำผู้อื่นให้เศร้าโศก ลำบากเอง (หรือ) ทำให้ผู้อื่นลำบาก ดิ้นรนเอง (หรือ) ทำผู้อื่นให้ดิ้นรน ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป ถือเอาสิ่งของอันเจ้าของมิได้ให้ ตัดซึ่งที่ต่อ ปล้นสดมภ์ ทำการปล้นในเรือนหลังเดียว ดักอยู่ที่ทางเปลี่ยว ถึงภริยาของผู้อื่น พูดมุสา เมื่อบุคคลทำอยู่ (อย่างนี้) บาปไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ." และเจ้าลัทธิปูรณะนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีวาทะ ว่าไม่เป็นอันทำ.

[อเหตุกวาท]

เจ้าลัทธิชื่อมักขลิ กล่าวอเหตุกวาทะมีอาทิอย่างนี้ว่า "เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง, เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

บริสุทธ์เอง." และเจ้าลัทธิมักขลินั้น เป็นผู้มีความเห็นความบริสุทธิ์แห่งสังสารวัฏ จึงกล่าวความเศร้าหมองและความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลายว่า ไม่มีเหตุ

[นัตถิกวาท]

เจ้าลัทธิชื่ออชิตะ กล่าวนัตถิกวาทะมีอาทิอย่างนี้ว่า "ทานที่ทายกให้แล้วไม่มีผล บูชาที่บุคคลบูชาแล้วไม่มีผล." และเจ้าลัทธิอชิตะนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีวาทะว่าไม่มี. เจ้าลัทธิอชิตะนั้นนั่นแล เป็นผู้มีวาทะว่าขาดศูนย์บ้าง, จริงอย่างนั้น เจ้าลัทธิอชิตะนั้น กล่าวความขาดศูนย์อย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลาย เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดศูนย์ ย่อมหายไป ย่อมไม่มี."

[๒๒๖] อรรถกถา[๑]สามัญผลสูตรว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กรโต** ได้แก่ ทำด้วยมือของตน. บทว่า **การยโต** ได้แก่ ให้ทำด้วยบังคับ. บทว่า **ฉินฺทโต** ได้แก่ ตัดอวัยวะมีมือเป็นต้น ของชนเหล่าอื่น. บทว่า **ปจโต** ได้แก่ เบียดเบียนด้วยอาชญา. สองบทว่า **โสจโต โสจาปยโต** ความว่า ทำเองบ้าง ใช้ผู้อื่นให้ทำบ้าง ซึ่งความเศร้าโศก ด้วยทุจรตมีลักสิ่งของ ๆ ผู้อื่นเป็นต้น. สองบทว่า **กิลมโต กิลมาปยโต** ความว่า ลำบากเองบ้าง ทำผู้อื่นให้ลำบากบ้าง ด้วยทารุณกรรมมีการให้อดอาหารและกักขังไว้ในเรือนจำเป็นต้น. สองบทว่า **ผนฺทโต ผนฺทาปยโต** ความว่า ในคราวที่มัดสัตว์อื่นผู้ดิ้นรนอยู่ ดิ้นรนเองบ้าง ยังสัตว์นั้นให้ดิ้นรน

๑. สุ. วิ. ๑/๑๙๙

บ้าง. คำว่า **ปาณมติปาตาปยโต** ได้แก่ ฆ่าเองก็ดี ใช้ผู้อื่นให้ฆ่าก็ดี ซึ่งสัตว์มีชีวิต. พึงทราบความด้วยสามารถการใช้ผู้อื่นให้ทำเหมือนกันทุกอย่างนี้. บทว่า **สนฺธึ** ได้แก่ที่ต่อของเรือน. บทว่า **นิลฺโลปํ** ได้แก่ การปล้นยกใหญ่. บทว่า **เอกาคาริกํ** ได้แก่การล้อมเรือนหลังเดียวเท่านั้นแล้วปล้น. บทว่า **ปริปนฺเถ** ได้แก่ดักอยู่ที่ทาง เพื่อแย่งชิงพวกคนที่สัญจรมา ๆ. ด้วยคำว่า **กโรโต น กริยติ ปาปํ** เจ้าลัทธิบูรณะแสดง (ลัทธิ) ว่า เมื่อบุคคลแม้ทำ ด้วยสำคัญว่า "เราทำบาปอยู่ ดังนี้ บาปย่อมไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ, บาปไม่มี, แต่สัตว์ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า "เราทั้งหลายทำดังนี้. เจ้าลัทธิปูรณะนั้น ย่อมปฏิเสธการทำบาปและบุญแม้โดยประการทั้งปวงทีเดียว. พึงทราบวินิจฉัยในวาทะของเจ้าลัทธิมักขลิ

ดังนี้ :- ปัจจัยเป็นไวพจน์ของเหตุนั้นเอง. เจ้าลัทธิมักขลินั้น ย่อมปฏิเสธปัจจัยแห่งสังกิเลสมีกายทุจริตเป็นต้น และปัจจัยแห่งวิสุทธิมีกายสุจริตเป็นต้น ที่มีอยู่นั่นแล แม้ด้วยคำว่าเหตุและปัจจัยทั้ง ๒.

ส่วนความแห่งคำทั้งหลายมีว่า **นตฺถิ ทินฺนํ** ดังนี้เป็นต้น พึงถือเอาจากอรรถกถาสามัญผลสูตร สาเลยยกสูตร และนิกเขปกัณฑ์.

[๒๒๗] ฎีกาสามัญผลสูตรนั้นว่า "บทว่า **สหตฺถา** คือ ทำอยู่ด้วยมือของตนเอง. ในบทว่า **สหตฺถา** นี้ แม้ประโยคทั้งหลายมีนิสสัคคิยประโยค (ประโยคซัดไป) และถาวรประโยค (ประโยควางไว้) เป็นต้น พระอรรถกถาจารย์ สงเคราะห์เข้าด้วยการทำด้วยมือของตนนั่นเอง. บทว่า **หตฺถาทีนิ** คือ ซึ่งอวัยวะมีมือ เท้า หู

และจมูกเป็นต้น. การเผา การบีบคั้น ชื่อว่า การเบียดเบียน เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'เบียดเบียนอยู่ด้วยอาชญา.' อีกอย่างหนึ่ง ในอรรถกถาปปัญจสูทนี ท่านกล่าวความว่า 'ขู่อยู่.' แต่ในที่นี้ พระอรรถกถาจารย์สงเคราะห์การขู่การบริภาษด้วยอาชญาอย่างเดียว จึงกล่าวว่า 'เบียดเบียนอยู่ด้วยอาชญา' ดังนี้เท่านั้น. หลายบทว่า **โสกํ สยํ กโรนฺตสฺส** ความว่า ทำเหตุแห่งความเศร้าโศกแก่ผู้อื่นเอง หรือยังความเศร้าโศกให้เกิดขึ้น. (หรือว่า) ยังผู้อื่นคือผู้ทำตามคำของตน[๒] (ให้ทำความเศร้าโศกแก่ผู้อื่น), คำว่า **สยมฺปิ ผนฺทโต** ความว่า ดิ้นรนแม้เอง ด้วยความพยายามในอันบีบคั้นผู้อื่น. บทว่า **อติปาตาปยโต** เป็นไปทั้งในอรรถแห่งกัตตุวาจกล้วน ทั้งในอรรถแห่งเหตุหัตตุวาจก เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'ฆ่าเองก็ดี ใช้ผู้อื่นให้ฆ่าก็ดี' ดังนี้ง

บทว่า **การณวเสน** แปลว่า ด้วยสามารถการใช้ผู้อื่นให้ทำ. ฝาเรือนอันมีที่ต่อตั้งอยู่ทั้งภายในทั้งภายนอก ชื่อว่า ที่ต่อของเรือน. การปล้นอย่างให้สิ้นเนื้อประดาตัว เพราะไม่เหลือวัตถุแม้อะไร ๆ ไว้ ชื่อว่า ปล้นสดมภ์. การปล้นที่ประกอบคือทำในเรือนหลังเดียว ชื่อว่า ปล้นเรือนหลังเดียว. การทำร้ายกันที่ทางรอบด้าน คือทุกทิศ ชื่อว่าทางเปลี่ยว. บาปย่อมไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ เพราะบาปนั้นไม่มีอยู่ในกาลก่อน ใคร ๆ ไม่อาจจะให้เกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้น บาปจึงไม่มี.

เจ้าลัทธิปูรณะใส่ใจคำซักถามว่า 'ผิว่า เมื่อเป็นอย่างนั้นไซร้

๑. ป. ส. ๓/๑๑๒. ๒. แก้บท ปเรหิ, เช่นกับมีบทตั้งว่า ปเรหิติ.

สัตว์ทั้งหลายจะประพฤติบาปได้อย่างไร ?' จึงกล่าวว่า 'แต่สัตว์ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า 'เราทั้งหลายทำ.' ได้ทราบว่า เจ้าลัทธิปูรณะนั้น มีความเห็นอย่างนี้ว่า 'กิริยามีความเบียดเบียนสัตว์เหล่านี้เป็นต้น ย่อมไม่ถึงตน เพราะตนนั้นไม่วิการ เหตุเป็นสภาพเที่ยง ส่วนสรีระไม่เจตนา เปรียบดุจท่อนไม้, แม้เมื่อสรีระนั้นบุคคลให้กำเริบแล้ว บาปอะไรก็ไม่มี.' บทว่า **สพฺพถาปิ** คือ โดยประการทั้งปวง ที่เจ้าลัทธิปูรณะกล่าวไว้เป็นต้นว่า **'กโรโต'** ดังนี้. อวธารณศัพท์ (คือ เอว) ในบทว่า **กิริยเมว** ดังนี้ มีอันไม่ห้ามวิบากให้กลับมาเป็นอรรถ. จริงอยู่ เจ้าลัทธิใดห้ามกรรม, โดยความ เจ้าลัทธินั้นก็ชื่อว่า ห้ามวิบากด้วยแท้. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์ จักกล่าวว่า แม้ผู้ห้ามกรรม ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **อุภเยน** (โยค **เหตุ-ปจฺจยวจเนน**) แปลว่า ด้วยคำว่าเหตุและปัจจัย. บทว่า **ลงฺกิเลส-ปจฺจยํ**คือ ซึ่งเหตุแห่งสังกิเลส ได้แก่เหตุแห่งธรรมเครื่องเศร้าหมอง. บทว่า **วิสุทฺธิปจฺจยํ** คือ ซึ่งเหตุแห่งความหมดจด คือแห่งความผ่องแผ้วจากสังกิเลส."

[๒๒๘] วาทเหล่านี้ มาแล้วในสามัญผลสูตร ในสีลขันธ-วรรค โดยพิสดารตามลำดับนี้. ส่วนในอปัณณกสูตร ในปฐมวรรคมัชฌิมปัณาสก์ มาตามลำดับนี้ คือ นัตถิกทิฏฐ อกิริยทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ. เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย เมื่อจะสังวรรณนาความ โดยสมควรแก่ลำดับแห่งวาทะนั้น จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา๑อปัณณกสูตรนั้นว่า "ก็ในทิฏฐิ ๓ อย่างเหล่านี้ นัตถิก-

๑. ป. ส. ๓/๑๑๕

ทิฏฐิห้ามวิบาก, อกิริยทิฏฐิห้ามกรรม, อเหตุกทิฏฐิห้ามทั้ง ๒ ดังนี้ เป็นต้น."

[๒๒๙] อรรถกถา[1]สามัญญผลสูตรว่า "ในเจ้าลัทธิ ๓ คนนั้น เจ้าลัทธิปูรณะกล่าวอยู่ว่า 'เมื่อบุคคลทำอยู่ บาปไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ' ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมห้ามกรรม. เจ้าลัทธิอชิตะกล่าวอยู่ว่า 'สัตว์ทั้งหลาย เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดศูนย์' ดังนี้ ชื่อว่าห้ามวิบาก. เจ้าลัทธิมักขลิกล่าวอยู่ว่า 'สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ผ่องใสเอง' ดังนี้ ชื่อว่า ห้ามทั้ง ๒ อย่าง ในกรรมและวิบากทั้ง ๒ นั้น เจ้าลัทธิปูรณะ แม้ห้ามแต่กรรมก็เป็นอันชื่อว่า ห้ามถึงวิบาก. เจ้าลัทธิอชิตะแม้ห้ามแต่วิบาก ก็เป็นอันชื่อว่า ห้ามถึงกรรม, โดยความ เจ้าลัทธิเหล่านั้นแม้ทุกคน เหตุห้ามกรรมและวิบากทั้ง ๒ จึงชื่อว่า อเหตุกวาทะ อกิริยวาทะ และนัตถิกวาทะ ด้วยประการฉะนี้."

[๒๓๐] ฎีกาสามัญญผลสูตรนั้นว่า "เจ้าลัทธิปูรณะชื่อว่า ห้ามกรรม เพราะเป็นผู้มีวาทะว่า 'ไม่เป็นอันทำ.' เจ้าลัทธิอชิตะชื่อว่าห้ามวิบาก เพราะปฏิเสธการเกิดขึ้นต่อไปหมดทุกประการ. เจ้าลัทธิมักขลิชื่อว่า ห้ามกรรมและวิบากแม้ทั้ง ๒ เพราะแม้ผลอันเจ้าลัทธิผู้ห้ามเหตุโดยประการทั้งปวงนั้นเอง ห้ามเสียแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อุภยํ** แปลว่า ทั้ง ๒ คือ ซึ่งกรรมและวิบาก. จริงอยู่ เจ้าลัทธิ

๑. สุ. วิ. ๑/๑๐๗ ๒. เหตุปฏิพาหเนน เป็นวิเสสนะของติตฺถกเรน ก็ได้ เป็นเหตุก็ได้ เป็นอนภิหิตกัตตาก็ได้ ใน ปฏิกฺขิตฺตตา.

มักขลินั้นกล่าวอยู่ว่า 'สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง และผ่องใสเอง' ดังนี้ ชื่อว่า ห้ามกรรมและวิบากทั้ง ๒ อย่างนั้น เพราะกล่าวความไม่มีแม้แห่งวิบากเป็นปัจจัย ของสังกิเลสและวิสุทธิทั้งหลายดุจกรรม. วิบาก ย่อมชื่อว่าอันเจ้าลัทธิปูรณะนั้นห้ามแล้ว เพราะเมื่อกรรมไม่มี วิบากก็ไม่มี. กรรมย่อมชื่อว่าอันเจ้าลัทธิอชิตะนั้นห้ามแล้ว เพราะเมื่อวิบากไม่มี กรรมก็ถึงความเป็นกรรมหาประโยชน์มิได้.

บทว่า **อตฺถโต** คือ โดยสรุป. บทว่า **อุภยปฏิพาหกา** ความว่า เพราะวาทะทั้งหลายมาในบาลี โดยความเป็นวาทะแสดงทิฏฐิ ๓ อย่างต่าง ๆ กัน เหตุนั้น ทิฏฐิ ๓ อย่างนั่นแล แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าห้ามกรรมและวิบากทั้ง ๒. ก็คำว่า **อุภยปฏิหาหกา** นี้ เป็นคำแสดงเหตุ. คำว่า **อเหตุกวาทา เจว** เป็นต้น เป็นคำแสดงปฏิญญา. จริงอยู่ เจ้าลัทธิใด เป็นนัตถิกทิฏฐิก์ มีวาทะว่าขาดศูนย์ เพราะห้ามเสียซึ่งวิบาก, เจ้าลัทธินั้น โดยความ ก็คือเป็นอกิริยทิฏฐิก์ เพราะห้ามเสียซึ่งกรรม, และเป็นอเหตุกทิฏฐิก์ เพราะห้ามเสียซึ่งกรรมและวิบากทั้ง ๒ อย่าง. นัยแม้ในเจ้าลัทธิ ๒ คนที่เหลือก็อย่างนี้เหมือนกัน."

[๒๓๑] แม้ในฎีกานิกเขปกัณฑ์ ท่านครั้นแสดงวาทะ ๓ อย่างไว้แล้ว จึงกล่าวอีกว่า "วาทะ ๓ อย่างนั้น แปลกกันดังนี้คือ ในวาทะ ๓ ประการนั้น วาทะที่ ๑ ปฏิเสธเหตุแห่งสังกิเลสเป็นเครื่องผูก และวิสุทธิเป็นเครื่องพ้น, วาทะที่ ๒ ปฏิเสธกรรม, วาทะที่ ๓

ปฏิเสธวิบาก."

อนุฎีกานิกเขปกัณฑ์นั้นว่า "พระฎีกาจารย์กล่าวคำเป็นต้นว่า **ปุริมวาโท** ดังนี้ เพื่อแสดงความแปลกกันแห่งวาทะ ๑ มีอเหตุกวาทะเป็นต้น. ก็กรรมที่พร้อมด้วยสัมภาระ ต่างโดยเป็นกรรมไม่นำสัตว์ออกจากทุกข์ และกรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ ชื่อว่า เป็นเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิ เหตุนั้น วาทะที่ ๑ แม้เมื่อปฏิเสธเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิ ก็ชื่อว่า ปฏิเสธกรรม.

ส่วนในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี[๑] ท่านกล่าวว่า 'แม้วิบากก็ชื่อว่าเป็นเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิ เพราะวิบากเป็นเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิดุจกรรม เหตุนั้น เจ้าลัทธิมักขลิ เมื่อกล่าวว่า 'สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ' เป็นต้น ชื่อว่า ห้ามแม้กรรมและวิบากทั้ง ๒."

[๒๓๒] อรรถกถาสามัญผลสูตร และอรรถกถา[๒]ทสมสูตรในตติยวรรคจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "ก็ชนเหล่าใด ถือลัทธิของเจ้าลัทธิ ๓ คนนั้น นั่งสาธยาย พิจารณาอยู่ ในสถานที่อยู่กลางคืนและสถานที่พักกลางวัน, เมื่อชนเหล่านั้น สาธยายพิจารณาลัทธินั้นอยู่ว่า 'เมื่อบุคคลทำอยู่ บาปย่อมไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ, เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี. สัตว์ตายแล้วย่อมขาดศูนย์' ดังนี้ มิจฉาสติ ย่อมตั้งมั่นในอารมณ์นั้น, จิตย่อมมีอารมณ์เป็นอันเดียว, ชวนจิตทั้งหลายย่อมแล่นไป. ในชวนจิตที่ ๑ ชนเหล่านั้น ยังเป็นผู้แก้ไขได้, ในชวนจิตที่ ๒ เป็นต้น ก็อย่างนั้น. ในชวนจิตที่ ๗ ชนเหล่านั้น แม้

๑. สุ. วิ. ๑/๒๐๗. ๒. มโน. ปู. ๒/๓๗๘.

พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็แก้ไขไม่ได้ ย่อมเป็นเช่นเดียวกับอริฏฐภิกษุ และกัณฏก[๒]สามเณร. บรรดาทัสสนะ ๓ อย่างนั้นคนบางคนหยั่งลงสู่ทัสสนะเดียว, บางคน ๒ ทัสสนะ, บางคน ๓ ทัสสนะ. เมื่อหยั่งลงสู่ทัสสนะเดียวก็ตาม หยั่งลงสู่ ๔-๓ ทัสสนะก็ตาม เขาย่อมเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิก์ทีเดียว. เขาถึงการห้ามทางสวรรค์ และการห้ามทางพระนิพพาน ไม่ควรเพื่อจะไปแม้สู่สวรรค์ ในลำดับแห่งอัตภาพนั้น, จะต้องกล่าวไปไยถึงพระนิพพานเล่า, สัตว์ผู้นี้ เป็นผู้เฝ้าแผ่นดิน ชื่อว่าเป็นตนในวัฏฏะ. โดยมากการออกจากภพของสัตว์เห็นปานนี้ไม่มี."

[๒๓๓] อรรถกถาอปัณณกสูตร[๓]ว่า "ก็ชนเหล่าใด ถือลัทธของเจ้าลัทธิ ๓ คนนั้น ฯลฯ สัตว์ผู้นี้ เป็นผู้เฝ้าแผ่นดิน ชื่อว่าเป็นตนในวัฏฏะ.

ถามว่า 'ก็สัตว์ผู้นี้ ย่อมดิ่งลงแต่ในอัตภาพเดียวเท่านั้น หรือแม้ในอัตภาพอื่นด้วย ?'

ตอบว่า 'ย่อมดิ่งลงในอัตภาพเดียวเท่านั้น. แต่ด้วยสามารถอาเสวนะ (คือการเสพจนคุ้น) แม้ในภพอื่น เขาย่อมชอบในทิฏฐินั้น ๆ ได้เหมือนกัน, เพราะโดยมาก ชื่อว่าการออกจากภพของสัตว์เห็นปานนี้ ไม่มี."

[๒๓๔] นัยอันมาในฎีกาอปัณณกสูตรนั้นว่า "บทว่า **สชฺฌายนฺติ** คือ ย่อมเรียนคัมภีร์ที่แสดงทิฏฐินั้นแล้วสวด. บทว่า **วีมํ-**

๑. ต้นบัญญัติแห่งสิกขาบทที่ ๘ สัปปาณกวรรค. ๒. เรียก กัณฑกะ ก็มี เธอเนื่องด้วยเป็นต้นบัญญัติแห่งสิกขาบทที่ ๑๐ วรรคเดียวกัน. ๓. ป. ส. ๓/๑๑๕.

สนฺติ คือ ย่อมพิจารณาความของคัมภีร์นั้น. คำว่า **เตสํ** เป็นต้น เป็นคำแสดงอาการคือการพิจารณา. สองบทว่า **ตสฺมึ อารมฺมเณ** ความว่า ในอารมณ์แห่งลัทธิที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า 'เมื่อบุคคลทำอยู่ บาปไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ' อันแสดงความไม่มีผลแห่งกรรมตามที่เจ้าลัทธินั้นกำหนดไว้แล้ว. บทว่า **มิจฺฉาสติ** ได้แก่ ตัณหาที่สหรคตด้วยลัทธินั้น อันมิจฉาวิตกชักนำไปโดยชอบ อันมิจฉา-วายามะสนับสนุน ยึดธรรมที่ไม่ใช่ธรรมมีเหตุนั้นเป็นสภาพ ว่าเป็นธรรมมีเหตุนั้นเป็นสภาพ ได้ชื่อว่า **มิจฺฉาสติ**.

สองบทว่า **จิตฺตํ เอกคฺคํ** ความว่า มิจฉาสมาธิที่มีอารมณ์เป็นอันเดียว เหมือนอย่างแน่วแน่ เพราะละความเป็นจิตมีอารมณ์มาก เหตุตั้งลงในอารมณ์นั้น ด้วยการได้ปัจจัยมีวิตกเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว พระอรรถกถาจารย์กล่าวด้วยมุ่งถึงจิต. บทว่า **ชวนานิ** ความว่า เมื่อวาระแห่งชวนจิตอันเป็นส่วนเบื้องต้น เป็นไปด้วยอาการนั้นมากครั้ง ชวนจิต ๗ ดวง ย่อมแล่นไปในวาระแห่งชวนะอันมีในที่สุดแห่งชวนะทั้งปวง.

คำว่า **ปฐเม ชวเน สเตกิจฺฉา โหนฺติ ตถา ทุติยาทีสุ** นั้น เป็นเพียงแสดงสภาวธรรม. แต่ในขณะนั้น ใคร ๆ ไม่อาจทำชนเหล่านั้นให้ถึงความเป็นผู้พอแก้ไขได้. บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ บรรดามิจฉา-ทัสสนะ ๓ นั้น. สองบทว่า **เอกํ ทสฺสํ** ความว่า ความถือมั่นและความเสพคุ้น อันผู้ใดให้เป็นไปในทัสสนะหนึ่งเท่านั้น ผู้นั้น ชื่อว่าหยั่งลงสู่ทัสสนะเดียวเท่านั้น, แต่ความถือมั่นและความเสพคุ้นอัน

ผู้ใดให้เป็นไปใน ๒ ทัสสนะหรือแม้ ๓ ทัสสนะ ผู้นั้น ชื่อว่า หยั่งลงสู่ ๒ ทัสสนะ (หรือ) แม้ ๓ ทัสสนะ. ด้วยคำว่า **เอกํ ทสฺสนํ** นี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า 'ความที่บุคคลเป็นผู้มีทิฏฐิทุกอย่าง อันสำเร็จแล้วโดยความ ซึ่งแสดงโดยมุขคือความเป็นทิฏฐิห้ามกรรมและวิบากทั้ง ๒ ในเบื้องต้น ย่อมเป็นบุรพภาค แต่เมื่อการหยั่งลงสู่การกำหนดความเป็นธรรมผิดมีอยู่ สรรพทิฏฐิทั้งหลาย ไม่ปะปนกันเลยทีเดียว เพราะไม่เกิดขึ้นในคราวเดียวกัน ดุจคุณวิเสสที่ควรบรรลุซึ่งมีอารมณ์แตกต่างกัน เพราะการประชุมสำเร็จได้ตามปัจจัยของตน.' ด้วยคำว่า **เอกสฺมึ โอกฺกนฺเตปิ** เป็นต้น พระอรรถกถาจารย์แสดงความมีทิฏฐิทั้ง ๓ มีกำลังเสมอกัน และมีผลเสมอกัน. เพราะฉะนั้น ทิฏฐิทั้ง ๓ นั้น เกิดขึ้นแก่บุคคลคนหนึ่งแล้ว ก็ไม่คละกันเลยทีเดียว. เมื่อทิฏฐิอย่างหนึ่งให้ผลแล้ว ทิฏฐินอกจากนั้นก็พลอยเพิ่มให้กำลัง. คำว่า **วฏฺฏขาณุ นาม** นี้ มีอรรถอันบัณฑิตพึงนำไป (คือต้องคิดนึก) หามีอรรถอันบัณฑิตนำไปแล้ว (คือชดเจนแล้ว) ไม่เหตุนั้น เพื่อจะเผยแสดงคำนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **กิมฺปเนส** เป็นต้น. ชื่อว่า อกุศลนี้ ไม่มีกำลังมีกำลัง ทราม หามีกำลังมากเหมือนกุศลไม่ เหตุนั้น พระอรรถกถาอาจารย์จึงกล่าวว่า '**เอกสฺมึเยว อตฺตภาเว นิยโต**.'

พระอรรถกถาจารย์ใส่ใจคำซักถามว่า 'เมื่อถือความโดยประการอื่น แม้การกำหนดความเป็นธรรมผิด ก็พึงเป็นไปได้ถึงที่สุด ดุจการกำหนดความเป็นธรรมถูก, แต่การกำหนดความเป็นธรรมผิด หาเป็นไปได้ถึงที่สุดไม่, ผิว่า เมื่อเป็นอย่างนั้นไซร้ วาจาทักท้วงว่าเป็นตอ

ในวัฏฏะจะพึงมีได้อย่างไร' จึงกล่าวว่า **'อาเสวนวเสน ปน'** เป็นต้น. เพราะฉะนั้น พึงทราบวาจาที่ทักท้วงว่าเป็นตอในวัฏฏะ เหมือนอย่างพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า 'คนพาลจมลงแล้วหนเดียว ก็ชื่อว่าจมลงแล้วโดยแท้ ฉะนั้น.' ใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า 'แท้จริง นิยตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลนี้ อาศัยปัจจัยเช่นใดแล้ว หยั่งลงสู่ทัสสนะนั้น, ในกาลไร เขาอาศัยปัจจัยที่เป็นข้าศึกต่อปัจจัยเช่นนั้น ก็ยกศีรษะขึ้นจากทัสสนะนั้นไม่ได้อีก' ดังนี้. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'เยภุยฺเยน** ดังนี้."

[โทษของมิจฉาทิฏฐิ]

[๒๓๕] ดังนั้น นิยตมิจฉาทิฏฐิ พึงทราบว่า มีโทษมาก แม้กว่าอนันตริยกรรม. ด้วยเหตุนั้น เพราะผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในเอกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งมีโทษมากเหมือนอย่างมิจฉาทิฏฐินี้เลย; ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง."

อรรถกถาเอกนิบาตอังคุตตรนิกายนั้นว่า "มิจฉาทิฏฐิ เป็นอย่างยิ่งแห่งโทษเหล่านั้น เหตุนั้น โทษเหล่านั้น ชื่อว่า มีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง. อธิบายว่า ก็อนันตริยกรรม ๕ ชื่อว่า มีโทษมาก (แต่) มิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น มีโทษมากแม้กว่าอนันตริยกรรมเหล่านั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะอนันตริยกรรมเหล่านั้น มีกำหนด. จริงอยู่ อนันตริยกรรม ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'ยังบุคคลผู้ทำให้บังเกิดในนรก,' แม้กรรมคือการยังสงฆ์ให้แตกกัน ก็ย่อมเป็นกรรมยัง

๑. มโน. ปู. ๑/๑๒๒.

บุคคลผู้ทำ ให้ตั้งอยู่ในนรกชั่วกัลป์เท่านั้น. อนันตริยกรรมเหล่านั้น มีกำหนด ที่สุดก็ปรากฏอยู่อย่างนี้. ส่วนนิยตมิจฉาทิฏฐิไม่มีกำหนด เพราะนิยตมิจฉาทิฏฐินั้น เป็นมูลของวัฏฏะ, ผู้ประกอบด้วยนิยต-มิจฉาทิฏฐินั้น ออกไปจากภาพไม่ได้. นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนั้นย่อม ยังพวกชนที่สำคัญคำของเขาว่า ควรฟัง ให้ปฏิบัติผิด, ผู้ประกอบ ด้วยนิยตมิจฉาทิฏฐินั้นแล้ว ย่อมไม่มีสวรรค์ ไม่มีมรรคเลย. ในเวลากัลป์พินาศ แม้เมื่อมหาชนบังเกิดอยู่ในพรหมโลก นิยตมิจฉา-ทิฏฐิกบุคคล ไม่บังเกิดในพรหมโลก (ไพล่ไป) บังเกิดที่หลังจักร-วาล. ถามว่า 'ก็หลังจักรวาลไฟไม่ไหม้หรือ ?' ตอบว่า 'ไหม้.' อาจารย์บางพวก กล่าวว่า 'แม้เมื่อหลังจักรวาลนั้นถูกไฟไหม้ นิยตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลนี้ ก็ถูกไฟไหม้อยู่ในโอกาสแห่งหนึ่งในอากาศ นั่นเอง."

[๒๓๖] ฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกายนั้นว่า "บทว่า **ปรมา** แปลว่า อย่างยิ่ง. อธิบายว่า ถึงความเป็นโทษอย่างอุกฤษฏ์ เพราะมิจฉาทิฏฐินั้นมีโทษมาก. บทว่า **เตสํ** ได้แก่อนันตริยกรรมทั้งหลาย. การสิ้นสุดด้วยสามารถวิบาก ชื่อว่า กำหนด. นิยตมิจฉาทิฏฐินั้น เป็นมูลแห้งวัฏฏะ, เพราะข้อนั้น บุคคลผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐินั้น จึงชื่อว่า เป็นตอในวัฏฏะ เหตุดังนี้นั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ตาย'** เป็นต้น. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า 'การออกจากภพ ไม่มี' ดังนี้ เพราะถ้าว่า นิยตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลยังไม่

๑. ตอนนี้ คติศาสนาพราหมณ์เข้าแทรกแซง ทำให้คติพระพุทธศาสนาที่นับถือกรรมหรือเหตุผลมัวหมองไป ผู้มีปัญญาพึงแหวกสัทธรรมปฏิรูป ถือแต่สัทธรรมแท้ เทอญ.

สละความยึดถือนั้น ๆ ก็เป็นเหตุนำความเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐินั้นมาแม้อีกได้, แต่ท่านหาได้กล่าวเพราะไม่มีการออก (จากภพ) โดยประการทั้งปวงไม่. ใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า 'แท้จริง นิยตมิจฉา-ทิฏฐิกบุคคลนี้ อาศัยปัจจัยเช่นไรแล้ว หยั่งลงสู่ทัสสนะนั้น, ในกาลไร เขาอาศัยปัจจัยที่เป็นข้าศึกต่อปัจจัยเช่นนั้น ก็ยกศีรษะขึ้นจากทัสสนะนั้นไม่ได้อีก' ดังนี้. บทว่า **ปิฏฺฐิจกฺกวาเฬ** คือ ข้างหลังแห่งจักรวาลที่ไฟไหม้อยู่. สองบทว่า **เอกสฺมึ โอกาเส** คือ ในโอกาสแห่งหนึ่ง ซึ่งเช่นเดียวกับระหว่างแห่งจักรวาล ทั้งที่ไฟกำลังไหม้ทั้งที่ไฟยังไม่ไหม้ อันมีสมญาว่า โลกันตริกนรก. บางอาจารย์กล่าวว่า บทว่า **ปจฺจติเยว** ได้แก่ เมื่อจักรวาลถูไฟกำลังไหม้ก็ดี ยังไม่ไหม้ก็ดี นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนี้ ย่อมถูกไฟไหม้เพราะกำลังกรรมของตนโดยแท้."

[๒๓๗] อรรถกถา[๑]นิกเขปกัณฑ์ว่า "คำว่า **ยา จ มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิยตา** ความว่า บรรดาอเหตุวาทะ อกิริยวาทะ และนัตถิกวาทะ มิจฉาทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง. จริงอยู่ แม้พระพุทธเจ้า ๑๐๐ พระองค์ก็ดี พันพระองค์ก็ดี. ย่อมไม่อาจจะยังบุคคลผู้ถือทิฏฐินั้นตั้งอยู่ให้ตรัสรู้ได้."

ก็ด้วยสองบทว่า **คเหตฺวา ฐิตํ** นั่น พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า "ผิว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลสละทิฏฐินั้นเสียได้ แม้มรรค ธรรมดาก็มิได้ห้ามแก่เขา. ด้วยเหตุนั้นนั่นแล ในอรรถกถาที่มาทั้งหลาย

๑. อฏฺ. สา. ๕๓๑.

ท่านจึงกล่าวว่า "โดยมากออกจากภพไม่ได้" ดังนี้. ดังนั้น นิยต-มิจฉาทิฏฐิกบุคคล อันผู้ปรารถนาความเจริญ ควรเว้นเสียให้ไกลเพราะเป็นผู้ทำอันตรายแม้แก่บุคคลผู้คบเขาได้. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกาสามัญผลสูตรเป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า

"เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้ปรารถนาความเจริญ มี
ปัญญาเห็นประจักษ์ ควรเว้นอกัลยาณชนเสีย
ให้ไกลดุจ บุคคลเว้นงู ซึ่งมีพิษที่เขี้ยว."

ฎีกาสามัญผลสูตรเป็นต้นนั้นว่า "บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่อกัลยาณชนเป็นปัจจัย แม้แห่งความเป็นตอในสงสารอย่างนั้น. บทว่า **ภูติกาโม** ความว่า ผู้หวังความเจริญด้วยคุณทั้งหลายเพื่อตน ด้วยสามาถทิฏฐธัมมิกัตถ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) สัม-ปรายิกัตถ (ประโยชน์ภายหน้า) และปรมัตถ (ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน)."

[กรรมบถขาดเพราะทิฏฐิ ๓]

[๒๓๘] ดังนั้น กรรมบถจึงขาดเพราะทิฏฐิ ๓ นี้เท่านั้น หาขาดเพราะทิฏฐิเหล่าอื่นไม่. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ใคร ๆ ก็ไม่ควรถือทิฏฐิแม้สักอย่างหนึ่งเลย เพราะเป็นทิฏฐิยังสัตว์ให้ถึงอบาย. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุที่สัตว์ทั้งหลายเบื้องหน้าแต่ตามเพราะกายแตก เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต

๑. สุ. วิ. ๑/๒๐๘.

นรก เหมือนอย่างมิจฉาทิฏฐินี้เลย, ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึง อบาย ทุคติ วินิบาต นรก" ดังนี้.

[มิจฉาทิฏฐิห้ามสวรรค์และมรรค]

[๒๓๙] อรรถกถา[๑]เอกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า "มิจฉาทิฏฐิ บางอย่าง ทั้งห้ามสวรรค์ ทั้งห้ามมรรค. บางอย่างห้ามแต่มรรค อย่างเดียว ไม่ห้ามสวรรค์. บางอย่างไม่ห้ามสวรรค์ ไม่ห้ามมรรค เลย. ในมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น มิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนี้ คือ อเหตุกทิฏฐิ อันถือเอาที่สุดมีวัตถุ ๑๐ ห้ามแต่มรรคอย่างเดียว ไม่ห้ามสวรรค์. สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ ไม่ห้ามสวรรค์ ไม่ห้ามมรรคเลย. ท่าน อาจารย์ค้านวิธีนี้แล้ว กล่าวว่า 'ชื่อว่า ทิฏฐิ โดยที่สุดหมายเอา สักกายทิฏฐิซึ่งมีวัตถุ ๒๐ ชื่อว่า สามารถนำมิจฉาทิฏฐิกบุคคลไปสู่ สวรรค์ได้ ไม่มี, (มีแต่) จะให้จมลงในนรกโดยส่วนเดียวเท่านั้น' เพราะบาลีในพระสูตรนี้ว่า 'ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายประกอบ ด้วยมิจฉาทิฏฐิ' ดังนี้เป็นต้น. เหมือนอย่างว่า ก้อนหินและก้อน กรวด แม้มีขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียวและถั่วราชมาส มีบุคคลโยนลงไป ในน้ำ ชื่อว่าลอยขึ้นไม่มี, ย่อมจมลงไป ณ ภายใต้โดยส่วนเดียว เท่านั้นฉันใด, มิจฉาทิฏฐิ โดยที่สุดแม้สักกายทิฏฐิ ชื่อว่าสามารถ เพื่อนำมิจฉาทิฏฐกบุคคลไปสู่สวรรค์ ไม่มี, ย่อมให้จมลงในอบาย ทั้งหลาย โดยส่วนเดียวฉันนั้นเหมือนกัน."

๑. มโน. ปู. ๑/๕๑๘.

[๒๔๐] ฎีกาเอกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า "พระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า 'มิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนี้ ทั้งห้ามสวรรค์ ดังนี้ เพราะมิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนั้น ชื่อว่ามีโทษมาก เหตุถึงความเป็นกรรมบถ. เมื่อมิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนั้นห้ามสวรรค์ ก็ไม่มีคำที่ต้องพูดถึงในความที่มิจฉาทิฏฐิจะไม่ขัดขวางต่อมรรค เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'ทั้งห้ามมรรค' ดังนี้. อธิบายว่า มิจฉาทิฏฐิอันถือเอาที่สุด ซึ่งมีวัตถุ ๑๐ มีเห็นว่าโลกเที่ยงเป็นต้น ชื่อว่าห้ามมรรคอย่างเดียว เพราะเป็นความเป็นวิปริต, (แต่) ไม่ชื่อว่าห้ามสวรรค์เพราะไม่ถึงความเป็นกรรมบถ."

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อิทมฺปน วธานํ** ดังนี้ :- พระอาจารย์ค้านวิธีตามที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ด้วยประสงค์ว่า 'ข้อที่ว่า 'อันธรรมดาความเห็นวิปริต ไม่ห้ามสวรรค์ ไม่ห้ามมรรคเลย' ดังนี้นั้น ผิด เพราะผิดธรรม. จริงอยู่ เมื่อเป็นอย่างนั้น การบรรลุมรรคพึงมีได้ด้วยทั้งสักกายทิฏฐิที่ละไม่ได้นั่นเอง ดังนี้' เมื่อจะค้านวาทะนั้นว่า 'เมื่อพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวความที่มิจฉาทิฏฐิไม่ขัดขวางต่อการเข้าถึงสวรรค์ว่า 'ไม่ห้ามสวรรค์' ดังนี้ ย่อมเป็นอันอนุญาตแม้ความที่ทิฏฐินำมาซึ่งมรรค[๑]' ดังนี้ จึงกล่าวว่า 'ชื่อว่าทิฏฐิที่ชื่อว่าสามารถนำมิจฉาทิฏฐิกคุคคลไปสู่สวรรค์ ไม่มี' ดังนี้ เพราะเหตุไร ? เพราะมิจฉาทิฏฐินั้นมีโทษหนักโดยส่วนเดียว. ด้วยเหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า '(มีแต่) ให้จมลงในนรกโดยส่วนเดียวเท่านั้น' เป็นต้น."

๑. น่าจะเป็นว่า... นำมาซงสวรรค์ (สคฺคาวหตาปิ).

[สักกายทฏฐิ ๒๐]

[๒๔๑] สวนในอรรถกถานิกเขปกัณฑ์ ท่านกล่าวความนี้ไว้ว่า "ทิฏฐิในรูปขันธ์มี ๔ คืออุจเฉททิฏฐิ ๑ คือย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน, สัสสตทิฏฐิ ๓ คือ ย่อมตามเห็นตนว่ามีรูป ๑ ย่อมตามเห็นรูปในตน ๑ ย่อมตามเห็นตนในรูป ๑, แม้ในเวทนาขันธ์เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน ตกว่า สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐" ดังนี้แล้วกล่าวอีกว่า "สักกายทิฏฐิเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ห้ามแต่มรรค (อย่างเดียว) ไม่ห้ามสวรรค์ อันมรรคทีแรก (คือโสดาปัตติมรรค) พึงฆ่าเสีย" ดังนี้.

กถาว่าด้วยวาทะ ๓ มีอกิริยวาทะเป็นต้น จบ.

[อารมณ์ของอกุศลกรรมบถ]

[๒๔๒] บัดนี้ จะแสดงกถาว่าด้วยอารมณ์ของอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาตเป็นต้น.

ในอรรถกถาขุททกปาฐะ ท่านกล่าวไว้ด้วยสมารถเวร ๕ ว่า "ก็บรรดาเวร ๕ นั้น ปาณาติบาต มีชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์, อทินนาทาน อพรหมจรรย์ และสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีบรรดารูปธรรมทั้งหลายมีสังขารมีรูปายตนะเป็นต้น ย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์, มุสาวาท ชื่อว่ามีสัตว์เป็นอารมณ์ เพราะปรารภผู้ที่มุสาวาทีบุคคลพูดมุสาเป็นไป. อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า 'แม้พรหมจริยะ ก็มีสัตว์เป็นอารมณ์.' อาจารย์บางพวก กล่าวว่า 'และอทินนาทาน

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวรรณนา ๒๒.

ก็ชื่อว่ามีสัตว์เป็นอารมณ์ ในกาลเมื่อสัตว์อันอทินนาทายีบุคคลพึงลักไป. ก็แต่ว่า ในสังขารและบัญญัติทั้ง ๒ นั้น อทินนาทายีบุคคลทั้งหลาย ย่อมปรารภสัตว์ทั้งหลายด้วยสามารถสังขาร หาปรารภด้วยสามารถบัญญัติไม่."

[๒๔๓] อรรถกถา[๑]อัฏฐสาลินีอรรถกถา[๒]สัมมาทิฏฐิสูตรและสังคีติสูตร[๓] ว่า "ปาณาติบาต ชื่อว่ามีสังขารเป็นอารมณ์ เพราะมีชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์, อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง, มิจฉาจาร มีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยสามารถความเป็นภาพอันบุคคลพึงถูกต้อง, อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า 'มีสัตว์เป็นอารมณ์' บ้าง, มุสาวาท มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง, ปิสุณวาจา ก็อย่างนั้น, ผรุสวาจา มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียว, สัมผัปปลาป มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยสามารถรูป[๔] เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์, อภิชฌาก็อย่างนั้น, พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียว, มิจฉาทิฏฐิ มีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยสามารถบัญญัติบ้าง."

๒๔๔ ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตรและสังคีติสูตรว่า "คำว่า อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณ์นี้ ผิดจากบาลีของผู้ถามปัญหานี้ว่า สิกขาบททั้ง ๕ มีกามาวจรธรรม[๕]เป็นอารมณ์โดยแท้. ด้วยว่า วัตถุใด

๑. อัฏ. สา. ๑๘๖. ๒. ป. สู. ๑/๒๗๘. ๓. สุ. วิ. ๓/๓๑๕. ๔. ทิฏฺฐ=รูป สุต=เสียง มุต= กลิ่น. รส. โผฏฐัพพะ. วิญฺญาต=ธรรมารมณ์. ๕. ปริตฺตฺ=กามาวจร.

เป็นอารมณ์ของโทษเครื่องทุศีลมีปาณาติบาตเป็นต้น วัตถุนั้นนั่นเอง ย่อมเป็นอารมณ์ ของเจตนาเครื่องเว้นจากโทษเครื่องทุศีลนั้น ๆ, จริงอยู่ เจตนาเครื่องเว้นจากวัตถุอันจุพึงก้าวล่วงนั้นแล ชื่อว่าวิรัติแล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สตฺตารมฺมณํ** พระอรรถกถาจารย์ กล่าวมุ่งถึงความที่อทินนาทาน มีสังขาร กล่าวคือสัตว์เป็นอารมณ์เหมือนกัน เหตุนั้น จึงไม่มีความผิดอะไร. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้ในอรรถ-กถาชื่อ สัมโมหวิโนทนีว่า 'สิกขาบทเหล่าใด พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในวิภังค์แห่งสิขาบทนี้ว่า 'มีสัตว์เป็นอารมณ์ สิกขาบทเหล่านั้น ย่อมทำสังขารทั้งหลายที่นับว่าสัตว์นั่นแล ให้เป็นอารมณ์.' แม้ในสิขาบทอื่นจากอทินนาทานนี้ ก็นัยนี้.

อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า 'มิจฉาจาร ชื่อว่ามีสัตว์เป็นอารมณ์ เพราะวิสภาควัตถุ (สิ่งที่เป็นข้าศึก) อันบุคคลพึงถือว่า สตรี บุรุษ.' สัมผัปปลาป มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยสามารถรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมา-รมณ์ ในเพราะการพูดเพ้อเจ้อ โดยนัยว่า 'ข้าพเจ้าเห็นคนผู้หนึ่ง ได้ยิน ๒ เสียง' เป็นต้น. **ตถา** ศัพท์ในคำว่า **ตถา อภิชฺฌา** นี้ ย่อมประมวลมาซึ่งความแม้นี้ว่า ด้วยสามารถรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์. แต่หาใช่ประมวลมาซึ่งความที่อภิชฌา มีสัตว์และสังขารเป็นอารมณ์เท่านั้นไม่ เพราะเพ่งเล็งได้ด้วยสามารถกิจมีการเห็นเป็นต้น. พระอรรถกถาจารย์กล่าวความที่มิจฉาทิฏฐินั้นมี

๑. สัม. วิ. ๕๐๐.

สังขารเป็นอารมณ์ ด้วยประสงค์ว่า 'มิจฉาทิฏฐิแม้ที่เป็นไปอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ลอยเกิดย่อมไม่มี' ดังนี้ ย่อมมีธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ เป็นอารมณ์โดยแท้.

ถามว่า 'ก็ธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด เป็นอารมณ์ของมิจฉาทิฏฐิอย่างไร ?'

แก้ว่า 'โดยทั่วไป โดยความ แม้ธรรมอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรทั้งหลาย อันมิจฉาทิฏฐิที่เป็นไปอยู่ว่า 'ผลวิบากแห่งกรรมทั้งหลายที่บุคคลทำดีและทำชั่ว ไม่มี' ดังนี้ เป็นอันถือเอาแล้วทีเดียว'.

กถาว่าด้วยอารมณ์ของอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาตเป็นต้น จบ.

[วินิจฉัยกรรมบถ]

[๒๔๕] ส่วนความของกัมมปถศัพท์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสังคีติสูตรว่า "กรรมทั้งหลายนั่นเอง ชื่อว่า กรรมบถ เพราะเป็นคลองแห่งทุคติและสุคติทั้งหลาย."

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า "บทว่า **ปถภูตตฺตา** คือ เพราะชื่อว่าเป็นทาง เหตุเป็นอุบายเครื่องเป็นไป แห่งทุคติและสุคติเหล่านั้น."

ฎีกาสังคีติสูตรเป็นต้นว่า "ถามว่า เจตนา พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสไว้ในจำพวกกรรมบถในพระอภิธรรม เหตุนั้น ความที่เจตนาทั้ง ๗ เป็นกรรมบถโดยลำดับ ไม่ควรมิใช่หรือ ?' ตอบว่า 'ไม่ควรหามิได้ เพราะกาไม่ตรัสไว้ มีพระประสงค์อย่างอื่นเป็นเหตุ. แท้จริง การไม่ตรัสเจตนาไว้ในกองกรรมบถในพระอภิธรรม

นั้น เป็นเพราะเจตนานั้นไม่เป็นกรรมบถ หามิได้. แต่เจตนาย่อมเป็นกรรมบถได้ในบางคราว ไม่ได้เป็นทุกคราวไป เหตุนั้น การไม่ตรัสไว้ จึงเป็นเพราะภาวะแห่งความที่เจตนาเป็นกรรมบถยังไม่แน่. ก็ในกาลใด เจตนาเป็นกรรมบถ ในกาลนั้น การสงเคราะห์เจตนาว่า เป็นกรรมบถ ท่านไม่ห้าม. พระอาจารย์ผู้ท้วงกล่าวในอธิการแห่งกรรมบถนี้ว่า 'ผิว่า ความที่เจตนาเป็นกรรมบถ ชื่อว่าไม่แน่ เพราะไม่มีความเป็นกรรมบถทุกคราวไป เหตุนั้น จึงไม่ตรัสเจตนาไว้ในกองกรรมบถไซร้, ความที่อกุศลธรรมทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้นเป็นกรรมบถ ก็ชื่อว่า ไม่แน่ เพราะความที่อกุศลธรรมทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้น ที่ยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถ มีอยู่ เหตุนั้น การไม่ตรัสอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นแม้เหล่านั้น ไว้ในกองกรรมบถ ก็ควรมิใช่หรือ ?' พระอาจารย์ผู้เฉลยพึงกล่าวว่า 'ไม่ควร เพราะอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้น เพราะเป็นกรรมบถบ้าง เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรมบถนั้นบ้าง.' พระอาจารย์ผู้ท้องพึงกล่าวว่า 'ผิว่าเมื่อเป็นอย่างนั้น แม้เจตนาก็ควรตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้น.' พระอาจารย์ผู้เฉลยพึงกล่าวว่า 'ข้อนั้นก็จริง, แต่เจตนานั้น เป็นอกุศลเจตนามีปาณาติบาตเป็นต้น เหตุนั้น ความที่เจตนานั้นเป็นกรรมบถปรากฏแล้ว เหตุนั้น จึงไม่พึงเป็นเจตนาที่ตรัสไว้. จริงอยู่ ความที่เจตนาเป็นกรรมบถ ปรากฏแล้วโดยบาลีว่า 'ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม, ภิกษุทั้งหลาย กายสัญเจตนามี ๓ อย่าง

เป็นกรรมฝ่ายอกุศล' ดังนี้เป็นต้น, กรรมนั่นแล ที่เป็นไปโดยความเป็นคลองแห่งสุคติและทุคติ และแห่งสุขและทุกข์ของสัตว์ผู้เกิดขึ้นในสุคติและทุคตินั้น จึงเรียกว่ากรรมบถ. เหตุนั้น ความที่เจตนานั้นเป็นคลอง (กรรมบถ) จึงปรากฏแล้ว. ส่วนความที่อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น เป็นสุจริตและทุจริต ก็ด้วยมีเจตนาเป็นที่ประชุม และความที่อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น เป็นคลองแห่งสุคติและทุคติและสุขและทุกข์ของสัตว์ผู้เกิดขึ้นในสุคติและทุคตินั้น ก็ด้วยเป็นธรรมอันเจตนาให้เกิดและให้เจริญแล้ว เหตุนั้น ความที่อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเป็นกรรมบถ จึงไม่ปรากฏอย่างนั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงไม่ตรัสเจตนาไว้ในพระอภิธรรมโดยความเป็นกองกรรมบถ เพื่อทรงแสดงอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเหล่านั้นนั่นแลตามสภาพนั้น. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นสันนิษฐานว่า 'พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสเจตนากับอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเหล่านั้น ก็เพราะเจตนานั้นมีชาติไม่แท้."

กถาว่าด้วยอกุศลกรรมบถ จบ.

[กุศลกรรมบถ]

[๒๔๖] การเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น โดยความได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่สัตบุรุษมีพระสารีบุตรเถระเป็นต้นกล่าวไว้ในสังคีติสูตรเป็นอาทิ อย่างนี้คือ เจตนาเครื่องเว้นจากปาณาติบาต ๑ จากอทินนาทาน ๑ จากกาเมสุมิจฉาจาร ๑ จาก

มุสาวาท ๑ จากปิสุณวาจา ๑ จากผรุสวาจา ๑ เจตนาเครื่องเว้นจากสัมผัปปลาป ๑ อนภิชฌา ๑ อพยาบาท ๑ สัมมาทิฏฐิ ๑. ในอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาตเป็นต้นไว้แล้ว.

[๒๔๗] ในอรรถกถา[๑]กูฏทันตสูตรสีลขันธวรรค ท่านกล่าวว่า "วิรัติ ชื่อว่า เวรมณี ในสิกขาบททั้งหลายมี **ปาณาติปาตา เวรมณี** เป็นต้น" ดังนี้แล้ว กล่าวความที่เวรมณีนั้นมี ๓ ประการ.

ฎีกากูฏทันตสูตรนั้นว่า "บาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ท่านเรียกว่าเวร เพราะเป็นเหตุแห่งเวร. คุณชาติใดย่อมขับไล่ คือเป็นดังคุกคามอยู่ว่า 'เมื่อเราตั้งอยู่ ณ ที่นี้ เจ้าจะมาได้อย่างไร' ดังนี้ กำจัดเวรนั้นเสีย เหตุนั้น คุณชาตินั้น ชื่อว่า เวรมณี (ผู้กำจัดเสียซึ่งเวร). อีกอย่างหนึ่ง เมือพระอาจารย์พึงกล่าวว่า **วิรมณี** เพราะวิเคราะห์ว่า 'บุคคลย่อมเว้นจากบาปธรรมนั้น ด้วยคุณชาตินั่น' ดังนี้ ท่านกล่าวว่า **'เวรมณี'** เพราะวิการ **อิ** อักษรเป็น **เอ** อักษร ตามนัยอันมาในนิรุก[๒]ติปกรณ์."

[๒๔๘] แม้ในอรรถกถา[๓]สัมมาทิฏฐิสูตร ท่านกล่าวว่า "คุณชาติใด ย่อมขับไล่เวร อธิบายว่า ย่อมละเวร เหตุนั้น คุณชาตินั้นชื่อว่าเวรมณี. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเว้นจากเวร ด้วยคุณชาตินั่นอันเป็นเหตุ เหตุนั้น คุณชาตินั่น ชื่อว่า เวรมณี แม้เพราะวิการ **วิ** อักษรเป็น **เว** อักษร" ดังนี้แล้ว กล่าวความที่เวรมณีนั้น

๑. สุ. วิ. ๑/๓๓๗. ๒. ปกรณ์ที่กล่าวด้วยภาษา (มคธ) เรียกมหานิรุกติ มีทั้งบาลี ทั้งฎีกา ทั้งโยชนา. ๓. ป. สู. ๑/๒๘๐.

มี ๓ ประการ.

ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตรนั้นว่า "บทว่า **เวรํ** ได้แก่ บาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น. จริงอยู่ บาปธรรมนั้น ท่านเรียกว่า 'เวร' เพราะเป็นเหตุแห่งเวร. คุณชาติใด ย่อมขับไล่ คือเป็นดังคุกคามอยู่ว่า 'เมื่อเราตั้งอยู่ ณ ที่นี้ เจ้าจะมาได้อย่าง' ดังนี้ กันเวรนั้นเสีย เหตุนั้น คุณชาตินั้น ชื่อว่า เวรมณี. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'ย่อมละ' ดังนี้. เมื่อพระอาจารย์ควรกล่าวว่า **วิรมณี** ท่านกล่าวว่า **'เวรมณี'** เพราะวิการ (**วิ** อักษร) เป็น **เว** อักษร ตามนัยอันมาในนิรุกติปกรณ์."

๒๔๙ ความแห่งเวรมณีศัพท์ แม้ในอรรถกถา[1]ขุททกปาฐะ ก็เช่นนั้นเหมือนกัน. ก็ใจความแห่งเวรมณีศัพท์นั้น พึงทราบสันนิษฐานดังนี้ :-

สองบทว่า **วิการสฺส เวการํ** เมื่อถือเอาความว่า **อิ** อักษร เป็นที่อาศัยอยู่ของ **ว** ศัพท์ เป็น **วิ** อักษร, **เอ** อักษรเป็นที่อาศัยอยู่ของ **ว** ศัพท์ เป็น **เว** อักษร ก็เป็นเช่นเดียวกันกับสองบทนี้ว่า **อิการสฺส เอการํ**. พระอรรถกถาจารย์จะให้กุลบุตรทราบการไม่ทำด้วย **ปิ** ศัพท์ว่า **กตฺวาปิ**. ด้วยเหตุนั้น จึงสำเร็จความว่า บาลีทั้ง ๒ ชอบแล้ว.

จริงอย่างนั้น ในอรรถกถา[1]ขุททกปาฐะ ท่านก็กล่าวว่า "พุทธบริษัททั้งหลาย ย่อมทำการสาธยายโดย ๒ อย่างว่า **'เวรมณี สิกฺขา-**

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวรรณนา ๑๘.

ปทํ, วิรมณี สิกฺขาปทํ."

[วิรัติ ๓ อย่าง]

[๒๕๐] โลกิยวิรัติ ๒ ประการ คือสัมปัตตวิรัติ สมาทานวิรัติ เสมอเป็นอันเดียวกันในอรรถกถาทั้งปวง. ส่วนโลกุตตรวิวัติ ในอรรถกถา[1]กูฏทันตสูตร ท่านเรียกว่า "**เสตุฆาตวิวัติ**," ในอรรถกถานอกจากอรรถกถากูฏทันตสูตรนั้น ท่านเรียกว่า "**สมุจเฉทวิรัติ**."

ฎีกาสูตรทั้งปวงว่า "วิรัติ (เจตนาเป็นเครื่องเว้น) จากวัตถุที่มาถึงเข้า คือจากวัตถุที่จะพึงก้าวล่วงตามที่มาปรากฏ (เฉพาะหน้า) ของบุคคลผู้มิได้สมาทานศีล ชื่อว่า สัมปัตตวิรัติ. วิรัติ (เจตนาเป็นเครื่องเว้น) ที่เกิดขึ้นด้วยสามารถการสมาทาน ชื่อว่า สมาทานวิรัติ."

ฎีกากูฏทันตสูตว่า "อริยมรรค เรียกว่า เสตุ, วิรัติที่นับเข้าในอริยมรรคที่ชื่อว่าเสตุนั้น อันเป็นเครื่องฆ่าบาปธรรมทั้งหลายเสียได้ด้วยสามารถสมุจเฉทปหาน ชื่อว่า เสตุฆาตวิรัติ."

ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตรว่า "วิรัติอันเป็นไปด้วยสามารถถอนกิเลสทั้งหลายขึ้นได้ขาด ชื่อว่า สมุจเฉทวิรัติ."

[๒๕๑] อรรถกถา[2]สัมมาทิฏฐิสูตรว่า "ก็โดยความ วิรัติที่สัมปยุตด้วยกุศลจิต ชื่อว่า เวรมณี."

อรรถกถา[3]อัฏฐสาลินีก็กล่าวไว้อย่างนั้น. แม้ในอรรถถาทั้ง ๒

๑. สุ. วิ. ๑/๓๗๘. ๒. ป. สุ. ๑/๒๘๐. ๓. อัฏ. สา. ๑๘๘.

นั้น ท่านก็ได้แสดงโลกิยวิรัติและโลกุตตรวิรัติไว้แล้ว.

ส่วนในอรรถกถาขุททกปาฐะ ท่านเว้นสมุจเฉทวิรัติกล่าวคือโลกุตตรวิรัติเสียแล้ว กล่าวแต่วิรัติ ๒ ประการนอกจากโลกุตตรวิรัติเท่านั้น อย่างนี้ว่า "ชื่อว่าเวรมณีนั้น แม้เป็นโลกุตตระมีอยู่ก็จริง, ถึงอย่างนั้น เวรมณีนั้น ที่เว้นจากการประพฤติด้วยสามารถการสมาทานไม่มี เพราะผู้สมาทานกล่าวคำว่า **'สมาทิยามิ'** ในเวลาสมาทานสิกขาบททั้งปวงนี้ เหตุนั้น วิรัติที่สัมปยุตด้วยกามาวจรกุศลจิต จึงชื่อว่า เวรมณี."

วิรัติ ๓ ประการนั้น พร้อมด้วยวิภาคแห่งปกิรณกะมีอารมณ์เป็นต้น จักมีแจ้งในมงคลข้อว่า "**อารตี วิรตี ปาปา**" นั้นแล.

[กุศลกรรมบถเป็นไปในไตรทวาร]

[๒๕๒] ก็กุศลกรรมบถตามที่กล่าวไว้แล้วนั้น เป็นกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมฝ่ายกุศล เป็นไปในไตรทวาร. ก็ในการใด บุคคลผู้สมาทาน เมื่อไม่อาจจะกล่าวได้ ย่อมรับเอาสิกขาบททั้ง ๓ ด้วยมือและศีรษะ (ซึ่งเป็นการณ์ยังผู้อื่นให้รู้ได้) ว่า "เราย่อมเว้นขาดจากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จากกาเมสุมิจฉาจาร" ดังนี้ ในกาลนั้น แม้กรรมเป็นกายกรราม, แม้ทวารก็เป็นกายทวาร. อนึ่ง ในกาลใด ผู้สมาทานทำการเปล่งวาจารับเอา, ในกาลนั้น กรรมเป็นกายกรรม, ส่วนทวารเป็นวจีทวาร. อนึ่ง ในกาลใด ผู้สมาทานไม่ยังองค์คือกายและองค์คือวาจาให้ไหวแล้ว รับเอาด้วยใจอย่างเดียว ในกาลนั้น กรรมเป็นกายกรรม, ส่วนทวารเป็นมโนทวาร.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวรรณนา. ๑๘.

แม้บุคคลผู้สมาทาน รับเอาหมวด ๔ แห่งวจีกรรมอันเป็นกุศล มี **มุสาวาทา เวรมณี** เป็นต้น ด้วยทวารทั้งหลายมีกายทวารเป็นต้น ตามนัยที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้แล้วนั่นแล ก็มินัยอย่างนี้เหมือนกัน. กายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล ย่อมตั้งขึ้นในไตรทวารด้วยประการฉะนี้. ส่วนกุศลธรรมมีอนภิชฌาเป็นต้น ซึ่งสหรคตด้วยจิตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาบ้าง เป็นอัพโพหาริกบ้าง.

[๒๕๓] ในฎีกาธัมมสังคณี ท่านกล่าวว่า "เจตนาอันเป็นข้าศึกต่ออกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ซึ่งพิเศษจากวิรัติจากปาณาติบาตเป็นต้นเป็นอาทิ เพราะบาลีว่า 'ภิกษุทั้งหลาย กายสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นกายกรรมฝ่ายกุศล' ดังนี้เป็นต้น เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาบ้าง' ดังนี้ หาได้กล่าวว่า 'เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งวิรัติ' ไม่."

[๒๕๔] นัยอันมาในอรรถกถาอัฏฐสาลินี พร้อมทั้งฎีกาและอนุฎีกาว่า "ก็เมื่อบุคคลมีจิตสหรคตด้วยกุศลธรรมมีอนภิชฌาเป็นต้นยังองค์คือกายให้ไหวแล้วทำกิจมีกวาดลานพระเจดีย์ บูชาด้วยของหอมและระเบียบเป็นต้น และไหว้พระเจดีย์เป็นอาทิ, กรรมเป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นกายทวาร. เมื่อบุคคลมีจิตสหรคตด้วยอนภิชฌา ยังองค์คือวาจาให้ไหวไม่เพ่งเล็งว่า 'ไฉนหนอ วัตถุเครื่องอุปกรณ์แก่ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่น อย่าพึงมาเป็นของ ๆ เราเลย' ดังนี้, มีจิตสหรคตด้วยอพยาบาท กล่าวอยู่ว่า 'ขอสัตว์ทั้งปวงจงอย่ามีเวร อย่าเบียดเบียนกัน อย่างมีทุกข์ มีสุขรักษาตนเถิด'

ดังนี้, มีจิตสหรคตด้วยสัมมาทิฏฐิ เปล่งถ้อยคำเป็นต้นว่า 'ทานที่ทายกให้แล้วมีผล' ดังนี้, กรรมเป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นวจีทวาร. มโนกรรมอันเป็นกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร ด้วยประการฉะนี้. ส่วนเจตนาในมโนกรรมอันเป็นไปทางกายทวารและวจีทวารนี้เป็นอัพโพหาริก, อธิบายว่า เจตนานั้นแม้ตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร ก็ไม่ได้โวหารว่ากายกรรมและว่าวจีกรรม เพราะเจตนานั้นมีกุศลธรรมมีอนภิชฌาเป็นต้นเป็นประธาน. ก็เจตนานั้นเป็นมโนกรรมโดยสภาพทีเดียว หาเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งกุศลธรรมมีอนภิชฌาเป็นต้นไม่ เพราะบาลีว่า 'ภิกษุทั้งหลาย มโนสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล' ดังนี้เป็นต้น. เพาะฉะนั้น แม้ในอรรถกถาอัฏฐสาลินี ท่านก็ไม่กล่าวว่า 'เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งกุศลธรรมมีอนภิชฌาเป็นต้น.' ก็เมื่อบุคคลไม่ยังองค์คือกายและองค์คือวาจาให้ไหวแล้วนั่นในที่ลับ ยังจิตอันสหรคตด้วยกุศลกรรมมีอนภิชฌาเป็นต้น ให้เกิดขึ้นทางใจอย่างเดียว แม้กรรมก็เป็นมโนกรรม, แม้ทวารก็เป็นมโนทวารเหมือนกัน. มโนกรรมอันเป็นกุศลย่อมตั้งขึ้นในมโนทวาร ด้วยประการฉะนี้. ก็เจตนาก็ดี ธรรมอันสัมปยุตด้วยเจตนาก็ดี ในที่นี้ ย่อมตั้งขึ้นในมโนทวารอย่างเดียว. เพราะฉะนั้น ความที่เจตนาเป็นอัพโพหาริกจึงไม่มี. ด้วยว่าแม้เจตนาในที่นั้น ย่อมได้โวหารว่ามโนกรรม. ก็คำเพียงเท่านี้ว่า 'เจตนาเป็นเจตนากรรม กุศลธรรมทั้งหลายมีอนภิชฌาเป็นต้น เป็นกรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา' ดังนี้เท่านั้น เป็นความแปลกกัน ในความที่

เจตนากับกุศลธรรมมีอนภิชฌาเป็นต้น เป็นมโนกรรมในมโนทวาร."

[เว้นจากอกุศลกรรมบถไม่ใช่เว้นจากบาปหรือ ?]

[๒๕๕] ในอธิการแห่งกุศลกรรมบถนี้ อาจารย์ผู้ท้วงกล่าวว่า "การเว้นจากบาป พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาในมงคลข้อว่า **วินโย จ สุสิกฺขิโต** นี้ มิใช้หรือ ?' พระองค์ยังจักตรัสมงคลข้อว่า **อารตี วิรตี ปาปา** ดังนี้อี เพื่อประโยชน์อะไร ?' อาจารย์ผู้เฉลยกล่าวว่า "การเว้นจากอกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยความเป็นกรรมบถ พระองค์ตรัสไว้ในมงคล ข้อว่า '**วินโย จ สุสิกฺขิโต**' นี้. การเว้นจากอกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงด้วยสามารถเวร ๕ พระองค์ตรัสไว้ในมงคลข้อว่า **อารตี วิรตี ปาปา** นั้น. อีกอย่างหนึ่ง บรรดาเวร ๕ เวร ๔ ข้างต้น ตรัสไว้ในสิคาลสูตรว่า เป็นกรรมกิเลส. สุราปานะ (การดื่มสุรา) ตรัสว่าอบายมุข (ปากแห่งความเสื่อม) แห่งโภคทรัพย์, เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่า คำว่า **อารตี วิรตี ปาปา** เป็นต้น พระองค์ตรัสเพื่อทรงแสดงการเว้นจากบาป ด้วยสามารถเทศนาในสิคาลสูตร. แม้พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ประสงค์จะให้กุลบุตรทราบความนี้ จึงแสดงบาลีในสิคาลสูตรว่า "บุตรคฤหบดี กรรมกิเลสคือปาณาติบาตแล" เป็นต้น ในมงคลข้อว่า **อารตี วิรตี ปาปา** นั้น. บาลีในสิคาลสูตรนั้น จักมีแจ้งข้างหน้า.

[กุศลกรรมบถไม่ใช่การประพฤติธรรมหรือ ?]

อาจารย์ผู้ท้วงกล่าวว่า "คำที่ท่านกล่าวอย่างนั้น จงยกไว้เถิด, (ก็) ผู้ใด เว้นจาอกุศลกรรมบถ โดยความ ผู้นั้น ชื่อว่า ประพฤติ

ธรรมคือกุศลกรรมบถ. ผู้ใด ประพฤติธรรมคือกุศลกรรมบถนั้น โดยความ ผู้นั้น ชื่อว่า เว้นจากอกุศลกรรมบถมิใช่หรือ ? เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์จักตรัสการประพฤติธรรมในมงคลข้อนี้ว่า "**ทานญฺจ ธมฺมจริยา จ'** ไว้อีกเพื่อประโยชน์อะไร ?" อาจารย์ผู้เฉลยกล่าวว่า "เวรมณี ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วินัย เพื่อทรงแสดงความที่วิรัตินั้นนั่นแล เป็นมงคล ในมงคลข้อว่า 'วินโย จ สุสิกฺขิโต' นี้ ส่วนเวรมณี ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมจริยา เพื่อทรงแสดงความที่การประพฤติธรรมเป็นมงคล ในมงคลข้อว่า **'ทานญฺจ ธมฺมจริยา จ'** นั้น. อีกอย่างหนึ่ง โดยความ ธรรมคืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั่นเอง ชื่อว่า ธรรมจริยา. จริงอยู่ ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น ในพระสูตรทั้งหลายมีสาเลยยกสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้อย่างนั้น (เหมือนกัน) เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่า คำว่า **ธมฺมจริยา** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยสามารถเทศนาในสาเลยยกสูตรเป็นต้น. ในอธิการแห่งธรรมจริยานั้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย แสดงบาลีในสาเลยยกสูตรเป็นต้นว่า 'พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุแห่งธรรมจริยสมจริยาแล' ดังนี้เป็นต้น."

กถาว่าด้วยกุศลกรรมบถ จบ.

[๒๕๖] ก็แลในกรรมบถทั้ง ๒ นั้น กุศลกรรมบถ เรียกว่า สุจริตบ้าง อกุศลกรรมบถนอกจากนี้ เรียกว่า ทุจริต. ในสุจริตและ

ทุจริตทั้ง ๒ นั้น ทุจริตบุคคลไม่ควรทำ เพราะเป็นอกรณียกิจ, สุจริตนอกจากนี้ บุคคลควรทำ เพราะเป็นกรณียกิจ. จริงอยู่ บุคคลเมื่อทำกรณียกิจ ย่อมไม่ถึงอาทีนพมีติเตียนตนเองเป็นต้น เมื่อทำอกรณียกิจ ย่อมถึงอาทีนพนั่น. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในอานันทสูตรทุกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "อานนท์ เรากล่าวกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่าเป็นอกรณีกิจโดยส่วนเดียว. อานนท์ เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นอกรณีกิจโดยส่วนเดียว อาทีนพดังต่อไปนี้ อันผู้นั้นพึงหวังได้ คือ:

๑. แม้ตนเอง ย่อมติเตียนตนได้.

๒. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ย่อมติเตียน.

๓. ชื่อเสียงอันชั่ว ย่อมกระฉ่อนไป.

๔. ย่อมหลงทำกาลกิริยา.

๕. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก" ดังนี้.

และว่า "อานนท์ เรากล่าวกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ว่าเป็นกรณียกิจโดยส่วนเดียว. อานนท์ เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ที่เรากล่าวว่า เป็นกรณียกิจโดยส่วนเดียว อานิสงส์ดังต่อไปนี้ อันผู้นั้นพึงหวังได้ คือ :

๑. แม้ตนเอง ย่อมติเตียนตนไม่ได้.

๑. องฺ. ทุก. ๒๐/๗๑.

๒. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ย่อมสรรเสริญ.

๓. ชื่อเสียงอันดี ย่อมขจรไป.

๔. ย่อมไม่หลงทำกาลกิริยา.

๕. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์" ดังนี้.

[๒๕๗] ในอรรถกถา ท่านกล่าววินัย ๒ อย่าง ด้วยสามารถวินัยของคฤหัสถ์และบรรพชิต ดังพรรณนามาฉะนี้.

[วินัยอีกอย่างหนึ่ง]

อีกอย่างหนึ่ง ความแม้ว่า วินัย ได้แก่ วินัยคืออาจารบัญญัติก็ถูก. เพื่อประกาศความนั้น พึงเห็นเรื่องดาบส ๒ รูป (ดังต่อไปนี้):-

[เรื่องดาบส ๒ รูป]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นดาบสชื่อว่าคันธาระ เป็นผู้ได้ฌานและอภิญญาโดยปกติ. พระโพธิสัตว์นั้น มีสหายผู้หนึ่ง เป็นดาบสชื่อว่า เวเทหะ. ในดาบส ๒ รูปนั้น เวเทหดาบสได้ทำการสั่งสมเกลือไว้. คันธารดาบสทราบความนั้นแล้ว ติเวเทหดาบสนั้นโดยอเนกประการ. เธอทนการติไว้ไม่ได้ โกรธต่อพระโพธิสัตว์นั้น. พระโพธิสัตว์ เมื่อจะกล่าวสอนเวเทหดาบสนั้น ด้วยความเอ็นดูเธอ ได้กล่าว ๒ คาถานี้ ในคันธารชาดก[๑]สัตตกนิบาตว่า

"ถ้าปัญญาของตนเอง หรือวินัยที่ศึกษาดีแล้ว

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๒๔ ตทฏฺฐกถา. ๗/๑๘๑.

จะไม่พึงมีไซร้, ชนเป็นอันมากก็จะพึงเที่ยวไป
เหมือนกระบือ๑บอดเที่ยวไปในป่า ก็แต่เพราะ
สัตว์บางเหล่าในโลกนี้ เป็นผู้ศึกษาดีแล้วใน
สำนักอาจารย์ ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้มี
ปัญญา มีวินัยอันอาจารย์และนำแล้ว มีใจมั่น
คงแล้ว จึงเที่ยวไป."

[๒๕๘] ความแห่ง ๒ คาถานั้นว่า "เวเทหสหาย ถ้าปัญญาของตนหรือวินัยคืออาจารบัญญัติที่ศึกษาดีแล้ว เพราะอาศัยบัณฑิตผู้ให้โอวาท จะไม่พึงมีแก่สัตว์เหล่านี้ไซร้. เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนเป็นอันมากเช่นท่าน ก็จะพึงเที่ยวไปเหมือนกระบือบอด ไม่รู้จักที่มีอาหารไม่มีอาหาร และที่มีอันตราย หาอันตรายมิได้ เที่ยวไปในป่าอันเป็นชัฏแห่งหญ้าและเครือวัลลิ์เป็นต้น ฉะนั้น. แต่เพราะสัตว์บางพวกในโลกนี้ เว้นจากปัญญาของตน ศึกษาดีแล้วในอาจารบัญญัติในสำนักอาจารย์ ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า มีวินัยอันอาจารย์แนะนำแล้ว เพราะเป็นผู้อันอาจารย์ทั้งหลายแนะนำแล้ว ในวินัยอันสมควรแก่ตน เป็นผู้มีใจมั่นคง คือมีจิตมีอา๒รมณ์เดียวจึงเที่ยวไป." พระโพธิสัตว์แสดงความนี้ว่า "ก็สัตว์นี้ ที่ยังเป็นคฤหัสถ์ ควรศึกษาข้อศึกษาอันสมควรแก่สกุลของตน, ที่เป็นบรรพชิต ก็ควรศึกษาข้อศึกษาอันสมควรแก่บรรพชา. เพราะว่า แม้คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ศึกษา

๑. หมายความว่าตาบอด ๒ ข้าง. ๒. อคฺค ศัพท์ แปลได้เป็นอันมาก ตามความเหมาะแก่ฐานะนั้น ๆ สำหรับในฐานะเช่นนี้ อคฺค แปลว่า อารมณ์ ไม่ใช่แปลว่า เลิศ.

ดี ในการงานมีกสิกรรมและโครักขกรรมเป็นต้น ซึ่งสมควรแก่สกุลของตน เป็นผู้มีอาชีพสมบูรณ์แล้ว ชื่อว่า เป็นผู้มั่นคงดีเที่ยวไป, แม้บรรพชิตผู้ศึกษาดีในมารยาท มีก้าวไปข้างหน้า และถอยกลับเป็นต้นอันนำมาซึ่งความเลื่อมใส และในอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งสมควรแก่บรรพชา ชื่อว่า เป็นผู้มีจิตมั่นคงดีแล้วเที่ยวไป.

"ก็ความเป็นพหุสูต ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษา
ดี ๑ วาจาเป็นสุภาษิต ๑ นี้เป็นมงคลอย่างสูง
สุดในโลก."

เวเทหดาบส ได้ฟังโอวาทนั้นแล้ว ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้น ทำบริกรรมในกสิณตามนัยที่พระโพธิสัตว์นั้นบอกแล้วได้เป็นผู้ได้ฌานและอภิญญาโดยปกติ. ดาบสทั้ง ๒ นั้น ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก. ความสังเขปในมังคลัตถทีปนีนี้ เท่านี้. ส่วนความพิสดารพึงถือเอาจากคันธารชาดกในสัตตกนิบาตนั้น เทอญ.

เรื่องดาบส ๒ รูป จบ.

กถาว่าด้วยบทว่าวินัย จบ.

กถาว่าด้วยวาจาเป็นสุภาษิต*

[วินิจฉัยวาจาศัพท์]

[๒๕๙] ก็พึงทราบวินิจฉัยในมงคลข้อว่า "วาจาเป็นสุภาษิต ๑" นี้ต่อไป :

ในอรรถกถาสุภาสิตสูตร สุตตนิบาต และในฎีกาสุภาสิตสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายท่านกล่าวว่า "วาจาที่เจรจากันอันมาในพากย์มีอาทิอย่างนี้ว่า 'วาจาที่พูด วาจาที่เปล่ง คำเป็นคลอง' ดังนี้ก็ดี ว่า 'วาจาอันหาโทษมิได้ สบายหู' ดังนี้ก็ดี ชื่อว่าวาจา. แต่วิญญัติวาจา อย่างนี้ว่า 'ถ้ากรรมอันบุคคลทำแล้วด้วยวาจา' ดังนี้ก็ดี, วิรัติวาจา อย่างนี้ว่า 'ความงดจากวจีทุจริต ๔ ฯ ล ฯ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา' ดังนี้ก็ดี เจตนาวาจาอย่างนี้ว่า 'ภิกษุทั้งหลาย วาจาหยาบอันบุคคลส้องเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไปพร้อม' ดังนี้ก็ดี นี้ใด มาโดยชื่อว่า วาจา, วิญญัติวาจาเป็นต้นนั้น ไม่ทรงประสงค์ในบทว่า วาจา นี้. เพราะเหตุไร ? เพราะไม่ใช่วาจาที่เขาพึงใช้พูดกัน."

[๒๖๐] ในคำเหล่านั้น สองคำว่า วาจา คิรา นี้ ถ้ากล่าวหมายถือวาจาอันมาในนิทเทสแห่งวจีวิญญัติ ก็ถูก ; ถ้ากล่าวหมายถึงวาจาอันมาในวิภังค์แห่งมุสาวาทสิกขาบท ก็ไม่ถูก ; เพราะว่า ใน

* พระมหาลัภ ปิยทสฺสี ป. ๗ (ปัจจุบันเป็นพระปิยทัสสี) วัดบรมนิวาส แปล.

วิภังค์แห่งสิกขาบทนั้นเจตนาย่อมได้ชื่อว่า วาจา ; ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถาแห่งสิกขาบทนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "เจตนาที่นับเนื่องในมิจฉาวาจา อันยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้น ชื่อว่า วาจา."

แม้ในฎีกาแห่งสิกขาบทนั้น ท่านกล่าวว่า "บุคคลย่อมกล่าวด้วยเจตนานั่น เหตุนั้น เจตนานั่น ชื่อว่า วาจา, ได้แก่ เจตนาอันยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้น."

วาจาศัพท์ที่เป็นกรณสาธนะ ย่อมเป็นไปในเจตนา. ด้วยเหตุนั้น ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านจึงกล่าวว่า "เจตนาชื่อว่า ปิสุณวาจา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า บุคคลย่อมกล่าวคำส่อเสียดด้วยเจตนานั่น."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วตฺติ** แปลว่า ย่อมกล่าว. ด้วยเหตุนั้น ในสัททนีติปกรณ์ พระอัครวงศาจารย์ จึงกล่าวไว้ว่า "**วจ** ธาตุเป็นไปในทางวาจาอันเป็นเครื่องให้เข้าใจ (ความ), บทกิริยาว่า วตฺติ **วจติ วจนฺติ วจสิ** ดังนี้เป็นต้น เป็นกัตตุวาจก. ในบทเหล่านั้น บทว่า วตฺติ แปลว่า ย่อมกล่าว, และบทว่า **วตฺติ** นี้ เป็นอาขยาตบท." วาจาศัพท์ที่เป็นกรณสาธนะนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงประสงค์ในมงคลข้อนี้.

ส่วนวาจาศัพท์ที่เป็นกรรมสาธนะ ย่อมเป็นไปในเสียง, วาจาศัพท์ที่เป็นกรรมสาธนะนั้น ทรงประสงค์ในมงคลข้อนี้. ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในหนหลังแล้วแล.

[๒๖๑] พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวคาถาประพันธ์นี้ไว้

ในวิสัยเป็นที่กำหนดวจีกรรมว่า

"ถ้ากรรมอันบุคคลทำด้วยวาจา กรรมนั้น ท่านเรียกว่า 'วจีกรรม' วจีและวจีกรรมท่านกำหนดซึ่งกันและกัน[๑] (คือเป็นอันเดียวกัน)."

เพราะเหตุฉะนี้นั้น ควรถึงความตกลงในมงคลข้อนี้ว่า "เสียงเท่านั้นชื่อว่า วาจา, ไม่ใช่เจตนา."

ก็คำใดที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[๒]อัฏฐสาลินี ในกถาว่าด้วยวจีกรรมทวารว่า "วาจาที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า 'ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ย่อมเป็นสุภาษิต, หาเป็นทุพภาษิตไม่, ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้' ชื่อว่าเจตนาวาจา." คำนั้นย่อมผิดจากอรรถกถาตามที่กล่าวแล้ว.

[๒๖๒] ส่วนลักษณะแห่งสุภาษิต พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสุภาสิต[๓]สูตร จตุตถปัณณาสก์ แห่งปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นสุภาษิต หาเป็นทุพภาษิตไม่, ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้ องค์ ๕ เป็นไฉน ? คือกล่าวตามกาล ๑ กล่าวแต่วาจาสัตย์ ๑ กล่าววาจาอ่อนหวาน ๑ กล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ ๑ กล่าวด้วยเมตตาจิต ๑.

ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล ฯลฯ

๑.-๒. นัย. อฏฺ. สา. ๑๖๓-๑๖๕ ๓. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๗๑.

และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้" ดังนี้. ในอรรถกถาสูตรนั้น ท่านไม่ได้กล่าวคำอะไร ๆ ไว้เลย.

[๒๖๓] ฎีกาสูตรนั้นว่า "บทว่า **องฺเคหิ** แปลว่าด้วยการณ์ทั้งหลาย. ธรรมชาตเหล่าใดอันบุคคลย่อมกำหนด คือ ย่อมรู้ด้วยความเป็นเหตุ เหตุนั้น ธรรมชาตเหล่านั้น ชื่อว่า องค์ ได้แก่ การณ์. ก็ **องฺค** ศัพท์ เป็นไปในอรรถว่าการณ์. คำว่า **ปญฺจหิ** เป็นปัญจมีวิภัตติ ลงในเหตุ. บทว่า **สมนฺนาคตา** แปลว่า มาตามพร้อมแล้ว คือเป็นไปแล้ว. วาจาที่เจรจากัน ชื่อว่า วาจา. บทว่า **อนวชฺชา** คือเว้นจากโทษคือกิเลสมีราคะเป็นต้น. ด้วยบทนี้ ทรงแสดงความบริสุทธิแห่งเหตุ และความไม่มีโทษในเพราะลุอำนาจมีถึงอคติเป็นต้นแห่งวาจานั้น, ด้วยว่า การถึงอคติ อันบุคคลผู้กล่าววาจาที่พ้นจากราคะและโทสะ ยกเสียไกลทีเดียว เพราะเว้นจากความยินดีและความยินร้าย.

บทว่า **อนนุวชฺชา** คือ พ้นจากความติ. ด้วยบทนี้ ทรงแสดงว่าความที่วาจานั้นไม่ถูกติ ก็เพราะความถึงพร้อมแห่งอาการทั้งปวง. บทว่า **วิญฺญูนํ** คือ บัณฑิตทั้งหลาย. ด้วยบทนั้น ทรงแสดงว่า 'คนพาลทั้งหลาย ไม่เป็นประมาณในเพราะการนินทาและสรรเสริญ.' เมื่อจะทรงแสดงองค์เหล่านั้นโดยประจักษ์ จึงตรัสย้ำวาจานั้น ด้วยพระพุทธพจน์มีว่า **'อิเมหิ โข'** ดังนี้เป็นต้น. อนึ่ง ทรงปฏิเสธแม้วาจามีมุสาวาทเป็นต้น อันประกอบด้วยอวัยวะมีปฏิญญาเป็นอาทิ ด้วยบทมีนามเป็นต้น และด้วยสมบัติคือ ลิงค์ วจนะ วิภัตติ กาลและการก

ที่ชนเหล่าอื่นบัญญัติว่า เป็นสุภาษิต. อันที่จริง วาจาเห็นปานนั้น แม้ประกอบด้วยคุณมีอวัยวะเป็นต้น ย่อมเป็นทุพภาษิตแท้ เพราะนำมาซึ่งความพินาศแก่ตนด้วย แก่ชนเหล่าอื่นด้วย."

[๒๖๔] ลักษณะแห่งสุภาษิตตรัสไว้โดยส่วน ๕ ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ดังพรรณนามาฉะนี้. ส่วนในสุภาสิตสูตร ในตติยวรรคสุตตนิบาต ตรัสไว้โดยส่วน ๔.

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ในสุภาสิตสูตร[๑]นั้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาษิต, หาเป็นทุพภาษิตไม่ ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้. วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมกล่าวแต่คำเป็นสุภาษิตเท่านั้น, หากล่าวคำเป็นทุพภาษิตไม่, กล่าวแต่คำเป็นธรรมเท่านั้น, หากล่าวคำไม่เป็นธรรมไม่ ; กล่าวแต่คำเป็นที่รักเท่านั้น, หากล่าวคำอันไม่เป็นที่รักไม่; กล่าวแต่คำสัตย์เท่านั้น, หากล่าวคำเหลาะแหละไม่; ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แหละเป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต, ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้."

ก็แลพระผู้มีพระภาค ครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสคาถานี้อันแสดงความนั้น (ซ้ำ) อีกว่า:

"สัตบุรุษกล่าวคำเป็นสุภาษิตว่าสูงสุด, ภิกษุ
พึงกล่าวคำเป็นธรรม, ไม่พึงกล่าวคำไม่เป็น

๑. สํ. ส. ๑๕/๒๗๗.

ธรรม, นั้นเป็นข้อที่ ๒; พึงกล่าวคำเป็นที่รก, ไม่พึงกล่าวคำไม่เป็นที่รัก นั้นเป็นข้อที่ ๓; พึงกล่าวคำสัตย์, ไม่พึงกล่าวคำเหลาะแหละ, นั้นเป็นข้อที่ ๔."

[๒๖๕] อรรถกถาสุภาสิตสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **องฺเคหิ** คือ ด้วยเหตุ. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยอวัยวะ. ก็องค์ ๔ มีเจตนาเครื่องเว้นจากมุสาวาทเป็นต้น เป็นเหตุแห่งวาจาเป็นสุภาษิต, อาการ ๔ มีการกล่าวคำสัตย์เป็นต้น เป็นอวัยวะ (แห่งวาจาเป็นสุภาษิต). ก็ **องฺค** ศัพท์ ลงในอรรถว่า **เหตุ**. บทว่า จตูหิ เป็นปัญจมีวิภัตติ, **องฺค** ศัพท์ ลงในอรรถว่าอวัยวะ, บทว่า จตูหิ เป็น ตติยาวิภัตติ.[๒]

บทว่า **สมนฺนาคตา** แปลว่า มาตามพร้อมแล้ว คือ เป็นไปและประกอบแล้ว. บทว่า **สุภาสิตา** แปลว่า กล่าวด้วยดีแล้ว. พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงความที่วาจาเป็นสุภาษิตนั้นนำประโยชน์มาให้ ด้วยบทว่า **สุภาสตา** นั้น. บทว่า **น ทุพฺภาสิตา** แปลว่า หากล่าวชั่วไม่. ทรงแสดงความที่วาจาทุพภาษิตนั้น นำความพินาศมาให้ ด้วยบทว่า **น ทุพฺภาลิตา** นั้น. บทว่า **อนวชฺชา** คือ เว้นจากโทษมีราคะเป็นต้น. ทรงแสดงความบริสุทธิแห่งเหตุ และความไม่มีโทษในเพราะลุอำนาจมีการถึงอคติเป็นต้นแห่งวาจานั้น ด้วยบท

๑. สา. ป. ๑/๓๑๙. ๒. อวยวตฺเถ กรณวจนํ เรียงเป็นรูปเปยยาล, เรียงให้เต็มว่า อวยวตฺเถ องฺคสทฺโท, จตูหีติ กรณวจนํ

ว่า **อนวชฺชา** นั้น.

บทว่า **อนนุวชฺชา จ** คือพ้นจากการติเตียน. ทรงแสดงความถึงพร้อมด้วยอาการทั้งปวงแห่งวาจานั้น ด้วยบทว่า **อนนุวชฺชา จ** นั้น. บทว่า **วิญฺญูนํ** แปลว่า บัณฑิตทั้งหลาย. ทรงแสดงว่า 'คนพาลทั้งหลาย ไม่เป็นประมาณ ในเพราะนินทาและสรรเสริญ' ด้วยบทว่า **วิญฺญูนํ** นั้น. บทว่า **อิธ** แปลว่า ในพระศาสนานี้.

คำว่า **สุภาสิตํ เยว ภาสติ** นี้ เป็นคำแสดงองค์ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยเทศนาเป็นปุคคลาธิฏฐาน. คำว่า **โน ทุพฺภาสิตํ** นี้ เป็นคำห้ามการกล่าวคัดค้านองค์นั้นเท่านั้น. ทรงค้านความเห็นว่า 'อกุศลธรรมทั้งหลายแม้มีมุสาวาทเป็นต้น บุคคลควรพูดในกาลบางคราว' ด้วยคำว่า **โน ทุพฺภาสิตํ** นั้น. อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงการละมิจฉาวาจา ด้วยคำว่า โน ทุพฺภาสิตา นี้. ทรงแสดงลักษณะแห่งคำที่สัตบุรุษผู้มีมิจฉาวาจาอันละได้แล้วจะพึงกล่าว ด้วยบทว่า **สุภาสิตํ** นี้ เหมือนทรงแสดงการไม่ทำบาปและการยังกุศลให้ถึงพร้อมฉะนั้น. แต่เพื่อกำหนดแสดงองค์ พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสวาจาที่ไม่ควรกล่าวไว้ในก่อน ตรัสเฉพาะวาจาที่ควรกล่าวไว้เท่านั้น. แม้ในบททั้งหลายมีบทว่า **ธมฺมํ เยว** เป็นต้น ก็นัยนี้.

ก็บรรดาคำเหล่านั้น คำแสดงเหตุไปตรง ๆ เว้นจากโทษมีวาจาส่อเสียดเป็นต้นพระองค์ตรัสด้วยคำว่า **'สุภาสิตํ เยว ภาสติ โน ทุพฺภาสิตํ'** นี้. คำที่บุคคลกล่าวด้วยปัญญา เว้นจากโทษคือกากล่าวเพ้อเจ้อ ไม่ไปปราศจากธรรม พระองค์ตรัสด้วยคำว่า **'ธมฺมํ**

เยว ภาสติ โน อธมฺมํ' นี้. คำเป็นที่รักและคำสัตย์ เว้นจากวาจาหยาบและคำเหลาะแหละ ตรัสด้วยคำทั้ง ๒ นอกจากนี้.

สองบทว่า **อาหุ สนฺโต** ความว่า สัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัส คือสรรเสริญคำสุภาษิตว่า 'สูงสุดคือประเสริฐสุด.' คำว่า **'ทุติยํ ตติยํ จตุตฺถํ'** นี้ ตรัสเทียบลำดับบทที่ทรงชี้แจงไว้ในก่อน."

[๒๖๖] วจีสุจริต ๔ อย่าง มีเจตนาเครื่องเว้นจากมุสาวาทเป็นต้น พึงเห็นว่า 'เป็นองค์คือเหตุ' แห่งวาจาเป็นสุภาษิต, วจีสุจริต ๔ อย่างมีการกล่าวคำสุภาษิตเป็นต้น ก็พึงเห็นว่า 'เป็นองค์คืออวัยวะ' (แห่งวาจาเป็นสุภาษิตนั้น).

แม้ในฎีกาแห่งวจีกรรมทวารกถา ท่านก็กล่าวองค์คืออวัยวะไว้ ๔ อย่าง คือ "วาจาไม่ส่อเสียด กล่าวคือการกล่าวคำเป็นสุภาษิต ๑, การไม่กล่าวเพ้อเจ้อ กล่าวคือการกล่าวคำเป็นธรรม ๑, วาจาไม่หยาบคาย กล่าวคือการกล่าวคำเป็นที่รัก ๑, การไม่กล่าวมุสา กล่าวคือการกล่าวคำสัตย์ ๑."

[๒๖๗] เพราะฉะนั้น ผู้เห็นอาทีนพแห่งวจีทุจริตมีมุสาวาทเป็นต้น พึงกล่าวแต่คำสุภาษิตเท่านั้น. ก็อาทีนพนั้นมาแล้วแม้ในสัพพลหุสสูตร ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

จริงอยู่ ในสัพพลหุสฺสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย มุสาวาท อันบุคคลส้องเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อม

๑. องฺ. ฉฏฺจ. ๒๓/๒๕๒.

ยังนรกให้เป็นไปพร้อม ยังกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานให้เป็นไปพร้อม ยังเปรตวิสัยให้เป็นไปพร้อม; วิบากแห่งมุสาวาทที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมยังการกล่าวตู่ด้วยเรื่องไม่จริงให้เป็นไปพร้อม แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย วาจาส่อเสียดที่บุคคลส้องเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ฯลฯ ยังเปรตวิสัยให้เป็นไปพร้อม วิบากแห่งวาจาส่อเสียดที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมยังการแตกจากมิตรให้เป็นไปพร้อม แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย วาจาหยาบที่บุคคลส้องเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไปพร้อม ฯลฯ วิบากแห่งวาจาหยาบ ที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมยังเสียงที่ไม่น่าพอใจให้เป็นไปพร้อม แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย การกล่าวเพ้อเจ้อที่บุคคลส้องเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไปพร้อม ฯลฯ วิบากแห่งสัมผัปปลาปที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมยังวาจาที่ไม่น่าเชื่อให้เป็นไปพร้อม แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์."

[๒๖๘] อรรถกถาสัพพลหุสสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพลหุโส** แปลว่า เบากว่าวิบากทั้งปวง. บทว่า **อภูตพฺภกฺขานสํวตฺตนิโก** ความว่า มุสาวาท ย่อมยังการกล่าวตู่อันไม่เป็นจริงให้เป็นไปพร้อม คือกรรมที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้ว ย่อมตกไปเบื้องบนของผู้นั้นเอง. บทว่า **มิตฺตเภทสํวตฺตนิโก** ความว่า ย่อมยังการแตกจากมิตรทั้งหลายให้เป็นไปพร้อม คือทำผู้ใด ๆ ให้

๑. มโน. ปู. ๓/๒๙๑.

เป็นมิตร ผู้นั้น ๆ ย่อมแตกกันโดยแท้.

บทว่า **อมนาปสทฺทสํวตฺตนิโก** ความว่า วาจานั้นใด ดุร้าย หยาบคาย เผ็ดร้อน เสียดแทง ตัดเสียซึ่งคำรัก. เขา (ผรุสวาจีบุคคล) ย่อมได้ฟังแต่วาจานั้นเท่านั้น ในที่ ๆ ตนไปแล้ว, ไม่ได้การฟังเสียงอันน่าพอใจ วิบากเห็นปานนี้แล ชื่อว่า เป็นทางไปแห่งผรุสวาจา.

บทว่า **อนาเทยฺยวาจาสํวตฺตนิโก** ความว่า ย่อมยังคำที่ใคร ๆ ไม่พึงเชื่อให้เป็นไปพร้อม. เขา (สัมผัปปลาปีบุคคล) ย่อมถึงความเป็นผู้ถูกคนอื่นกล่าวว่า 'เหตุไรท่านจึงพูด ใครเขาจักเชื่อคำของท่าน' ดังนี้. วิบากนี้เป็นทางไปแห่งสัมผัปปลาป."

[๒๖๙] อนึ่ง อาทีนพของปิสุณวาจา พึงแสดงด้วยเรื่องของสูกรเปรต.

ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป พระเถระ ๒ รูป คือ พระมหาเถระ มีพรรษา ๖๐ พระอนุเถระ มีพรรษา ๕๙ อยู่พร้อมเพรียงกันประหนึ่งพี่น้องอยู่ร่วมท้องมารดาเดียวกัน ในอาวาสใกล้บ้านแห่งหนึ่ง.

ทีนั้น ภิกษุธรรมกถึงรูปหนึ่ง มายังอาวาสนั้น เห็นความถึงพร้อมด้วยภิกษาจาร (วัตร) ประสงค์จะให้ภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้นหนีไปจากอาวาสนั้น ส่วนตนจะได้อยู่ในอาวาสนั้น จึงกล่าวว่า "ท่านขอรับ ตั้งแต่วันที่กระผมมาแล้ว พระอนุเถระพูดอย่างนี้ว่า 'ท่านสัตบุรุษ ท่านเป็นบุตรของสกุล, พระมหาเถระนี้ เป็นอลัชชี มีศีลไม่น่ารัก,

ท่านเมื่อจะทำการสมโภคกับพระมหาเถระนั่น พึงไตร่ตรองแล้วจึงทำ" ดังนี้แล้ว นำคำยุแหย่ไปแก่พระมหาเถระแล้ว นำคำยุแหย่ไปแม้แก่พระอนุเถระอย่างนั้นเหมือนกันอีก. พระเถระทั้ง ๒ นั้น แตกกันแล้ว หลีกไปจากอาวาสนั้น ไม่ไปโดยทางเดียวกัน ต่างอยู่ ณ ที่ ๆ ตนชอบใจ.

ต่อมาภายหลัง โดยกาลล่วงไป ๑๐๐ ปี ได้มาร่วมประชุมในวิหารเดียวกัน ในเสนาสนะเดียวกัน จึงแสดงโทษกะกันและกัน เป็นผู้สามัคคีกันในวันนั้น ปรึกษากันว่า "มาเถิด, พวกเราจักขับไล่พระธรรมกถึกนั้นออกจากวิหารนั้น" ไปยังวิหารนั้นแล้ว ชี้นิ้วว่า "คุณไม่สมควรจะอยู่ ณ ที่นี้."

พระธรรมกถึกนั้น เมื่อไม่อาจจะอยู่ ณ ที่นั้น จึงหนีไป. ทีนั้นสมณธรรมที่เธอทำไว้สองหมื่นปี ก็ไม่อาจจะธารไว้ได้. เธอจุติจากอัตภาพนั้น ไหม้ในอเวจีพุทธันดร ๑ ได้มาเป็นสูกรเปรตที่เขาคิชฌกูฏในบัดนี้. สรีระของเปรตนั้น ๓ คารุต เช่นกับสรีระของมนุษย์, ศีรษะเช่นกับศีรษะของสุกร. หางของเปรตเกิดที่ปาก, หมู่หนอนพล่านออกจากปากนั้นแล.

เรื่องนี้มาในมรรควรรค ธรรมบท.

[๒๗๐] เพราะฉะนั้น ละวาจาส่อเสียด กล่าวคือวาจาทุพภาษิตแล้ว พึงกล่าวแต่วาจาไม่ส่อเสียด กล่าวคือวาจาสุภาษิตเท่านั้น. แม้พระวังคีสเถระ เมื่อยังกุลบุตรให้ทราบความนี้นี่แล จึงกล่าวคาถานี้ อันนับเข้าในสุภาสิตสูตร ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

"บุคคลพึงกล่าววาจาที่เป็นเครื่องไม่ทำตนให้เดือนร้อน และไม่เป็นเครื่องเบียดเบียนผู้อื่นเท่านั้น; วาจานั้นแล เป็นสุภาษิต."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น ตาปเย** คือ ไม่พึงให้เดือดร้อนเพราะวิปฏิสาร. บทว่า **น วิหึเสยฺย** คือ จะเปล่ง (วาจา) ก็ไม่พึงเบียดเบียนกันและกัน.

สองบทว่า **สา เว วาจา** ความว่า วาจานั้น เป็นสุภาษิตโดยส่วนเดียวแน่แท้.

[๒๗๑] ส่วนผู้ใด เจรจาเพ้อเจ้อไรประโยชน์ ผู้นั้น ชื่อว่า อธัมมวาที. อนึ่ง ผู้พูดไม่เป็นธรรม ชื่อว่า ยังพระสัทธรรมให้อันตรธาน. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในเอกนิบาต[๑] อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นแม้ใด แสดงอธรรมว่า 'เป็นธรรม,' ภิกษุแม้เหล่านั้น ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อไม่เป็นสุขแก่ชนมาก เพื่อความพินาศ เพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ แก่ชนเป็นอันมาก แก่ทวยเทพและมนุษย์, ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า ประสบสิ่งที่มิใช่บุญแม้เป็นอันมาก ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่ายังพระสัทธรรมให้อันตรธาน." เพราะฉะนั้น ละสัมผัปปลาป กล่าวคือการกล่าวคำไม่เป็นธรรมเสียแล้ว ควรทำการกล่าววาจาไม่เพ้อเจ้อ กล่าวคือการกล่าวคำเป็นธรรมเท่านั้น.

๑. องฺ. เอก. ๒๐/๒๕

[เรื่องปลากบิล]

ก็ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป ได้มีภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อกบิล เป็นพหุสูต ทรงพระไตรปิฎก มีบริวารมาก และมีลาภมาก. เธอเมาด้วยความเมาในความเป็นพหุสูต ถูกความทะยานอยากในลาภครอบงำ ถือตัวว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวกัปปิยะที่พวกอื่นเขากล่าวกันว่า "เป็นอกัปปิยะ" แม้อันเหล่าภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักตักเตือนอยู่ว่า "ท่านกบิล ท่านอย่าได้พูดอย่างนี้" ก็ยังข่มขู่ด้วยคำว่า "พวกท่านเป็นเช่นกับคนมือเปล่า จะรู้อะไร ? เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่เชื่อถือคำของตน ก็ได้ด่าและบริภาษด้วยวาจาหยาบคาย. เธอจุติจากอัตภาพนั้นแล้ว บังเกิดในอเวจี ไหม้ในอเวจีนั้นพุทธันดร ๑ ด้วยเศษวิบากนั้น บังเกิดในอเวจี ไหม้ในอเวจีนั้นพุทธันดร ๑ ด้วยเศษวิบากนั้น บังเกิดเป็นปลาสีทองในแม่น้ำอจิรวดี. ปากของปลานั้นมีกลิ่นเหม็น เพราะผลแห่งการที่เธอด่าบริภาษภิกษุทั้งหลายในกาลก่อน. ปลานั้นจุติจากอัตภาพนั้นแล้ว บังเกิดในอเวจีอย่างเดิมอีก.

เรื่องปลากบิล มาในอรรถกถากบิลสูตรเป็นต้น.

[๒๗๒] เพราะฉะนั้น ควรละวาจาหยาบคาย กล่าวคือคำไม่เป็นที่รักแล้ว กล่าวแต่วาจาไม่หยาบคาย กล่าวคือคำเป็นที่รักเท่านั้น แม้พระศาสดา ก็ทรงติเตียนภิกษุฉัพพัคคีย์ผู้กล่าววาจาหยาบคายตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า วาจาหยาบคาย ทำความพินาศ ไม่เป็นที่พอใจแม้แห่งสัตว์ดิรัจฉาน, ถึงในกาลก่อนสัตว์ดิรัจฉานตัวหนึ่ง ทำเจ้าของผู้ร้องเรียกตนด้วยคำหยาบคายให้แพ้ (คนอื่น) ด้วยทรัพย์ตั้งพัน"

ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาว่า

[เรื่องโคนันทิวิสาล]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดโค ในกรุงตักกสิลา. ครั้งนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่งได้โคนั้นในสำนักของชนผู้ให้ทักษิณา แต่ในเวลาที่ยังเป็นลูกโคอ่อนอยู่ จึงขนานนามว่า "นันทิวิสาล" ตั้งไว้ในตำแหน่งเพียงดังบุตร เลี้ยงดูด้วยยาคูและภัพเป็นต้น.

โคนันทิวิสาลนั้น เจริญวัยแล้ว สงสารพราหมณ์ จึงกล่าวว่า "ไปเถิด พราหมณ์ จงบอกว่า 'โคพลิพัทธ์ (โคถึก, มีกำลัง) ของข้าพเจ้าจักลากเกวียน ๑๐๐ เล่ม ซึ่งผูกติดกันไปได้' ดังนี้แล้ว จงทำการพนันด้วยทรัพย์พันหนึ่งกับโควินทเศรษฐี."

ฝ่ายพราหมณ์ ไปบอกอย่างนั้นแล้ว บรรทุกเกวียน ๑๐๐ เล่ม ด้วยทราย กรวด และก้อนหินเป็นต้น จอดไว้โดยลำดับ ผูกติดต่อกันด้วยเชือกสอดไม้ค้ำไว้ใต้ล้อ เอาเชือกผูกปลายแอกอันหนึ่งที่ธูปเกวียนเล่มหน้า สอดไม้ค้ำไว้ โดยประการที่เมื่อโคตัวเดียวเข็นไป ปลายแอกจะไม่กระดิก ไม่เขยื้อนไปข้างโน้นข้างนี้แล้ว จึงเทียมโคนันทิวิสาลที่ปลายแอกอันหนึ่ง นั่งบนธูปคันเกวียน เงื้อปะฏักขึ้น ร้อง (ตวาด) โคนั้นซึ่งไม่โกง ด้วยวาทะว่าโกง ว่า "เจ้าโคโกง จงไป, เจ้าโคโกง จงเข็นไป" ดังนี้.

โคนันทิวิสาล ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจ จึงได้ยืนนิ่งอยู่ในที่นั้นนั่นเอง. พราหมณ์แพ้ (เขา) ด้วยทรัพย์พันหนึ่ง ไปเรือนแล้ว นอนเศร้าเสียใจ. โคนันทิวิสาล เที่ยวไปมาเห็นพราหมณ์นั้นเศร้าเสียใจ

จึงพูดว่า "ไปเถิด พราหมณ์ จงทำการพนันด้วยทรัพย์ ๒ พัน กับโควินทเศรษฐี, แต่อย่าร้องเรียกข้าพเจ้าด้วยวาทะว่าโกง ดังนี้. พราหมณ์ไปบอกอย่างนั้นเหมือนเดิมแล้ว กล่าวว่า "พ่อผู้เจริญ จงไป, พ่อผู้เจริญ จงเข็นไป" ดังนี้. โคนันทิวิสาลได้ฟังเสียงที่น่าพอใจ จึงลากเกวียน ๑๐๐ เล่มที่ผูกติดกันไปได้ด้วยกำลังแรงตัวเดียว จอดเกวียนเล่มที่จอดอยู่หลังไว้ ณ ที่ ๆ เกวียนเล่มหน้าจอดอยู่, เมื่อกำไปจดถึงส่วนของกำที่ตั้งอยู่ก่อนอีก เกวียน ๑๐๐ เล่มเลื่อนไปได้ก็จริงแล, ถึงอย่างนั้น พระโพธิสัตว์ให้เกวียนเล่มหลังจอดอยู่ ณ ที่ ๆ เกวียนเล่มหน้าจอดอยู่แล้ว ให้เลื่อนไปตลอดที่ประมาณเกวียน ๑๐๐ เล่ม. ธรรมดาว่า การทำย่อหย่อนของพระโพธสัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่มี ดังนี้.

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงนำอดีตนิทานมาอย่างนี้แล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าคำหยาบคาย ไม่เป็นที่พอใจของใคร ๆ เลย" จึงตรัสคาถานี้ ในนันทิวิสาลชาดก[๑] ในตติยวรรค เอกนิบาตว่า

[๒๗๓] **"บุคคลพึงกล่าววาจาเป็นที่เจริญใจเท่านั้น,**
ไม่พึงกล่าววาจาที่ไม่เป็นที่เจริญใจ ในกาลไหน ๆ.
เมื่อพราหมณ์กล่าววาจาเป็นที่เจริญใจ, โคนันทิวิสาล
จึงเข็นภาระที่หนักไปได้, ทั้งยังพราหมณ์นั้น
ให้ได้ทรัพย์, และด้วยการนั้น โคนันทิวิสาลได้
มีใจเบิกบานแล้ว."

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๑๐ ตทฏฺฐกถา. ๒/๒๘๗

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มนุญฺญเมว** ความว่า บุคคลเมื่อสนทนากับผู้อื่น พึงกล่าวแต่ปิยวาจาที่ไพเราะ น่าพอใจ อ่อนหวาน อ่อนโยน เว้นจากโทษ ๔ ประการ[๑].

บทว่า **อุทพฺพหิ** ความว่า โคนันทิวิสาล, เมื่อพราหมณ์กล่าววาจาไม่เป็นที่พอใจ, ก็ไม่เข็นภาระไป, ภายหลัง เมื่อพราหมณ์กล่าววาจาเป็นที่พอใจ, จึงเข็นภาระหนักไปให้ถึง (ที่) ได้.

ก็ **ท** อักษรในคำว่า **อุทพฺพหิ** นี้ ทำการเชื่อมบทด้วยสามารถพยัญชนะสนธิ.

ในอรรถกถา[๒]ปาจิตตีย์ ท่านกล่าวไว้ว่า "บาทคาถาว่า **เตน จตฺตมโน อหุ** ความว่า โคนันทิวิสาลนั้น ได้มีใจเบิกบานแล้ว ด้วยการได้ทรัพย์ของพราหมณ์ และกรรม (การทำ) ของตนนั้น."

ส่วนในคัมภีร์พระวินัย พระอาจารย์เขียนไว้ว่า :

"มนาปเมว ภาเสยฺย, นามนาปํ กุทาจนํ,
มนาปํ ภาสมานสฺส" ดังนี้.

เรื่องโคนันทิวิสาล จบ.

[๒๗๔] พระศาสดา ทรงติเตียนภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสเรื่องโคสารัมภะแม้อีกว่า.

[เรื่องโคสารัมภะ]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นโคพลิพัทธ์ชื่อ สารัมภะ ของ

๑. พูดไม่เป็นสุภาษิต ๑ พูดไม่เป็นธรรม ๑ พูดคำไม่เป็นที่รัก ๑ พูดมุสา ๑.
๒. สมันต. ๒/๒๘๖

พราหมณ์ผู้หนึ่งในกรุงตักกสิลา ดังนี้เป็นต้น. เรื่องนี้ก็เหมือนเรื่องก่อน.

พระผู้มีพระภาค ครั้งตรัสอดีตนิทานแล้ว ตรัสคาถานี้ ในสารัมภชาดก ในนวมวรรคฯเอกนิบาตนั้นนั่นแลว่า

"บุคคลพึงเปล่งแต่วาจางามเท่านั้น, ไม่พึงเปล่งวาจาลามกเลย. การเปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ, บุคคลเปล่งวาจาลามก ย่อมเดือดร้อน."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กลฺยาณิเมว** ความว่า พึงเปล่ง คือ พึงปล่อย ได้แก่พึงกล่าววาจะอันงาม หาโทษมิได้ เว้นจากโทษ ๔ อย่างเท่านั้น.

บทว่า **ปาปิกํ** ความว่า และไม่พึงเปล่ง ไม่พึงกล่าววาจาลามก ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของชนเหล่าอื่น.

บาทคาถาว่า **โมกฺโข กลฺยณิยา สาธุ** ได้แก่ การเปล่งวาจางามเท่านั้น เป็นดี เป็นที่เจริญใจ.

บาทคาถาว่า **มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ** ความว่า บุคคลเปล่ง คือ กล่าววาจาลามก คือหยาบคาย ย่อมเศร้าโศก คือลำบาก.

เรื่องโคสารัมภะ จบ.

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๘. ตทฏฺฐกถา ๒. ๖/๒๐๗.

[เรื่องบุตรเศรษฐี*]

[๒๗๕] อนึ่ง ธรรมดาบุคคลมีปกติกล่าวคำน่ารัก มักได้ลาภเหลือเฟือกว่าชนเหล่าอื่น. ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

ในอดีตกาล บุตรเศรษฐี ๔ คน ในกรุงพาราณสี พากันออกจากพระนคร นั่งอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง เห็นพรานเนื้อผู้หนึ่งได้เนื้อเป็นอันมาก บรรทุกเต็มยานมาสู่พระนครเพื่อจะขาย จึงขอชิ้นเนื้อนั้น.

บรรดาบุตรเศรษฐี ๔ คนนั้น คนหนึ่งพูดว่า "เฮ้ยพราน จงให้ชิ้นเนื้อแก่ข้า (บ้าง)."

พรานตอบว่า "ธรรมดาผู้จะขออะไร ๆ กะคนอื่น ควรพูดด้วยคำที่น่ารัก, วาจาของท่านช่างหยาบเสียจริง, ก็วาจานั้นเป็นเช่นกับพังผืด เพราะเป็นวาจาหยาบ ; เพราะฉะนั้น เราจะให้พังผืดเช่นกับวาจาของท่าน" ดังนี้แล้ว ได้ให้ชิ้นเนื้อที่เป็นพังผืดอันไม่มีรส (แก่เขา).

บุตรเศรษฐีคนที่ ๒ พูดว่า "พี่ชาย ให้ชิ้นเนื้อแก่ฉัน (บ้าง)."

พรานตอบว่า "สหาย คำพูดที่ว่า 'พี่ชาย พี่หญิง' จัดเป็นอวัยวะ เพราะคำนั้นเป็นเช่นกับอวัยวะของมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้, เพราะฉะนั้น วาจาของท่านนั่นเป็นเช่นกับอวัยวะ เหตุนั้น เราจะให้เนื้ออันสมควรแก่วาจานั่นแล" ดังนี้แล้ว ได้ให้เนื้อที่เป็นอวัยวะ (แก่เขา).

บุตรเศรษฐีคนที่ ๓ พูดว่า "พ่อโปรดให้ชิ้นเนื้อแก่ฉัน (บ้าง)."

* พระมหาฉาย สุวฑฺฒโน ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

พรานตอบว่า

[๒๗๖] "บุตรเมื่อเรียกว่า พ่อ ย่อมทำหัวใจ
ของบิดาให้หวั่นไหว, วาจา (ของท่าน) เช่น
กับหัวใจ, สหาย เราจะให้เนื้อหัวใจแก่ท่าน."

ดังนี้แล้ว ได้ให้เนื้ออันอร่อยพร้อมกับหัวใจ.

บุตรเศรษฐีคนที่ ๔ พูดว่า "สหาย ขอท่านจงให้ชิ้นเนื้อแก่ข้าพเจ้า (บ้าง)."

พรานตอบว่า "สหายของบุรุษใดไม่มีในบ้าง, บ้านนั้นของบุรุษนั้น ก็เหมือนป่าอันไม่มีมนุษย์นั่นเอง. ดังนั้น วาจาของท่านนี้เป็นเช่นกับสมบัติของตนทั้งหมด. เพราะฉะนั้น เราจะให้เนื้อซึ่งเป็นของเรานี้ พร้อมทั้งยานน้อยทั้งหมดทีเดียวแก่ท่าน" ดังนี้แล้ว ได้ขับยานน้อยไปเรือนของบุตรเศรษฐีนั้นพร้อมกับเขา ได้ให้แล้ว.

แม้บุตรเศรษฐี ก็ได้ทำสักการะและนับถือแก่พรานนั้น สั่งคนให้เชิญบุตรและภริยาของเขามาปลดเปลื้องออกจากงานของพรานให้อยู่ในท่ามกลางกองทรัพย์[๑] ของตน ได้เป็นสหายผู้มิแตกร้าวกันกับพรานนั้นตลอดชีวิตแล.

เรื่องบุตรเศรษฐี มาในมังสลาภิชาดก[๒] ในทุติยวรรค จตุกกนิบาต

[พระวังคีสเถระแสดงสุภาษิต]

[๒๗๗] เพราะฉะนั้น บุคคลควรพูดแต่คำที่น่ารักอย่างเดียว. แม้พระวังคีสเถระ เมื่อยังกุลบุตรให้เข้าใจความนี้นี่แล จึงกล่าวคาถา

๑. กุฏุมพะ หมายเอาทรัพย์ที่เป็นปึกแผ่น ตกทอดมาแต่บุรพชน. ๒. ขุ. ชา. ๒๗/๑๓๘. ตทฏฺฐกถา. ๔/๒๘๖.

นี้อันนับเข้าในสุภาสิตสูตร[๑]เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีภาคว่า

"บุคคลควรพูดแต่วาจาที่น่ารักอย่างเดียว ซึ่งเหล่า
ชนพากันชื่นชม (และ) ซึ่งไม่ถือคำชั่วหยาบ
ทั้งหลายของชนเหล่าอื่น พูด (แต่วาจาที่น่ารัก)."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏินนฺทิตา** ความว่า อันชนทั้งหลายไปสู่ที่เฉพาะหน้า รักใคร่สนิทด้วยดวงใจอันรื่นเริง.

สองบทว่า **ยํ อนาทาย** ความว่า บุคคลเมื่อจะกล่าวคำใด ไม่ถือคำหยาบ คำเลย คำไม่น่ารัก คำน่าเกลียด ได้แก่ คำหยาบคายของชนเหล่าอื่น กล่าวแต่คำน่านัก ซึ่งไพเราะโดยอรรถและพยัญชนะแท้จริง, ควรพูดแต่วาจาน่ารักนั้นอย่างเดียว ดังนี้.

[๒๗๘] อนึ่ง บุคคลผู้มักพูดเท็จ ย่อมเสื่อมจากลาภที่ตนได้แล้วบ้าง จากลาภอันตนควรจะได้บ้าง และย่อมประสพทุกข์. ก็ในข้อนี้มีพราหมณ์ผู้รู้มนต์เสกมะม่วงเป็นต้น เป็นอุทาหรณ์ :-

[เรื่องพราหมณ์ผู้รู้มนต์เสกมะม่วง]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ (เกิด) เป็นคนจัณฑาลในบ้านคนจัณฑาล ในนครปัจจันตชนบท เป็นบัณฑิตเฉลียวฉลาดรอบรู้มนต์สำหรับทำมะม่วงให้มีผลให้สมัยมิใช่กาล.

พระโพธิสัตว์นั้น ไปป่าแต่เช้าตรู่ ยืนอยู่ ณ ที่สุดจากต้นมะม่วงออกไป ๗ ก้าว จึงร่ายมนต์ เอาน้ำซองมือหนึ่งสาดต้น (มะม่วง).

๑. สํ. ส. ๑๕/๒๗๗.

ในทันใดนั่นเอง ใบเก่า ๆ ก็หล่นไป, และใบใหม่ ๆ งอกออก. ดอกทั้งหลายบานแล้วหล่นลง, ผลทั้งหลายเผล็ดออกสุกโดยกาลครู่เดียวเท่านั้น มีรสอร่อยโอชะเช่นกับผลไม้ทิพย์หล่นไป. พระโพธิสัตว์นั้นกินเท่าที่ต้องการแล้ว ใช้หาบ ๆ มาสู่เรือน ขายเลี้ยงบุตรและภริยา.

ทีนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่ง เรียนมนต์ในสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น อันพระโพธิสัตว์กำชับว่า "พ่อ มนต์นี้หาค่ามิได้ ท่านอาศัยมนต์นี้จำได้ทรัพย์เป็นอันมาก, ท่านถูกผู้ใดผู้หนึ่งถามแล้ว อย่าปิดบังเราไว้ จงบอกว่า 'มนต์ข้าพเจ้าเรียนมาแต่สำนักคนจัณฑาล' ดังนี้, ผิว่า ท่านละอาย จักบอกโดยประการอื่นเสีย, ก็จักไม่ได้ผลของมนต์เลย" ดังนี้แล้ว รับรองว่า "ดีละ" ไหว้พระโพธิสัตว์นั้นแล้ว ไปถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ บำรุงพระราชาด้วยผลมะม่วง ได้ทรัพย์เป็นอันมาก.

ต่อมาวันหนึ่ง พระราชาตรัสถามว่า "มาณพ เจ้าเรียนมนต์ในสำนักใคร ?"

พราหมณ์นั้นละอายที่จะพูดว่า "ในสำนักคนจัณฑาล" จึงได้ทูลมุสาว่า "ในสำนักของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ในกรุงตักกสิลา." มนต์ก็เสื่อมไปในขณะนั้นนั่นเอง. เขาไม่รู้เลย วันหนึ่ง อันพระราชาเสด็จไปพระราชอุทยานตรัสว่า "มาณพ เจ้าจงนำมะม่วงมา" จึงร่ายมนต์ เมื่อมนต์ไม่ปรากฏ จึงรู้ว่ามนต์เสื่อม ละอายใจ ถูกพระราชาตรัสถามหนักเข้า ไม่อาจจะอำพรางไว้ได้ จึงทูลตามความเป็นจริง.

พระราชาทรงกริ้ว ตรัสสั่งว่า "เจ้าทั้งหลาย จงจับเจ้านี่ที่คอ ไล่ออกไป." พวกราชบุรุษทำตามพระดำรัสนั้น กล่าวว่า "ท่านจงเข้าไปหาอาจารย์ของท่าน แล้วทำท่านให้โปรดปราน, ถ้าท่านได้มนต์อีกไซร้, พึงมาในที่นี้. ถ้าไม่ได้, ก็อย่ามาในที่นี้เลย."

พราหมณ์นั้น เป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ขอมนต์นั้นใหม่, อันพระโพธิสัตว์นั้นพูดว่า "เราไม่ให้มนต์แก่คนมักพูดเท็จเช่นท่าน, มนต์จักมีแต่ที่ไหน ? จงไปเสีย, ท่านไม่ชอบใจเรา" จึงคิดว่า "ประโยชน์อะไรของเราด้วยชีวิต" ดังนี้แล้ว เข้าไปป่า ถึงความตายอย่างไม่มีที่พึ่งแล.

เรื่องพราหมณ์ผู้รู้มนต์เสกมะม่วง

มาในอรรถกถา¹อัมพชาดก ในเตรสนิบาต.

[เรื่องบุตรเศรษฐี]

[๒๗๙] ในอดีตกาล ได้มีบุตรเศรษฐี ๓ คน ในกรุงพาราณสี. ก็ดอกปทุมทั้งหลายในสระแห่งหนึ่งภายในพระนครบานอยู่, และบุรุษจมูกวิ่นผู้หนึ่งเฝ้าสระนั้นอยู่.

ภายหลังวันหนึ่ง บุตรเศรษฐีเหล่านั้น ต้องการจะประดับดอกไม้เล่นมหรสพ ปรึกษากันว่า "พวกเราจักกล่าวยกย่องบุรุษจมูกวิ่นด้วยคำไม่จริงขอดอกไม้ ดังนี้แล้ว ได้เข้าไปหาเขา ยืนอยู่.

ในบุตรเศรษฐี ๓ คนนั้น คนหนึ่งเมื่อจะขอ กล่าวคาถานี้ว่า

"ผมและหนวดที่เขาโกนแล้ว ๆ ย่อมงอกขึ้น

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๔๒. ตทฏฺฐกถา. ๖/๑๔๗.

ได้ ฉันใด, ขอจมูกของท่านจงงอกขึ้น ฉันนั้น.
ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่
ข้าพเจ้าเถิด."

คนที่ ๒ เมื่อจะขอ กล่าวคาถานี้ว่า

"พืชที่เก็บไว้ในฤดูสารท หว่านลงในนา ย่อม
งอกขึ้นได้ ฉันใด. ขอจมูกของท่านจงงอกขึ้น
ฉันนั้น. ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอก
ปทุมแก่ข้าพเจ้าเถิด."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สารทิกํ** ได้แก่ พืชอันสมบูรณ์ด้วยแก่น ที่เขาถือเอาเก็บไว้ในสารทสมัย.

บุรุษนั้นโกรธ ไม่ให้ดอกปทุมแก่บุตรเศรษฐี ๒ คนนั้น. ทีนั้น บุตรเศรษฐีคนที่ ๓ เมื่อจะขอ ได้กล่าวคาถานี้ว่า

"แม้ทั้ง ๒ คนนั่นคิดว่า 'ท่านผู้นี้จักให้ดอก
ปทุม (ด้วยอุบายนี้) บ้าง' จึงพากันพูดพล่าม,
คนทั้ง ๒ นั้นจะพูด (อย่างนั้น) ก็ตาม ไม่พูด
ก็ตาม, จมูกของท่านก็งอกขึ้นไม่ได้เลย, สหาย
แม้ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่
ข้าพเจ้าเถิด."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **อุโภปิ ปลปนฺเตเต**

ความว่า แม้คนทั้ง ๒ นั่นพูดเท็จ. คำว่า **อปิ ปทฺมานิ** ความว่า คิดว่า "บุรุษนี้จักให้ดอกปทุมทั้งหลายแก่พวกเราบ้างเป็นแน่" จึงกล่าวอย่างนั้น."

บาทคาถาว่า **วชฺชุํ วา เต น วา วชฺชุํ** ความว่า คนเหล่านั้นจะพึงพูดก็ตาม ไม่พูดก็ตาม อย่างนี้ว่า "ขอจมูกของท่านจงงอกขึ้น," ชื่อว่าคำพูดของคนเหล่านั้นไม่เป็นประมาณ, จมูกย่อมงอกขึ้นไม่ได้แม้โดยประการทั้งปวง, ส่วนข้าพเจ้าไม่อาศัยจมูกของท่านพูดอะไร ๆ, ขอแต่อย่างเดียว; สหาย ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้วจงให้ดอกปทุมทั้งหลายแก่ข้าพเจ้านั้นเถิด.

บุรุษนั้นฟังคำนั้นแล้ว กล่าวว่า "คนทั้ง ๒ นั่นพูดมุสาวาท, ท่านพูดแต่ความจริง; ข้าพเจ้าให้ดอกปทุมอันสมควรแก่ท่าน" ดังนี้แล้ว ได้ให้ดอกปทุมกำใหญ่แล้วแล.

เรื่องบุตรเศรษฐี มาในอรรถกถา[๑]ปทุมชาดก ในทุติยวรรค ติกนิบาต.

[๒๘๐] ในคำว่า และประสบทุกข์ นี้ พึงกล่าวกักการุชาดก[๒] ในจตุกกนิบาต และเจติชาดก[๓]ในอัฏฐกนิบาต; เพราะฉะนั้น บุคคลควรกลัวแต่มุสาวาท เหมือนกินนร ๒ ตน ในอดีตกาล.

[เรื่องกินนร ๒ ตน]

ดังได้สดับมา พรานชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ไปป่าหิมพานต์ นำกินนร ๒ ผัวเมียมาถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี อันท้าวเธอตรัสถามว่า "กินนรเหล่านี้มีคุณอย่างไร ?" ทูลว่า "พระเจ้าข้า กินนร ๒

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๑๐๕. ตทฏฺจถา. ๔/๖๐. ๒. ขุ. ชา. ๒๗/๑๔๕. ตทฏฺจกถา. ๔/๓๓๕.
๓. ขุ. ชา. ๒๗/๒๖๔. ตทฏฺจกถา. ๕/๓๙๒.

ตนนี่ ย่อมขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ, และฟ้อนรำน่าพอใจ; แม้มนุษย์ทั้งหลายก็ไม่รู้ที่จะขับร้องและฟ้อนรำได้อย่างนี้."

พระราชาทรงยินดี ได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่พรานแล้ว ตรัสกะเหล่ากินนรว่า "จงขับร้องฟ้อนรำไป." กินนรเหล่านั้นคิดว่า "ถ้าพวกเราขับร้อง จักไม่อาจทำพยัญชนะให้บริบูรณ์ไซร้, ก็จะชื่อว่าขับร้องไม่ไพเราะ, พระราชาจักทรงติ จักทรงฆ่าพวกเราเสีย, ก็แลเมื่อพวกเรากล่าวมากไป ก็จะกลายเป็นมุสาวาท" ดังนี้แล้ว แม้ถูกพระราชาตรัสบ่อย ๆ ก็ไม่ขับร้อง ไม่ฟ้องรำ เพราะกลัวมุสาวาท. พระราชาทรงกริ้ว ตรัสสั่งว่า "ท่านทั้งหลายจงฆ่ากินนรเหล่านี้แล้วอย่างเนื้อนำมา."

กินนรได้ฟังพระดำรัสนั้น คิดว่า "พระราชากริ้วแล้ว จักทรงฆ่าพวกเราอย่างไม่ต้องสงสัย, ควรเราจะกราบทูลในบัดนี้" จึงกล่าวคาถานี้ว่า

[๒๘๑] **"คำที่เป็นทุพภาษิตตั้งแสน ก็ไม่ถึง**
แม้เสี้ยวหนึ่งแห่งคำที่เป็นสุภาษิต, กินนร[๑]รังเกียจ
คำทุพภาษิต หม่นหมองอยู่; เพราะเหตุนั้น
กินนร[๒]จึงนิ่งไม่ขับ หาใช่เป็นเพราะความเขลาไม่."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺกมาโน** ความว่า รังเกียจคำ

๑. นี้ตามนัยแก้อรรถ (อรรถกถา). ตามทางไวยากรณ์ ควรใช้ประธานว่า อหํ เพราะคำว่า กิเลเส ลง เอ วัตตมานาวิภัตติ อัตตโนบท อุตตมบุรุษ. ๒. กินฺนโร= กิมฺปุริโส กิมฺปุริโส=กินฺนโร.

ทุพภาษิตอย่างนี้ว่า "เราเมื่อกล่าว พึงกล่าวคำทุพภาษิตในกาลบางครั้ง." บทว่า **กิเลเส** ได้แก่ หม่นหมอง คือลำบากใจ.

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า ด้วยเหตุนั้น จึงไม่ขับร้อง แด่พระองค์. บทว่า **น พาลยา** แปลว่า เพราะความเป็นผู้เขลาหามิได้.

พระราชา ทรงยินดีต่อกินนรีแล้ว ตรัสว่า "จงปล่อยกินนรีไป, จงนำไปป่าหิมพานต์เถิด, จงปิ้งกินนรในเวลากินอาหารเช้า ในเวลาเช้า."

กินนรได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว คิดว่า "พระราชานี้จักทรงฆ่าเราผู้ไม่พูดเสียแน่นอน, ควรเราจะกราบทูลในบัดนี้" จึงกราบทูลว่า "มหาราชเจ้า ธรรมดาฝูงสัตว์เลี้ยงที่มีหญ้าเป็นภักษา มีเมฆ (ฝน) เป็นที่พึ่ง, ส่วนเหล่ามนุษย์ชื่อว่า มีสัตว์เลี้ยงเป็นที่พึง เพราะอาศัยปัญจโครส๑เลี้ยงชีวิต. ส่วนข้าพระองค์มีพระองค์เป็นที่พึ่ง, พระองค์เป็นที่พำนักของข้าพระองค์. ส่วนภริยาของข้าพระองค์ก็มีข้าพระองค์เป็นที่พึ่ง ข้าพระองค์เป็นที่พำนักของภริยานั้น. ก็พวกข้าพระองค์มีชีวิตอยู่ ย่อมไม่ทอดทิ้งกันและกัน, เพราะฉะนั้น ถ้าพระองค์ทรงประสงค์จะส่งภริยาไปป่าหิมพานต์ไซร้, ขอพระองค์ทรงฆ่าข้าพระองค์เสียก่อนแล้วจึงส่งภริยาไปภายหลัง."

พระราชทรงยินดีแม้ต่อกินนรแล้ว จึงยังกินนรทั้ง ๒ นั้นให้นั่ง

๑. มีคาถากึ่งคาถาว่า ขีรํ ทธิ ฆตํ ตกฺกํ โนนีตํ ปญฺจโครโส รสโค ๕ คือ ขีรํ นมสด ทธิ นมส้ม ฆตํ (สปฺปิ) เนยใส ตกฺกํ เปรียง โนนีตํ (นวนีตํ) เนยข้น.

อยู่ในกรงทอง ตรัสสั่งให้พรานผู้นั้นแลมาแล้ว ตรัสว่า "เจ้าจงไปปล่อยไว้ ณ ที่ ๆ จับมาเถิด." พรานนั้นได้ทำตามพระดำรัสสั่งนั้น. กินนร ๒ ผัวเมียนั้น ไม่กล่าวคำทุพภาษิตเพราะกลัวมุสาวาท อาศัยคำสุภาษิตของตนแท้ ๆ พ้นจากมรณทุกข์แล้ว ดังพรรณนามาฉะนี้.

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญาดี ปรารถนาพ้น
จากมรณะ พึงละคำเหลาะแหละ พูดแต่คำ
จริงแล.

เรื่องกินนร มาในอรรถกถา[๑]ตักการิยชาดก ในเตรสนิบาต.

[พระวังคีสเถระอ้างคำสุภาษิต]

[๒๘๒] แม้พระวังคีสเถระ เมื่อจะยังกุลบุตรให้เข้าใจความนี้นี่แล จึงกล่าวคาถานี้ ซึ่งนับเข้าในสุภาสิตสูตร[๒]เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

"คำสัตย์แล เป็นวาจาไม่ตาย, นี่เป็นธรรมเก่า,
สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้ว ในคำสัตย์อันเป็น
ประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วย."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมตา** ความว่า คำสัตย์ ชื่อว่าวาจาไม่ตาย เพราะเป็นวาจายังประโยชน์ให้สำเร็จ. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอาฬวกสูตร[๓]ว่า "คำสัตย์แล ยัง

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๕๖ ตทฏฺฐกถา. ๖/๒๙๔ ๒. สํ. ส. ๑๕/๒๗๗. ๓. สํ ส. ๑๕/๓๑๔

ประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย ดังนี้.

บาทคาถาว่า **เอส ธมฺโม สนนฺตโน** ความว่า ธรรมที่ชื่อว่า วาจาสัตย์ เป็นธรรม คือจริยาประเพณีเก่า. ความจริง คำสัตย์นี้ นี่แล คนเก่าทั้งหลายประพฤติกันมาแล้ว. ด้วยว่า คนเก่าเหล่านั้น ไม่กล่าวคำเหลาะแหละเลย. ด้วยเหตุนั้นแล พระวังคีสเถระจึงกล่าว ว่า "สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์อันเป็นประโยชน์ด้วย เป็น ธรรมด้วย" ดังนี้. สัตบุรุษเหล่านั้น พึงทราบว่า "ในประโยชน์และ ธรรมเหล่านั้น เป็นผู้ชื่อว่าตั้งมั่นแล้วในประโยชน์ของตนและชน เหล่าอื่น ก็เพราะตั้งอยู่ในคำสัตย์นั้นแล, และชื่อว่าเป็นผู้ตั้งมั่นแล้ว ในธรรม ก็เพราะเป็นผู้ตั้งมั่นในประโยชน์นั่นเอง."

อีกอย่างหนึ่ง บททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะของสัจจะ สัตบุรุษทั้งหลาย ตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์. ในคำสัตย์เช่นไร ? ในคำสัตย์ที่เป็นประโยชน์ ด้วย เป็นธรรมด้วย. คำสัตย์ชื่อว่า เป็นประโยชน์ เพราะไม่ไป ปราศจากประโยชน์ของชนเหล่าอื่น. มีคำอธิบายว่า "ย่อมทำความ ไม่ผิด." ชื่อว่า เป็นธรรม ก็เพราะแม้เมื่อคำสัตย์ทำความไม่ผิดอยู่ ไม่ไปปราศจากธรรม. มีคำอธิบายว่า "คำสัตย์ย่อมยังกิจที่ประกอบ ด้วยธรรมเท่านั้นให้สำเร็จ."

[๒๘๓] ก็ธรรมดา บุคคลผู้พูดคำสัตย์ ย่อมนำประโยชน์มาให้ ทั้งแก่ตนทั้งแก่ชนเหล่าอื่น เหมือนอธิมุตตกสามเณรและมหาสุตต- โสมบัณฑิตเป็นต้น, ในบุคคลทั้ง ๒ นั้น เรื่องอธิมุตตกสามเณรกล่าว

ไว้แล้วในอธิการแห่งการเสพบัณฑิตนั่นแล. เรื่องมหาสุตโสมºบัณฑิต ก็พึงตรวจดูในอสีตินิบาต.

[เรื่องสตีผู้รักษาคำสัตย์]

ดังได้สดับมา ในกาลก่อน สตีคนหนึ่งไม่ได้ให้ทาน, ไม่ทำการบูชา ไม่สดับธรรมเลย รักษาเพียงคำสัตย์อย่างเดียว ทำกาละแล้วไปบังเกิดในเทวโลก.

ทีนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ จาริกไปในเทวโลก ยืนอยู่ใกล้ประตูวิมานของเทพธิดานั้น ถามนางผู้มาสำนักตนว่า "สมบัติของเธอมาก, เธอทำกุศลอะไร จึงได้สมบัตินี้ ?" นางละอายใจ เพราะสมบัตินั้นตนได้ด้วยกรรมเล็กน้อย แม้ไม่ปรารถนาจะบอก ถูกพระเถระถามบ่อยเข้า ไม่อาจจะปกปิดไว้ได้ จึงเรียนว่า "ดิฉันรักษาเพียงคำสัตย์."

พระเถระสดับคำนั้นแล้ว มาถวายบังคมพระศาสดาในพระเชตวันแล้ว ทูลถามว่า "พระเจ้าข้า บุคคลอาจได้ทิพยสมบัติด้วยคุณเพียงพูดแต่คำสัตย์ได้หรือ ?"

พระศาสดา ตรัสว่า "โมคคัลลานะ เหตุไฉนเธอจึงถามเราเล่า ? ความข้อนี้เทพธิดาบอกแก่เธอแล้วมิใช่หรือ ?" ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า "สัตว์ทั้งหลายแม้กล่าวแต่เพียงคำสัตย์ ย่อมไปเทวโลกได้เหมือนกัน."

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๑๓๐ ตทฏฺฐกถา. ๘/๒๔๒.

เรื่องนี้มาในกถาพรรณนาคาถาว่า **สจฺจํ ภเณ น กุชฺเฌยฺย** เป็นต้น ในโกธวรรคธรรมบท.

[วาจาสุภาษิตเป็นมงคล]

[๒๘๔] ดังนั้น วาจาที่ประกอบด้วยองค์คืออวัยวะ ๔ มีกล่าวคำสุภาษิตเป็นต้น จึงชื่อว่าเป็นสุภาษิต. วาจาสุภาษิตนั้น จัดเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งโลกิยสุขและโลกุตรสุข. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]สุภาสิตสูตรว่า "พระผู้มีพระภาค เมื่อตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย วาจาปะกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แล เป็นสุภาษิต" ดังนี้ ชื่อว่า ทรงปฏิเสธวาจาที่ประกอบด้วยอวัยวะมีปฏิญญาเป็นอาทิ และสมบัติคือนาม ลิงค์ วจนะ วิภัตติ กาล และการก ซึ่งชนเหล่าอื่นบัญญัติแก่ชนเหล่าอื่นว่า "เป็นสุภาษิต" โดยธรรม. แท้จริง วาจาประกอบด้วยทุจริตมีคำส่อเสียดเป็นต้น แม้ถึงพร้อมด้วยอวัยวะเป็นต้น ก็ชื่อว่าเป็นทุพภาษิต เพราะนำมาซึ่งความพินาศแก่ตนและชนเหล่าอื่น. ส่วนวาจาประกอบด้วยองค์ ๔ นี้, แม้ถ้าเป็นวาจานับเข้าในภาษาของชาวมิลักขะ[๒] หรือนับเข้าในเพลงขับของเด็กหญิงผู้นำหม้อน้ำ; ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อว่าเป็นสุภาษิตอยู่นั่นเอง เพราะนำมาซึ่งโลกิยสุขและโลกุตรสุข.

๑. สา. ป. ๑/๓๑๙. ๒. มิลักขะ ได้แก่ คนพื้นบ้านพื้นเมือง อยู่ในอินเดียมาก่อน ถูกพวกอริยกะรุกราน ด้วยอ้างว่าเป็นคนป่าเถื่อนไม่มีอารยธรรม เรียกว่า ทัสยุ หรือทาส ก็มี.

[เพลงขับที่เป็นสุภาษิตอาจให้บรรลุคุณพิเศษ]

ก็ในข้อนี้ มีภิกษุนักวิปัสสนาประมาณ ๖๐ รูป กำลังเดินทางได้สดับเด็กหญิงชาวสีหลผู้เฝ้าข้าวกล้าที่ข้างทางในเกาะสีหล ผู้ขับเพลงขับอันประกอบด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ด้วยภาษาสีหลนั้นแล แล้วบรรลุพระอรหัตเป็นอุทาหรณ์.

อีกอุทาหรณ์หนึ่ง ภิกษุชื่อว่า ติสสะ ผู้ปรารภวิปัสสนา กำลังเดินไปโดยทางใกล้สระปทุม สดับเด็กหญิงผู้หักปทุมในสระปทุม ขับเพลงขับอยู่ดังนี้ว่า

[๒๘๕] **"ดอกปทุมชื่อโกกนท[๑] บานแล้วในเวลา**
เช้า ถูกแสงพระอาทิตย์แผดเผา (ให้เหี่ยวแห้งไป)
ฉันใด, สัตว์ทั้งหลายผู้ถึงความเป็นมนุษย์ ย่อม
เหี่ยวแห้งไปด้วยกำลังชราฉันนั้น."

ดังนี้แล้ว บรรลุพระอรหัต.

อนึ่ง บุรุษผู้หนึ่งในพุทธันดร (เวลาว่างพระพุทธเจ้า) ๑ กลับจากป่าพร้อมกับบุตร ๗ คน ฟังเพลงขับของสตีผู้หนึ่งซึ่งกำลังเอาสากตำข้าวสารดังนี้ว่า

"สรีระนี่อาศัยหนังมีผิวเหี่ยวแห้ง ถูกชรายำยีแล้ว,
สรีระนี่ถึงความเป็นอามิส คือเหยื่อของมฤตยู ย่อม
ตกไปเพราะมรณะ, สรีระนี่เป็นที่อยู่ของหมู่หนอน
เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ, สรีระนี่เป็นภาชนะของ

๑. บัวแดง (รตฺตุปฺปล) A red lotus.

ไม่สะอาด, สรีระนี่เสมอด้วยท่อนไม้"

แล้วพิจารณาอยู่ ก็บรรลุปัจเจกโพธิญาณพร้อมกับบุตรทั้งหลาย. แม้เทพดาและมนุษย์เหล่าอื่น บรรลุอริยภูมิด้วยอุบายเช่นนี้ เป็นอุทาหรณ์.

ก็ข้อที่ภิกษุ ๕๐๐ รูป สดับคาถาอันพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในอาสยานุสยญาณ[๑] ตรัสโดยนัยว่า "สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง" เป็นต้นแล้ว บรรลุพระอรหัต, และเทพดาและมนุษย์เป็นอเนก สดับกถาอันประกอบด้วยขันธ์อายตนะเป็นอาทิในพระสูตรแล้ว บรรลุพระอรหัต ไม่น่าอัศจรรย์."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อนจฺฉริยํ ปเนตํ ยํ** ความว่า ข้อที่สดับพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว จึงบรรลุพระอรหัต ไม่น่าอัศจรรย์เลย. ส่วนข้อที่สดับเพลงขับซึ่งเด็กหญิงเป็นต้นกล่าวแล้ว บรรลุพระอรหัต น่าอัศจรรย์เหลือเกิน. อธิบายว่า ข้อนั้น ยังกุลบุตรทั้งหลายให้เข้าใจความที่แม้เพลงขับเช่นนั้น ก็เป็นสุภาษิต.

[๒๘๖] ก็เพราะเสียงนั่นเอง ชื่อว่า วาจา โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังในมงคลข้อว่า สุภาสิตา **จ ยา วาจา** นี้, หาใช่เจตนาและวิรัติไม่ ฉะนั้น วาจานี้จึงไม่นับเข้าในมงคลข้อว่าวินัยนี้. เพราะในอาคาริยวินัย เจตนามีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดเท็จเป็นต้น

๑. ญาณที่รู้จักอัธยาศัยดีชั่วของสรรพสัตว์.

ก็ดี วิรัติก็ดี ย่อมควร, เสียงไม่ควร, ความข้อนี้แม้ในอรรถกถาอัฏฐสาลินี ท่านก็กล่าวไว้แล้ว. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสวาจาสุภาษิตไว้โดยความเป็นมงคลแผนกหนึ่ง. แต่คำใดท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]ว่า "ก็เพราะวาจาสุภาษิตนี้ นับเข้าในวินัย[๒] นั่นเอง; ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงสงเคราะห์วาจาสุภาษิตนั่นด้วยวินัยศัพท์ พึงสงเคราะห์แต่วินัย (อย่างเดียว)" ดังนี้, บรรดาคำทั้ง ๒ นั้น ในคำว่า นับเข้าในวินัย พึงค้นหาเหตุ.

พระอรรถกถาจารย์แสดงความที่วาจาสุภาษิตนั้น เป็นวาจาที่พระผู้มีพระภาคพึงตรัสไว้โดยความเป็นมงคลแผนกหนึ่ง ด้วยคำนี้ว่า เอตํ **อสงฺคณฺหิตฺวา**. สองบทว่า **วินโย สงฺคเหตพฺโพ** ความว่า ควรสงเคราะห์วินัย ๒ อย่างตามที่กล่าวมาแล้วนั่นแล ด้วยวินัยศัพท์, ไม่ควรสงเคราะห์วาจาสุภาษิต. พึงเห็นสันนิษฐานว่า "พระอรรถกถาจารย์ย่อมแสดงแม้ความที่วาจาสุภาษิตนั้น ไม่นับเข้าในวินัยด้วยสองบทนี้" ดังนี้.

ส่วนในอรรถกถา[๓] ท่านกล่าวคำเพียงเท่านี้เท่านั้นว่า "แม้ววาจาสุภาษิตนี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชนสุขในโลกทั้ง ๒."

กถาในนัยที่ ๑ จบ.

๑-๓. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๒๔๙. ๒. ไม่นับเข้าในวินัย ?.

[นัยที่ ๒]

[๒๘๗] อีกนัยหนึ่ง วาจาเป็นเครื่องแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น พึงทราบว่า เป็นวาจาสุภาษิต ในมงคลข้อนี้. ความจริง วาจาสุภาษิตนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งประโยชนสุขในโลกทั้ง ๒ และบรรลุพระนิพพานแห่งสัตว์ทั้งหลาย เหมือนการอยู่ในประเทศอันสมควรฉะนั้น. แท้จริง พระพุทธพจน์ท่านก็กล่าวว่า เป็นสุภาษิต เพราะเป็นวาจาสูงสุดแห่งวาจาทั้งปวงโดยความเป็นวาจาอันเกษม.

[พระวังคีสเถระว่าพระพุทธพจน์เป็นวาจาสูงสุด]

แม้พระวังคีสเถระ เมื่อจะยังกุลบุตรให้เข้าใจความนี้นี่แล จึงกล่าวคาถานี้ อันนับเข้าในสุภาสิตสูตร เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

"พระพุทธเจ้า ตรัสพระวาจาใดอันเกษม เพื่อ
บรรลุพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์, พระวาจา
นั้นแล เป็นวาจาสูงสุดแห่งวาจาทั้งหลาย."

[แก้อรรถ]

นัยอันมาในอรรถกถาสุภาสิตสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เขมํ** คือ ไม่มีภัย ได้แก่ ไร้อุปัทวะ. เพื่อเฉลยคำย้อนถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า... พระนิพพานเป็นต้น. อธิบายว่า ชื่อว่า เกษม เพราะวาจานั้นให้บรรลุกิเลสนิพพาน และเป็นไปเพื่อทำ

๑. สา. ป. ๑/๓๑๙.

ที่สุดวัฏฏทุกข์. อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด ชื่อว่า เกษม เพราะประกาศมรรคอันเกษม. ก็ตรัสเพื่อประโยชน์อะไร ? ตรัสเพื่อบรรลุพระนิพพาน คือเพื่อถึงกิเลสนิพพาน (และ) เพื่อทำที่สุดทุกข์ คือเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอมตนิพพาน อันนับว่าที่สุดแห่งทุกข์ในวัฏฏะ. วาจานั้นแลสูงสุด คือประเสริฐสุดแห่งวาจาทั้งปวงโดยส่วนเดียวแท้จริง."

[จำนวนผู้ได้ดื่มอมฤตรสเพราะฟังวาจาสุภาษิต]

[๒๘๘] นัยอันมาในอรรถกถา[๑] เอกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "พรหม ๑๘ โกฏิกับพระอัญญาโกณฑัญญเถระ ฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้วดื่มน้ำอมฤต. พระปัญจวัคคิยเถระ ฟังอนัตตลักขณสูตรในวันดิถีที่ ๕ ตั้งอยู่ในพระอรหัต. บุรุษ ๕๕ คนมียศกุลบุตรเป็นต้น ฟังเทศนาของพระศาสดาแล้ว ตั้งอยู่ในพระอรหัต. ภัททวัคคิยกุมาร ๓๐ คน ฟังเทศนาของพระศาสดาในชัฏดงฝ้าย ได้ตั้งอยู่ในผลทั้ง ๓ เบื้องต่ำ. ชฎิลพันหนึ่ง ฟังอาทิตตปริยายสูตรในคยาสีสประเทศ ตั้งอยู่ในพระอรหัต. พราหมณ์และคฤหบดี ๑๑ นหุต (๑๑ หมื่น) มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ฟังเทศนาของพระศาสดาในสวนตาลหนุ่ม ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล, นหุตหนึ่ง (หมื่นหนึ่ง) ตั้งอยู่ในสรณะ. สัตว์แปดหมื่นสี่พัน ดื่มน้ำอมฤตในเวลาจบอนุโมทนาด้วยติโรกุฑฑสูตร. ในสมาคมแห่งนายสุมนมาลาการก็เหมือนกัน.

๑. มโน. ปู. ๑/๑๕๗.

ในสมาคมแห่งช้างธนบาล สัตว์หมื่นหนึ่งดื่มน้ำอมฤต. ในสมาคมแห่งขทิรังคชาดก ในสมาคมแห่งชัมพุกาชีวก และในสมาคมแห่งอานันทเศรษฐี สัตว์แปดหมื่นสี่พันดื่มน้ำอมฤต. ในวันที่ตรัสปารายนสูตร สัตว์ ๑๔ โกฏิ. ในวันแสดงยมกปาฏิหาริย์ สัตว์ ๒๐ โกฏิ. เมื่อพระศาสดาทรงแสดงพระอภิธรรมในดาวดึงสภพ สัตว์ ๘๐ โกฏิ. ในวันเสด็จลงจากเทวโลก สัตว์ ๓๐ โกฏิ. ในสักกปัญหสูตร เทพดาแปดหมื่นดื่มน้ำอมฤต. ในสถานทั้ง ๔ นี้ คือ ในมหาสมัยสูตร ๑ มงคลสูตร ๑ จูฬราหุโลวาทสูตร ๑ สมจิตตปฏิปทาสูตร ๑ สัตว์ผู้ได้บรรลุอภิสมัย กำหนดไม่ได้."

[๒๘๙] อรรถกถาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในมหาวรรค สังยุตตนิกายว่า "พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล พร้อมกับพรหม ๑๘ โกฏิ."

อรรถกถา[๑]มหาสมัยสูตรว่า "เทพดาประมาณแสนโกฏิ บรรลุพระอรหัต, เทพดาผู้บรรลุมรรค ๓ พ้นที่จะนับได้."

อรรถกถามงคลสูตรก็เหมือนกัน.

อรรถกถา[๒]จูฬราหุโลวาทสูตร ในอุปริปัณณาสก์ว่า "เทพดาบางเหล่าได้เป็นพระโสดาบัน, บางเหล่าเป็นพระสกทาคามี, บางเหล่าเป็นพระอนาคามี, บางเหล่าเป็นพระขีณาสพ. ก็แลจะกำหนดนับเทพดาเหล่านั้นว่า 'มีประมาณเท่านี้' ไม่ได้เลย."

๑. สุ. วิ. ๒/๓๙๐. ๒. ป. สู. ๓/๗๔๒.

อรรถกถา[๑]ราหุลสูตร ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ในเวลาจบเทศนา พระราหุลเถระ บรรลุพระอรหัต พร้อมกับเทพดาประมาณแสนโกฏิ. เทพดาผู้เป็นพระโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามีนับไม่ได้."

อรรถกถา[๒]สมจิตตสูตร ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ในเวลาจบเทศนา เทพดาประมาณแสนโกฏิ บรรลุพระอรหัต. เทพดาผู้เป็นพระโสดาบันเป็นต้น กำหนดไม่ได้เลย. เทพดาแสนโกฏิ บรรลุพระอรหัต ในมหาสมยสูตร ในมงคลสูตร และจูฬราหุโลวาทสูตร ก็เหมือนในสมาคมนี้. เทพดาและมนุษย์เป็นพระโสดาบันเป็นต้น กำหนดไม่ได้เลย."

[๒๙๐] อรรถกถา[๓]ปราภวสูตร ในปฐมวรรค สุตตนิบาตว่า "ในเวลาจบเทศนา เทพดาผู้ฟังทางเสื่อมทั้งหลาย (ปราภวสูตร) เริ่มตั้งความเพียรโดยปัญญา ตามสมควรแก่ความสังเวชที่เกิดขึ้นแล้ว บรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล พ้นที่จะนับ. ดังท่านกล่าวไว้ว่า

"เทพดาประชุมกันในสถานเหล่านั้น คือ ใน
มหาสมยสูตร ๑ มงคลสูตร ๑ สมจิตตสูตร ๑
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ๑ ปราภวสูตร ๑ มาก
มายประมาณไม่ได้, ก็การตรัสรู้ธรรมในสถาน
เหล่านี้ ใคร ๆ ไม่พึงนับโดยคำนวณ.'"

๑. มโน. ป. ๑/๒๘๒. ๒. มโน. ปู. ๒/๕๑. ๓. ปรมัตถโชติกา ขุ. สุ. ๑/๒๑๙.

เพราะฉะนั้น พระพุทธพจน์มีธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นต้น ตามที่กล่าวมา พึงเห็นว่า เป็นวาจาสุภาษิตโดยพิเศษแล.

นัยที่ ๒ จบ.

กถาว่าด้วยวาจาเป็นสุภาษิต จบ.

พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล ๔ ประการ คือ "ความเป็นพหุสูต ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาดี ๑ วาจาเป็นสุภาษิต ๑" ด้วยคาถานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้. แม้คำเป็นคาถานี้ ก็เป็นปัฐยาวัตรแล.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๓ จบ.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๔*

[๒๙๑] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔:-

การบำรุงมารดาบิดา ชื่อว่า มาตาปิตุปัฏฐาน. คำว่า **ปุตฺต-ทารสฺส** เป็นจตุตถีวิภัตติ ลงในสัมปทาน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "เป็นฉัฏฐีวิภัตติลงในกรรม" ก็มี. ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า **ปุติตานญฺจ ทารานญฺจ** เพื่อแสดงว่า ในบทว่า **ปุตฺตทารสฺส** แม้นี้ พึงถือเอาความว่า **ปุตฺตทารานํ** เหมือนในประโยคนี้ว่า **ปุพฺเพ สุจิณฺณานิ กตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขติ** ท่านถือเอาความในอรรถแห่งพหุวจนะว่า **ตานิ** ด้วยสามารถเอกวจนะว่า **ตํ** ฉะนั้น. การสงเคราะห์ชื่อว่า สังคหะ. บทว่า **อนากุลา** ได้แก่ อันเว้นจากความเป็นการงานอากูล. การงานทั้งหลายนั้นแล ชื่อว่า กัมมันตะ.

บทว่า **เอตํ** ความว่า "เทพดา ท่านจงถือว่า 'การบำรุงมารดาบิดา ๑ การสงเคราะห์บุตรและภริยา ๑ การงานอันไม่อากูล ๑ กรรม ๓ อย่างมีการบำรุงเป็นต้นนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด' ดังนี้."

ความสังเขปในคาถาที่ ๔ นี้เท่านี้. ส่วนความพิสดารในคาถาที่ ๔ นี้ ดังต่อไปนี้.

* พระมหาอู นิสฺสโภ ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐกัณณนา ๑๕๐.

กถาว่าด้วยการบำรุงมารดาบิดา*

[๒๙๒] สตรีผู้ยังบุตรให้เกิด ชื่อว่า มารดา. บุรุษผู้ยังบุตรให้เกิด ชื่อว่า บิดา. บรรดามารดาบิดาเหล่านั้น มารดาเท่านั้น เป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยาก ; เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเป็นดาบสชื่อโสณบัณฑิต เมื่อจะประกาศความที่มารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากแด่พระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้น จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ไว้ในโสณนันทชาดก สัตตตินิบาตว่า

[อุปการคุณของมารดา]

"มารดาเมื่อหวังผลคือบุตร ย่อมนอบน้อมเทพดา ถามถึงฤกษ์ ฤดู และปีทั้งหลาย. เมื่อมารดาอาบแล้ว ในเพราะฤดู, สัตว์เกิดในครรภ์ย่อมก้าวลง, ด้วยเหตุนั้น มารดา ท่านจึงเรียกว่า 'โทหฬินี (หญิงแพ้ท้อง),' ด้วยเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า 'สุหทา (หญิงมีใจดี).' มารดานั้น ถนอม (ครรภ์) ปีหนึ่งหรือหย่อนปีหนึ่งแล้ว จึงคลอด ด้วยเหตุนั้น ๆ ท่านจึงเรียกว่า 'ชนยนฺตี ชเนตฺตี (ผู้ยังบุตรให้เกิด).' มารดา

* พระมหาอู นิสฺสโภ ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๔๗ ตทฏฺฐกถา. ๘/๑๗๙.

ปลอบโยนบุตรผู้ร้องไห้ด้วยน้ำนม ด้วยเพลงขับ และด้วยเครื่องกกคืออวัยวะ, ด้วยเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า 'โตเสนฺตี (ผู้ยังบุตรให้ยินดีหรือปลอบโยน).' แต่นั้น เมื่อลมและแดดแรงกล้ามารดาทำความหวั่นใจ คอยแลดูบุตรผู้ยังเป็นทารกไม่เดียงสา, ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า โปเสนฺตี (ผู้เลี้ยง). ทรัพย์ของมารดาอันใดมีอยู่ และทรัพย์ของบิดาอันใดมีอยู่, มารดาย่อมคุ้มครองทรัพย์แม้ทั้ง ๒ นั้นไว้เพื่อบุตรนั่น ด้วยหวังว่า เออก็ทรัพย์ทั้งหมดนี้ ควรเป็นของบุตรเรา.' มารดาเมื่อให้บุตรสำเหนียกว่า 'อย่างนี้ลูก อย่างโน้นลูกเป็นต้น ย่อมเดือดร้อนด้วยประการฉะนี้, เมื่อบุตรถึงความเป็นหนุ่มแล้ว มารดารู้ว่า บุตรมัวเมาในภริยาของผู้อื่น ในเวลาค่ำคืน ไม่กลับมาในเวลาเย็น ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้.

[แก้อรรถ]

[๒๙๓] บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **ปุตฺตผลํ** ได้แก่ ผลกล่าวคือ บุตร.

บทว่า **นมสฺสติ** ความว่า ย่อมทำการนอบน้อม คืออ้อนวอน

เทพดาว่า "ขอบุตรจงเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า."

บทว่า **ปุจฺฉติ** ความว่า ย่อมถามฤกษ์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า "บุตรเกิดด้วยฤกษ์ไหน จึงมีอายุยืน ? โดยฤกษ์ไหน จึงมีอายุสั้น ?," และถามฤดูและปีอย่างนี้ว่า "บรรดาฤดูทั้ง ๖[๑] บุตรเกิดในฤดูไหน และในปีไหน จึงมีอายุยืน ? ในฤดูและปีไหน จึงมีอายุสั้น ?"

บทว่า **อุตุสิ** ความว่า เมื่อระดูเกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า อาบในเพราะฤดู. บทว่า **คพฺภสฺส** ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในครรภ์.

บทว่า **อวกฺกโม** ได้แก่ ความก้าวลง คือความเกิด ย่อมมี, อธิบายว่า ครรภ์ย่อมตั้งในท้อง. ในบทว่า **อวกฺกโม** นี้ พึงทราบความโดยนัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมหาตัณหาสังขยสูตร[๒]ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะปัจจัย ๓ อย่างประชุมกันแล สัตว์เกิดในครรภ์ย่อมก้าวลง."

บทว่า **เตน** ความว่า ด้วยสัตว์เกิดในครรภ์นั้น มารดานั้นจึงเป็นหญิงแพ้ท้อง. บทว่า **เตน** ความว่า ในกาลนั้น ความสิเนหาในสัตว์ผู้เกิดในท้องของมารดานั้น ย่อมเกิดขึ้น ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า **สุหทา**.

บทว่า **เตน** ความว่า ด้วยเหตุนั้น มารดานั้น ท่านจึงเรียกว่า ชนยนฺตี และ ชเนตฺตี.

บทว่า **ถนกฺขีเรน** ความว่า ด้วยน้ำนม กล่าวคือน้ำอันเกิด

๑. คิมฺห ฤดูร้อน=เดือน ๖-๗. วสฺสาน ฤดูฝน=เดือน ๘-๙ สรท ฤดูอบอ้าว=เดือน ๑๐-๑๑. เหมนฺต ฤดูหิมะ=เดือน ๑๒-๑. สิสิร ฤดูหนาว=เดือน ๒-๓. สวฺสนฺต ฤดูใบไม้ผลิ=เดือน ๔-๕. ๒. ม. ม. ๑๒/๑๘๗.

แต่ถัน และด้วยเพลงขับ (กล่อม).

บทว่า **องฺคปาวุรเณน** ความว่า และเมื่อให้บุตรนอนใน ระหว่างถันแล้ว ยังสัมผัสแห่งสรีระให้แผ่ไป ชื่อว่า ย่อมปลอบโยน ด้วยเครื่องกก กล่าวคืออวัยวะ. บทว่า **โตเสติ** ความว่า เมื่อยัง บุตรให้ยินยอม ชื่อว่า ปลอบโยน.

บทว่า **มมุมํ กตฺวา** ความว่า ทำความรักใคร่ (หวั่นใจ) อย่างนี้ว่า "โอ° ลมพัด แดดกราดเบื้องบนลูกของเรา" คอย ดูอยู่ด้วยทั้งดวงในอันแนบสนิท.

คำว่า **อุภยมฺเปตสฺส** ความว่า มารดา ไม่แสดงทรัพย์แม้ ทั้ง ๒ นั้นแก่ชนเหล่าอื่น ย่อมคุ้มครองไว้ในสถานทั้งหลายมีห้องมั่น คง (ปลอดภัย) เป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่บุตรนั้น.

คำว่า **เอวํ ปุตฺต, อทุํ ปุตฺต** ความว่า มารดาเมื่อให้บุตร สำเหนียกว่า "ลูกผู้บอดเขลา เจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทในสกุล ทั้งหลายมีราชสกุลเป็นต้นอย่างนี้, และจงทำการงานอย่างโน้น" ชื่อว่า ย่อมเดือดร้อน คือลำบากด้วยประการฉะนี้. เมื่อบุตรถึงความ เป็นหนุ่ม. มารดารู้ว่าบุตรนั้นมัวเมาในภริยาของผู้อื่นในเวลาค่ำคืน ไม่กลับมาในเวลาเย็น มีนัยน์ตาทั้ง ๒ คลอดด้วยน้ำตา มองหาบุตรอยู่ ชื่อว่าย่อมเดือดร้อนด้วยประการฉะนี้แล.

๑. มังคลัตถทีปนี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ บาลีว่า อหมีติ ที่แปลว่า เรา และเชิงอรรถว่า มยฺหมีติ ที่แปลว่าของเรา ฉบับชำระใหม่ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ บาลีว่า อโห ดังที่แปลนี้.

[มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร]

[๒๘๔] อีกอย่างหนึ่ง มารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น ท่านเรียกว่า "พรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล" (ของบุตร). เปรียบเหมือนท้าวมหาพรหม ย่อมไม่ละภาวนาทั้ง ๔ ในหมู่สัตว์ ฉันใด; มารดาบิดาก็มิได้ละภาวนาทั้ง ๔ ในบุตรฉันนั้น. จริงอยู่ เมื่อบุตรอยู่ในท้อง, มารดาบิดานั้น เกิดเมตตาจิตขึ้นในบุตรว่า "เมื่อไรหนอ เราจึงจักเห็นลูกน้อย ไม่มีโรค ?"

อนึ่ง ในกาลใด บุตรนั้นยังอ่อน นอนหงายอยู่ ถูกสัตว์ทั้งหลายมีเล็นเป็นต้นกัด หรือถูกการนอนเป็นทุกข์บีบคั้น ร้องไห้อยู่, ในกาลนั้น ท่านทั้ง ๒ ก็เกิดความกรุณาขึ้น เพราะได้สดับเสียงบุตรนั้น. อนึ่ง ในเวลาบุตรวิ่งมาวิ่งไปเล่นได้ก็ดี ในเวลาบุตรตั้งอยู่ในวัยงาม (น่าดูน่าชม) ก็ดี ท่านทั้ง ๒ ก็มีจิตอ่อนโยน บันเทิง เบิกบาน เพราะมองดูบุตรน้อย, ในกาลนั้น ท่านทั้ง ๒ ย่อมได้ความบันเทิง (มุทิตา).

อนึ่ง ในกาลใด บุตรนั้นทำการเลี้ยงภริยา แยกครองเรือน ในกาลนั้น ท่านทั้ง ๒ ก็เกิดความมัธยัสถ์ขึ้นว่า "บัดนี้ ลูกน้อยของเรา อาจเพื่อจะเลี้ยง (ตน) ได้โดยธรรมดา (ตามลำพัง) ของตน," ในกาลนั้น ท่านทั้ง ๒ ย่อมได้ความวางเฉย (อุเบกขา).

มารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น ท่านเรียกว่า พรหม เพราะท่านมีความประพฤติเช่นกับพรหม เพราะได้พรหมวิหารในบุตรทั้งหลายครบ ๔ อย่างตามกาล ด้วยประการฉะนี้.

[มารดาบิดาเป็นบุรพเทพของบุตร]

เหมือนอย่างว่า วิสุทธิเทพกล่าวคือพระขีณาสพ ไม่คำนึงถึงความผิดอันพวกชนพาลทำแล้ว หวังแต่ความเสื่อมไปแห่งความพินาศและความเกิดขึ้นแห่งความเจริญ ปฏิบัติเพื่อประโยชนสุขแก่พวกเขาโดยส่วนเดียวแท้ ๆ, และย่อมนำความที่สักการะทั้งหลายของพวกเขามีผลานิสงส์มาก เพราะเป็นทักษิไณยบุคคล ฉันใด ; มารดาและบิดาแม้นั้น ก็ฉันนั้น ไม่คำนึงถึงความผิดของบุตรทั้งหลายปฏิบัติเพื่อประโยชนสุขแก่บุตรเหล่านั้นโดยส่วนเดียวเท่านั้น เป็นผู้สมควรแก่ทักษิณา นำความที่สักการะของบุตรเหล่านั้นอันเขาทำแล้วในตน มีผลานิสงส์มาก ; เพราะฉะนั้น ท่านทั้ง ๒ นั้นจึงชื่อว่าเทพเพราะเป็นผู้มีความประพฤติเช่นดังเทพ.

อนึ่ง เพราะบุตรทั้งหลายรู้จักเทพเหล่าอื่น ด้วยสามารถท่านทั้ง ๒ นั้นก่อนแล้วปฏิบัติอยู่ ย่อมได้รับผลแห่งการปฏิบัติ ; ฉะนั้นสมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพเหล่าอื่น จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ. ส่วนมารดาบิดา ท่านเรียกว่า บุรพเทพ เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการะก่อนกว่าเทพเหล่าอื่น.

[มารดาบิดาเป็นบุรพาจารย์ของบุตร]

อนึ่ง เพราะมารดาและบิดาเหล่านั้น ยังบุตรให้ยึดถือ ให้สำเหนียกอยู่ จำเดิมแต่เวลาที่บุตรเกิด ด้วยนัยเป็นต้นว่า "จงนั่งอย่างนี้, ยืนอย่างนี้" และว่า "คนนี้ เจ้าควรเรียกว่า 'พ่อ" ต่อมาภายหลัง อาจารย์เหล่าอื่นจึงให้ศึกษาศิลปะทั้งหลายมีศิลปะในเพราะ

ช้างเป็นต้น, อาจารย์เหล่าอื่นให้สรณะและศีล, เหล่าอื่นให้บรรพชา, เหล่าอื่นให้เล่าเรียนพุทธวจนะ, เหล่าอื่นให้อุปสมบท, เหล่าอื่นให้บรรลุมรรคผล; อาจารย์เหล่านั่นแม้ทั้งหมด ชื่อว่า ปัจฉาจารย์ ด้วยประการดังนี้; ฉะนั้น มารดาบิดา ท่านจึงเรียกว่าบุรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์ก่อนอาจารย์ทั้งหมด.

[มารดาบิดาเป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร]

อนึ่ง เพราะมารดาบิดานั้น ควรซึ่งวัตถุมีข้าวและน้ำเป็นต้น อันบุตรทั้งหลายนำมาบูชา ต้อนรับ จัดแต่ง คือเป็นผู้สมควรเพื่ออันรับข้าวและน้ำเป็นต้นนั้น; ฉะนั้น มารดาบิดา ท่านจึงเรียกว่า อาหุไนย-บุคคล (ของบุตร).

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในสพรหมสูตร[๑] ในติกนิบาต และจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหมนั่น เป็นชื่อของมารดาบิดา, คำว่าบุรพเทพ...คำว่าบุรพาจารย์... คำว่า อาหุไนยบุคคลนั่น เป็นชื่อของมารดาบิดา. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร ? ภิกษุทั้งหลาย เพราะมารดาบิดามีอุปการะมา บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย."

[๒๙๕] พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสคำไวยากรณ์นี้, พระสุคตผู้พระศาสดา ครั้นตรัสคำไวยากรณ์นี้แล้ว ภายหลังได้ตรัสคำนิคมนั่นอื่นอีกต่อไปว่า

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๑๖๘. องฺ. จตุกฺก ๒๑/๒๙.

"มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา (บุตร) ท่าน
เรียกว่าพรหม บุรพาจารย์ แลอาหุไนยบุคคล
ของบุตรทั้งหลาย."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **อาหุเนยฺยา** พึงทราบวิเคราะห์ดังนี้ วัตถุใด อันบุตรพึงนำมาบุชา คือเมื่อหวังผลวิเศษ พึงนำมาแม้แต่ที่ไกลแล้วให้ในมารดาบิดาผู้มีคุณ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อาหุนะ คือข้าวและน้ำเป็นต้น, มารดาบิดา ย่อมควรซึ่งวัตถุอันบุตรพึงนำมาบูชานั้น เพราะเป็นเขตอุปการะ เหตุนั้น ชื่อว่า อาหุไนย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เพื่อจะทรงแสดงเหตุ ในความที่มารดาบิดานั้นเป็นพรหมเป็นต้น จึงตรัสว่า **ตํ กิสฺส เหตุ** เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ตํ กิสฺส เหตุ** ความว่า ข้อนั้น คือชื่อของมารดาบิดาว่า พรหม เป็นต้น (มี) เพราะเหตุไร ?

บทว่า **พหุการา** ได้แก่มีอุปการะมาก. ก็ **การ** ศัพท์ในบทว่า พหุการา นี้ แม้เว้น **อุป** ศัพท์ ก็บ่งความว่า อุปการะ.

พระผู้มีพระภาค เพื่อจะทรงแสดงความที่มารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมากโดยอาการต่าง ๆ จึงตรัสว่า **อาปาทกา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาปาทกา** ความว่า ผู้บำรุง คือเลี้ยงชีวิต. ชีวิตของบุตรทั้งหลายอันมารดาบิดานั้นบำรุงเลี้ยง สืบต่อให้เป็นไปโดยต่อเนื่องกัน.

[๒๘๖] ส่วนในอรรถกถาฯทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า "บทว่า **อาปาทกา** คือ ผู้ให้เจริญ ได้แก่ ผู้เลี้ยงดู. จริงอยู่ บุตรทั้งหลาย มารดาบิดา ทั้งให้เจริญ ทั้งเลี้ยงดู."

บทว่า **โปสกา** ความว่า ผู้ยังมือและเท้าให้เจริญ ให้ดื่มโลหิตในหทัยเลี้ยง. จริงอยู่ บุตรทั้งหลาย อันมารดาบิดานั้นปรนปรือ คือเลี้ยง. ได้แก่ ประคับประคองด้วยข้าวและน้ำเป็นต้น.

ในฎีกาทุกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "บทว่า **หทยโลหิตํ** ได้แก่ น้ำนม. จริงอยู่ โลหิต ย่อมถึงการแปรไปโดยเป็นน้ำนม."

บทว่า **ทสฺเสตาโร** ความว่า ก็ถ้ามารดาบิดาพึงจับบุตรทั้งหลายที่เท้าทั้ง ๒ แล้ว เหวี่ยงไปในป่า ในน้ำ หรือในเหว ในวันที่บุตรเกิดแล้วนั่นเทียว, บุตรเหล่านั้นไม่พึงเห็นอิฏฐารมณ์ในโลกนี้, การที่บุตรเหล่านั้นเห็นอารมณ์นั้นได้อาศัยมารดาบิดา เพราะมารดาบิดาไม่ทำอย่างนั้น เลี้ยงดูไว้ เหตุนั้น มารดาบิดานั้นจึงชื่อว่าผู้แสดงโลกนี้.

สองบทว่า **ปชาย อนุกมฺปกา** ความว่า ผู้อนุเคราะห์บุตรของตน. จริงอยู่ มารดาบิดานั้น ตัดชีวิตของสัตว์เหล่าอื่นบ้าง สละพัสดุอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นของตนบ้าง ประคับประคอง คุ้มครองประชา (บุตร) ของตนไว้. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำนั่นว่า **ปชาย อนุกมฺปกา**. ก็คาถานี้มาแม้ในโสณนันทชาดกแล้ว.

[การทำปฏิการแก่มารดาบิดา]

[๒๘๗] ดังนั้น ความที่มารดาบิดานั้น เป็นผู้มีอุปการะมาก

๑. มโน. ปู. ๒/๓๖.

พระผู้มีภาคทรงแสดงว่า เป็นเหตุแห่งความเป็นพรหมเป็นต้น อันเป็นเหตุที่บุตรไม่อาจทำตอบแทนแก่มารดาบิดานั้น ให้สิ้นสุดโดยประการไร ๆ ด้วยอุปการะอันเป็นโลกิยะได้เลย. ก็ถ้าบุตรวางมารดาไว้บนจะงอยบ่าขวา บิดาไว้บนจะงอยบ่าซ้าย ด้วยหมายจักทำตอบแทนแก่ท่าน พึงประคับประคองในอวัยวะทั้งปวง ทำการบำรุงท่านผู้ดำรงอยู่บนจะงอยบ่าทั้ง ๒ นั้นนั่นแล ด้วยกิจมีการอบกลิ่นเป็นต้น, แม้มารดาบิดานั้น พึงนั่งถ่ายปัสสาวะและอุจจาระบนจะงอยบ่าทั้ง ๒ ของบุตรนั้นแล, บุตรนั้น ถึงทำอยู่อย่างนั้นตลอด ๑๐๐ ปี ก็ไม่อาจทำตอบแทนแก่ท่านได้เลย. แม้ถ้าบุตรพึงสถาปนาบิดาไว้ในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ มารดาไว้ในความเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิไซร้, แม้อย่างนั้น ก็ไม่อาจทำตอบแทนได้เหมือนกัน.

ส่วนบุตรใด ตั้งมารดาบิดาผู้ถึงพร้อมด้วยอธรรมมีความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น ไว้ในธรรมทั้งหลายมีความถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็นต้น, บุตรนั้น ชื่อว่า อาจทำตอบแทนได้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในมาตาปิตุคุณสูตร[๑] ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวการทำตอบแทนได้ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒. ท่านทั้ง ๒ เป็นไฉน ? (ท่านทั้ง ๒) คือมารดาและบิดา. บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง, พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง, เขามีอายุ ๑๐๐ ปี เป็นอยู่ (มีชีวิต) ๑๐๐ ปี. และเขาพึงทำการบำรุงมารดาบิดานั้นด้วยการอบกลิ่น

๑. องฺ. ทุก. ๒๐/๘๗.

การนวด การให้อาบน้ำ และการดัด, และท่านทั้ง ๒ นั้น พึงถ่ายปัสสาวะและอุจจาระบนบ่าทั้ง ๒ นั้นนั่นแล ; ภิกษุทั้งหลาย กิจอย่างนั้น ยังไม่เป็นอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย. ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิปัตย์แห่งแผ่นดินใหญ่นี้ อันมีรัตนะ ๗ ประการมากมาย, ภิกษุทั้งหลาย กิจอย่างนั้นยังไม่เป็นอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร ? ภิกษุทั้งหลาย เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย ก็บุตรใดแล ยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมาทานดำรงตั้งอยู่ในสัทธาสัมปทา, ยังมารดาบิดาผู้ทุศีลให้สมาทานดำรงตั้งอยู่ในจาคสัมปทา, ยังมารดาบิดาผู้ตระหนี่ ให้สมาทานดำรงตั้งอยู่ในสีลสัมปทา, ยังมารดาบิดาผู้มีปัญญาทรามให้สมาทานดำรงตั้งอยู่ในปัญญสัมปทา, ภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล กิจนั้น จึงชื่อว่าเป็นอันบุตรทำแล้ว ทำตอบแทนแล้ว และทำยิ่งแล้ว แก่มารดาบิดา."

[๒๙๘] บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **มาตุ จ ปิตุ จ** ได้แก่มารดาผู้ให้เกิดและบิดาผู้ให้เกิด. บทว่า **ปริหเรยฺย** ความว่า พึงวางมารดาไว้บนจะงอยบ่าข้างหนึ่งคือข้างขวาแล้วประคับประคองปรนนิบัติ.

ในฎีกาทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวว่า "บรรดามารดาบิดา มารดาเท่านั้น มีอุปการะมากกว่า เหตุนั้น พระอาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวจะงอยบ่าข้างขวาสำหรับมารดานั้นเท่านั้น เพราะมารดานั้น

เป็นผู้อันบุตรจะพึงทำตอบแทน โดยความเป็นประธาน."

นัยอันมาในอรรถกถามาตาปิตุคุณสูตรนั้นว่า "บทว่า **อํเสน** ความว่า บุตรพึงวางบิดาไว้บนจะงอยบ่าข้างหนึ่งคือข้างซ้าย แล้วประคับประคอง.

บทว่า **วสฺสสตายุโก** ความว่า มีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี, อธิบายว่า เกิดในกาบแห่งคนมีอายุ ๑๐๐ ปี. บทว่า วสฺสสตชีวี ความว่า เป็นอยู่ ๑๐๐ ปีเต็ม.

สองบทว่า **โส จ เนสํ** ความว่า ก็บุตรนั้นพึงทำการบำรุงมารดาบิดานั้น ผู้ดำรงอยู่บนจะงอยบ่าทั้ง ๒ ของตนนั่นแล ด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการดัด.

สองบทว่า **เต จ ตตฺเถว** ความว่า และมารดาบิดานั้น นั่งอยู่บนจะงอยบ่าเหล่านั้นนั่นแลของบุตรนั้นเทียว พึงถ่ายปัสสาวะและอุจจาระ.

สองบทว่า **อิสฺสราธิปจฺเจ รชฺเช** ความว่า ในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์. บทว่า **สมาทเปติ** แปลว่า ให้ถือเอา. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ. ภิกษุเช่นพระธรรมเสนาบดีเทียว พึงทราบว่า ชื่อว่าย่อมยังบิดาและมารดา ให้ตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นนั้น."

[๒๙๘] การปรนนิบัติด้วยสักการะ และการทำความนอบน้อม ชื่อว่า การบำรุง. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในสพรหมก[๒]-

๑. มโน. ป. ๒/๓๕. ๒. องฺ. ติก. ๒๐/๑๖๘.

สูตรและโสณนันทชาดก[๑]ว่า

"เพราะฉะนั้นแล บัณฑิตพึงนมัสการและสักการะมารดาบิดานั้น ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการล้างเท้าทั้ง ๒."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นมสฺเสยฺย** ความว่า พึงทำความนอบน้อม, อธิบายว่า ไปสู่ที่บำรุงในเวลาเย็น (และ) ในเวลาเช้า พึงทำความนอบน้อมด้วยคิดว่า "สองท่านนี้เป็นบุญเขตอันยอดเยี่ยมของเรา."

บทว่า **สกฺกเรยฺย** ได้แก่ พึงต้อนรับด้วยสักการะ. บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงสักการะนั้น จึงตรัสคำว่า **อนฺเนน** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺเนน** คือด้วยยาคู ภัต และของเคี้ยว. บทว่า **ปาเนน** คือ ด้วยน้ำดื่ม ๘ อย่าง. บทว่า **วตฺเถน** คือ ด้วยผ้านุ่งและผ้าห่ม. บทว่า **สยเนน** คือ ด้วยเตียงและตั่ง.

บทว่า **อุจฺฉาทเนน** คือ ได้แก่ ด้วยการอบกลิ่น คือ การกำจัดกลิ่นเหม็น แล้วทำให้มีกลิ่นหอม.

[๓๐๐] ส่วนในฎีกา[๒]ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า "การไล้ทา (ด้วยของหอม) ชื่อว่า การอบกลิ่น."

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๕๗. ตทฏฺฐกถา. ๘/๑๗๙. ๒. ป. มัญ. ๑/๑๒๔.

บทว่า **นหาปเนน** คือ ด้วยการรดตัว ให้อาบด้วยน้ำอุ่นในฤดูหนาว ด้วยน้ำเย็นในฤดูร้อน.

บาทคาถาว่า **ปาทานํ โธวเนน จ** คือ ด้วยการล้างเท้าด้วยน้ำเย็นและน้ำอุ่น และด้วยการทาด้วยน้ำมัน. พึงสงเคราะห์การนวดและการดัด ที่พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสไว้ในคาถากึ่งนี้ ด้วย **จ** ศัพท์.

ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[๑]มาตาปิตุคุณสูตร ท่านจึงกล่าวว่า "พึงทำการบำรุงด้วยการนวดมือ (และ) ด้วยการดัด กล่าวคือดึงมาดึงไปซึ่งอวัยวะทั้งหลายมีมือและเท้าเป็นต้น เพื่อบรรเทาความเมื่อยขบ."

ส่วนในฎี[๒]กาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า "การบีบขยำ ชื่อว่า การนวด."

[๓๐๑] บรรดาคฤหัสถ์และบรรพชิตเหล่านั้น คฤหัสถ์พึงบำรุงมารดาบิดาแม้ด้วยการนมัสการ, บรรพชิตพึงบำรุงด้วยสักการะอย่างเดียว. จริงอยู่ แม้ภิกษุ พึงบำรุงมารดาบิดาแท้. เพราะโทษในการบำรุงนี้ ไม่มี.

ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[๓]เภสัชชกรณวัตถุ ในตติยปาราชิก ท่านจึงกล่าวว่า "ก็ถ้าภิกษุนำมารดาไปยังวิหาร ปรนนิบัติอยู่ไซร้, อย่าถูกต้อง พึงทำบริกรรมทุกอย่าง, พึงให้ของเคี้ยวของบริโภคด้วยมือตนเอง. ส่วนบิดา ภิกษุพึงทำกิจทั้งหลายมีการให้อาบน้ำและการนวดเป็นต้น บำรุงด้วยมือของตน เหมือนอย่างบำรุงสามเณร

๑. มโน. ปู. ๒/๓๕. ๒. ป. มัญ. ๑/๑๒๔. ๓. สมันต. ๑/๕๖๒.

ฉะนั้น."

[๓๐๒] ก็ในอรรถกถาเภสัชชกรณวัตถุนี้ เพื่อจะแสดงว่า "ภิกษุแม้ถูกต้องด้วยความรักอาศัยเรือน[1]ว่า 'ผู้นี้เป็นมารดาของเรา' เป็นอาบัติทุกกฎอย่างเดียว" ท่านจึงกล่าวว่า "**อนามสนฺเตน**."

ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[2]กายสังสัคคสิกขาบท ท่านจึงกล่าวความนี้ไว้ว่า "ถ้าภิกษุเห็นมารดาถูกกระแสน้ำพัดไป ไม่ควรถูกต้องด้วยมือทีเดียว; พึงวาง (ส่ง) เรือ แผ่นกระดาน ท่อนกล้วย หรือท่อนไม้ไปข้างหน้า, เมื่อเรือเป็นต้นนั้นไม่มี, แม้ผ้ากาสวะก็ควรวางไว้, แต่ไม่ควรพูดว่า 'จงจับที่ผ้ากาสาวะนี้,' เมื่อมารดาจับผ้ากาสาวะแล้ว, จึงฉุดมาด้วยทำในใจว่า 'เราฉุดบริขาร.' ถ้ามารดากลัวไซร้, พึงไปข้างหน้า ๆ ปลอบโยน. ถ้ามารดาถูกน้ำพัด ขึ้นคอหรือจับมือภิกษุผู้เป็นบุตรโดยเร็วไซร้, ภิกษุไม่ควรสลัดเสียด้วยกล่าวว่า 'จงหลักไป หญิงแก่, ควร (ช่วยส่ง) ให้ถึงบก. ถ้ามารดาตกหล่ม ตกบ่อไซร้; ภิกษุพึงโยนเชือกหรือผ้าลงไปในที่นั้น เมื่อมารดาจับเชือกหรือผ้าแล้ว พึงสาวขึ้น, แต่ไม่ควรถูกต้องเลย."

[๓๐๓] ภิกษุแม้ทำเภสัชแก่มารดาบิดาเหล่านั้น ก็ไม่เป็นเวชชกรรม แม้ในเพราะการให้อนามัฏฐบิณฑบาต[3]เป็นต้น ก็ไม่เป็นการยังสัทธาไทยให้ตกไป.

ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถาเภสัชชกรณวัตถุ ท่านจึงกล่าวว่า

๑. ความรักฉันมารดากับบุตร บุตรกับมารดา ปราศจากราคตัณหา, ๒. สมันต. ๒/๓๓.
๓. ได้แก่ บิณฑบาตที่ภิกษุยังมิได้แตะต้อง.

"ถ้ามารดาบิดาเป็นใหญ่ ไม่หวังตอบแทน (ปฏิการ), ไม่ทำ (ปฏิการ) ก็ควร. แต่ถ้าท่านทั้ง ๒ ดำรงอยู่แม้ในราชสมบัติแล้ว ยังหวังตอบแทน (ปฏิการ) อยู่, ไม่ทำ (ปฏิการ) ไม่ควร. อนามัฏฐบิณฑบาต ภิกษุก็ควรให้แก่มารดาบิดา, แม้หากจะมีราคาตั้งหาปณะ, ก็ไม่เป็นการทำสัทธาไทยให้ตกไป."

อนุฎีกาวิมติวิโนทนีว่า "ในคำว่า **อกาตุํ น วฏฺฏติ** นี้ อาจารย์บางพวกกล่าวอาบัติทุกกฎ. พึงถือว่าการห้ามด้วย **อ** อักษรในคำว่า **อกาตุํ น วฏฺฏติ** นี้ ท่านประกอบด้วยสามารถความเป็นกรรมไม่สมควรเท่านั้น, หาประกอบด้วยสามารถความเป็นอาบัติไม่."

ฎีกาสารัตถทีปนีว่า[๑] "บิณฑบาตอันภิกษุได้แล้วจากมือของผู้ไม่ใช่บรรพชิต (คฤหัสถ์) มียอดอันตนหรือภิกษุอื่นยังมิได้ถือเอาแล้ว ชื่อว่า อนามัฏฐบิณฑบาต."

[๓๐๔] บาลีในจีวรขันธกะ[๒]ว่า "ก็สมัยนั้นแล จีวรเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปหนึ่ง. ก็ภิกษุนั้นใคร่จะให้จีวรนั้นแก่มารดาบิดา.

(ลำดับนั้นแล ภิกษุนั้น บอกความนั่นแก่ภิกษุทั้งหลาย). ภิกษุทั้งหลายทูลความนั่นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงอนุญาตว่า 'ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้ (สิ่งของ ๆ ตนแก่ท่าน) ด้วยถือว่ามารดาบิดา เราจะพึงว่าอะไร ? ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพื่อให้ (สิ่งของ ๆ ตน) แก่มารดาบิดา; ภิกษุทั้งหลาย แต่ภิกษุไม่พึงทำสัทธาไทยให้ตกไป; ภิกษุใดขืนทำ

๑. สา. ที. ๓/๔๒๗. ๒. วิ. มหา. ๕/๒๒๐.

สัทธาไทยให้ตกไป, ภิกษุนั้นต้องทุกกฏ."

อรรถกถา[1]จีวรขันธกะนั้นว่า "พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **น จ ภิกฺขเว สทฺธาเทยฺยํ**นี้, ภิกษุเมื่อให้ (สิ่งของ ๆ ตน)แก่หมู่ญาตินอก (จากมารดาบิดา) นั้น ชื่อว่า ย่อมทำสัทธาไทยให้ตกไปโดยแท้. ส่วนมารดาบิดา แม้ถ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว ยังปรารถนา (ปฏิการ) อยู่ ภิกษุพึงให้."

นัยอันมาในอรรถกถา[2]กุลทูลกสิกขาบทว่า "ก็ภิกษุเมื่อให้ผลไม้ก็ดี ดอกไม้ก็ดี อันเป็นของ ๆ ตนแก่มารดาบิดา นำไปให้เองก็ดี ให้คนอื่นนำไปให้ก็ดี เรียกมาให้เองก็ดี ในคนอื่นเรียกมาให้ก็ดี ย่อมควร, เมื่อจะให้แก่หมู่ญาตินอกนั้น ให้คนอื่นเรียกมาให้อย่างเดียวจึงควร. บรรดาวัตถุเหล่านั้น เมื่อจะให้ดอกไม้ ให้เพื่อบูชาพระรัตนตรัยเท่านั้น จึงควร. แต่ให้แม้แก่ใคร ๆ เพื่อประโยชน์แก่การประดับ หรือเพื่อประโยชน์แก่การบูชาวัตถุมีศิวลิงค์เป็นต้น ไม่ควร."

อนุฎีกาวิมติวิโนทนีว่า "ให้สิ่งของแก่มารดาบิดาด้วยคิดว่า 'ท่านทั้ง ๒ จักขายสิ่งของนี้เลี้ยงชีพ.' ย่อมควร, แต่ให้สิ่งของแก่หมู่ญาตินอกนั้น ให้เป็นของยืมเท่านั้น จึงควร."

[๓๐๕] เพราะฉะนั้น แม้ภิกษุก็ควรบำรุงมารดาบิดานั้นแท้ โดยนัยตามที่กล่าวแล้ว. แม้ในบาลี พระผู้มีพระภาคก็ตรัสไว้โดยไม่แปลกกันว่า "มาตาปิตุอุปัฏฐาน." แต่การบำรุงใดที่พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ ด้วยสามารถแห่งคฤหัสถ์ในที่สุด (แห่ง

๑. สมันต. ๓/๒๓๙. ๒. สมันต. ๒/๑๔๓.

มังคลัตถทีปนี) ว่า "บุตรทั้งหลายยังไม่ละความเป็นคฤหัสถ์เพียงใด; ชำระค่าหนี้เก่าด้วยการบำรุงมารดาบิดาเพียงนั้น." การบำรุงนั้น พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงว่า "ชื่อว่า การบำรุงมารดาบิดา เป็นวัตรของคฤหัสถ์." ไม่ควรเห็นว่า ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงว่า "การบำรุง (มารดาบิดา) อันบรรพชิตไม่ควรทำ." อนึ่ง พึงเห็นว่า คำนั่นท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงว่า "ธรรมดาผู้บวชพึงเป็นผู้ไม่มีหนี้" ดังนี้; เพราะฉะนั้น มารดาบิดาอันบุตรแม้คนใดคนหนึ่งควรบำรุงแท้. ด้วยว่า บุตรปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ย่อมประสบทุกข์ ในข้อนี้มีมิตตวินทุกะเป็นต้น เป็นอุทาหรณ์.

[เรื่องมิตตวินทุกะ]

[๓๐๖] ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป บุตรของเศรษฐีมีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี ได้มีชื่อว่า มิตต-วินทุกะ เป็นผู้ทุศีล ไม่มีศรัทธา. ส่วนมารดาบิดาของเขาเป็นโสดาบัน.

ในกาลต่อมา เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้ว เขากล่าวว่า "แม่ ฉันจักทำการค้าขายทางเรือ."

มารดา. ลูก เจ้าเป็นลูกคนเดียว (ของแม่), แม้ทรัพย์ในเรือนนี้ก็มีมาก, สมุทรมีอาทีนพ (โทษ) หลายอย่าง, เจ้าอย่าไปเลย.

เขาขืนจะไปอย่างเดียว พูดว่า "แม่ไม่อาจห้ามฉันได้" แม้ถูกมารดาจับที่มือไว้ ก็สลัดมือออกตีมารดาให้ล้มลงทำช่อง (ได้โอกาส) แล่นเรือไปยังสมุทร. ในวันที่ ๗ เพราะอาศัยมิตตวินทุกะ เรือได้หยุดไม่เคลื่อนไหว. สลากที่ชนทั้งหลายเลือก (จับ) ด้วยคิดว่า

"ในเรือนี้จักมีคนกาฬกัณณี" ก็ตกในมือของมิตตวินทุกะนั้นนั่นแล ถึง ๓ ครั้ง.

ทีนั้น พวกมนุษย์จึงให้แพแก่เขา โยนเขาไปที่หลังสมุทร. เขาไปด้วยแพนั้น ถึงเกาะแห่งหนึ่งโดยลำดับ ได้เห็นนคร ๆ หนึ่งมีประตู ๔ ประตูบนเกาะนั้น. นัยว่า ประเทศนั้นชื่ออุสสทนรก เป็นสถานที่เสวยกรรมกรณ์ของสัตว์ผู้เกิดในนรกเป็นอันมาก. แต่นรกนั่นปรากฏแก่มิตตวินทุกะเหมือนนครอันเขาประดับประดา ด้วยกำลังแห่งกรรมคือการให้ประหารมารดา. เขาคิดว่าจักเป็นพระราชาในนครนี้ จึงเข้าไป ได้เห็นสัตว์นรกตนหนึ่งมีจักรอันคมทูนอยู่บนศีรษะคร่ำครวญอยู่.

ลำดับนั้น จักรอันคมบนศีรษะของสัตว์นรกนั้น ได้ปรากฏแก่มิตตวินทุกะเป็นเหมือนดอกปทุม เครื่องจองจำ ๕ อย่างที่อก (ของสัตว์นรก) ได้ปรากฏเหมือนเครื่องประดับอก, โลหิตที่ไหลออกจากสรีระ (ของสัตว์นรก) ได้ปรากฏเป็นจันทน์เครื่องลูบไล้, เสียงคร่ำครวญ (ของสัตว์นรก) ได้ปรากฏเป็นเหมือนเสียงเพลงขับ. เขาเข้าไปใกล้สัตว์นรกนั้นแล้ว กล่าวว่า "บุรุษผู้เจริญ ท่านทัดดอกปทุมนานแล้ว. จงให้ดอกปทุมนั่นแก่ฉันเถิด."

สัตว์นรก. สหายเอ๋ย นี้ ไม่ใช่ดอกปทุมดอก, มันเป็นจักรอันคม.

มิตตวินทุกะ. ท่านกล่าวอย่างนั้น ด้วยต้องการจะไม่ให้แก่ฉัน.

สัตว์นรก คิดว่า "กรรมของเราที่จักสิ้นแล้ว, บุรุษแม้คนนี้

พึงตีมารดาเหมือนอย่างเรามาแล้ว; เพราะฉะนั้น เราจักให้จักรอันคม แก่เขา" ดังนี้แล้ว พูดว่า "มาเถิดผู้เจริญ ท่านจงรับดอกปทุมนี้" แล้วโยนจักรอันคมนั้นไว้บนศีรษะของเขา. จักรนั้นหมุนประหนึ่งบดกระหม่อม.

ในขณะนั้น มิตตวินทุกะทราบว่าสิ่งนั้นเป็นจักรอันคม จึงกล่าวว่า "ท่านจงรับเอาจักรอันคมของท่านเถิด" ดังนี้แล้ว ประสบเวทนาคร่ำครวญแล้ว. สัตว์นรกนอกนี้หายไปแล้ว. ส่วนมิตตวินทุกะ เสวยทุกข์อยู่ในนรกนั้นสิ้นเวลานาน เพราะผลแห่งอกุศลกรรมคือการให้ประหารมารดา เมื่อวิบากแห่งกรรมสิ้นแล้ว, จึงละจักรอันคมไปตามกรรมแล.

เรื่องมิตตวินทุกะ มาในอรรถกถาจตุททวารชาดก[๑] ทสกนิบาต.

[เรื่องพระมหาโมคคัลลานะ]

[๓๐๗] ในอดีตกาล บุรุษคนหนึ่ง ในเมืองพาราณสี เชื่อคำของภรรยา ต้องการจะฆ่ามารดาบิดาของตน นำท่านทั้ง ๒ ไปด้วยยานน้อย ในเวลาถึงกลางดง จึงกล่าวว่า "พวกโจรอยู่ ณ ที่นี้, ฉันจักลงไป" จึงวางเชือกไว้ในมือของบิดา ลงไปทำอาการดุจพวกโจรตั้งขึ้นแล้ว โบยมารดาบิดา. ท่านทั้ง ๒ นั้น เว้นจากการเห็นรูป เพราะเป็นผู้เสียจักษุ จำบุตรไม่ได้ จึงคร่ำครวญเพื่อเป็นโยชน์แก่บุตรอย่างเดียวว่า "ลูก พวกโจรชื่อโน้นกำลังฆ่าเราทั้ง ๒, เจ้าจงหลีกไปเสีย." เขาคิดว่า "มารดาบิดานี้ถูกเราโบยอยู่ ยังคร่ำครวญเพื่อประโยชน์

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๗๑. ตทฏฺฐกถา. ๕/๔๑๙.

แก่เราฝ่ายเดียว, เราทำกรรมไม่สมควร" ดังนี้แล้ว ปลอดท่านทั้ง ๒ นวดมือและเท้า พูดว่า "แม่และพ่อ โจรหนีไปแล้ว" จึงนำกลับมายังเรือนของตนตามเดิมอีก. ด้วยกรรมนั้น เขาไหม้ในนรกสิ้นเวลาช้านาน ด้วยเศษวิบาก ถูกโจรทุบให้ละเอียดแล้วถึงความตายตลอด ๑๐๐ อัตภาพ ในอัตภาพที่สุด เป็นพระมหาโมคคัลลานะ ถูกพวกโจรประหารด้วยกำลังแห่งกรรมนั้นนั่นแล ปรินิพพานแล้ว.

เรื่องพระมหาโมคคัลลานะ มาในอรรถกถา[๑]สรภังคชาดก.

[๓๐๘] ส่วนการปรนนิบัตินั้น ของบุตรนั้น ผู้ปฏิบัติชอบด้วยการปรนนิบัติการที่กล่าวแล้วในมารดาและบิดาเหล่านั้น ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในสพรหมกสูตร และโสณนันทชาดก[๒]ว่า

"เพราะการปรนนิบัติในมารดาบิดานั้นแล บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้นี่เอง, เขาละ
ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์."

[แก้อรรถ]

ท่านแก้ไว้ในฎีกาติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **นํ** ในคำนี้ว่า **ตาย นํ**เป็นเพียงนิบาต. ความว่า เพราะการปรนนิบัติในมารดาบิดานั้น คือ เพราะการปรนนิบัติเป็นเหตุ.

สองบทว่า **นํ ปสํสนฺติ**ความว่า มนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิต

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๕๓๕. ตทฏฺฐกถา. ๗/๓๕๖.
๒. ขุ. ชา. ๒๘/๕๗. ตทฏฺฐกถา. ๘/๑๗๙.

ย่อมสรรเสริญเขา คือผู้บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้นี่เอง โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า "บุคคลผู้นี้ เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา ย่อมบำเพ็ญข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้เป็นไปในสวรรค์."

บทว่า **เปจฺจ** ความว่า ผู้บำรุงมารดาบิดานั้น ไปสู่ปรโลกแล้ว ดำรงอยู่ในสวรรค์ บันเทิงทั่ว ร่าเริง จำเดิมแต่ต้น ปราโมทย์เพลิดเพลินอยู่โดยประการต่าง ๆ ด้วยทิพยสมบัติทั้งหลาย.

[๓๐๙] ก็ชื่อว่าผู้บำรุงมารดาบิดา แม้พระศาสดาก็ทรงสรรเสริญแล้ว. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องภิกษุเลี้ยงมารดาบิดา]

ดังได้สดับมา บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี ฟังเทศนาของพระศาสดาแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบท เล่าเรียนธรรม ๕ ปีแล้ว เรียนกัมมัฏฐานในสำนักพระอุปัชฌายะ ออกจากพระเชตวันไปยังปัจจันตคาม อาศัยบ้านนั้นอยู่ในป่า. ส่วนมารดาบิดาของเธอ จำเดิมแต่เวลาที่เธอบวชแล้ว ทรัพย์สมบัติก็ร่อยหรอลงโดยลำดับ ถึงความเป็นผู้น่าสงสารอย่างยิ่ง มีมือถือภาชนะเที่ยวขอทาน อาศัยฝาเรือนของชนอื่นอยู่.

ก็ในกาลต่อมา ภิกษุนั้น ได้สดับว่า มารดาบิดาของตนประสพทุกข์ จึงคิดว่า "เราแม้พยายามอยู่ในป่าสิ้น ๑๒ ปี ก็ไม่อาจบรรลุมรรคและผลได้. เราเป็นคนอาภัพ, เราจะต้องการอะไรด้วยการบรรพชา, เราเป็นคฤหัสถ์ เลี้ยงมารดาบิดาและให้ทาน ก็จักเป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้าได้" ดังนี้แล้ว ออกจากป่า ถึงกรง

สาวัตถีโดยลำดับ คิดว่า "วันนี้ เราเฝ้าพระศาสดาฟังธรรมแล้ว พรุ่งนี้จึงจักเยี่ยมมารดาบิดาแต่เช้าตรู่" ดังนี้แล้ว เข้าไปยังพระเชตวัน.

ก็ในวันนั้น พระศาสดา ทรงตรวจดู (สัตว) โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งปฐมมรรคของภิกษุนั้นแล้ว, เมื่อเธอมานั่งแล้ว ทรงพรรณนาคุณของมารดาบิดาด้วยมาตาปิตุโปสกสูตร. เธอฟังพระสูตรนั้นแล้ว คิดว่า "เรามาด้วยตั้งใจว่า จักเป็นคฤหัสถ์เลี้ยงมารดาบิดา, แต่พระศาสดาตรัสว่า 'บุคคลเป็นบรรพชิต ก็ชื่อว่าอุปการะมารดาบิดาได้;' ถ้าเราไม่เฝ้าพระศาสดาแล้วไปเสีย พึงเลื่อมจากการบรรพชาเห็นปานนี้, ก็บัดนี้ เราจักเลี้ยงมารดาบิดานั้นทั้งเป็นบรรพชิต."

ในวันรุ่งขึ้น เธอถึงสลากยาคูและสลากภัตอันถึงแล้วก่อนเข้าไปบ้าน ถือเอายาคูและภัตให้แก่มารดาบิดาแล้ว ส่วนตนเที่ยวบิณฑบาต ทำภัตกิจแล้ว ทำที่อยู่สำหรับมารดาบิดานั้น จำเดิมแต่นั้น ก็ปรนนิบัติ (มารดาบิดา) เนืองนิตย์. ก็เธอให้ปักขิกภัตเป็นต้น อันตนได้แล้วแก่มารดาบิดานั้นแล้ว ส่วนตนเที่ยวบิณฑบาต เมื่อได้ (บิณฑบาต) ก็บริโภค, เมื่อไม่ได้ ก็ไม่บริโภค. ก็วันที่ได้ภิกษาของท่าน มีน้อย, วันที่ไม่ได้ มีมากกว่า. เธอได้ผ้าวัสสาวาสิก (ผ้าจำนำพรรษา) หรือผ้าชนิดใดชนิดหนึ่งแม้อื่น ก็ให้แก่มารดาบิดานั้นนั่นแล ทำการปะผ้าท่อนเก่าที่มารดาบิดานั้นใช้สอยแล้ว ย้อมใช้สอยเอง.

ทานถูกความกังวลในการบำรุงมารดาบิดาบีบคั้นอย่างนั้น ได้เป็นผู้ซูบผอม มีผิวพรรณหม่นหมองแล้ว.

ภิกษุทั้งหลายพบเธอ จึงถาม สดับความนั้นแล้ว ติเตียนเธอแล้วทูลแด่พระศาสดา. พระศาสดา รับสั่งให้เรียกเธอมาแล้ว ทั้งทรงทราบอยู่ ก็รับสั่งให้ทูลความนั้น ประทานสาธุการ มีพระประสงค์จะทรงประกาศบุพพจริยาของพระองค์ จึงตรัสถามว่า "ภิกษุ คนทั้งหลายที่เธอเลี้ยงเป็นอะไรแก่เธอ ?' ภิกษุ ทูบว่า "เป็นมารดาบิดาของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า."

ทีนั้น พระศาสดา ประทานสาธุการ ๓ ครั้งแก่เธอว่า "สาธุ สาธุ" แล้วตรัสว่า "เธอตั้งอยู่ในมรรคที่เราดำเนินแล้ว. แม้เราเมื่อประพฤติบุพพจริยา ก็เลี้ยงมารดาบิดาแล้ว" ตรัสสุวรรณสามชาดก[๑] ในมหานิบาตแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า การเลี้ยงมารดาบิดา เป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว ทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย.

ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุนั้น ได้เป็นพระโสดาบันแล้ว.

[๓๐๑] บัณฑิตพึงกล่าวในที่ทุกสถานว่า "ภิกษุแม้อีกรูปหนึ่งก็ปรนนิบัติมารดาบิดา อย่างนั้นเหมือนกัน." แม้พระศาสดาก็ประทานสาธุการแก่เธอ ตรัสสุตนชาดก[๒]ในสัตตกนิบาต ทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย. ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุแม้นั้นได้เป็นพระโสดาบัน

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๑๘๕. ตทฏฺฐกถา. ๑๐/๑๑๕.
๒. ขุ. ชา. ๒๗/๒๑๓. ตทฏฺฐกถา. ๕/๑๒๘.

แล้ว. พระศาสดา ประทานสาธุการแก่ภิกษุแม้อีกรูปหนึ่ง ตรัสว่า "ภิกษุ เธอรักษาวงศ์ของโบราณกบัณฑิตทั้งหลายไว้ได้, เพราะว่า โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย แม้บังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ก็ได้ให้ชีวิตแก่มารดาบิดา" ดังนี้แล้ว ตรัสนันทิยมิคชาดก[๑] ในฉักกนิบาต- ประทานสาธุการแก่ภิกษุแม้อีกรูปหนึ่ง ตรัสคิชฌชาดก ในสัตตก- นิบาต. ประทานสาธุการแก่ภิกษุแม้อีกรูปนึ่ง ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ายกโทษภิกษุนี้, แม้โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย ก็ได้ทำอุปการะแม้แก่หมู่ชนผู้มิใช่ญาติ ด้วยสามารถคุณ (ความดี), ก็การทำอุปการะแก่มารดาบิดา เป็นภาระของภิกษุนี้" ดังนี้แล้ว ตรัสคิชฌชาดก[๒] ในทุกนิบาต. ประทานสาธุการแก่ภิกษุแม้อีกรูปหนึ่ง ตรัสว่า "ภิกษุ โบราณกบัณฑิตทั้งหลายเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ให้มารดาบิดาผู้ชรานอนในรัง แล้วนำเหยื่อมาด้วยจุงอยปากเลี้ยงแล้ว" ดังนี้แล้ว ตรัสเกทารชาดก[๓] ในปกิณณกนิบาต. ประทานสาธุการแก่ภิกษุแม้อีกรูปหนึ่ง ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ายกโทษภิกษุนั่น, (เพราะว่า) โบราณกบัณฑิตทั้งหลายเป็นสัตว์ดิรัจฉาน พลัดพรากจากมารดาแล้วก็ซูบผอม เพราะไม่มีอาหารสิ้น ๗ วัน แม้ได้โภชนะอันควรแก่พระราชา ก็คิดว่า 'เราทั้งหลายเว้นจากมารดา จักไม่บริโภค' เห็นมารดาเท่านั้น จึงรับเอาเหยื่อ ดังนี้แล้ว ตรัสมาตุโปสชาดก[๔] ในอกาทสกนิบาต แล้ว

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๑๙๘. ตทฏฺฐกถา. ๕/๕๗. ๒. ขุ. ชา. ๒๗/๕๗. ตทฏฺฐกถา. ๓/๖๕. ๓. ขุ. ชา. ๒๗/๓๖๖. ตทฏฺฐกถา. ๖/๒๔๘. ๔. ขุ. ชา. ๒๗/๓๐๓ ตทฏฺฐกถา. ๖/๑.

ประกาศสัจจะทั้งหลาย ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุทั้ง ๕ แม้เหล่านั้น ได้เป็นพระโสดาบัน. ผู้บำรุงมารดาบิดา เป็นผู้แม้อันพระศาสดาทรงสรรเสริญ ย่อมบรรลุประโยชน์ตน ด้วยประการฉะนี้.

[ผู้บำรุงมารดาบิดาย่อมพ้นภัย]

[๓๑๑] ก็ธรรมดาบุคคลผู้บำรุงมารดาบิดา แม้ถูกยิงแล้วด้วยลูกศรกำซาบด้วยยาพิษ ย่อมพ้นจากทุกข์คือมรณะได้ ดุจสุวรรณ-สามโพธิสัตว์, แม้ไปสู่สำนักของยักษ์ ย่อมพ้น (จากทุกข์คือมรณะ) ได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เข็ญใจชื่อ สุตนะ แม้ดำรงอยู่ในสถานที่อันเขารักษาแล้ว ย่อมพ้น (จากทุกข์คือมรณะ) ได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เป็นเนื้อชื่อ นันทิยะ, แม้ติดในบ่อง ก็พ้น (จากทุกข์คือมรณะ) ได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระยาเร้งและพระยานกแขกเต้า, แม้ถูกผูกด้วยเครื่องผูก ย่อมพ้น (จากทุกข์คือมรณะ) ได้ ดุจพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระยาช้าง. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องสุวรณสามดาบส]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นดาบสชื่อสุวรรณสาม อยู่ในอาศรมที่ท้าวสักกะประทาน ใกล้ฝั่งแม่น้ำชื่อมิคสัมมตา ในกรุงพาราณสี ปรนนิบัติมารดาบิดาของตนผู้มีจักษุบอดโดยเคารพ.

ในกาลนั้น พระราชาในกรุงพาราณสีพระนามว่า ปิลยักษ์ ทรงมอบราชสมบัติแก่พระมารดา ด้วยความโลภในเนื้อมฤค พระองค์เดียวเท่านั้น เสด็จไปสู่ป่าหิมพานต์ ทรงฆ่าเนื้อทั้งหลายแล้ว เสวยเนื้อพลางเสด็จเที่ยวไป ถึงที่นั้น ทรงพบรอยเท้าเนื้อที่ท่าตักน้ำดื่ม

ของสามดาบส ทรงทำซุ้มด้วยกิ่งไม้ซ่อนพระองค์อยู่แล้ว ทรงเห็น สามดาบสอันหมู่มฤคแวดล้อมมาอาบน้ำแล้ว กลับไปในเวลาเย็น จึง ยิงด้วยลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ. พระโพธิสัตว์ล้มลง นอนสอด หาบุคคลผู้ทำผิด ได้กล่าววาจาอย่างอ่อนหวาน.

พระราชา ทรงสดับวาจานั้น ทรงดำริว่า "ผู้นี้ แม้ถูกเรายิง ล้มลงแล้ว ยังไม่ด่า ไม่บริภาษเรา, กลับร้องกรียกด้วยถ้อยคำอัน น่ารัก" ดังนี้แล้ว เสด็จไปยังที่ใกล้สามดาบสนั้น เห็นสามดาบสนั้น ประสพทุกข์แล้ว พระองค์เองทรงกันแสง.

ในกาลนั้น เทพธิดาผู้อยู่ประจำเขาคันธมาทน์ชื่อ วสุนธรี เคย เป็นมารดาของพระมหาสัตว์ในอัตภาพที่ ๗ รู้เหตุนั้นแล้ว คิดว่า "ถ้า เราจักไม่ไป ณ ที่นั้นไซร้, พ่อสามบุตรของเราจักตาย, เมื่อเขาตาย แล้ว, มารดาบิดาของพ่อสามก็จักไม่มีอาหารซูบผอมตาย, แม้พระ ราชาก็จักมีพระหฤทัยแตกสวรรคต; แต่เมื่อเราไปแล้ว, พระราชา จักเสด็จไปสู่อาศม นำมารดาบิดาของพ่อสามมา, มารดาบิดาของ พ่อสามนั้นมาแล้ว จักทำสัจจกิริยา, ถึงเราก็จักทำ; บุตรของเรา จักได้ (รอด) ชีวิตด้วยอาการอย่างนี้, แม้มารดาบิดาของเขาก็จัก กลับได้จักษุ. แม้พระราชา จักทรงสดับเทศนาของพ่อสามแล้วเสด็จ ไปสู่พระนคร ทรงทำบุญทั้งหลายมีทางเป็นต้น ครองราชสมบัติ โดยธรรม แล้วจักเกิดขึ้นในสวรรค์" ดังนี้แล้ว ไป ณ ที่นั้น มีกาย ไม่ปรากฏ ยืนอยู่ในอากาศ กล่าวว่า "มหาราชเจ้า พระองค์ จงทรงเลี้ยงมารดาบิดาของพ่อสามทั้ง ๒ ผู้มีจักษุบอดนั้นเหมือนพ่อ

สามเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์จักไปสุคติ"

พระราชา ทรงสดับคำนั้นแล้ว เสด็จไปยังอาศรม เพื่อบำรุงมารดาบิดาของสามดาบสนั้น ตรัสบอกเรื่องราวนั้นทั้งหมด เมื่อมารดาบิดาของสามดาบสทูลว่า "มหาราชเจ้า ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์โปรดนำข้าพระเจ้าทั้ง ๒ ไป ณ ที่นั้นด้วยเถิด" ได้ทรงทำอย่างนั้นแล้ว.

มารดาบิดาของสามดาบสนั้นมาแล้ว ได้ทำสัจจกิริยา ด้วยคาถา ๗ คาถามีอาทิว่า

[๓๑๒] **"พ่อสามนี้มีปกติประพฤติธรรมในกาลก่อนด้วยสัจจะใด, ด้วยการกล่าวสัจจะนั่น ขอยาพิษในกายของพ่อสาม จงสูญหาย."**

[แก่อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺเจน** ได้แก่ ด้วยสภาอันเป็นจริง. บทว่า **ธมฺมจารี** ได้แก่ผู้มีปกติประพฤติธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐.

สามดาบสนอนพลิกตัวแล้ว. ทีนั้น แม้เทพยดา ได้ทำสัจจกิริยาด้วย ๒ คาถา เป็นต้นว่า

"เราอยู่ที่เขาคันธมาทน์สิ้นกาลนาน, ใคร ๆ อื่นผู้เป็นที่รักกว่าพ่อสามของแม่ไม่มีเลย, ด้วยการกล่าวสัจจะนั่น ขอยาพิษในการของพ่อสาม จงสูญหายไป."

ในเวลาจบสัจจกิริยาของเทพธิดานั้น สามดาบสเป็นผู้หาโรค ลุกขึ้นได้. ความอัศจรรย์ทั้งปวงคือ ความหายโรค ๑ การกลับได้จักษุแห่งมารดาบิดา (ของสามดาบส) ๑ อรุณขึ้น ๑ ความที่ชนทั้ง ๔ นั้นปรากฏในอาศรมด้วยอานุภาพแห่งเทพดา ๑ ได้มีในขณะเดียวกัน.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ เมื่อจะแสดงธรรมแก่พระราชา ได้กล่าวคาถาว่า

[๓๑๓] **"นรชนใด เลี้ยงมารดาหรือบิดาโดยธรรม, แม้เทพยดาทั้งหลายก็ย่อมช่วยแก้ไขนรชนผู้เลี้ยงมารดาบิดานั้น. นรชนใดเลี้ยงมารดาหรือบิดาโดยธรรม, นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้นี่เอง, เขาละไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์."**

ก็แลครั้งกล่าวอย่างนั้นแล้ว กล่าวอีกว่า "มหาราช ถ้าพระองค์ทรงปรารถนาเสด็จไปสู่เทวโลก เสวยทิพยสมบัติเป็นอันมากในเทวโลกนั้นไซร้, ขอพระองค์จงทรงประพฤติในธรรมจริยา ๑๐ ประการเหล่านี้, เมื่อแสดง (ธรรมถวาย) จึงได้กล่าวคาถาอันแสดงราชธรรมจริยา ๑๐ ประการว่า

[๓๑๔] **"มหาราชผู้กษัตริย์ ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระมารดาพระบิดา, ราชะด้วยว่า พระองค์ครั้งทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์.**

มหาราชผู้กษัตริย์ ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระโอรสและพระชายา,---- ----

มหาราชผู้กษัตริย์ ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในมิตรและอมาตย์ทั้งหลาย,---- ----

มหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติในสัตว์พาหนะและในพลนิกาย,---- ----

มหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติในชาวบ้านและชาวนิคม,---- ----

มหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติในชาวแว่นแคว้นและชาวชนบท,---- ----

มหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย,---- ----

มหาราชผู้กษัตริย์ ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในเนื้อและนกทั้งหลาย,---- ----

มหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรม, (ด้วยว่า) ธรรมอันพระองค์ทรงประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้, ราชะ พระองค์ทรงประพฤติดีแล้วธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

มหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมเถิด, เทพยดาทั้งหลายมีพระอินทร์เป็นประธานพร้อมทั้งพรหม บรรลุทิพย์ได้ เพราะธรรมอัน

ตนประพฤติแล้ว ราชะ พระองค์อย่าทรงประมาท

ธรรมเลย."

[แก้อรรถ]

[๓๑๕] ท่านกล่าวความแห่งคาถาเหล่านั่นไว้ในอรรถกถาสกุณ-ชาดก ในจัตตาฬีสนิบาตอย่างนี้ว่า

"บรรดาคาถาเหล่านั้น พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑. บทว่า ธมฺมํ ได้แก่ ธรรมคือการบำรุงมารดาบิดา. พระราชา เมื่อเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทรงทำการบริหารพระสรีระทุกอย่าง ทำการให้น้ำบ้วนปากและไม้สีฟันแก่พระมารดาพระบิดา ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น.

ส่วนในพระโอรสและพระชายา เมื่อทรงห้ามพระโอรสธิดาจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้เล่าเรียนศิลปะ ทรงทำอาวาห-วิวาหมงคล ด้วยสามารถสกุลอันสมควรกัน ในเวลาที่พระโอรสธิดาเจริญวัยแล้ว และทรงมอบทรัพย์ให้ในสมัย ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในพระโอรสทั้งหลาย. เมื่อทรงยกย่อง ไม่ดูหมิ่น ไม่ประพฤติล่วงพระชายา มอบให้ความเป็นใหญ่ เพิ่มให้เครื่องประดับ ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในพระชายาทั้งหลาย.

ก็เมื่อทรงสงเคราะห์มิตรและอมาตย์ทั้งหลาย ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ไม่ทรงกล่าวให้คลาด ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในมิตรและอมาตย์เหล่านั้น.

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๕๓๐. ตทฏฺฐกถา. ๗/๓๓๑.

เมื่อพระราชทานสิ่งของที่ควรพระราชทาน ทรงปูนบำเหน็จแก่สัตว์พาหนะมีช้างม้าเป็นต้น และพลนิกาย ไม่ทรงใช้ช้างม้าเป็นต้นในการงานทั้งหลาย ในเวลาแก่ ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในสัตว์พาหนะและพลนิกาย.

เมื่อไม่ทรงเบียดเบียนชาวบ้านและชาวนิคม ด้วยอาชญาและส่วยทั้งหลายเลย ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในชาวบ้านและชาวนิคม.

เมื่อทรงทำชาวแว่นแคว้นและชาวชนบทให้ลำบา ด้วยเหตุอันไม่สมควร ไม่ตั้งพระราชหฤทัย อันประด้วยประโยชน์เกื้อกูลไว้ ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในชาวแว่นแคว้นและชาวชนบทนั้น. แต่เมื่อไม่ทรงบีบคั้น และทรงแผ่ไปด้วยพระราชหฤทัยอันประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในชาวแว่นแคว้นและชาวชนบทนั้น.

เมื่อพระราชทานปัจจัย ๔ แก่สมณะและพราหมณ์เทียว ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น.

เมื่อพระราชทานอภัยแก่สัตว์ ๔ เท้าและนกทุกจำพวก ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในเนื้อและนกทั้งหลาย.

บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ ธรรม คือการประพฤติชอบที่บุคคลประพฤติดีแล้ว.

บทว่า **สุขมาวโห** ความว่า ย่อมนำมาซึ่งความสุขในกุล-สัมปทา ๓ ในกายสวรรค์ ๖ ชั้น. บทว่า **สุจิณฺเณน** ได้แก่ เพราะสุจริตมีกายสุจริตเป็นต้น อันบุคคลประพฤติดีแล้วในโลกนี้.

สองบทว่า **ทิวํ ปตฺตา** ความว่า บรรลุทิพย์ กล่าวคือเทวโลก และพรหมโลก คือเป็นผู้ได้ยศอันเป็นทิพย์ในเทวโลกและพรหมโลกนั้น.

บาทคาถาว่า **มา ธมฺมํ ราช ปามโท** ความว่า "มหาราช เพราะฉะนั้น พระองค์ถึงจะทรงสละพระชนม์ ก็อย่าทรงประมาทธรรม."

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว มีพระราชหฤทัยยินดี ทรงรับศีล ๕ ทรงไหว้พระโพธิสัตว์ เสด็จไปยังพระนครของพระองค์ ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น และทรงรักษาศีล ๕ ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ในกาลที่สุดแห่งพระชนมายุ ได้เสด็จเข้าถึงสวรรค์.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว เข้าถึงพรหมโลกพร้อมกับมารดาบิดา.

เรื่องสุวรรณสามดาบส จบ.

[เรื่องคนตกยากชื่อสุตนะ]

[๓๑๖] ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นคนตกยากชื่อ สุตนะ ทำการจ้างเลี้ยงมารดาบิดา เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้วเลี้ยงมารดา.

ในกาลนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงพอพระราชหฤทัยในการเล่าเนื้อ วันหนึ่งเสด็จเข้าไปป่าแล้ว ทรงบัญชาว่า "เนื้อหนีไปทางที่ที่ผู้ใดยืนอยู่; สินไหมย่อมมีแก่ผู้นั้น."

ทีนั้น เนื้อทรายตัวหนึ่ง เดินไปยังที่พระราชาประทับยืนอยู่. พระราชาทรงพาดลูกศรเพื่อยิงเนื้อทรายนั้น. มันมีมายาแห่งเนื้ออันเรียนแล้ว รู้ว่าลูกศรพุ่งมาตรงสีข้าง ก็ล้มกลิ้งประหนึ่งว่าถูกยิงด้วยลูกศร. พระราชา ทรงเข้าพระราชหฤทัยว่า เนื้อถูกเรายิงแล้วจึงเสด็จวิ่งไปจะจับ. เนื้อลุกขึ้นวิ่งหนีไป อมาตย์ทั้งหลายหัวเราะเย้ยพระราชา.

พระราชา ทรงติดตามเนื้อนั้นไป ทรงฟันด้วยพระขรรค์ให้เป็น ๒ ท่อนแล้ว คล้องไว้ที่ไม้ (คาน) ทรงนำหาบเสด็จมา บรรทมที่โคนต้นไทรในระหว่างทาง ทรงลุกขึ้นแล้ว ก็เริ่มจะเสด็จไป.

ยักษ์ชื่อว่า มฆเทพ บังเกิดที่ต้นไทรนั้น จับพระหัตถ์พระองค์ไว้ด้วยขู่ว่า "หยุดก่อน ! หยุดก่อน ! ท่านเป็นภักษาของเรา."

พระราชาทรงหวาดกลัว ตรัสถามว่า "ท่านจักกินเฉพาะในวันนี้หรือจักกินเป็นเนืองนิตย์."

ยักษ์ กล่าวว่า " เมื่อได้ ก็จักกินเป็นเนืองนิตย์."

พระราชา ตรัสว่า "ในวันนี้ ท่านจงกินเนื้อนี้ แล้วจงปล่อยข้าพเจ้าไป, พรุ่งนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะส่งมนุษย์มาทีละคน พร้อมกับถาดภัตทีละถาด ๆ."

ยักษ์ กล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงอย่าลืม, ในวันที่ท่านไม่ส่งมนุษย์และภัตมา ข้าพเจ้าจักกินท่านทีเดียว" ดังนี้แล้ว รับปฏิญญาปล่อยพระราชานั้นไป.

ฝ่ายพระราชา ตรัสว่า "ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี, อะไร ๆ ของเรา ชื่อว่า ไม่มี ย่อมไม่มี" แล้วเสด็จเข้าสู่พระนคร จำเดิมแต่วันที่ ๒ ให้นำมนุษย์ออกไปจากเรือนจำทีละคน ๆ ให้ถือถาดภัตนั้นไปส่งแก่ยักษ์. ยักษ์บริโภคภัตแล้วกินมนุษย์นั้น.

ในกาลต่อมา พวกมนุษย์ในเรือนจำก็หมด. พระราชา ทรงหวาดกลัวแต่ภัยคือมรณะ ทรงวางห่อกหาปณะหันหนึ่งไว้บนคอช้าง ให้เที่ยวตีกลองประกาศว่า "ใคร ๆ สามารถถือเอาภัตให้แก่ยักษ์ได้ จงถือเอากหาปณะพันหนึ่งนี้."

พระโพธิสัตว์ สดับคำนั้นแล้ว รับเอาห่อกหาปณะพันหนึ่งนั้นแล้ว ให้แก่มารดา เข้าไปเฝ้าพระราชา ถวายบังคมแล้ว อันพระราชาตรัสถามว่า "พ่อจะนำภัตไปหรือ ?" กราบทูลว่า "ถูกแล้วพระเจ้าข้า."

พระราชา. เจ้าได้อะไรจึงควร ?

พระโพธิสัตว์. ได้ฉลองพระบาททอง ฉัตร และพระขรรค์ของพระองค์จึงควร.

พระราชา. เพราะอะไร ?

พระโพธิสัตว์. พระเจ้าข้า ธรรมดาอมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมกลัวบุคคลผู้มีอาวุธในมือเท่านั้น ; เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์มีพระขรรค์ในมือ ไม่ยืนอยู่บนพื้นที่อันเป็นของมัน จักยืนบนฉลองพระบาททอง, ไม่ยืนในร่มไม้ของมัน จักยืนใต้ร่มฉัตร; เพราะว่ายักษ์นั้น ย่อมได้เพื่อจะกินบุคคลผู้ยืนอยู่บนพื้นที่และร่มไม้อันเป็นของตน.

พระราชา. เจ้าได้อะไรอีก จึงควร ?

พระโพธิสัตว์. พระเจ้าข้า การนำโภชนะปอน ไปด้วยถาดดิน ไม่สมควรแก่บุรุษผู้เป็นบัณฑิตชื่อเช่นข้าพระองค์ ; เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ได้พระกระยาหารสำหรับเสวยของพระองค์ เต็มถาดทอง จึงควร.

พระราชา. ให้พระราชทานสิ่งของนั้นทุกอย่าง แล้วมอบคนใช้แก่พระโพธิสัตว์นั้น. พระโพธิสัตว์ให้เขาถือเอาเครื่องอุปกรณ์ทั้งหลายไปในสำนักของยักษ์นั้น พักพวกมนุษย์ (ที่ไปด้วย) ในที่ไม่ไกลต้นไม้ แล้วสวมฉลองพระบาททอง กั้นเศวตฉัตรเหนือศีรษะ รับภาชนะภัตไปยังที่ใกล้ต้นไม้ เอาปลายดาบคอนถาดภัต ยืนอยู่ที่สุดเงา (ไม้) เท่านั้น ได้ให้ภัตแก่ยักษ์แล้ว.

ยักษ์คิดว่า "เราจักลวงบุรุษนี้ แล้วเคี้ยวกินเขาผู้เข้ามาสู่ร่มไม้" ดังนี้แล้ว จึงพูดว่า "เชิญมาเถิด, พ่อมาณพ เราทั้ง ๒ จักกินด้วยกัน."

พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า "ถ้าท่านจักกินเราไซร้ ใคร ๆ ก็คิดว่า 'บุรุษชื่อสุตนะผู้เลี้ยงมารดาถูกยักษ์กินแล้ว' ชื่อว่าผู้นำภิกษามาเพื่อท่านจักไม่มี, เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านก็จักได้โภชนะโดยยากตั้งแต่บัดนี้ไป, ท่านจักไม่ได้เพื่อจับพระราชาแม้ของข้าพเจ้า. เพราะเหตุไร ? เพราะเรายืนอยู่นอกต้นไม้ ท่านจักไม่อาจเพื่อจะกินแม้ซึ่งเราได้. เพราะเราไม่ยืนอยู่ในที่ของท่าน ยืนอยู่บนฉลองพระบาท (ต่างหาก), เราไม่ยืนอยู่ในร่มไม้ของท่าน ยืนอยู่ในร่มฉัตร (ต่างหาก); กถ้าท่านจะต่อสู้กับเราไซร้, เราจักตัดท่านด้วยพระขรรค์ให้เป็น ๒

ท่อน, ด้วยว่า ในวันนี้ เราเตรียมมาเสร็จสรรพเพื่อเรื่องนี้เท่านั้น."

ยักษ์ คิดว่า "บุรุษนี้พูดถูกต้อง" มีจิตเลื่อมใสแล้ว บริโภคภัตแล้ว พูดว่า

"มาณพ ท่านจงถือเอาพระขรรค์ ฉัตร และ
ถาดไปเสียเถิด, มารดาของท่านจงเห็นความ
สวัสดี, และตัวท่านจงเห็นมารดา."

พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า "สหาย แม้ในกาลก่อน ท่านทำบาปไว้ จึงเกิดเป็นยักษ์, ตั้งแต่นี้ไป อย่าทำบาปทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้นเลย" กล่าวอานิสงส์ในศีลและโทษในความเป็นผู้ทุศีล ให้ยักษ์นั้นตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้วชวนว่า "ท่านจะต้องการอะไรด้วยการอยู่ป่า, ยังพรนครแล้ว.

พระราชา เสด็จต้อนรับพระโพธิสัตว์ ให้ยักษ์นั่งที่ประตูแห่งพะนคร ทำให้เป็นผู้มีลาภมีภัตอันเลิศเป็นต้น เสด็จเข้าไปสู่พระนครแล้ว ทรงแต่งตั้งให้พระโพธิสัตว์เป็นเสนาบดี ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้น ได้เข้าถึงสวรรค์แล้ว.

เรื่องสุตฺนะ จบ.

[เรื่องเนื้อนันทิยะ]

[๓๑๗] ในอดีตกาล พระเจ้าโกศลในกรุงสาเกต แคว้นโกศล ได้ทรงพอพระราชหฤทัยในการเล่าเนื้อ. ท้าวเธอไม่ให้พวกมนุษย์ทำ

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๑๓. ตทฏฺฐกถา. ๕/๑๒๘.

กิจทั้งหลายมีกสิกรรมเป็นต้น ทรงมีมนุษย์เป็นบริวาร ได้เสด็จไป
ล่าเนื้อทุกวัน.

ภายลังวันหนึ่ง มนุษย์ทั้งหลายประชุมปรึกษากันว่า "ทำไฉนหนอ ? พวกเราพึงล้อมอุทยานอัญชนวัน ติดประตูไว้ ต้อนเนื้อทั้งหลายออกมาจากป่า ให้เข้าไปในอุทยานนั้นแล้วปิดประตูเสีย กราบทูลแด่พระราชา แล้วพึงทำการงานของตน" ดังนี้แล้ว จัดแจงอุทยานเสร็จแล้ว เข้าไปป่า ล้อมที่มีประมาณโยชน์หนึ่งไว้.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เป็นเนื้อชื่อ นันทิยะ พามารดาบิดาไปยู่ในพุ่มไม้เล็ก ๆ พุ่มหนึ่ง เห็นมนุษย์เหล่านั้นแล้ว คิดว่า "ในวันนี้เราควรสละชีวิตให้ชีวิตแก่มารดาบิดา แล้วกล่าวว่า 'ท่านทั้งหลายพึงเป็นอยู่ด้วยอุบายอย่างหนึ่ง' ฉันจักให้ชีวิตแก่ท่านทั้งหลาย, เมื่อพุ่มไม้พอถูกพวกมนุษย์ฟาดแล้วเท่านั้น ฉันจักวิ่งออกไป; เมื่อเป็นเช่นนั้น; มนุษย์เหล่านั้นสำคัญว่า 'ในพุ่มไม้เล็กนี้จักมีเนื้อตัวเดียวเท่านั้น' จักไม่เข้ามายังพุ่มไม้ ไม่เห็นท่านทั้ง ๒, ขอท่านทั้ง ๒ จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด" ให้มารดาบิดาอดโทษแล้ว เตรียมจะวิ่งไป เมื่อพุ่มไม้พอถูกพวกมนุษย์ฟาดแล้วเท่านั้น, ก็ออกจากพุ่มไม้นั้นเข้าไปในระหว่างเนื้อทั้งหลาย. มนุษย์แม้เหล่านั้น ก็มีความสำคัญอย่างนั้นเหมือนกัน จึงไม่เข้าไปยังพุ่มไม้นั้น ต้อนเนื้อทั้งหลายให้เข้าไปยังอุทยานแล้ว กราบทูลแด่พระราชา ได้ไปสู่ที่อยู่ของตน

ตั้งแต่วันนั้น พระราชาเสด็จไปยิงเนื้อตัวหนึ่งเองทีเดียว แล้วทรงถือมา หรือในกาลบางที ทรงส่งคนไปให้นำมา. เนื้อเหล่านั้น

ตั้งวาระกันแล้ว. เนื้อตัวหนึ่งถึงวาระ ย่อมยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระราชาทรงยิงเนื้อนั้นแล้วทรงถือเอา.

ภายหลังวันหนึ่ง วาระของเนื้อนันทิยะถึงแล้ว. ก็ในวันนั้น พระราชาเสด็จไปเองทีเดียว ทรงเริ่มที่จะยิงแล้ว. เนื้อนันทิยะทำเมตตาให้เป็นปุเรจาริก (เป็นเบื้องหน้า) ได้ยืนนิ่งอยู่แล้ว. ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาของเนื้อนันทิยะนั้น พระราชาไม่อาจที่จะปล่อยลูกศรไปได้ ทรงทิ้งธนูแล้ว ตรัสว่า "ธนูนี้แม้เป็นท่อนไม้ไม่มีจิต ยังรู้คุณของเจ้าก่อน, เราแม้เป็นมนุษย์มีจิต ก็ไม่รู้คุณของเจ้า ; เจ้าจงอดโทษแก่เรา, เราให้อภัยแก่เจ้าละ."

พระโพธิสัตว์. มหาราช พระองค์พระราชทานอภัยแก่ข้าพระองค์ก่อน, ส่วนหมู่เนื้อในอุทยานนี้ จักทำอย่างไร ?

พระราชา. เราให้อภัยแม้แก่หมู่เนื้อนั่น.

พระมหาสัตว์ ให้พระราชาพระราชทานอภัยแก่สัตว์ทุกจำพวก คือเนื้อในป่า นกที่บินไปในอากาศ และปลาที่ว่ายไปในแม่น้ำ แล้วให้พระราชดำรงอยู่ในศีล ๕ อย่างนี้แล้ว จึงทูลว่า "มหาราช ธรรมดาพระราชาทรงละการถึงอคติ ไม่ทรงยังราชธรรม ๑๐ ให้กำเริบครองราชสมบัติโดยธรรมจึงควร" ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงราชธรรม ๑๐ ได้กล่าว ๒ คาถาว่า

[๓๑๘] **"ขอพระองค์จงพิจารณาเห็นธรรมอัน**
เป็นกุศล ซึ่งตั้งอยู่ในพระองค์ เหล่านี้คือ
ทาน ๑ ศีล ๑ บริจาค ๑ ความเป็นผู้ซื่อตรง ๑

ความเป็นผู้อ่อนโยน ๑ ตปะ ๑ ความไม่โกรธ ๑
ความไม่เบียดเบียน ๑ ความอดทน ๑ ความ
ไม่ยินร้าย ๑ แต่นั้น ปีติและโสมนัสไม่น้อย
ย่อมเกิดแก่พระองค์."

[แก้อรรถ]

ความแห่งคาถาเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถามหาหังสชาดก อย่างนี้ว่า "บรรดาธรรม ๑๐ อย่างเหล่านั้น เจตนาพร้อมด้วยวัตถุ ชื่อว่า ทาน. ศีล ๕ ศีล ๑๐ ชื่อว่า ศีล. การสละไทยธรรม ชื่อว่า บริจาค. ความเป็นผู้ซื่อตรง ชื่อว่า อาชชวะ. ความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่า มัททวะ. อุโบสถกรรม ชื่อว่า ตปะ. ธรรมอันมีเมตตา เป็นบุรพภาค ชื่อว่า อักโกธะ. ธรรมมีกรุณาเป็นบุรพภาค ชื่อว่า อวิหิสา. ความยับยั้ง ชื่อว่า ขันติ. ความไม่ยินร้าย ชื่อว่า อวิโรธนะ."

พระโพธิสัตว์ อยู่ในสำนักของพระราชา ๒-๓ วันแล้ว ให้ตีกลองท่องเที่ยวไปในพระนคร เพื่อประกาศอภัยทานแก่สรรพสัตว์ ทูลว่า "มหาราช ขอพระองค์จงไม่ประมาทเถิด" ดังนี้แล้ว ไป เพื่อต้องการเห็นมารดาบิดาแล.

เรื่องเนื้อนันทิยะ จบ.

[เรื่องแร้ง]

[๓๑๙] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นแร้ง พักมารดาบิดาผู้เฒ่า มีจักษุเสียไว้ในคิชฌคูหา (ถ้ำแร้ง) นำอาหารวัตถุมีเนื้อโคเป็นต้น

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๗๗. ตทฏฺฐกถา. ๘/๒๔๒.

มาเลี้ยง.

ครั้งนั้น พรานคนหนึ่งชื่อ นิลิยะ ดับบ่วงไว้ในป่าช้าใกล้กรุงพาราณสี มิได้กำหนด (สัตว์ชนิดใด). พระโพธิสัตว์ติดบ่วงนั้น หวลระลึกถึงมารดาบิดาของตน รำพันด้วยภาษามนุษย์ว่า "มารดาบิดาของเรา จักยังอัตภาพให้เป็นไปได้อย่างไรหนอ เมื่อไม่ทราบแม้ความที่เราเกิดติดบ่วง จักเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง หมดปัจจัย ชะรอยจะซูบผอมตายอยู่ในถ้ำแห่งภูเขานั่นเอง."

พราน สดับเสียงรำพันนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า

[๓๒๐] **"ชาวโลกพูดกันว่า 'แร้งแลเห็นซากศพ**
ได้ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์' ดูกระไรอยู่; เหตุไร
เจ้าแม้มาใกล้ข่ายและบ่วงแล้วก็ไม่รู้ ?"

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยนฺนุ** ความว่า คำนี้ใด ชาวโลกพูดกันว่า "แร้งย่อมแลเห็นซากศพที่ตั้งอยู่เกิน ๑๐๐ โยชน์ได้" คำนี้นั้น ดูกระไรอยู่. เหตุไร เจ้าแม้มาใกล้ข่ายและบ่วงนี้แล้ว ก็ไม่รู้ คือ แม้มาใกล้แล้ว ก็ไม่ทราบ ?

พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า

"ในกาลใด สัตว์มีความเสื่อม ในเพราะจะสิ้น
ชีวิต; ในกาลนั้น แม้มาใกล้ข่ายและบ่วงแล้ว
ก็ไม่รู้."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปราภโว** ได้แก่ พินาศ. บทว่า **โปโส** ได้แก่ สัตว์.

พรานฟังธรรมกถาของพระโพธิสัตว์นั้นแล้วชอบใจว่า "พระยาแร้งฉลาด เมื่อรำพันก็หารำพันเพื่อตนไม่, ย่อมรำพันเพื่อมารดาบิดา, พระยาแร้งนี้ไม่ควรที่เราจะฆ่า" ดังนี้แล้ว แก้บ่วงออกจากเท้าด้วยจิตรักใคร่แล้ว สั่งว่า

"เจ้าจงเลี้ยงมารดาบิดา ผู้เฒ่า ซึ่งอาศัยอยู่ที่
ซองเขา เจ้าผู้ซึ่งเราอนุญาตพร้อมแล้ว จงเห็น
ความสวัสดีในหมู่ญาติเถิด."

พระโพธิสัตว์พ้นจากทุกข์คือมรณะแล้ว เมื่อจะทำอนุโมทนาจึงกล่าวว่า

"พราน ท่านจงเพลิดเพลินพร้อมด้วยญาติทุกคน
เหมือนอย่างนั้น ข้าพเจ้าจักเลี้ยงมารดาบิดาผู้เฒ่า
ซึ่งอาศัยอยู่ที่ซอกเขา"

ดังนี้แล้ว คาบเนื้อเต็มปากบินไป ได้ให้แก่มารดาบิดาแล้วแล.

เรื่องแร้ง[๑] มาในสัตตกนิบาต.

[เรื่องแร้ง]

[๓๒๑] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นแร้ง เลี้ยงมารดาบิดาอยู่ที่คิชฌบรรพต (ภูเขาแร้ง).

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๑๔. ตทฏฺฐกถา. ๕/๑๓๕.

ครั้งหนึ่ง ได้มีลมฝนใหญ่. ฝูงแร้งไม่อาจทนลมฝนนั้นได้ จึงบินไปยังกรุงพาราณสี สั่นสะท้านเพราะความหนาว จับเจ่าอยู่ที่ใกล้กำแพงบ้าง ที่ใกล้คูบ้าง.

ครั้งนั้น เศรษฐีกรุงพาราณสี ออกจากพระนครไป พบแร้งเหล่านั้นลำบากอยู่ จึงให้มันประชุมกัน ณ ที่แห่งหนึ่ง แล้วให้สุมไฟ ส่งคนไปสู่ป่าช้า ให้นำเนื้อโคมาให้แร้งเหล่านั้นแล้ว เริ่มตั้งกองรักษา.

ฝูงแร้ง เมื่อลมฝนหายแล้ว, มีตัวกระปรี้กระเปร่าแล้ว บินไปสู่ภูเขา (เดิม) นั่นแล ปรึกษากันว่า "เศรษฐีกรุงพาราณสี ทำอุปการะแก่พวกเราแล้ว, ก็พวกเราทำอุปการะตอบแก่ท่านผู้ชื่อว่ามีอุปการะอันทำแล้ว ย่อมควร, เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นี้ บรรดาพวกเราผู้ใดได้สิ่งใด เป็นผ้าหรืออาภรณ์ (ก็ตาม) ผู้นั้นพึงให้สิ่งนั้นตกลงที่เรือนของเศรษฐี." ตั้งแต่นั้นมา ฝูงแร้งเหล่านั้น แลเห็นความเผอเรอของพวกมนุษย์ผู้ตากผ้าและอาภรณ์ไว้ที่แดดแล้ว ก็รีบโฉบเอา (บินไป) ให้ตกลงที่บ้านของเศรษฐี.

เศรษฐี ทราบว่าสิ่งของทั้งหลายมีผ้าเป็นต้น อันแร้งทั้งหลายนำมาแล้วจึงเก็บสิ่งของเหล่านั้นไว้แผนกหนึ่งต่างหาก. พวกมนุษย์กราบทูลแด่พระราชาว่า "ฝูงแร้งปล้นพระนคร."

พระราชา รับสั่งให้ดักข่ายและบ่วงในที่นั้น ๆ เพื่อจับแร้ง. พระโพธิสัตว์ติดบ่วงแล้ว. พวกมนุษย์จับพระโพธิสัตว์นั้น แสดงแด่พระราชา. พระราชา ตรัสถาม ทรงสดับเหตุนั้นทั้งหมดแล้ว ตรัสถามอีกโดยนัยว่า "**ยนฺนุ คิชฺโฌ โยชนสตํ**" เป็นต้น, ฝ่ายแร้ง

(โพธิสัตว์) ก็แสดงธรรม (ถวาย) โดยนัยว่า "**ยทา ปราภโว โหติ**" เป็นต้น อันพระราชาทรงอินดีปล่อยแล้ว ได้ไปยังสำนักของมารดาบิดา. พระราชา รับสั่งให้มหาเศรษฐีคืนสิ่งของทั้งหลายแก่เจ้าของทุก ๆ คนแล.

เรื่องแร้ง[๑] มาในทุกนิบาต.

[เรื่องพระยานกแขกเต้า]

[๓๒๒] ในอดีตกาล ในด้านทิศบูรพาและทิศอุดร[๒] แต่กรุงราชคฤห์ ได้มีบ้านพราหมณ์ชื่อสาลินทิยะ, ในด้านทิศบูรพาและทิศอุดรแต่สาลินทิยคามนั้น เป็นนาแคว้นมคธ, ในด้านทิศบุรพาและทิศอุดรแต่นาแคว้นมคธนั้น เป็นป่าไม้งิ้วใหญ่ ใกล้สานุบรรพตลูกหนึ่ง นกแขกเต้าเป็นอันมาก อยู่ในป่าไม้งิ้วนั้น.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ เป็นพระยานกแขกเต้า มีสรีระประมาณเท่าดุมเกวียน นำอาหารมาจากป่าหิมพานต์ เลี้ยงมารดาบิดา. ทีนั้นพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ โกสิยโคตร เป็นชาวสาลินทิยคาม ให้หว่านข้าวสาลีในนา ประมาณพันกรีส ตั้งคนรักษานาไว้คนหนึ่ง.

พระยานกแขกเต้า พร้อมด้วยบริวาร ลงในนานั้น. คนรักษานาไม่สามารถจะห้ามนกแขกเต้าที่ลงในที่นั้น ๆ ได้. ฝูงนกแขกเต้านอกนั้นกินตามต้องการแล้ว ก็บินไปแต่ปากเปล่า ๆ. ส่วนพระยานกแขกเต้า ทำรวงข้าวสาลีเป็นอันมากรวมกันเข้าแล้ว เอาปากคาบบิน

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๐. ตทฏฺฐกถา. ๒/๓๕. ๒. แปลตามนัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้าวัดราชบพิธ.

ไป. คนรักษานาไปบอกแก่พราหมณ์ พราหมณ์จึงสั่งว่า "ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงฟั่นขนหางม้า ดักบ่วงไว้ ณ ที่พระยานกแขกเต้าลง จับมันทั้งเป็นนำมา." คนรักษานาทำดังนั้น ได้พระยานกแขกเต้าแล้ว แสดงแก่พราหมณ์.

พราหมณ์เห็นพระยานกแขกเต้านั้นแล้ว เกิดความรักเป็นกำลัง ให้พระโพธิสัตว์จับที่ตักแล้วพูดว่า "นกแขกเต้า เจ้ากินข้าวสาลีตามต้องการแล้ว ยังเอาจะงอยปากคาบไป, ยุ้งข้าวเจ้ามีหรือหนอ ? หรือเจ้าทำเวรในข้า."

พระยานกแขกเต้า ฟังคำถามนั้นแล้ว กล่าวคาถานี้ ในเกทาร[๑]-ชาดก ปกิณณกนิบาต ด้วยวาจามนุษย์อันไพเราะว่า

[๓๒๓] **"เวรของข้าพเจ้ากับท่านไม่มี, ยุ้งข้าวของข้าพเจ้าก็ไม่มี, ข้าพเจ้าถึงโกฏิสิมพลีแล้ว ย่อมเปลื้องหนี้บ้างให้หนี้ (ให้กู้) บ้าง ฝังขุมทรัพย์ไว้ในที่นั้นบ้าง, จงทราบอย่างนี้เถิด ท่านโกสิยพราหมณ์."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิณํ** ความว่า ข้าพเจ้านำข้าวสาลีของท่านไปแล้ว ย่อมเปลื้องหนี้บ้าง ให้หนี้บ้าง.

บทว่า **โกฏิสิมฺพลึ** ได้แก่ ป่าไม้งิ้ว มีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า **นิธึปิ** ความว่า ย่อมฝัง คือเก็บขุมทรัพย์อันมีปกติ

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๖๖. ตทฏฺฐกถา. ๖/๓๔๙.

ติดตาม (ตน) ไว้ในที่นั้น คือ ในป่าไม้งิ้วอย่างหนึ่ง.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว ถูกพราหมณ์ถาม เมื่อจะทำความนั้นให้ปรากฏ จึงกล่าวว่า

"ท่านโกสิยพราหมณ์ นกทั้งหลายเป็นลูกน้อย
ของข้าพเจ้า มีขนปีกยังไม่งอก, นกเหล่านั้น
อันข้าพเจ้าเลี้ยงแล้ว จักเลี้ยงข้าพเจ้า; เพราะ
ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงให้หนี้แก่นกเหล่านั้น. อนึ่ง
มารดาบิดาของข้าพเจ้าแก่เฒ่า ผ่านความเป็น
หนุ่มสาวแล้ว, ข้าพเจ้านำข้าสาลีไปด้วย
จะงอยปาก เพื่อมารดาบิดาเหล่านั้น ย่อม
เปลื้องหนี้ที่ท่านทำแล้วในก่อน. นกแม้เหล่า
อื่น ซึ่งมีขนปีกเหี้ยนเกรียน ทุพพลภาพสิ้นดี
ก็มีอยู่ในที่นั้น, ข้าพเจ้าต้องการบุญ จึงให้
(ข้าวสาลี) แก่นกเหล่านั้น, บัณฑิตทั้งหลาย
เรียกบุญกรรมนั้นว่า 'ขุมทรัพย์."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หาตูน** แปลว่า นำไปแล้ว.

สองบทว่า **ตํ นิธึ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย เรียกว่าบุญกรรมนั้น ชื่อว่า ขุมทรัพย์อันมีปกติติดตาม (ตน).

พราหมณ์ฟังคำนั้นแล้ว มีจิตใจเลื่อมใส กล่าวว่า "ตั้งแต่นี้ไป เจ้าพร้อมด้วยญาติทั้งหลาย จงไร้ภัยบริโภคข้าวสาลีเถิด" ดังนี้แล้ว

มอบนาทั้งหมดให้แล้ว แก้เครื่องผูกออกจากเท้า.

พระโพธิสัตว์ เพราะความที่รู้ประมาณ จึงรับเพียง ๘ กรีส เท่านั้น คืนนาที่เหลือให้แก่พราหมณ์นั่นแลอีกแล้ว ให้โอวาทว่า "ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ท่านมหาพราหมณ์" คาบรวงข้าวสาลี ไปสู่สำนักของมารดาบิดา.

ฝ่ายพราหมณ์ ปักหลักลงในนาประมาณ ๘ กรีสแล้ว ได้พูดกะคนรักษานาว่า "อย่าห้ามนกทั้งหลายที่คาบเอาข้าวสาลีแต่เขตนี้" ตั้งแต่นั้น นกแขกเต้าทั้งหลาย ได้คาบเอา (ข้าสาลี) แต่เขตนั้นแล.

เรื่องพระยานกแขกเต้า จบ.

[เรื่องพระยาช้าง]

[๓๒๔] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ เป็นพระยาช้างเผือกปลอด มีช้างประมาณแปดหมื่นเป็นบริวาร เลี้ยงมารดาผู้ตาบอดของตนอยู่ในป่าหิมพานต์.

ในกาลต่อมา พระยาช้างนั้นละโขลง พามารดาไปสู่เชิงเขาชื่อจัณโฑรณะ พักมารดาไว้ในถ้ำแห่งภูเขา ซึ่งตั้งอยู่ติดสระปทุมสระหนึ่ง เลี้ยงดูแล้ว.

ครั้งนั้น พรานชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง หลงทางสิ้น ๗ วัน คร่ำครวญพลาง ถึงที่นั้นแล้ว. พระยาช้าง ให้เขานั่งบนหลังของตน ด้วยความกรุณา นำไปพักไว้ในถิ่นแห่งมนุษย์แล้วจึงกลับ. พรานผู้ชั่วช้าแม้นั้น ไปยังกรุงพาราณสีแล้ว กราบทูลแด่พระราชา.

ก็ในกาลนั้น ช้างมงคลของพระราชาล้มแล้ว. พระราชาทรง

ส่งควาญช้างไปกับพรานนั้น ให้นำพระโพธิสัตว์มาแล้ว ทรงพักไว้ในโรงช้างมงคล ทรงถือขงกินอันมีรสเลิศต่าง ๆ ไป ให้พระราชทานแก่พระยาช้างนั้น. พระโพธิสัตว์ คิดว่า "เราเว้นมารดา จักไม่รับอาหาร," แม้เมื่อพระราชาตรัสว่า "พระยาช้าง จงรับฟ่อนหญ้า" ก็ไม่รับฟ่อง (หญ้า) ทูลว่า "ขอเดชะ ข้าพระองค์เลี้ยงมารดาผู้ตาบอด, มาดาของข้าพระองค์เว้นข้าพระองค์ จักถึงความสิ้นชีวิต, ข้าพระองค์เว้นมารดานั้นเสีย ก็ไม่มีความต้องการด้วยอิสริยยศ, วันนี้เป็นวันที่ ๗ แห่งมารดาของข้าพระองค์ ผู้ไม่ได้อาหาร."

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า

"ท่านทั้งหลาย จงปล่อยมหานาคที่เลี้ยง
มารดา; ขอมหานาคจงพร้อมหน้ากับมารดา
พร้อมด้วยญาติทั้งหมดเถิด."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โยยํ** ตัดบทเป็น **โย อยํ**.

บทว่า **สเมตุ** ได้แก่ จงมาพร้อม.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ พ้นจากเครื่องผูกแล้ว แสดงธรรมแด่พระราชาหน่อยหนึ่ง ด้วยกถาว่าด้วยทศราชธรรมแล้ว ถวายโอวาทว่า "ขอเดชะ ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด" ผู้อันมหาชนบูชาแล้วด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมและระเบียบเป็นต้น ออกไปจากพระนคร ถึงสำนักของมารดาในวันนั้นเอง.

พระราชา ทรงเลื่อมใสในคุณของพะโพธิสัตว์ รับสั่งให้สร้าง

บ้าน ณ ที่ใกล้สระปทุม ทรงตั้งวัตร (การบำรุง) เนืองนิตย์. ในกาลต่อมา เมื่อมารดาของพระโพธิสัตว์นั้นล้มลงแล้ว, โปรดเกล้าฯ ให้ทำสรีรกิจมารดาของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงทำอาศรมบทชื่อ กรัณฑกะแล้วเสด็จไปยังพระนคร.

ก็ฤษีประมาณ ๕๐๐ ลงจากป่าหิมพานต์ อยู่ ณ ที่นั้น. พระราชาให้พระราชทานวัตร (การบำรุง) นั้นแก่ฤษีเหล่านั้น. เมื่อพระโพธิสัตว์ล้มแล้ว, ให้สร้างรูป (ด้วยศิลา) มีประมาณเท่าพระโพธิสัตว์นั้น แล้วโปรดให้ทำสักการะใหญ่ ชาชมพูทวีป ได้ประชุมกันทำการฉลองช้างทุก ๆ ปีแล.

เรื่องพระยาช้าง[๑] จบ.

[๓๒๕] พระโพธิสัตว์เหล่านั้น มีสุวรรณสามเป็นต้น พ้นจากทุกข์นั้น ๆ แล้วประสบประโยชนสุข ด้วยอุปนิสัยแห่งกรรม คือการเลี้ยงมารดาบิดา ด้วยประการฉะนี้ ; เพราะฉะนั้น

"บุคคลเมื่อปรารถนาความพ้นจากทุกข์ เล็ง
เห็นประโยชน์ของตน พึงทำการเลี้ยงพรหม
(คือมารดาบิดา) อันเป็นกิจสูงสุด ในกาล
ทุกเมื่อเหมือนพระโพธิสัตว์เหล่านั้น."

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาว่า ผู้เลี้ยงมาดาบิดา เมื่อแว่นแคว้นแม้ถูกศัตรูให้พินาศอยู่. ย่อมพ้นจากอันตรายได้จริง. ข้อนั้น มีเรื่องต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๐๓. ตทฏฺฐกถา. ๖/๑.

[เรื่องรามบุรุษผู้เลี้ยงมารดา]

[๓๒๖] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ เป็นบุตรปุโรหิตของพระเจ้ากรุงพาราณสี ได้มีนามว่า โชติปาละ เพราะในวันเกิด อาวุธทุก ๆ อย่างลุกโพลงขึ้น.

ในกาลต่อมา โชติปาละนั้น แสดงศิลปธนูมีประการต่าง ๆ แด่พระราชา โดยนัยดังกล่าวไว้ในอรรถกถาสรภังคชาดก[๑] ตั้งแต่นั้นจึงปรากฏชื่อว่า สรภังคะ.

วันหนึ่ง สรภังคโพธิสัตว์นั้น ไม่ให้ใครรู้ (เรื่อง) เข้าไปป่าแต่ผู้เดียว แล้วบวชเป็นฤษี ในอาศรมที่ท้าวสักกะประทาน ในสวนมะขวิด มีเนื้อที่ประมาณ ๓๐ โยชน์ แทบฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ทำฌานและอภิญญาให้บังเกิดได้ในวันที่ ๗. ต่อมา พระราชาทั้งหลายมีพระเจ้ากรุงพาราณสีเป็นต้น ก็ทรงผนวชในสำนักของสรภังคดาบสนั้นพร้อมด้วยชาวแว่นแคว้น. อาศรมในสวนมะขวิด เต็มแน่นแล้ว.

ทีนั้น อันเตวาสิกผู้ใหญ่ของสรภังคดาบสรูปหนึ่งชื่อ กิสวัจฉะปรารถนาอยู่สงัด จึงไปจากที่นั้น อาศัยพระนครของพระเจ้าทัณฑกีชื่อว่า กุมภวดีปุระ ในกลิงครัฐ ผู้อันเสนาบดีบำรุงแล้ว อยู่ในพระราชอุทยาน.

ครั้งนั้น พระเจ้าทัณฑกี รับสั่งให้ถอดฐานันดรของหญิงแพศยาคนหนึ่ง. ตั้งแต่นั้นมา นางก็ทำสันถวกรรมกับบุรุษนั้น ๆ แสวงหาฐานนันดรอยู่ วันหนึ่ง ไปยังพระราชอุทยาน พบดาบสนั้น จึง

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๕๓๕. ตทฏฺฐกถา. ๗/๓๕๖.

กล่าวว่า "เราพบคนกาฬกัณณีนี้นี่เอง พวกท่านจงนำน้ำมา. ฉันจักล้างตาทั้ง ๒" ดังนี้แล้ว เคี้ยวไม้ชำระฟัน บ้วนก้อนเขฬะให้ตกลงที่สรีระของดาบส ทิ้งไม้ชำระฟันลงที่ลนชะฎา ราดแม้น้ำบ้วนปากลงบนศีรษะของดาบสนั้นแล้ว ออกไป.

วันนั้นนั่นเอง พระราชาโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานฐานันดรเติมนั่นแล แก่หญิงแพศยานั้น. นางสำคัญฐานันดรที่ตนได้แล้วเพราะอาศัยกุศลอันทำไว้ในก่อนว่า "ตนได้แล้ว ด้วยการทำเขฬะให้ตกลงที่สรีระของดาบส."

โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วันจากนั้น พระราชทรงริฐานันดรของปุโรหิต. ปุโรหิตนั้น เข้าไปหาหญิงแพศยา ถามว่า "เธอทำอะไร จึงได้ฐานันดรคืน ?" ได้ฟังว่า "ทำกรรมชื่อนี้ในที่นั้น" ไปทำเหมือนอย่างนั้น ก็เผอิญได้ฐานันดรเดิมคืนในวันนั้นเหมือนกัน. แม้ปุโรหิตนั้น ได้ฐานันดรนั้นด้วยผลแห่งบุญแล้ว ก็สำคัญว่า "ได้แล้วด้วยการทำเขฬะให้ตกลง."

โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วันจากนั้น ปัจจันตชนบทของพระราชาจลาจล. พระราชามีพระราชประสงค์จะปราบปัจจันตชนบทให้ราบคาบ ทรงเชื่อคำของปุโรหิต จึงทรงบังคับมนุษย์ทั้งหมดว่า "พวกท่านจงทำเขฬะให้ตกลงที่สรีระของชฎิลโกงนั่น." มนุษย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมด พร้อมกับพระราชา ได้ทำเหมือนอย่างนั้นแล้ว. ของอันน่าเกลียดทั้งหลายมีเขฬะเป็นต้น ลาดทั่วสรีระของดาบส.

ส่วนเสนาบดี ได้สดับ (เรื่องนี้) ภายหลังชนทั้งหมด จึงรีบไป

ยังอุทยาน เขี่ยของอันน่าเกลียดทั้งหมดนั้นออกแล้ว ให้ดาบสอาบน้ำแล้ว เรียนว่า "ท่านขอรับ กรรมที่ไม่สมควรอันชนเหล่านั้นทำแล้ว ผลอะไรจักมีแก่ชนเหล่านั้น."

ดาบส กล่าวว่า "ความประทุษร้ายแห่งใจของอาตมา ไม่มี, แต่เทพดา โกรธนักหนา, ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ไป เทพดาทั้งหลายจักทำแว่นแคว้นทั้งสิ้น ไม่ให้เป็นแว่นแคว้น; เพราะฉะนั้น ท่านจงไปภายนอกแว่นแคว้นเสียภายใน ๗ วันเถิด." เสนาบดีนั้นได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

ส่วนพระราชา พอเสด็จไปถึงเท่านั้น ก็ปราบปัจจันตชนบทให้ราบคาบได้แล้ว เสด็จกลับเข้าสู่พระนคร. ในวันนั้นเอง เทพดาทั้งหลาย (บันดาล) ให้ฝนน้ำตกลง.

พวกมนุษย์ได้มีในเบิกบานว่า "ตั้งแต่เวลาที่พวกเราทำร้ายต่อชฎิลโกงแล้ว พระราชาของพวกเราก็มีแต่ทรงพระเจริญถ่ายเดียว, เฉพาะในวันที่พระองค์ทรงปราบปัจจันตชนบทราบคาบ เสด็จมาแล้วฝนก็ตก."

ลำดับนั้น เทพดาทั้งหลาย (บันดาล) ให้ฝนดอกมะลิ ฝนมาสก ฝนกหาปณะ และฝนเครื่องประดับมีเครื่องประดับมือเครื่องประดับเท้าเป็นต้น[๑] ตกลงแล้ว. เพราะเหตุนั้น พวกมนุษย์จึงดีใจอย่างยิ่งเปล่งวาจาด้วยใจเบิกบาน มีความนิยม (คล้อย) ตามในบาปอันพระราชทรงทำแล้ว.

ครั้งนั้น เทพดาทั้งหลาย (บันดาล) ให้ฝนอาวุธมีคมข้างเดียว

๑. แปลตามศัพท์ว่า ซึ่งภัณฑะอันทำแล้ว มีภัณฑะอันเข้าถึงซงมือและภัณฑะอันเข้าถึงซึ่งเท้าเป็นต้น.

เป็นต้น ฝนถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว ฝนแผ่นหินประมาณเท่าเรือนยอด และฝนทรายตกลงแล้ว ได้ทำแว่นแคว้นให้ดอนสูงได้ ๘๐ ศอก. ก็เมื่อแว่นแคว้นยังไม่ทันพินาศ, สรภังคดาบสทราบเหตุนั้น ส่งดาบสรุ่นหนุ่ม ๒ รูปไป ให้นำกิสวัจฉดาบสมาทางอากาศด้วยวอเตียง.

ส่วนเสนาบดี ออกไปตามลำพังเอง. ก็น้ำดื่มและหญ้าสำหรับสัตว์ดิรัจฉานผู้ไม่นิยม (คล้อย) ตามในกรรมนั้น ก็มิได้มี, สัตว์ดิรัจฉานเล่านั้นจึงไปตามสถานที่ซึ่งมีน้ำดื่มและหญ้า ยังไม่ทันถึงวันที่ ๗ ก็ถึงภายนอกแว่นแคว้น.

ก็บุรุษคนหนึ่งชื่อราม อันเทพดาทั้งหลายช่วยนำออกไปภายนอกจากแว่นแคว้นนั้น. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[๑]ชยทิสชาดกในตึสนิบาต ท่านจึงกล่าวว่า

"ดังได้สดับมา บุรุษชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่งชื่อ ราม เป็นผู้เลี้ยงมารดา บำรุงมารดาบิดาอยู่ ไปเพื่อต้องการค้าขาย ถึงพระนครชื่อ กุมภวดีปุระ ในแคว้นของพระเจ้าทัณฑกีแล้ว เมื่อแว่นแคว้นทั้งสิ้นถูกฝน ๙ อย่างให้พินาศไปอยู่ ระลึกถึงคุณของมารดาบิดา. ขณะนั้น เทพดาทั้งหลายได้นำเขามามอบให้มารดาโดยความสวัสดี เพราะผลแห่งกรรมคือการบำรุงมารดา." ส่วนชนเหล่าอื่นนอกจากบุรุษนั้นแม้ทั้งหมด ถึงความพินาศแล้วแล.

เรื่องรามบุรุษผู้เลี้ยงมารดา มาในอรรถกถา[๒]อุปาลิสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ และในอรรถกถา[๓]สรภังคชาดก.

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๗/๒๐๖. ๒. ป. สู. ๓/๕๖. ๓. ชาตกฏฺฐกถา. ๗/๓๕๖.

[๓๒๗] เพราะฉะนั้น ธรรมดาบุตร พึงเป็นผู้มีจิตมั่นคงในอุปัฏฐานกรรม เหมือนอุบาสกผู้เลี้ยงมารดา. อนึ่ง พึงปฏิบัติโดยประการที่จะพึงได้เพื่อบำรุงมารดาบิดาเหมือนนันทบัณฑิต.

[เรื่องอุบาสกผู้เลี้ยงมารดา]

ดังได้สดับมา อุบาสกคนหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี เมื่อบิดาตายแล้ว มีมารดาเป็นดังเทพดา ปรนนิบัติมารดาด้วยกิจมีการให้น้ำล้างหน้า (หรือบ้วนปาก) และไม้ชำระฟันเป็นต้น และด้วยวัตถุมียาคูและภัตเป็นต้น.

ส่วนมารดา พูดแก่เขาบ่อย ๆ (เพื่อให้มีภรรยา) เมือเขาไม่ปรารถนาอยู่นั่นเอง ก็ขืนนำสตรีรุ่นสาวมาแล้วมอบให้. เขาสำเร็จการอยู่ร่วมกับสตรีนั้น. แม้สตีนั้นก็บำรุงมารดาของอุบาสกนั้นโดยเคารพ. ต่อมาประสงค์จะให้สามีนำมารดานั้นออกไปเสียภายนอก วันหนึ่ง พูดกะสามีว่า "นาย เมื่อนายไปภายนอก, มารดาของนายด่าฉัน." เขาได้นิ่งเสีย. ตั้งแต่นั้น นางเมื่อจะให้ยาคู ย่อมให้ยาคูที่ร้อนจัดหรือเย็นจัด เค็มจัดหรือจืดจัด. เมื่อแม่ผัวกล่าวว่า "ร้อนนัก เค็มนัก แม่" ก็เติมน้ำเย็นลงไป เมื่อแม่ผัวกล่าวอีกว่า "เย็นนัก ไม่เค็มเลย' ก็ส่งเสียงเอ็ดอึงว่า "เมื่อตะกี้นี้เอง พูดว่า 'ร้อนนัก เค็มนัก' แล้วยังกล่าวว่า 'เย็นนัก ไม่เค็มเลย,' ใครจักอาจให้แกยินดีได้," แม้น้ำสำหรับอาบ นางก็ทำให้ร้อนจัด แล้วราดลงที่หลัง, เมื่อแม่ผัวกล่าวว่า "ร้อนจริง" ก็เติมน้ำเย็นลงไป เมื่อ

แม่ผัวกล่าวว่า "เย็นจริง" ก็พูดว่า "เมื่อตะกี้นี้เอง พูดว่า 'ร้อนจริง' แล้วก็ยังกล่าวอีกว่า 'เย็นจริง,' ใครจักอาจอดทนความดูหมิ่น (จู้จี้) ของแกได้."

นางทำการทะเลาะกับแม่ผัวอย่างนั้นแล้ว พูดกะสามีว่า "ดิฉันไม่อาจจะอยู่ในเรือนหลังเดียวกับมารดาผู้กาฬกัณณีเห็นปานนี้ได้. ขอนายจงให้มารดานั้นอยู่เสียภายนอกเถิด."

เขาพูดว่า "นางผู้เจริญ หล่อนยังรุ่นสาว ไปในที่ใดที่หนึ่งแล้ว ก็อาจเป็นอยู่ได้ก่อน; ส่วนมารดาของฉัน ทุพลภาพ, ฉันเท่านั้น เป็นที่พึ่งของมารดานั้น; หล่อนจงออกไปสู่สกุลของตนเถิด." นางคิดว่า "ถ้าเราจักไปสู่สกุล; อยู่เป็นหญิงหม้าย จักประสพทุกข์" ดังนี้แล้ว กลัว ไม่ไป (ตั้งใจ) ปรนนิบัติให้แม่ผัวชอบใจ โดยนัยก่อนนั้นแล.

ภายหลังวันหนึ่ง อุบาสก ไปสู่พระเชตวัน เพื่อฟังธรรม ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง อันพระศาสดาตรัสถามว่า "อุบาสก เธอไม่ประมาทในบุญกรรม, บำเพ็ญกรรมคือการบำรุงมารดาอยู่หรือ?" กราบทูลว่า "อย่างนั้น พระเจ้าข้า" แล้วกราบทูลเรื่องทั้งหมด.

พระศาสดา ตรัสว่า "อุบาสก เธอไม่เชื่อคำของสตรีนั้นในกาลบัดนี้เท่านั้น แต่ในกาลก่อน เธอคร่ามารดาของเธอออกไป เพราะคำของสตรีนั่นแล้ว ได้อาศัยเรา จึงนำมารดานั้นกลับสู่เรือนปรนนิบัติอีก"

ดังนี้แล้ว ตรัสกัจจานีชาดก[๑]ในอัฏฐกนิบาต ประกาศสัจจะทั้งหลายแล้ว.

ในเวลาจบสัจจะ อุบาสกได้เป็นโสดาบัน.

เรื่องอุบาสกผู้เลี้ยงมากดา จบ.

[เรื่องนางกัจจานี]

[๓๒๘] ในอดีตกาล บุรุษคนหนึ่ง ในกรุงพาราณสี เมื่อบิดาตายแล้ว มีมารดาเป็นดังเทพดา ปรนนิบัติมารดาชื่อ กัจจานี โดยนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล. เรื่องทั้งหมด ก็เหมือนเรื่องที่กล่าวแล้ว.

ครั้งนั้น บุรุษนั้น เชื่อคำของภริยา พูดกะมารดาว่า "แม่ ออกไปจากที่นี้ จงอยู่ในที่ตามที่ชอบใจเถิด." นางร้องให้ พลางออกไปอาศัยสกุลมั่งคั่งสกุลหนึ่ง ทำการรับจ้างเลี้ยงชีวิตโดยลำบาก.

ก็ในเวลาที่นางออกไปแล้ว ลูกสะใภ้มีครรภ์ ต่อมาก็คลอดบุจร พูดกะสามีว่า "เมื่อมารดาของนายอยู่ในเรือน, ดิฉันไม่ได้บุตร, บัดนี้ ดิฉันได้บุตรแล้ว; ด้วยเหตุนี้ นายจงทราบว่ามารดาของนายนั้นเป็นกาฬกัณณี."

ฝ่ายนางกัจจานี ได้ยินว่า "ข่าวว่า ในเวลาที่เราถูกเขาคร่าออก (จากเรือน) แล้ว ลูกสะใภ้ได้บุตร" จึงคิดว่า "ธรรมคือความอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ และธรรมคือความสุจริต ๓ อย่างในโลกนี้จักเป็นธรรมตายแล้วแน่แท้; เพราะถ้าธรรมไม่พึงตายไซร้, คนโบยคร่ามารดาออกไปแล้ว ก็ไม่พึงได้บุตร ไม่พึงอยู่เป็นสุข; เราจักให้

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๓๘. ตทฏฺฐกถา. ๕/๒๑๖.

มตกภัตแก่ธรรม" ดังนี้แล้ว ไปสู่ป่าช้า เอาศีรษะมนุษย์ ๓ ศีรษะ ทำก้อนเส้า ติดไฟ เริ่มซาวข้าวสาร.

ขณะนั้นเอง ท้าวสักกเทวราช ทรงตรวจดูโลก เห็นนางกัจจานีนั้นประสพทุกข์ ประสงค์จะให้มตกภัตแก่ธรรม ด้วยสำคัญว่า "ธรรมตายแล้ว" จำแลงเพศเป็นพราหมณ์เข้าไปหานาง ตรัสว่า "ธรรมไม่ตาย" สถิตอยู่ในอากาศ ตรัสว่า "กัจจานี อย่ากลัวเลย บุตรหลานและลูกสะใภ้ของท่านจักมาพาท่านกลับไปด้วยอานุภาพของเรา" แล้วเสด็จไปสู่สถานของพระองค์นั้นแล.

ชนทั้ง ๓ มีบุตรเป็นต้นแม้เหล่านั้น หวนระลึกถึงคุณของนางกัจจานีนั้น ด้วยอานุภาพของท้าวสักกะ จึงเดินทางสายที่ไปสู่ป่าช้า พบนางในระหว่างทาง จึงหมอบลงแทบเท้าทั้ง ๒ ให้นางอดโทษแล้ว นำมาสู่เรือน ตั้งแต่นั้น อยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียงแล.

เรื่องนางกัจจานี จบ.

[เรื่องดาบส ๒ พี่น้อง]

[๓๒๙] มรอดีตกาล ดาบสพี่น้อง ๒ รูป คือ ผู้พี่ชื่อ โสณบัณฑิต ผู้น้องชื่อ นันทบัณฑิต เลี้ยงมาดาบิดาอยู่ในหิมวันตประเทศ.

บรรดาดาบส ๒ รูปนั้น ดาบสผู้พี่ไปแม้สู่ที่ไกลได้ เพราะมีอภิญญา ๕ นำผลไม้มีรสอร่อยมาให้ (มารดาบิดา) ภายหลัง. ส่วนดาบสผู้น้อง นำผลไม้อย่างใดอย่างหนึ่งในที่ใกล้มาให้ก่อน. ดาบสผู้น้องนั้น แม้ถูกดาบสผู้พี่กล่าวว่า "อย่างทำอย่างนั้น" ก็ไม่เชื่อฟังคำ.

ลำดับนั้น ดาบสผู้พี่ กล่าวว่า "นันทะ เธออันใคร ๆ ไม่ควรสั่งสอน ไม่ทำตามคำของบัณฑิตทั้งหลาย, ธรรมดามารดาบิดา เป็นภาระของพี่, พี่ผู้เดียวจักปรนนิบัติมารดาบิดาเหล่านั้น; เธออย่าอยู่ในที่นี้, จงไปเสียในที่อื่น."

นันทดาบสไม่อาจดำรงอยู่ได้ เข้าสู่บรรณศาลาของตนแล้วเพ่งกสิณ ทำฌานและอภิญญาให้บังเกิดได้ในวันนั้นเอง แล้วคิดว่า "เราจักพาพระราชา ๑๐๑ (มา) ให้พี่ชายอดโทษแล้ว ขอเพื่อบำรุงมารดาบิดา" ดังนี้แล้ว เข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงพาราณสี พระนามว่ามโนชะ ด้วยฤทธิ์ ทูลว่า "มหาบพิตร อาตมภาพจักยึดราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วยกำลังของตน แล้วถวายแด่พระองค์, ขอเชิญพระองค์เสด็จออกไปในวันนี้ทีเดียว." พระราชาได้ทรงทำอย่างนั้น.

ถ้าความร้อนมีแก่กองทัพ นันทดาบสก็ทำร่มแล้วทำให้เย็น, เมื่อฝนตก ก็ไม่ให้ฝนรั่วรดเบื้องบน, ห้ามได้ทั้งร้อนทั้งหนาวทั้งลม ทำสิ่งกดขวางมีตอเป็นต้นในหนทางให้หายไป ทำทางให้ราบเรียบเหมือนมณฑลกสิณ.

นันทดาบสนั้น ลาดแผ่นหนังในอากาศแล้วนั่ง อันกองทัพแวดล้อมแล้ว ไปสู่แคว้นโกศลก่อน ส่งทูตไปว่า "พระเจ้าโกศลจะให้การรบแก่พวกเราหรือจะยอมอยู่ในอำนาจ (ของพวกเรา) เล่า ?"

พระเจ้าโกศลกริ้วแล้ว เสด็จออกเพื่อต่อยุทธ์. นันทดาบสขึงหนังสือ ทำให้ใหญ่ในระหว่างกองทัพทั้ง ๒ ฝ่าย รับลูกศรที่เขายิงมาแล้ว ๆ. บรรดานักรบเหล่านั้น แม้คนหนึ่งชื่อว่าถูกยิงด้วยลูกศร

ไม่มีเลย. นักรบเหล่านั้น มีลูกศรสิ้นแลว ก็หมดอุตสาหะ ได้ยืนเฉยอยู่.

นันทดาบส ทูลพระเจ้าโกศลว่า "พระองค์อย่าทรงกลัว ราชสมบัติของพระองค์จักคงเป็นของพระองค์อย่างเดิม; แต่ขอพระองค์จงอยู่ในอำนาจของพระเจ้ามโนชะอย่างเดียว."

ฝ่ายพระเจ้าโกศลนั้นทรงรับแล้ว แวดล้อมพระเจ้ากรุงพาราณสี ได้เสด็จไปยังแคว้นอังคะ. โดยนัยนี้ สิ้นเวลา ๗ ปี ๗ เดือนและ ๗ วัน นันทดาบสจึงยึดเอาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น ถวายแด่พระเจ้ามโนชะ ได้ทำพระเจ้าโนชะนั้นให้เป็นหัวหน้าแห่งพระราชา ๑๐๑ แล้ว พาพระราชาเหล่านั้นทั้งหมดมาสู่สำนักของดาบสผู้พี่ ให้ดาบสผู้พี่นั้นอดโทษแล้ว ขอการเลี้ยงมารดาบิดา.

แม้พระโพธิสัตว์ มีจิตยินดีแล้ว พูดว่า "บัดนี้ พี่อดโทษแก่เธอ เธอจักได้เพื่อปรนนิบัติคนหนึ่งในมารดาบิดา (ทั้ง ๒)." ลำดับนั้น มารดา กล่าวแก่พระโพธิสัตว์นั้นว่า "พ่อโสณบัณฑิต น้องของพ่อจากไปนาน, น้องของพ่อนั้นจงบำรุงแม่, พ่อจงบำรุงบิดา."

พระโพธิสัตว์ รับคำของมารดาแล้ว พูดว่า "นันทะ ส่วนอันเจริญที่สุดเธอได้แล้ว, เธอพึงเป็นผู้ไม่ประมาท ปรนนิบัติ (มารดา)" ดังนี้แล้ว เมื่อจะประกาศคุณของมารดา ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ในโสณนันทชาดก[๑]ว่า

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๕๗. ตทฏฺฐกถา ๘/๑๗๙.

[๓๓๐] **"ฤษี มารดาเป็นผู้เอ็นดู เป็นที่พึ่ง ให้**
น้ำนมแก่เราทั้ง ๒ มาก่อน, และเป็นมรรคา
แห่งโลกสวรรค์, มารดาย่อมเลือกเธอ ฤษี
มารดาให้น้ำนมมาก่อน เป็นผู้คุ้มครอง ผู้
ประกอบบุญเป็นมรรคาแห่งโลกสวรรค์, มารดา
ย่อมเลือกเธอ."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุกมฺปกา ได้แก่ ผู้มีหฤทัยอ่อนโยน.

สองบทว่า **ปุพฺเพ รสทที** ได้แก่ ผู้ให้รสกล่าคือน้ำนมแก่ตนมาก่อนเทียว.

บทว่า **วรเต** ความว่า มารดาไม่ปรารถนาพี่, ปรารถนาเธอ.

คำว่า **อิเส** เป็นอาลปนะ (คำสำหรับร้องเรียก), ความว่า นันทดาบสผู้เจริญ.

บทว่า **โคตฺตี** แปลว่า ผู้คุ้มครอง.

บทว่า **ปุญฺญูปสญฺหิตา** ได้แก่ผู้เข้าไปอาศัยบุญ คือผู้ให้บุญ.

๓๓๑ บัดนี้ พระโพธิสัตว์ เมื่อจะแสดง (ความนี้) แก่บริษัทพร้อมด้วยพระราชว่า "บุคคล เมื่อปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ย่อมประสพผลอันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลนี้, เมื่อปฏิบัติชอบ (ในมารดาบิดา) ย่อมประสพผลอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลนี้" ดังนี้ ได้กล่าวคาถา[๑] เหล่านี้ว่า

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๖๖. ตทฏฺฐกถา. ๗/๒๐๕.

"คนที่มารดาเลี้ยงมาแล้วโดยอยากอย่างนี้ ไม่ปรนนิบัติมารดา, เขาประพฤติผิดในมารดา ย่อมเข้าถึงนรก. คนที่บิดาเลี้ยงมาแล้วโดยยากอย่างนี้ ไม่ปรนนิบัติบิดา, เขาประพฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก. ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า 'แม้ทรัพย์ของผู้ปรารถนาทรัพย์, ย่อมฉิบหาย' บ้าง, 'เขาไม่ปรนนิบัติมารดาย่อมประสพความลำบาก' บ้าง, 'เขาไม่ปรนนิบัติบิดา...บ้าง, บัณฑิตผู้รู้แจ้ง ปรนนิบัติมารดา พึงได้สุข ๓ อย่าง คือ ความเพลิดเพลิน ๑ ความบันเทิง ๑ ความร่าเริงสนุกสนานทุกเมื่อ ๑ ---- ปรนนิบัติบิดา----ธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ คือ การให้ ๑ การกล่าวคำเป็นที่รัก ๑ การประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ ๑ ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอในธรรมทั้งหลายในที่นั้น ๆ ตามสมควร ๑ ยังเป็นไปอยู่ในโลก ก็เหมือนลิ่มสลักรถที่กำลังแล่นไป; ถ้าธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ไม่พึงมีไซร้; มารดาไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร หรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร, ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นชอบซึ่งธรรม

เครื่องสงเคราะห์เหล่านี้อยู่; ฉะนั้น บัณฑิต
เหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้อัน
ปวงชนพึงสรรเสริญ."

[แก้อรรถ]

[๓๓๒] อรรถกถาชาดก๑ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิจฺฉาภโต** ความว่า ผู้อันมารดาเลี้ยงแล้ว คือประคับประคองแล้วโดยยาก. คำว่า **มิจฺฉ จริตฺวาน** คือ ไม่ปรนนิบัติมารดา.

บทว่า **ธนมฺปิ** ความว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า 'แม้ทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ของผู้ปรารถนาทรัพย์ เมื่อเขาไม่ปรนนิบัติมารดา ย่อมฉิบหาย.' บทว่า **กิจฺฉํ วา** ความว่า ทรัพย์ย่อมฉิบหายบ้าง เขาย่อมประสพทุกข์บ้าง ด้วยประการฉะนี้.

สองบทว่า **ลพฺภเมตํ วิชานตา** ความว่า บัณฑิตปรนนิบัติมารดาแล้ว พึงได้สุขมีความเพลิดเพลินเป็นต้นในโลกนี้และในเทวโลกนั่น, อธิบายว่า ผู้เช่นนั้นอาจได้ (สุขนั้น).

บทว่า **ทานญฺจ** ความว่า บุตรพึงให้ทานแก่มารดาบิดา พึงกล่าวคำเป็นที่รัก, พึงประพฤติประโยชน์ด้วยสามารถช่วยกิจที่เกิดขึ้นให้สำเร็จ พึงทำความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอในธรรมคือความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ทั้งหลาย ด้วยสามารถสามีจิกรรมมีการกราบไว้เป็นต้น แก่มารดาบิดาผู้ไปในที่นั้น ๆ คือในท่ามกลางบริษัทหรือ

๑. ชาตกฏฺฐกถา ๘/๒๐๘.

ในที่ลับ, ทำสามีจิกรรมทั้งหลายมีการกราบไหว้เป็นต้นในที่ลับแล้ว จะมิต้องทำในบริษัทมิได้, ต้องเป็นผู้สม่ำเสมอในที่ทั้งปวงทีเดียว."

อรรถกถาสิคาลสูตร ว่า "สองบทว่า **ตตฺถ ตตฺถ** คือ ใน บุคคลนั้น ๆ. บาทคาถาว่า **รถสฺสาณีว ยายโต** ความว่า เมื่อลิ่ม สลักมีอยู่ รถก็แล่นไปได้, เมื่อลิ่มสลักไม่มี รถย่อมแล่นไปไม่ได้ ฉันใด; เมื่อธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ยังมีอยู่ โลกก็เป็นไปได้, เมื่อธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านั้นไม่มี โลกก็เป็นไปไม่ได้ ฉันนั้น."

ฎีกาสิคาลสูตรนั้น ว่า "สองบทว่า **ตสฺมึ ตสฺมึ** ความว่า ในบุคคลนั้น ๆ คือผู้ควรสงเคราะห์ ด้วยธรรมเครื่องสงเคราะห์ทั้งหลายมีทางเป็นต้น, เมือลิ่มสลักที่อยู่หัวเพลา. บทว่า ยายโต แปลว่า แล่นไปอยู่."

บาทคาถาว่า **เอเต จ สงฺคหา นาสฺสุ** ความว่า ถ้าธรรม เครื่องสงเคราะห์ ๔ อย่างนี้ ไม่พึงมีไซร้.

บาทคาถาว่า **น มาตา ปุตฺตการณา** ความว่า ผิว่า มารดา ไม่พึงทำธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านั่นแก่บุตรไซร้, ก็ไม่พึงได้การ นับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร.

สอบบทว่า **สงฺคหา เอเต** เป็นปฐมาวิภัตติ ลงในทุติยาวิภัตติ. บาลีว่า **สงฺคเห เอเห** ดังนี้ก็มี.

[๓๓๓] ในฎีกาสิคาลสูตร ท่านกล่าวว่า "บทว่า **ปุตฺตการณา** คือ มีบุตรเป็นนิมิต. จริงอยู่ มารดาบิดาไม่พึงได้การนับถือหรือ

๑. สุ. วิ. ๓/๑๘๘.

การบูชามีบุตรเป็นเหตุ คืออันบุตรพึงทำ. บทว่า **อุปโยควจเน** แปลว่า ในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติ. อรรถะ ชื่อว่า วจนะ เพราะวิเคราะห์ว่า 'อันเขากล่าว.' อีกอย่างหนึ่ง[๑] (บทว่า **อุปโยควจเน** แปลว่า ครั้นเมื่อทุติยาวิภัตติอันพระองค์พึงตรัส. บทว่า **ปจฺจตฺตํ** แปลว่า ปฐมาวิภัตติ."

บทว่า **สมฺมเวกฺขนฺติ**ความว่า เห็นชอบอยู่ คือพิจารณาเห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านั้น อันบุคคลควรทำโดยชอบทีเดียว.

บทว่า **มหตฺตํ** คือ ซึ่งความเป็นผู้ประเสริฐ.

บทว่า **ปาสํสา** คือ อันชาวโลกพึงสรรเสริญ. อธิบายว่า "บัณฑิตเหล่านั้น อันปวงชนพึงสรรเสริญอย่างนี้ว่า 'ย่อมประพฤติในบุคคลที่ควรสงเคราะห์นั้น ๆ ตามควร."

พระราชาทั้งหลาย พร้อมด้วยบริษัท ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงเลื่อมใส อันพระมหาสัตว์ให้ตั้งอยู่ในเบญจศีลแล้ว โอวาทว่า "พระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทในกุศลทั้งหลายมีทานเป็นต้น" ทรงไหว้พระมหาสัตว์นั้นแล้ว เสด็จไปสู่พระนครของตน ๆ ครองราชสมบัติโดยธรรมแล้ว เข้าถึงเทวโลก.

ดาบสพี่น้องแม้ทั้ง ๒ บำรุงมารดาบิดาตลอดชีวิตแล้ว เข้าถึงพรหมโลก.

เรื่องดาบส ๒ พี่น้อง จบ.

๑. คือตั้งอรรถอุปโยควจเน ๒ ครั้ง ครั้งแรกแก้เป็นอุปโยคตฺเถ ครั้งที่ ๒ แก้เป็นลักขณวันตะ แต่ไม่ได้วางบทตั้งไว้. วางแต่วาศัพท์ไว้ เพื่อแสดงอีกวิกัปหนึ่ง. ส่วนปจฺจตฺตํ ต่อไปก็เป็นอีกท่อนหนึ่งไม่เกียวกับท่อนนี้.

[บุตรบำรุงมารดาบิดาด้วยฐานะ ๕]

[๓๓๔] การบำรุงมารดาบิดาตามที่กล่าวแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เป็นมงคล" เพราะนำมาซึ่งอิฐผลทั้งหลายมีความสรรเสริญเป็นต้นในโลกนี้ ด้วยประการนี้แล.

อีกนัยหนึ่ง การบำรุง ๕ อย่าง ด้วยสามรถการเลี้ยง การช่วยทำกิจ ดำรงวงศ์สกุล ประพฤติสมควรซึ่งความเป็นผู้รับทรัพย์มรดก และตามเพิ่มให้ซึ่งทักษิณา ชื่อว่า การบำรุง. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่คฤหบดีบุตรชื่อ สิคาลกะ จึงตรัสว่า "คฤหบดีบุตร ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา อันบุตรพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ คือ เราอันท่านเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงท่าน ๑ จักทำกิจของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์สกุล ๑ จักปฏิบัติซึ่งความเป็นผู้รับทรัพย์มรดก ๑ ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อท่านถึงแก่กรรมล่วงลับไปแล้ว จักตามเพิ่มให้ซึ่งทักษิณา ๑" คฤหบดีบุตร ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา อันบุตรพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ เหล่านี้แล[๑]."

[๓๓๕] บรรดาบทเหล่านั้น ในบทนี้ว่า **ธเนหิ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: ผลย่อมตั้งอยู่ในการณ์นั้น เพราะความที่ผลนั้นเป็นไปเนื่องด้วยการณ์นั้น เหตุนั้น การณ์นั้น ชื่อว่า ฐานะ (เป็นที่ตั้ง) คือเหตุ; ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า **การเณหิ**. ความที่มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า เพราะบัณฑิตเป็นสมกันโดยเนอความ. จริงอย่างนั้น มารดาบิดาเหล่านั้น ชื่อว่า ทิศเบื้องหน้า เพราะเป็นผู้ตั้ง

๑. ที. ปา. ๑๑/๒๕๓.

อยู่เบื้องหน้าแห่งบุตรทั้งหลาย และเพราะแสดงคืออ้างโดยความเป็นผู้มีอุปการะ (แก่บุตรทั้งหลาย).

ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า "มารดาบิดาพึงทราบว่า 'ทิศเบื้องหน้า' เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการะมาก่อน."

บทว่า **ภโต** ความว่า เราอันมารดาบิดาเหล่านี้เลี้ยงมาแล้ว. ก็การเลี้ยงนั้น เป็นกิจอันมารดาบิดาให้เป็นไปแล้ว ด้วยการนำปัจจัยแห่งสุขเข้าไป และด้วยนำปัจจัยแห่งทุกข์ออกไป จำเดิมแต่กาลที่บุตรเกิด, เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ เพื่อจะแสดงการเลี้ยงนั้น จึงกล่าวว่า "(เรา) อันมารดาบิดาให้ดื่มน้ำนม ยังมือและเท้าให้เจริญ เอาปากดูน้ำมูก ให้อาบน้ำ แต่งตัวเลี้ยงดู ประคับประคองแล้ว."

บทว่า **เน** ความว่า เราจักเลี้ยงมารดาบิดาเหล่านั้น ผู้แก่ ด้วยกิจมีการล้างเท้า ให้อาบน้ำ ให้ยาคูและภัตเป็นต้น.

สองบทว่า **กิจฺจํ เนสํ**ความว่า เราจักพักกิจของตนไว้แล้ว ไปทำกิจที่เกิดขึ้นในราชสกุลเป็นต้น ของมารดาบิดา.

ในฐานะนี้ว่า **กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : เพราะเหตุที่การไม่ให้สมบัติของมารดาบิดามีนาเป็นต้นให้ฉิบหาย รักษาไว้ เป็นเหตุแห่งการตั้งมั่นสืบ ๆ ไป (แห่งวงศ์สกุล) ของมารดาบิดาเหล่านั้น ; อนึ่ง เพราะเหตุที่การสืบต่อไป (แห่งสกุล) ของมารดาบิดาเหล่านั้น ย่อมเป็นอันบุตรนำไปแล้ว ด้วยการนำมารดาบิดาออกจากวงศ์ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นไปโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า "พวกเราพึงฆ่าบุรุษคนหนึ่ง ผู้เสมอกับตนด้วยสมบัติมีสกุลและประเทศ

เป็นต้นแล้ว นำกำไลมณีที่ผูกไว้ที่คอหรือที่มือไป" แล้วให้เลิกละความยึดถือนั้นเสีย ตั้งไว้ในวงศ์ที่ประพฤติธรรมอันเป็นไปแล้วด้วยการงดเว้นจากอกุศลกรรมมีการเบียดเบียนเป็นต้น และด้วยการไม่ตัดทอนทานที่มารดาบิดาเหล่านั้นให้แล้ว ; เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์เพื่อจะแสดงความนั้น จึงกล่าวว่า "บุตรไม่ให้สมบัติของมารดาบิดามีนา เงิน ทอง เป็นต้น ฉิบหายไป รักษาไว้ก็ดี นำมารดาบิดาไปจากวงศ์ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรมแล้ว ตั้งไว้ในวงศ์ที่ตั้งอยู่ในธรรมก็ดี ไม่ตัดทอนภัตทั้งหลายมีสลากภัตเป็นต้น อันวงศ์สกุลนำมาแล้วให้เป็นไปอยู่ก็ดี ชื่อว่า ดำรงวงศ์สกุล."

ในฐานะนี้ว่า **ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามิ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : เพราะเหตุที่บุตรประพฤติ โดยความเป็นผู้ควรแก่อันได้รับความเป็นทายาทชื่อว่า ปฏิบัติ ความเป็นผู้รับทรัพย์มรดก. บุตร (ประพฤติอย่างอื่น) นอกนี้ ไม่เชื่อว่า ปฏิบัติความเป็นผู้รับทรัพย์มรดก; ฉะนั้น พระอรรถ-กถาจารย์ เพื่อจะแสดงความนั้น จึงกล่าวว่า "มารดาบิดาถึงความตัดเด็ก (บุตร) ทั้งหลายผู้ไม่ประพฤติในโอวาทของตน ปฏิบัติผิดทำไม่ให้เป็นบุตร, บุตรเหล่านั้น ย่อมไม่ควรแก่ความเป็นทายาทย่อมทำบุตรทั้งหลายผู้ประพฤติอยู่ในโอวาท ให้เป็นเจ้าของสมบตในสกุล."

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **วินิจฺฉยํ ปตฺวา** ความว่า ถึงการตัดอันมาแล้วอย่างนี้ว่า "ก็เราสละบุตรละ."

บทว่า **ทกฺขิณํ** ความว่า เราจักทำการให้ส่วนบุญแก่มารดา

บิดาเหล่านั้น ตามเพิ่มให้ทาน จำเดิมแต่วันที่ ๓.

ถ้าคำถามพึงมีว่า "เพื่ออะไร ?" คำตอบพึงมีว่า "เพื่อให้ทานนั้นถึงแก่มารดาบิดาเหล่านั้น." ถามว่า "ก็ทานนั่น ย่อมถึงแก่มารดาบิดาผู้ล่วงลับไปแล้วหรือ ?" ก็ในปัญหานี้ ข้าพเจ้าไม่จำต้องกล่าวแก้ เพราะพระผู้มีพระภาคเอง ทรงพยากรณ์ไว้แล้ว.

[เรื่องชาณุสโสณีพราหมณ์]

[๓๓๖] ดังได้สดับมา พราหมณ์คนหนึ่งชื่อ ชาณุสโสณี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้ว ทูลถามอย่างนี้ว่า "พระโคดมผู้เจริญ พวกเข้าพระองค์แลชื่อว่า พราหมณ์ ย่อมให้ทานทั้งหลาย ย่อมทำบุญทั้งหลายที่เชื่อแล้วทำ อุทิศว่า 'ขอทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตทั้งหลายผู้ล่วงลับไปแล้ว, ขอญาติสาโลหิตทั้งหลายผู้ล่วงลับไปแล้วจงบริโภคทานนี้' พระโคดมผู้เจริญ ทานนั้น ย่อมสำเร็จแก่ญาติ-สาโลหิตทั้งหลายผู้ล่วงลับไปแล้วได้แลหรือ ? ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วเหล่านั้น ย่อมบริโภคทานนั้นแลหรือ ?"

พระผู้มีพระภาคง พราหมณ์ ทานย่อมสำเร็จได้ในฐานะแล. ย่อมไม่สำเร็จในอัฏฐานะ.

พราหมณ์. พระโคดมผู้เจริญ ก็ฐานะเป็นไฉน ? อัฏฐานะเป็นไฉน ?

พระผู้มีพระภาค. พราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีปกติทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง ฯ ล ฯ เป็นผู้มีความเห็นผิด ผู้นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงนรก ; อาหารใดสำหรับสัตว์นรก

เขาย่อมยังอัตภาพให้เป็นในนรกนั้น ด้วยอาหารนั้น, เขาดำรงอยู่ได้ในนรกนั้นด้วยอาหารนั้น, พราหมณ์ ทานนั้นย่อมไม่สำเร็จแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในฐานะใด, ฐานะแม้นี้แล เป็นอัฏฐานะ.

พราหมณ์ ก็คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป ฯลฯ ผู้นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ; อาหารใดสำหรับสัตว์ทั้งหลายผู้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน; เขาย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนั้นด้วยอาหารนั้น ฯลฯ ฐานะแม้นี้แล เป็นอัฏฐานะ.

พราหมณ์ ก็คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ เป็นผู้มีความเห็นชอบ, ผู้นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของมนุษย์ทั้งหลาย; อาหารใดสำหรับพวกมนุษย์; เขาย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในมนุษย์โลกนั้นด้วยอาหารนั้น, เขาย่อมดำรงอยู่ในมนุษยโลกด้วยอาหารนั้น; พราหมณ์ ทานนั้นย่อมไม่สำเร็จแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในฐานะใด, ฐานะแม้นี้แล เป็นอัฏฐานะ.

พราหมณ์ ก็คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ ผู้นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งทวยเทพ, อาหารใดสำหรับทวยเทพ, เขาย่อมยังอัตภาพให้เป็นในเทวโลกนั้นด้วยอาหารนั้น ฯลฯ ฐานะแม้นี้แล เป็นอัฏฐานะ.

พราหมณ์ ก็คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง ฯลฯ เป็นผู้มีความเห็นผิด, ผู้นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ

กายแตก ย่อมเข้าถึงเปรตวิสัย, อาหารใดสำหรับผู้เกิดในเปรตวิสัย, เขาย่อมยังอัตภาพนั้นให้เป็นไปในเปรตวิสัยนั้นด้วยอาหารนั้น, เขาย่อมดำรงอยู่ได้ในเปรตวิสัยนั้นด้วยอาหารนั้น, อีกอย่างหนึ่ง มิตรและอามาตย์หรือญาติสาโลหิตของเขา ตามส่งให้ซึ่งทานใดแต่มนุษยโลกนี้, เขาย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในเปรตวิสัยนั้นด้วยทานนั้น, เขาย่อมดำรงอยู่ได้ในเปรตวิสัยนั้นด้วยทานนั้น; พราหมณ์ ทานนั้น ย่อมสำเร็จแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในฐานะใด, ฐานะนี้แล เป็นฐานะ.

พราหมณ์. พระโคดมผู้เจริญ ก็ถ้าญาติสาโลหิตนั้นผู้ล่วงลับไปแล้ว ไม่เข้าถึงฐานะนั้นไซร้ ใครจะบริโภคทานนั้น ?

พระผู้มีพระภาค. พราหมณ์ ญาติสาโลหิตของเขาแม้เหล่าอื่น ผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นผู้เข้าถึงฐานะนั้น, พวกเขาย่อมบริโภคทานนั้น.

พราหมณ์. พระโคดมผู้เจริญ ก็ถ้าญาติสาโลหิตนั้นนั่นแล ผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นผู้ไม่เข้าถึงฐานะนั้น, และญาติสาโลหิตของเขาเหล่าอื่นผู้ล่วงลับไปแล้ว ก็ไม่เข้าถึงฐานะนั้น, ใครจะบริโภคทานนั้น.

พระผู้มีพระภาค. พราหมณ์ ฐานะที่จะพึงว่างจากญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยกาลช้านานนี้ เป็นอัฏฐานะแล ไม่ใช่โอกาส, พราหมณ์ อย่างไรเสีย แม้ทายกก็เป็นผู้ไม่ไร้ผล.

ชาณุสโสณิสูตร[๑] มาในทสกนิบาตอังคุตตรนิกาย.

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๒๙๐.

[๓๓๗] นัยอันมาในอรรถกถา[๑]ชาณุสโสณิสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อสฺสุ** ในบทว่า **มยมสฺสุ** นี้ เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า **สทฺธานิ** ได้แก่ บุญที่บุคคลพึงเชื่อแล้วจึงทำ. บทว่า **เปตานํ** ได้แก่ ผู้ตายแล้ว. บทว่า **อุปกปฺปตุ** ได้แก่ จงถึง. บทว่า **ฐาเน** ได้แก่ ในโอกาส. บทว่า **อฏฺฐาเน** ได้แก่ ในที่มิใช่โอกาส

กรรมเป็นเหตุบังเกิดในนรกนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า อาหารของสัตว์ผู้เกิดในนรก. เพราะสัตว์เหล่านั้นนั่นแหละ ชื่อว่า อาหารของสัตว์ผู้เกิดในนรก. เพราะสัตว์เหล่านั้นย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในนรกนั้นด้วยกรรมนั้นนั่นแล. ส่วนอาหารของสัตว์ทั้งหลายผู้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน พึงทราบด้วยสามารถวัตถุมีหญ้าและใบไม้เป็นต้น.

อาหารของพวกมนุษย์ พึงทราบด้วยสามารถข้างสุกและขนมกุมมาสเป็นต้น. ของทวยเทพทั้งหลาย พึงทราบด้วยสามารถสุธาโภชน์ (โภชนะสะอาด ?) เป็นต้น. ของสัตว์ทั้งหลายผู้เกิดในเปรตวิสัย พึงทราบด้วยสามารถของไม่สะอาดมีน้ำลาย น้ำมูกเป็นต้น.

หลายบทว่า **ยํ วา ปนสฺส อิโต** ความว่า อีกอย่างหนึ่ง ปิยชนทั้งหลายมีมิตรเป็นต้นของเขา เมื่อให้ทานใดแต่มนุษยโลกนี้ ชื่อว่า ย่อมตามส่งให้. ก็สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในเปรตวิสัยนั่นแล ย่อมเป็นผู้เข้าไปอาศัยทานที่คนอื่นให้เป็นอยู่, ทานที่คนเหล่าอื่นให้แก่สัตว์เหล่าอื่น ย่อมไม่สำเร็จ (แก่เขา).

สองบทว่า **ทายโกปิ อนิปฺผโล** ความว่า ทานนั้น อันทายกมุ่งหมายผู้ใดให้แล้ว จะสำเร็จก็ตาม ไม่สำเร็จก็ตาม แก่ผู้นั้น, ทายกก็ไม่อาจเป็นผู้ไร้ผล, ทายกย่อมได้ผลแห่งทานนั้นแน่นอน. ก็พราหมณ์

๑. มโน. ป. ๓/๔๒๗.

มีลทธิว่า 'ทายกย่อมไม่ได้ผลแห่งทานที่ให้แล้วอย่างนั้น' เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอย่างนั้น."

[๓๓๘] ก็ผิว่า เมื่อญาติทั้งหลาย แม้กล่าวว่า "ขอทานนี้จงสำเร็จแก่หมู่ญาติของข้าพเจ้า" เปรตทั้งหลาย (สัตว์ผู้ล่วงลับไปแล้ว) เหล่านั้น ไปในที่นั้นแล้วอนุโมทนาไซร้, ทานนั้น ย่อมถึงแก่เปรตเหล่านั้น และเปรตเหล่านั้นย่อมได้สมบัติ. ก็ในข้อนี้ มีพวกเปรตผู้เคยเป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารเป็นอุทาหรณ์ (ดังต่อไปนี้) :-

[เรื่องเปรตผู้เคยเป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร]

ดังได้สดับมา ในกัปที่ ๙๒ แต่ภัททกัปนี้ พระศาสดา พระนามว่า ปุสสะ ทรงอุบัติในกรุงกาสี. พระบิดาของพระองค์เป็นพระราชาพระนามว่า ชยเสนะ. พระมารดาเป็นพระราชเทวีพระนามว่าสิริมา. พระกนิษฐภาดาของพระองค์ เป็นพระราชโอรสต่างพระมารดากัน ๓ พระองค์. ก็ขุนคลังของพระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์นั้นคนเดียวกัน, ขุนส่วยในชนบทก็คนเดียวกัน.

ครั้งนั้น พระราชโอรสทั้งหลาย มีพระประสงค์จะทรงบำรุงพระศาสดาผู้เป็นพระเชษฐภาดาของพระองค์ตลอดไตรมาส จึงทูลขอ (อนุญาต) พระราชา. แม้พระราชาก็ทรงอนุญาตแล้ว. พระราชโอรสเหล่านั้น ทรงส่งพระหัตถเลขาไปแก่ขุนส่วยในชนบทของพระองค์ว่า "จงสร้างวิหารสำหรับพระศาสดา (เสร็จแล้ว) จงบอกเรา." เขาจัดการสร้างเสร็จแล้วอย่างนั้น จึงให้คนกราบทูล.

พระราชโอรสทั้งหลาย ทรงนำเสด็จพระศาสดาไปสู่ชนบทของพระองค์ ทรงมอบถวายวิหารแล้ว รับสั่งกะรุนคลังและขุนส่วยว่า "พวกท่านจงรับทานวัตร (ค่าใช้จ่ายในทาน) ชื่อมีประมาณเท่านี้ จัดของควรเคี้ยวและของควรฉันทุกอย่างให้พร้อมมูล แก่พระผู้มีพระภาคซึ่งมีภิกษุเก้าหมื่นรูปเป็นบริวาร และแก่พวกเราพร้อมทั้งบริวารทุก ๆ วัน เพราะตั้งแต่นี้ไป เราจักไม่พูดอะไร ๆ" ทรงพาบุรุษพันหนึ่งไป ทรงสมาทานศีล ๑๐ ทรงนุ่งผ้ากาสายะ ประทับอยู่ในวิหารนั่นเองตลอดไตรมาส.

ตั้งแต่นั้นมา ชนทั้งหลายมีขุนคลังเป็นต้น อันพระราชโอรสเหล่านั้นทรงบัญชาสั่งแล้ว รับทานวัตร แล้วถวายทานตามวาระ.

ก็บรรดาชนเหล่านั้น ขุนคลังพร้อมด้วยภริยา มีศรัทธาเลื่อมใสแล้ว ได้ถวายโดยเคารพ. แม้ขุนส่วยก็ได้ถวายโดยเคารพเหมือนกันพร้อมด้วยบุรุษชาวชนบท ๑๑ นหุต.

บรรดาบุรุษ ๑๑ นหุตเหล่านั้น บุรุษชาวชนบทบางพวกมีประมาณแปดหมื่นสี่พันคน ได้เป็นผู้มีจิตอันโลภเป็นต้นกระทบกระทั่งแล้ว. พวกเขาทำอันตรายแก่ทาน กินไทยธรรมด้วยตนบ้าง ได้ให้แก่พวกลูก ๆ บ้าง และเอาไฟเผาโรงภัตเสีย พวกเขาบังเกิดในนรกแล้ว.

ส่วนพระราชโอรสทั้งหลายพร้อมทั้งบริพาร ขุนคลัง ขุนส่วยบังเกิดในสวรรค์. เมื่อชน ๒ คณะเหล่านั้นจากสวรรค์เข้าถึงสวรรค์จากนรกเข้าถึงนรกอยู่อย่างนั้น ๙๒ กัปล่วงไปแล้ว. ครั้นในกาล

แห่งพระกัสสปพุทธเจ้าในกัปนี้ ชนพวกมีจิตอันโลภเป็นต้นกระทบ กระทั่งแล้วนั้น บังเกิดในหมู่เปรตแล้ว.

ครั้งนั้น พวกมนุษย์ถวายทาน เพื่อประโยชน์แก่เปรตผู้เป็นญาติของตน อุทิศว่า "ขอทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของพวกข้าพเจ้า." เปรตเหล่านั้นย่อมได้สมบัติ.

ครั้นเปรตพวกนี้เห็นสมบัตินั้นแล้ว จึงทูลถามพระกัสสปพุทธเจ้าว่า "พระองค์ผู้เจริญ ทำไมหนอ พวกข้าพระองค์จะพึงได้สมบัติเห็นปานนั้นบ้าง ?"

พระกัสสปพุทธเจ้า ตรัสว่า "ในกาลนี้ พวกเจ้ายังไม่ได้ ในอนาคตกาล ญาติของพวกเจ้าจักเป็นพระราชาพระนามว่า พิมพิสาร ในกาลแห่งพระโคดมพุทธเจ้า, พระเจ้าพิมพิสารนั้น จักถวายทานแด่พระพุทธเจ้านั้นแล้วทรงอุทิศผล (ทาน) แก่พวกเจ้า, ครั้งนั้นพวกเจ้าจึงจักได้." เปรตเหล่านั้นหวังเฉพาะพระเจ้าพิมพิสารอยู่ยังพุทธันดร ๑ ให้สิ้นไปแล้ว.

ก็ในพุทธุปบาทกาลนี้ พระราชโอรสทั้ง ๓ นั้น พร้อมทั้งบริพารจุติจากสวรรค์แล้ว บังเกิดในสกุลพราหมณ์แคว้นมคธ ได้เป็นชฎิลมีอุรุเวลกัสสปเป็นต้น. ขุนคลังได้เป็นมหาเศรษฐีชื่อวิสาขะ. ส่วนภริยาของขุนคลังนั้น ได้เป็นธิดาเศรษฐีชื่อธัมมทินนา. ขุนส่วยได้เป็นพระเจ้าพิมพิสาร. บริษัทนอกนั้นแม้ทั้งหมด ได้เป็นบริพารของพระราชา.

ครั้นพระศาสดาทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว เสด็จไปสู่

อุทยานลัฏฐิวัน (สวนตาลหนุ่ม) โดยลำดับ ทรงทำพระเจ้าพิมพสาร ผู้เสด็จเข้าเฝ้าในวันนั้นนั่นแล พร้อมทั้งพราหมณ์และคฤหบดีชาวมคธรวม ๑๑ นหุต ให้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลในอุทยานนั้น อันพระราชาทรงนิมนต์แล้ว ทรงรับมหาทานในพระราชมณเฑียรในวันที่ ๒.

เปรตเหล่านั้น ได้ยืนล้อมด้วยหวังว่า "บัดนี้ พระราชาจักทรงอุทิศทานแก่พวกเรา, บัดนี้ พระราชาจักทรงอุทิศทานแก่พวกเรา." พระราชา ครั้นถวายทานแล้ว มัวแต่ทรงดำริถึงที่ประทับอยู่ของพระศาสดาว่า "พระผู้มีพระภาค ควรประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ ?" จึงมิได้ทรงอุทิศทานนั้นแก่ใคร ๆ. เปรตทั้งหลายหมดหวังแล้ว ในราตรีได้เปล่งเสียงพิลึกน่ากลัวอย่างยิ่งใกล้พระราชนิเวศน์.

เมื่อรุ่งราตรี พระราชา เสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลว่า "หม่อมฉันได้สดับเสียงเห็นปานนี้, เหตุอะไร จักมีแก่หม่อมฉันพระเจ้าข้า ?"

พระศาสดา ตรัสว่า "มหาบพิตร พระองค์อย่างทรงกลัวเลย เหตุเลวทรามอะไร ๆ จักไม่มีแก่พระองค์ดอก" ดังนี้แล้ ตรัสบอกความทั้งหมด.

พระราชา. ก็เมื่อหม่อมฉันถวายทานบัดนี้, เปรตเหล่านั้นพึงได้รับ (ผล) หรือ พระเจ้าข้า ?

พระศาสดา. ได้สิ มหาบพิตร.

พระราชา ทรงนิมนต์พระศาสดา เพื่อเสวยในวันนี้แล้ว เสด็จ

ไปสู่พระราชมณเฑียร ทรงตระเตรียมทานเสร็จแล้ว รับสั่งให้กราบทูลกาล (เสด็จมาเสวยแด่พระศาสดา). พระศาสดา มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว เสด็จไปยังพระราชมณเฑียร ประทับนั่งแล้ว.

เปรตแม้เหล่านั้น หวังว่า "วันนี้ พวกเราพึงได้ (อะไร ๆ) บ้างเป็นแน่" ดังนี้แล้ว มาสู่เรือนแห่งญาติในกาลก่อน ด้วยสำคัญว่าเรือนของตน ได้ยืนอยู่ ณ ที่ทั้งหลายมีภายนอกฝาเป็นต้น, เปรตเหล่านั้น เสวยผลแห่งความริษยาและความตระหนี่อยู่ บางพวกมีหนวดและผมรุ่มร่ามมีหน้าดำ มีเส้นเอ็นหย่อน และอวัยวะใหญ่น้อยห้อยย้อย ผอม หยาบ และดำเหมือนกับต้นตาลที่ถูกไฟป่าไหม้แล้วตั้งอยู่ ณ ที่นั้น ๆ, บางพวกมีสีระอันเปลวเพลิงตั้งขึ้นแต่ท้อง เพราะการสีแห่งไม้สีไฟคือความระหายแล้วแลบออกจากปากเผาอยู่, บางพวก ไม่ได้รสอย่างอื่น (นอก) จากรสคือความหิวระหาย เพราะแม้ได้ (น้ำและโภชนะ) แล้ว ก็เป็นผู้ไม่สามารถบริโภคน้ำและโภชนะได้ตามต้องการ เพราะความที่ตนเป็นผู้มีช่องคอประมาณเท่าปลายเข็มและเพราะเป็นผู้มีท้องมีอาการดุจภูเขา, บางพวก ได้ของสกปรกมีเลือด หนอง และไขข้อเป็นอาทิ อันไหลออกจากปาก (แผล) ฝีและต่อมซึ่งแตกแล้วของกันและกันหรือของสัตว์เหล่าอื่น ลิ้มเลียอยู่ปานดังน้ำอมฤต. พระศาสดา ได้ทรงทำโดยประการที่เปรตเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งมีรูปอันแปลก ไม่น่าดู และมีสรีระอันน่ากลัวอย่างยิ่ง ได้ปรากฏแล้วแด่พระราชา.

พระราชา เมื่อจะถวายทักษิโณทก ทรงอุทิศว่า "ขอทานนี้

จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของข้าพเจ้า."

ในขณะนั้นเอง สระโบกขรณีที่ดาดาษด้วยปทุมชาติ บังเกิดเพื่อเปรตเหล่านั้นแล้ว. เปรตเหล่านั้น อาบและดื่ม (น้ำ) ในสระโบกขรณีนั้น มีความกระวนกระวายความลำบากและความระหายสงบระงับแล้ว มีวรรณะเพียงดังทองคำ.

พระราชา ถวายยาคุของเคี้ยวและของบริโภคทั้งหลายแล้ว ทรงอุทิศให้ (อีก). ยาคูของเคี้ยวและของบริโภคทั้งหลายอันเป็นทิพย์ บังเกิดเพื่อเปรตเหล่านั้นในขณะนั้นเหมือนกัน. เปรตเหล่านั้นบริโภคอาหารวัตถุมียาคูเป็นต้นเหล่านั้นแล้ว ได้มีอินทรีย์กระปรี้กระเปร่า แล้ว.

พระราชา ถวายผ้าและเสนาสนะแล้ว ทรงอุทิศให้ (อีก). เครื่องอลังการวิธีทั้งหลายมีผ้า ยาน ปราสาท ผ้าปูนอน และที่นอนอันเป็นทิพย์เป็นต้น บังเกิดเพื่อเปรตเหล่านั้นแล้ว.

ก็สมบัตินั้นทั้งหมดนั้นแล ของเปรตเหล่านั้น ย่อมปรากฏได้โดยประการใด พระศาสดาทรงอธิษฐานโดยประการนั้น. พระราชาทอดพระเนตรเห็นสมบัตินั้นแล้ว ได้มีพระราชหฤทัยเบิกบานอย่างยิ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดา เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เมื่อจะทรงทำอนุโมทนา (และ) เมื่อจะทรงแสดงความที่เปรตทั้งหลายมายืนอยู่ในที่นั้น ๆ แด่พระราชา ตรัสคาถาที่ ๑ ว่า

[๓๓๙] **"เปรตทั้งหลายพากันมาสู่เรือนของตน ๆ**
ยืนอยู่ ณ ภายนอกฝาบ้าง ที่ทาง ๔ แพร่งและ ๓

แพร่งบ้าง ที่บานประตู[๑]บ้าง."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติโรกุฑฺเฑสุ** ความว่า เปรตเหล่านั้นยืนอยู่ คือสำเร็จการยืนอยู่ ณ ที่ภายนอกทั้งหลายอันเป็นส่วนอื่นแห่งกำแพงและฝาเรือน.

ในบทว่า **สนฺธิสิงฺฆาฏเกสุ** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ตรอกมีมุม ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **สนฺธิ** แม้ที่ต่อแห่งเรือน ที่ต่อแห่งฝาและที่ต่อแห่งหน้าต่าง (กรอบหน้าต่าง) พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า **สนฺธิ**; ตรอกมีมุม ๓ ชื่อว่า **สิงฺฆาฏก**.

บทว่า **ทฺวารพาหาสุ** ความว่า ยืนพิงพาหาประตูพระนครและประตูเรือน (หลวง).

เรือนของญาติในกาลก่อนก็ดี เรือนที่เคยอยู่อาศัยมาแล้วด้วยความที่ตนเป็นเจ้าของก็ดี เรือนทั้ง ๒ ประเภทนั้นก็ดี ชื่อว่า เรือนของตนในสองบทว่า **สกํ ฆรํ** นี้. เพราะเหตุที่เปรตเหล่านั้นมาด้วยความสำคัญว่าเรือนของตน ๆ, ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนั้น.

[๓๔๐] บัดนี้ พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงความที่ญาติคนไร ๆ ในเมื่อข้าวและน้ำเป็นต้นแม้มีมาก ไม่มีสักว่าความระลึกถึงเปรตเหล่านั้น ๆ ผู้เที่ยวหวังต่อญาติทั้งหลายว่า "ญาติทั้งหลาย พึงให้อะไร ๆ อุทิศพวกเราบ้างหนอ" เพราะปัจจัยแห่งกรรมอันมีผลเผ็ด

๑. ทฺวารพาหา, อภิธานัปปทีปิกา แก้ว่า กปาฏ, กวาฏ เป็นชื่อของทฺวารพาหา โดยนัยนี้แปลว่า บานประตู. แต่พจนานุกรมฉบับชิเดอรส์ แปลว่า door-post.

ร้อนอย่างยิ่งที่เปรตเหล่านั้นทำแล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า

"เมื่อข้าวและน้ำมีมาก เมื่อขัชชโภชนะอันหมู่
ญาติเข้าไปตั้งไว้แล้ว ญาติคนไร ๆ ของเปรต
เหล่านั้น ย่อมไม่ระลึกถึง เพราะกรรมของ
สัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปหูเต** ได้แก่ ไม่น้อย คือมาก. เพราะท่านอาเทศ **พ** อักษรให้เป็น **ป** อักษร.

บทว่า **อนฺนปานมฺหิ** ได้แก่ เมื่อของกินและของดื่ม (มีอยู่).

บทว่า **ขชฺชโภชฺเช** ได้แก่ เมื่อของเคี้ยวและของลิ้ม.

บทว่า **อุปฏฺฐิเต** คือ อันหมู่ญาติเข้าไปตั้งไว้แล้ว คือ จัดแจงไว้แล้ว ได้แก่ ตระเตรียมไว้.

บทว่า **โกจิ** ความว่า มารดาก็ดี บิดาก็ดี บุตรก็ดี ของสัตว์เหล่านั้น คือผู้เข้าถึงเปรตวิสัย ย่อมไม่ระลึกถึง.

ถามว่า "เพราะเหตุไร ?" ตอบว่า "เพราะกรรมเป็นปัจจัย คือ เพราะกรรมคือความตระหนี่มีอันห้ามซึ่งข้าวและน้ำเป็นต้นเป็นประเภทอันตนทำแล้วเป็นเหตุ. จริงอยู่ กรรมนั้น ของสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่ให้ญาติทั้งหลายระลึกถึง ดังนี้แล.

[๓๔๑] บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงสรรเสริญทานที่พระราชถวายอุทิศให้ญาติทั้งหลายผู้ล่วงลับไปแล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๓ ว่า

"ชนเหล่าใดเป็นผู้อนุเคราะห์ ชนเหล่านั้นย่อม
ให้น้ำและโภชนะอันสะอาด ประณีต สมควร
ตามกาล เพื่อญาติทั้งหลายเหมือนอย่างนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวํ** ได้แก่อย่างที่พระองค์ถวายแล้ว มหาบพิตร.

บทว่า **ททนฺติ** ความว่า ปิยชนมีบุตรเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมให้ ึคืออุทิศ มอบให้ว่า "ทานนี้จงสำเร็จแก่หมู่ญาติของเรา." บทว่า ญาตีนํ ได้แก่หมู่ญาติผู้เข้าถึงเปรตวิสัย.

บทว่า **เย** ได้แก่ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือบุตรธิดาและพี่น้องชาย. บทว่า **อนุกมฺปกา** ได้แก่ ผู้มุ่งประโยชน์ คือแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล. บทว่า **สุจึ** ได้แก่อันหมดจด คือ ชอบใจ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยชอบธรรม. บทว่า **ปณีตํ** ได้แก่ อันยอดเยี่ยม คือประเสริฐ.

บทว่า **กาเลน** ได้แก่ ในกาลที่เปรตทั้งหลายมายืนอยู่ในที่ทั้งหลายมีภายนอกฝาเป็นต้น หรือในกาลควรบริโภคของพระทักขิไณยบุคคลทั้งหลาย.

บทว่า **กปฺปิยํ** ได้แก่ อันสมควร คือเหมาะ ควรแก่การบริโภคของพระอริยะทั้งหลาย. บทว่า **ปานโภชนํ** ได้แก่ น้ำดื่มและของบริโภค. ในคาถาที่ ๓ นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไทยธรรมแม้ทุกอย่างด้วยมุขคือน้ำและโภชนะ.

[๓๔๒] บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงประการที่ทานอันพระราชถวายแล้ว เป็นอันพระราชทานแก่เปรตเหล่านั้น จึงตรัสกึ่งเบื้องต้นแห่งคาถาที่ ๔ ว่า

"ขอทานนี้แล จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลาย, ขอญาติ
ทั้งหลายจงประสพสุข."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทํ** เป็นคำชี้แจงถึงไทยธรรม.

คำว่า **โว** เป็นเพียงนิบาต. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า โน ก็มี. ความว่า ของเราทั้งหลาย. บทว่า **ญตีนํ** ความว่า จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายผู้เข้าถึงเปรตวิสัย.

บทว่า **สุขิตา** ความว่า ขอญาติทั้งหลายผู้เข้าถึงเปรตวิสัยเหล่านั้น จงเสวยทานนี้เป็นสุขเถิด.

[๓๔๓] บัดนี้ เพราะเหตุที่แม้เมื่อทายกกล่าวว่า "ขอทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของเราเถิด," กรรมอันคนอื่นทำแล้ว ย่อมให้ผลแก่คนอื่นก็หาไม่, แต่ว่าวัตถุที่เขาอุทิศให้อย่างนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแห่งกุศลกรรมของพวกเปรตโดยสิ้นเชิง; ฉะนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงประการที่กุศลกรรมจะยังผลให้บังเกิดในขณะนั้น ในเมือวัตถุนั้นนั่นแล เขาอุทิศให้แก่เปรตเหล่านั้น จึงตรัสกึ่งเบื้องหลังแห่งคาถาที่ ๔ และกึ่งเบื้องต้นแห่งคาถาที่ ๕ ว่า

"ก็ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วเหล่านั้น มาประชุม
ร่วมกัน ในที่ถวายทานนั้นแล้ว อนุโมทนาโดย

เคารพ ในเมื่อข้าวและน้ำมีมาก."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **เต ญาติปตา** สัมพันธ์กัน.

บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ในที่ ๆ เขาให้ทานนั้น. บทว่า **สมาคมฺตฺวา** ความว่า มาโดยรอบ คือ ประชุมกัน ได้แก่ เป็นอันเดียวกัน.

บทว่า **สมาคตา** ความว่า เป็นผู้มาพร้อมกัน เพื่อประโยชน์นี้ว่า "ญาติของเราเหล่านี้ จักอุทิศทานเพื่อประโยชน์แก่พวกเรา."

บทว่า **อนฺนปานมฺหิ** ความว่า ในเมื่อข้าวและน้ำ อันญาติทั้งหลาย อุทิศให้แก่ตนนั้น มีมาก.

บาทคาถาว่า **สกฺกจฺจํ อนุโมทเร** ความว่า ญาติผู้ล่วงลับไปทั้งหลาย เชื่อมั่นซึ่งกรรมและผล (แห่งกรรม) ไม่ละการทำความยำเกรง และมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมบันเทิง คืออนุโมทนา ได้แก่ เป็นผู้เกิดปีติและโสมนัสว่า "ทานของเรานี้ จงมีเพื่อประโยชน์สุข."

[๓๔๔] บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงอาการคือการชมเชนปรารภญาติของเปรตเหล่านั้น ผู้เสวยผลแห่งกุศลกรรมอันอาศัยญาติทั้งหลายบังเกิด จึงตรัสกึ่งเบื้องหลังแห่งคาถาที่ ๕ และกึ่งเบื้องต้นแห่งคาถาที่ ๖ ว่า

"เราได้สมบัติเพราะเหตุแห่งญาติเหล่าใด, ขอญาติ
เหล่านั้นของเรา จงเป็นอยู่ตลอดกาลนาน การ
บูชาเรา เป็นอันญาติทั้งหลายทำแล้ว และทายก
ก็เป็นผู้ไม่ไร้ผล."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **จิรํ ชีวนฺตุ** ความว่า จงเป็นอยู่ตลอดกาลนา คือเป็นผู้มีอายุยืน.

สองบทว่า **โน ญาตี** แปลว่า หมู่ญาติของเรา. บทว่า เหตุ ได้แก่ เพราะเหตุแห่งญาติเหล่าใด คืออาศัยญาติเหล่าใด.

บทว่า **ลภาม เส** ความว่า เราได้สมบัติเช่นนี้.

ก็เปรตเหล่านั้น เมื่ออ้างสมบัติอันตนได้แล้วในขณะนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น. จริงอยู่ ทักษิณาจะยังผลให้บังเกิดในขณะนั้นนั่นเอง แก่เปรตทั้งหลายได้ ก็เพราะองค์ ๓ อย่าง คือ เพราะการอนุโมทนาแห่งตน ๑ เพราะการอุทิศแห่งทายกทั้งหลาย ๑ เพาะความถึงพร้อมแห่งทักขิไณยบุคคล ๑. บรรดาเหตุ ๓ อย่างนั้น ทายกเป็นเหตุพิเศษ. ด้วยเหตุนั้น เปรตเหล่านั้น จึงกล่าวว่า **เยสํ เหตุ ลภาม เส** เป็นต้น.

บทว่า **กตา** ความว่า อันทายกทั้งหลายเมื่ออุทิศทานนี้อย่างนี้ว่า "ขอทานนี้ จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของเรา" ชื่อว่า ทำแล้ว และทายกเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ไร้ผล เพราะกรรมให้ผลในสันดานเป็นที่บังเกิดแห่งกรรมอันสำเร็จด้วยการบริจาค.

[๓๔๕] บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะแสดงความไม่มีแห่งเหตุเป็นเครื่องได้สมบัติ มีกสิกรรมและโครักขกรรมเป็นต้นอย่างอื่นในเปรตวิสัยนั้น และความเป็นคือการยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยทานที่เขาให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้ ของเหล่าสัตว์ผู้เข้าถึงเปรตวิสัย จึงตรัส

คาถาที่ ๗ กับกึ่งเบื้องหลังแห่งคาถาที่ ๖ ว่า

"ก็ในเปรตวิสัยนั้น ไม่มีกสิกรรม, โครักข-กรรมในเปรตวิสัยนั้นก็ไม่มี. วณิชชกรรมเช่นนั้นก็ไม่มี, การซื้อขายด้วยเงิน ก็ไม่มี, สัตว์ทั้งหลายผู้ถึงกาลล่วงลับไปแล้ว ย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปในเปรตวิสัยนั้น ด้วยทานอันเขาให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น หิ ตตฺถ** ความว่า มหาบพิตา ก็ในเปรตวิสัยนั้น ไม่มีกสิกรรม.

คำว่า **โครกฺเขตฺถ** ความว่า ในเปรตวิสัยนั่น แม้โครักขา กล่าวคือกรรมเครื่องเลี้ยงชีพด้วยการรักษาโคทั้งหลายแล้ว ขายปัญจ-โครส ก็ไม่มี. อธิบายว่า พวกเปรตอาศัยกสิกรรมและโครักขกรรมใด พึงได้สมบัติ. แม้กสิกรรมและโครักกรรมนั้น ก็ไม่มีง

บทว่า **ตาทิสี** ความว่า เปรตเหล่านั้น อาศัยวณิชชกรรม เช่นใดพึงได้สมบัติ, แม้วณิชชกรรมเช่นนั้น ก็ไม่มี. บทว่า **กยากยํ** ความว่า เปรตเหล่านั้น อาศัยการซื้อขายเช่นใด พึงได้สมบัติ, แม้การซื้อขายด้วยเงินคือด้วยกหาปณะเช่นนั้น ก็ไม่มี.

บทว่า **ยาเปนฺติ** ความว่า ย่อมยังอัตภาพให้ดำเนินไป คือ ให้เป็นไป ด้วยทานอันญาติทั้งหลายหรือมิตรและอมาตย์ทั้งหลายให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้.

บทว่า **เปตา** ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงเปรตวิสัย.

บทว่า **กาลคตา** ได้แก่ ผู้ไปแล้วโดยมรณกาลของตน. บาลีว่า **กาลกตา** ดังนี้ก็มี. ความว่า มีกาละอันทำแล้ว คือมีมรณะอันทำแล้ว. บทว่า **ตหึ** ได้แก่ ในเปรตวิสัยนั้น.

[๓๔๖] บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงประกาศความตามที่ตรัสแล้วด้วยอุปมา ๒ ข้อ จึงตรัส ๒ คาถาว่า

"น้ำฝนตกบนที่ดอน ย่อมไหลสู่ที่ลุ่ม ฉันใด,
ทาที่บุคคลให้แล้วแต่โลกนี้ ย่อมสำเร็จแก่เปรต
ทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน. ห้วงน้ำเต็ม (ด้วยน้ำ)
ย่อมยังสาคาให้เต็มเปี่ยมได้ฉันใด ทานที่บุคคลให้
แล้วแต่โลกนี้ ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลายฉัน
นั้นเหมือนกัน."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุนฺนเต** ได้แก่ บนที่ดอน คือบนภูมิภาคอันสูง. บทว่า **วุฏฺฐํ** ได้แก่ น้ำ (ฝน) อันเมฆทั้งหลายให้ตกแล้ว.

สองบทว่า **นินฺนํ ปวตฺตติ** ความว่า ย่อมไหลไป คือบ่าไปสู่ภูมิภาคอันลุ่ม.

บทว่า **อุปกปฺปติ** ได้แก่ ย่อมบังเกิด คือปรากฏ ได้แก่ ไม่

๑. ศัพท์นี้ เทียบกับสํสกฤต โดยพยัญชนะแปลว่า ประเทศเป็นที่นำมาซงน้ำ โดยอรรถหมายถึงเมฆหรือก้อนฝน. ที่แก้อรรถว่าแม่น้ำใหญ่น่าจะผิด เพราะแม่น้ำจะทำทะเลให้เปี่ยมไม่ได้ นอกจากเมฆคือก้านฝนที่ซับซ้อนกันอยู่ในอากาศ และหลั่งลงมาเท่านั้น.

พรากจากการเกิดผล, ด้วยว่า **เปตโลก** เป็นที่ตั้งแห่งการสำเร็จแห่งทาน เหมือนที่ลุ่มเป็นที่ตั้งแห่งการไหลไป (รวม) แห่งน้ำ.

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "พราหมณ์ ทานนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์ผู้ดำรงอยู่ในฐานะใด ฐานะนี้แล เป็นฐานะ."

มหานที ชื่อว่า ห้วงน้ำ. บทว่า **ปูรา** ได้แก่ เต็มด้วยน้ำที่ไหลบ่ามาจากลำธาร ระแหง ห้วย คลอง หนอง บึง.

[๓๔๗] เพราะเหตุที่เปรตทั้งหลายอันความหวังครอบงำแล้วว่า "เราจักได้อะไร ๆ จากเรือนนี้" แม้มายังเรือนของพวกญาติแล้ว ก็ไม่อาจขอว่า "ขอพวกท่านจงให้วัตถุชื่อนี้ แก่พวกข้าพเจ้า" ได้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงว่า "กุลบุตรเมื่อหวนระลึกถึงวัตถุเป็นเครื่องหวนระลึกถึงเหล่านี้ พึงให้ทักษิณาแก่เปรตเหล่านั้น" จึงตรัสคาถาที่ ๑๐ ว่า

"กุลบุตร เมื่อหวนระลึกถึงอุปการะอันท่านทำแล้ว
ในก่อนว่า 'ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา, ได้ช่วยทำ
กิจนี้ของเรา, พวกนั้นได้เป็นญาติ มิตรและ
เพื่อนของเรา, พึงให้ทักษิณาเพื่อท่านผู้ล่วงลับ
ไปแล้ว."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ทกฺขิณํ ทชฺชา** ความว่า กุลบุตรเมื่อหวนระลึก คือตามระลึกถึงอุปการะอันท่านทำแล้วในก่อนทั้งหมดอย่างนี้ว่า "ผู้นั้น ได้ให้ทรัพย์หรือข้าวเปลือกชื่อนี้แก่เรา" ว่า

"ผู้นั้น ได้ช่วยทำกิจชื่อนี้ของเรา," ว่า "คนโน้น ชื่อว่า เป็นญาติของเรา เพราะเป็นผู้เนื่องกันข้างมารดาหรือข้างบิดา," ว่า "คนโน้นชื่อว่า เป็นมิตร เพราะเป็นผู้สามารถช่วยต้านทาน (เหตุภัยทั้งปวง) ด้วยสามารถความรัก" และว่า "คนโน้น เป็นเพื่อนเล่นฝุ่นร่วมกันของเรา" พึงให้ คือพึงมอบให้ทานเพื่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว. บาลีว่า **ทกฺขิณา ทชฺชา** ดังนี้ ก็มี.

ในบทว่า **ทชฺชา** นั้น พึงทราบวิเคราะห์ดังนี้ : สมบัติใด อันเขาพึงให้ เหตุนั้น สมบัตินั้น ชื่อว่า **ทชฺชา** (สมบัติอันเขาพึงให้). สมบัติอันเขาพึงให้นั้น คืออะไร ? คือ ทักษิณาเพื่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว. ทักษิณานั้น ใครพึงให้ ? อันกุลบุตรผู้หวนระลึก, อธิบายว่าผู้ตามระลึกถึงอุปการะอันท่านทำแล้วในก่อน โดยนัยว่า "ผู้นั้น ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา" เป็นต้น.

ก็บทว่า **อนุสฺสรํ** นี้ เป็นปฐมาวิภัตติ ลงในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ ดังนี้แล.

[๓๔๘] พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงว่า "ก็สัตว์เหล่าใด มัวแต่เป็นผู้มีทุกข์ มีความร้องไห้และความเศร้าโศก เพราะญาติตายไปเป็นต้น เป็นเบื้องหน้าอยู่นั่นแล ไม่ให้อะไร ๆ เพื่อประโยชน์แก่ญาติเหล่านั้น, ความร้องไห้และความเศร้าโศกเป็นต้นนั้นของสัตว์เหล่านั้นย่อมเป็นเหตุให้ตนเดือดร้อนอย่างเดียวเท่านั้น, ความร้องไห้เป็นต้นนั้น หายังประโยชน์สักหน่อยหนึ่งให้สำเร็จแก่หมู่ญาติผู้ละไปแล้วไม่" ดังนี้ จึงตรัสคาถาที่ ๑๑ ว่า

"ความร้องไห้ก็ดี ความเศร้าโศกก็ดี ความคร่ำครวญอย่างอื่นใดก็ดี ใคร ๆ ไม่ควรทำโดยแท้ เพราะความร้องไห้เป็นต้นนั้น ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ละไปแล้ว ญาติทั้งหลายย่อมดำรงอยู่อย่างนั้น."

[แก้อรรถ]

ความไหลออกแห่งน้ำตาของชนผู้ร้องไห้ทั้งหลาย ชื่อว่า ความร้องให้ ในคาถานั้น. พึงสัมพันธ์คำที่เหลือว่า **น หิ กาตพฺพํ.**

ความสร้อยเศร้า คือความแห้งจิต ได้แก่ ความเหี้ยมเกรียมภายใน ชื่อว่า ความเศร้าโศก. สองบทว่า **ยา วญฺญา** ได้แก่ อื่นใดจากความร้องไห้และความเศร้าโศกก็ดี. ความรำพัน คือความพร่ำเพ้อด้วยวาจา โดยนัยว่า "บุตรน้อยคนเดียว เจ้าไป ณ ที่ไหน" ดังนี้เป็นอาทิ ของบุคคลผู้อันความเสื่อมแห่งญาติถูกต้องแล้ว ชื่อว่า ความคร่ำครวญ. อธิบายว่า ความพร่ำเพ้อด้วยวาจาแม้นั้น อันใครๆ ไม่ควรทำ. **วา** ศัพท์ในบททั้งปวง เป็นวิกัปปัตถะ.

บาทคาถาว่า **น ตํ เปตสฺส อตฺถาย** ความว่า เพราะเหตุที่ความร้องไห้เป็นต้นนั้นทั้งหมด ย่อมไม่เป็นไปเพื่ออุปการะแก่บุคคลผู้ทำกาละแล้ว ฉะนั้น ความร้องไห้เป็นต้นนั้น อันใคร ๆ ไม่ควรทำเลย, จริงอย่างนั้น ญาติทั้งหลายย่อมดำรงอยู่อย่างนั้น อธิบายว่า หารู้แจ้งไม่.

[๓๔๙] พระผู้มีพระภาค ครั้งทรงแสดงความที่ความร้องไห้

เป็นต้น เป็นการหาประโยชน์มิได้ ด้วยประการฉะนี้แล บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความที่ทักษิณาอันพระราชาถวายแล้วมีประโยชน์ จึงตรัสคาถาที่ ๑๒ ว่า

"อันทักษิณานี้แล อันพระองค์ถวายแล้ว ชื่อว่า
ตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จโดยฐานะเพื่อประ-
โยชน์แก่ชนนั้นตลอดกาลนาน."

[แก้อรรถ]

พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงทานที่พระราชาถวายแล้วในครั้งนั้นโดยประจักษ์ จึงตรัสด้วยคำว่า **อยํ** ในคาถานั้น. **จ** ศัพท์ ลงในพยติเรกโชดก. ด้วย **จ** ศัพท์นั้น พระองค์ทรงส่องความแปลกกันที่จะตรัสว่า "ความร้องไห้เป็นต้น หาเป็นประโยชน์สักน้อยหนึ่งแก่ชนผู้ละไปแล้วไม่ ฉันใด, ทักษิณานี้ จะไม่มีประโยชน์แก่ชนผู้ละไปแล้วนั้นฉันนั้น หามิได้. อันทักษิณานี้ ย่อมมีประโยชน์แก่ชนผู้ละไปแล้วนั้นสิ้นกาลนาน" ดังนี้. ศัพท์ว่า **โข** ลงในอวธารณะ.

สองบทว่า **ทกฺขิณา ทินฺนา** ความว่า มหาบพิตร ทานที่พระองค์อุทิศให้หมู่พระญาติของพระองค์ในวันนี้. เพราะเหตุที่สงฆ์เป็นเนื้อนาบุญของโลกอย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น ทักษิณา จึงชื่อว่าพระองค์ทรงตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์.

คำว่า **หิตายสฺส** คือ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนนั้น คือ ชนผู้ละไปแล้ว ตลอดราตรีนาน คือตลอดกาลนาน.

สองบทว่า **ฐานโส อุปกปฺปติ** ความว่า ย่อมมี คือย่อมถึง

พร้อม ได้แก่ ย่อมเผล็ดผลในขณะนั้นนั่นเอง. มีคำอธิบายว่า โดยกาลไม่นาน ดังนี้. เหมือนอย่างว่า การพยากรณ์ปัญหา ย่อมแจ่มแจ้งในขณะนั้นนั่นแล พระองค์ย่อมตรัสว่า ก็การพยากรณ์ปัญหานั้น ย่อมแจ่มแจ้งเฉพาะพระตถาคตโดยฐานะ[๑]ดังนี้ ฉันใด แม้ในคาถานี้ ทักษิณาสำเร็จอยู่ในขณะนั้น พระองค์ตรัสแล้วว่า ย่อมสำเร็จโดยฐานะ ดังนี้ฉันนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ฐานะใด อันพระองค์ตรัสว่า "พราหมณ์ ทานนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์ผู้ดำรงอยู่ในฐานะใด ฐานะนี้แล เป็นฐานะ," ทักษิณาสำเร็จอยู่ในฐานะนั้น ต่างโดยฐานะแห่งเปรตมิขุปปิปาสิกวันตเปรต ปรทัตตูปชีวีเปรต และนิชฌามตัณหิกเปรตเป็นต้น พระองค์ตรัสว่า "ย่อมสำเร็จโดยฐานะ" ดังนี้ เหมือนบุคคลผู้ให้กหาปณะอยู่ ชาวโลกย่อมกล่าวันในโลกว่า "บุคคลนั้น ให้กหาปณะ" ดังนี้ฉะนั้น. ก็ในอรรถวิกัปนี้ บทว่า **อุปกปฺปติ** ได้แก่ ย่อมมีปรากฏมีคำอธิบายว่า ย่อมบังเกิด ดังนี้.

[๓๕๐] บัดนี้ พระศาสดา เมื่อจะทรงสรรเสริญพระราชาด้วยพระคุณตามที่เป็นจริง จึงตรัสคาถาที่สุดว่า

"ญาติธรรมนี้นั้น เป็นอันพระองค์ทรงเผยออกแล้ว
การบูชาเพื่อชนผู้ละไปแล้ว อันพระองค์ทรงทำแล้ว
อย่างโอฬาร และกำลังของภิกษุทั้งหลาย อัน
พระองค์ทรงตามเพิ่มให้แล้ว บุญมิใช่น้อย ชื่อว่า
อันพระองค์ทรงขวนขวายแล้ว."

๑. ม. ม. ๑๓/๘๓ แต่บาลีแห่งนี้ เป็น ฐานโสเวตํ.

[แก้อรรถ]

การทำกิจอันญาติทั้งหลายพึงทำ เพื่อญาติทั้งหลาย ชื่อว่า ญาติธรรม ในคาถาที่สุดนั้น.

บทว่า **นิทสฺสิโต** ความว่า มหาบพิตร ญาติธรรม อันพระองค์เมื่อถวายทักษิณานี้ ชื่อว่า ทรงเผยออกแล้ว คือทำตัวให้เป็นตัวอย่าง ได้แก่ให้ปรากฏแก่ชนหมู่มากแล้วอย่างนี้ว่า "ญาติธรรม แม้อันพระองค์พึงให้บริบูรณ์ ด้วยการทำกิจอันญาติทั้งหลายพึงทำเพื่อหมู่ญาติอย่างนั้นนั่นแล ไม่พึงทำตนให้เดือดร้อนด้วยการร้องให้เป็นต้นอันหาประโยชน์มิได้."

บทว่า **อุฬารา** ความว่า การบูชา เพื่อเหล่าชนผู้ล่วงลับไปแล้วสมบูรณ์ คือสำเร็จ ได้แก่ อันพระองค์ยังเปรตชนเหล่านั้นให้บรรลุทิพยสมบัติ ชื่อว่า ทรงทำแล้ว.

บทว่า **พลํ** ความว่า กำลังกายของภิกษุทั้งหลาย อันพระองค์ผู้ทรงยังสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้อิ่มหนำด้วยอาหารมีข้าวและน้ำเป็นต้น ชื่อว่า ตามเพิ่มให้. บทว่า **ปสุตํ** ความว่า บุญอันพระองค์ผู้ยังเจตนาเครื่องบริจาคมีคุณ มีการอนุเคราะห์เป็นต้นเป็นบริวารให้บังเกิด ชื่อว่า สั่งสมไว้แล้ว ดังนี้.

[๓๕๑] พระศาสดา ทรงยังเทศนาให้จบลงด้วยคาถานี้แล้ว. ในเวลาจบเทศนา สัตว์แปดหมื่นสี่พันผู้สังเวชแล้วเพราะการพรรณนาถึงโทษแห่งการเข้าถึงเปรตวิสัย เริ่มตั้งความเพียรโดยแยบคาย ได้บรรลุ
โทษแห่งการเข้าถึงเปรตวิสัย เริ่มตั้งความเพียรโดยแยบคาย ได้บรรลุ
ธรรมแล้ว. พระศาสดา ตรัสติโรกุฑฑสูตรนี้แล แก่เทพดาและ

มนุษย์ทั้งหลายแต่วันที่ ๒ จนถึงวันที่ ๗ การบรรลุธรรมได้มีเช่นนั้นเหมือนกัน.

คาถา ๑๓ คาถานี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ ร้อยกรองไว้ในเปตวัตถุ โดยชื่อว่า ติโรกุฑฑเปตวัตถุ ในขุททกปาฐะ โดยชื่อว่า ติโรกุฑฑสูตร ด้วยประการฉะนี้.

ติโรกุฑฑสูตร[๑] จบ.

[๓๕๒] พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ในติโกรุฑฑสูตรนี้ และในสิคาลสูตรว่า "บุคคลควรให้ทานอุทิศญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว" ด้วยประการฉะนี้.

แต่บุคคลผู้ต้องการบุญ ไม่ควรคิดว่า "ชนเหล่านั้น เป็นญาติก็ตาม ไม่เป็นญาติก็ตาม" ควรให้อุทิศผู้หนึ่งโดยแท้ พึงเป็นดุจมหาชนมีอนาถบณฑิกเศรษฐีเป็นต้น.

[เรื่องปิฏฐธีตลิกเปรต]

ดังได้สดับมา หญิงพี่เลี้ยงของเด็กหญิง ธิดาของธิดา (หลานหญิง) ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เอาแป้ง (ปั้น) ตุ๊กตาแล้ว ได้ให้ด้วยกล่าวว่า "หนูจงถือเอตุ๊กตานี้เล่น." เด็กหญิงทำความสำคัญในตุ๊กตานั้นว่าธิดาให้เกิดขึ้นแล้ว เล่นอยู่.

ครั้นวันหนึ่ง เมื่อเขาเล่นอยู่, ตุ๊กตานั้นพลัดตกแตก เพราะความพลั้งเผลอ. เด็กหญิงร้องไห้ว่า "ลูกของฉันตายเสียแล้ว."

ครั้งนั้น พระศาสดา ได้ประทับอยู่ในเรือน. แม้เศรษฐี ก็นั่ง

๑. ขุ. ขุ. ๒๕/๙.

(เฝ้า) อยู่ในที่ใกล้พระศาสดา. หญิงพี่เลี้ยงอุ้มเด็กหญิงซึ่งกำลังร้องให้ไปยังสำนักของเศรษฐี บอกความนั้นแล้ว เศรษฐีให้เด็กหญิงนั้นนั่งบนตัก ปลอบว่า "ตาจักถวายทานเพื่อธิดาของหนู" ดังนี้แล้ว กราบทูลความนั้นแด่พระศาสดา แล้วกราบทูล (อีก) ว่า "พระเจ้าข้า ข้าพระองค์อยากจะถวายทานอุทิศตุ๊กตาแป้ง ซึ่งเป็นธิดาของหลายหญิงข้าพระองค์, ขอพระองค์มีภิกษุ ๕๐๐ รูปเป็นบริวารโปรดทรงรับเพื่อฉันในวันพรุ่งนี้."

พระศาสดา ทรงรับแล้ว ในวันที่ ๒ เสด็จไป เรือนนั้นทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว เมื่อจะทรงทำอนุโมทนา ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

[๓๕๓] **"บุคคลผู้ไม่มีความตระหนี่ทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์ ปรารภบุรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว วัตถุเทพดา หรือท้าวมหาราชโลกบาลผู้มียศทั้ง ๔ คือ ท้าวกุเวร ๑ ท้าวธตรฐ ๑ ท้าววิรูปักษ์ ๑ ท้าววิรุฬหก ๑ แล้วพึงถวายทาน. บุรพชนและวัตถุเทพดาเป็นทายกย่อมไม่ไร้ผล. การร้องให้ ความเศร้าโศกหรือการคร่ำครวญอย่างอื่นใด ใคร ๆ ไม่ควรทำโดยแท้ เพราะการร้องไห้เป็นต้นนั้นไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนผู้ล่วงลับไปแล้วญาติทั้งหลาย ก็คงดำรงอยู่อย่างนั้น. อันทักษิณานี้แล อันบุคคลให้แล้ว ชื่อว่า ตั้งไว้ดีแล้วใน**

สงฆ์ ย่อมสำเร็จโดยฐานะเพื่อประโยชน์แก่ชนนั้น

ตลอดกาลนาน."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **ยํ กิญฺจารมฺมณํ กตฺวา** ความว่า ปรารภ คือเจาะจงเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเหตุทั้งหลายมีมงคลเป็นต้น ชื่อว่า การอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **ทชฺชา** แปลว่า พึงให้. บทว่า **อมจฺฉรี** ความว่า ชื่อว่า อมัจฉรี เพราะไม่มีความตระหนี่อันมีความไม่อดทนความที่สมบัติของตนสาธารณ์ด้วยชนเหล่าอื่นเป็นลักษณะ. อธิบายว่า ผู้มีปกติปริจาค ทำมลทินแห่งจิต มีมัจฉริยะและโลภเป็นต้นให้ห่างไกลแล้ว พึงถวายทาน.

บาทคาถาว่า **ปุพฺเพ เปเต ว อารพฺภ** ความว่า เจาะจงมารดาบิดาผู้เป็นบรุพชนหรือ.

บทว่า **วตฺถุเทวตา** ความว่า ปรารภเทพดาผู้สถิตอยู่ในที่ทั้งหลายมีที่เรือนเป็นต้น.

ด้วยคำว่า **อถวา** นี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุคคลพึงปรารภชนพวกใดพวกหนึ่ง มีเทพดาและมนุษย์เป็นต้นแม้เหล่าอื่นถวายทาน.

บรรดาเทพดาเหล่านั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงเทพดาที่ปรากฏบางพวกก่อน ตรัสว่า **จตฺตาโร ว มหาราเช** แล้ว เมื่อจะทรงระบุเทพดาเหล่านั้นโดยชื่ออีก จึงตรัสว่า **กุเวรํ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุเวรํ** ได้แก่ ท้าวเวสสวัณ. บทว่า

ธตรฏฺฐํ เป็นต้น เป็นชื่อแห่งท้าวโลกบาลทั้ง ๓ ที่เหลือ.

สองบทว่า **เต เจว ปูชิตา** ความว่า ท้าวมหาราชและบุรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว และวัตถุเทพดาเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้อันเขานับถือแล้วด้วยกิริยาคือการอุทิศ.

บทว่า **อนิปฺผลา** ความว่า และเขาผู้ทายถวายทาน ย่อมเป็นผู้ไม่ไร้ผล คือเป็นผู้มีส่วนแห่งผลทานของตนนั้นแล ด้วยกิจมาตรว่า การอุทิศแก่ชนเหล่าอื่น.

สองคาถาว่า **น หิ รุณฺณํ วา โสโก วา** เป็นต้น พึงทราบโดยนัยแห่งคำที่กล่าวแล้วในติโรกุฑฑสูตร.

[๓๕๔] ส่วนในอรรถกถาปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ ท่านกล่าวว่า "ก็ทานนั้น ย่อมสำเร็จโดยฐานะ คือย่อมเผล็ดผลในขณะนั้นนั่นเอง อธิบายว่า ไม่ใช่ในกาลอื่น. จริงอยู่ ข้อที่เมื่อเขาถวายทานอุทิศพวกเปรต ถ้าพวกเปรตอนุโมทนา พวกเปรตก็ได้บริโภค (สมบัติ) ด้วยผลของทานนั้นในทันใดนั่นเอง เป็นธรรมดาในความสำเร็จแห่งทานที่เขาอุทิศให้นั้น.

พระศาสดา ครั้นทรงแสดงธรรมอย่างนั้นแล้ว ทรงทำมหาชนให้มีจิตยินดียิ่งในทานอุทิศพวกเปรตแล้ว ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จหลีกไป.

ในวันรุ่งขึ้น ภริยาเศรษฐีและพวกญาตินอกนั้น ก็ประพฤติตามเศรษฐี พวกเขาบำเพ็ญทานให้เป็นไปอย่างนั้นประมาณเดือน ๑. พระศาสดา อันพระเจ้าปเสนทิทูลถามว่า "พระเจ้าข้า เหตุไรภิกษุ

ทั้งหลาย จึงไม่มาสู่เรือนของหม่อมฉันถึงประมาณเดือน ๑ ?" ตรัส-บอกความนั้นแล้ว. แม้พระราชา เมื่อทรงประพฤติตามเศรษฐีทรงบำเพ็ญมหาทานให้เป็นไปแล้ว.

ฝ่ายชาวเมือง เมื่อประพฤติตามพระราชานั้น ก็บำเพ็ญมหาทานให้เป็นไปประมาณเดือน ๑. มหาทานอันมีตุ๊กตาแป้งเป็นมูลย่อมเป็นไปอย่างนั้นสิ้น ๒ เดือนแล.

เรื่องปิฏฐธีตลิกเปรต จบ.

[๓๕๕] เจตนาเครื่องอนุโมทนาแม้ของเปรตทั้งหลาย ย่อมเป็นคุณชาตให้ผลในขณะนั้นได้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงเจตนาเครื่องอนุโมทนาของมนุษย์ทั้งหลายเล่า ? ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์):-

[อุบาสก]

ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า มีอุบาสกโสดาบันผู้หนึ่ง ลงเรือไปพร้อมกับกุฎุมพีช่างกัลบกคนหนึ่ง. ในวันที่ ๗ เรืออัปปางในท่ามกลางสมุทร. เขาทั้ง ๒ นอน (เกาะ) แผ่นกระดานแผ่นหนึ่ง ไปถึงเกาะ ๆ หนึ่ง.

ในคน ๒ คนนั้น ช่างกัลบก ฆ่านกแล้วปิ้งกิน ให้แก้แก่อุบาสกบ้าง. อุบาสก กล่าวว่า "ฉันพอ" ไม่กินแล้วคิดว่า "ในที่นี้เว้นพระไตรสรณะเสียแล้ว ที่พึ่งอย่างอื่นของเราก็ไม่มี." เมื่อเขากำลังระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยอยู่อย่างนั้น, พระยานาคที่บังเกิดที่เกาะนั้น

นิรมิตรสรีระของตัวเป็นเรือลำใหญ่ เต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการ เทพดาประจำสมุทรเป็นนายเรือ สถิตอยู่ในเรือ โฆษณาว่า "คนที่ต้องการไปชมพูทวีปมีไหม ?"

อุบาสก บอกว่า "ข้าเจ้าทั้งหลายจักไป," เมื่อเทพดาพูดว่า "ท่านจงลงมาเรือ" กำลังลง (เรือ) จึงเรียกช่างกัลบกมา (ลงด้วย). เทพดา กล่าวว่า "คนนั้น ไม่มีคุณคือศีลและอาจาระ, เพราะฉะนั้น คนนั่น ไม่ควรลงเรือลำนี้."

อุบาสก กล่าวว่า "เอาเถอะ ข้าพเจ้าให้ส่วนบุญจากทานนอนตนให้แล้ว จากศีลอันตนรักษาแล้ว และจากภาวนาอันตนอบรมแล้ว แก่คนนั่น." ช่างกัลบก กล่าวว่า "ข้าพเจ้าอนุโมทนา."

ครั้งนั้น เทพดา ให้เขาดำรงอยู่ในเรือแล้ว นำเรือนั้นไปสู่กรุงพาราณสี ตั้งทรัพย์ไว้ในเรือนของเขาทั้ง ๒ แล้ว ได้ไปสู่วิมานของตนทีเดียว.

เรื่องอุบาสก มาในอรรถกถาสีลานิสังสชาดก[๑]
ในจุตตถวรรค ทุกนิบาต.

[เรื่องสังขพราหมณ์]

[๓๕๖] ในอดีตกาล กรุงพาราณสี ได้มีนามว่า กรุงโมฬินี. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์ชื่อสังขะ ในกรุงโมฬินี ไปเพื่อต้องการค้าขายทางเรือ พบพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปนึ่งในระหว่างทาง ซึ่งทรงเหยียบทรายร้อนเช่นถ่านเพลิง เพราะลมและแดดแรงกล้ามาอยู่ มีจิตยินดีว่า "บุญเขตของเรามาแล้ว" จึงเรียนว่า "ท่านเจ้าข้า

๑. ชาดกฏฐกถา. ๓/๑๔๖.

ขอท่านจงสวมรองเท้าเหล่านี้ กั้นร่มไป" แล้วถวายร่มและรองเท้าไปสู่ท่าเรือแล้วลงเรือ.

ในวันที่ ๗ เรืออับปาง. พระโพธิสัตว์พาบุรุษผู้อุปัฏฐาก (คนรับใช้) คนหนึ่งไป เอาน้ำมันทาทั่วสรีระแล้ว กินน้ำตาลกรวดผงกับเนยใสจนพอแก่ความต้องการแล้ว ให้บุรุษผู้อุปัฏฐากนั้นกินบ้างแล้วปีนขึ้นปลายไม้เสากระโดงกับบุรุษผู้อุปัฏฐากนั้น กระโดดขึ้นไปตก ณ ที่สุดประมาณอุสภะ ๑ เริ่มที่จะข้ามสมุทร. เมื่อเขากำลังข้ามอยู่นั่นแล ล่วงไปได้ ๗ วัน.

ครั้งนั้น เทพธิดานามว่า มณีเมขลา ผู้รักษาสมุทร ปรารถนาจะช่วยพระโพธิสัตว์ จึงเนรมิตเรือสำเร็จด้วยรตนะ อันเต็มด้วยรตนะ ๗ ประการ แล้วอุ้มพระโพธิสัตว์นั้นให้ดำรงอยู่บนเรือ (แต่) มิได้แลเหลียวถึงอุปัฏฐากเลย, พระโพธิสัตว์ได้ให้ส่วนบุญจากกัลยาณกรรมอันตนทำแล้วแก่เขา. เขาอนุโมทนาส่วนบุญนั้นแล้ว.

ครั้งนั้น เทพดาก็ให้อุปัฏฐานนั้นดำรงอยู่บนเรือ นำเรือนั้นไปสู่กรุงโมฬินี ยังทรัพย์ให้ตั้งอยู่ในเรือนของพระโพธิสัตว์แล้ว ได้ไปยังวิมานของตนทีเดียว.

เรื่องนี้ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสังขพราหมณชกดก[๑] ทสกนิบาต.

[ปัตติทานและปัตตานุโมทนา]

[๓๕๗] เพราะฉะนั้น กุลบุตร เมื่อจะสั่งสมบุญกิริยาอันชื่อว่า

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๔๓๘.

ปัตติทานเอง และจะยังบุญกิริยาอันชื่อว่า ปัตตานุโมทนา ให้เกิดแก่ชนเหล่าอื่น พึงทำทานอุทิศเปรตทั้งหลายโดยแท้. อีกอย่างหนึ่ง ทำบุญอย่างใดอย่างหนึ่งตามปกติของตนแล้ว พึงอุทิศส่วนบุญแก่ชนเหล่าอื่นแล เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ติโลกวิชัย ผู้เป็นพระโพธิสัตว์.

ดังได้สดับมา พระเจ้าจักรพรรดิติโลกวิชัยนั้น เมื่อจะทรงยงชนทั้งหลายให้ถือเอาบุญสมบัติอันพระองค์ทรงทำแล้ว จึงได้ตรัส ๔ คาถา[๑]ในพุทธปทานว่า

[๓๕๘] **"กุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นกิริยา อันจะพึงทำทางกาย วาจา และใจ อันเป็นเหตุให้ถึงสุคติในเทพชั้นไตรทศ ข้าพเจ้าทำแล้ว.**

สัตว์เหล่าใด มีสัญญา มีอยู่ และสัตว์เหล่าใด ไม่มีสัญญา มีอยู่ ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงเป็นผู้มีส่วนเสวยผลบุญที่ข้าพเจ้าทำแล้วเถิด.

บุญที่ข้าพเจ้าทำแล้วนั่น อันสัตว์เหล่าใดรู้ชัดแล้ว ขอสัตว์เหล่านั้น จงเป็นผู้มีส่วน เสวยผลบุญที่ข้าพเจ้าให้แล้ว, ส่วนบรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใด ไม่รู้, ขอทวยเทพดา พึงไปประกาศแก่สัตว์เหล่านั้น.

๑. ขุ. อป. ๓๒/๖.

สัตว์เหล่าใดทั้งหมดในโลก มีอาหารเป็น
เหตุเป็นอยู่, ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงได้
โภชนะที่ชอบใจตามความคิดของข้าพเจ้า."

[แก้อรรถ]

นัยอันมาในอรรถกถาอปทานว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มม** แปลว่า อันข้าพเจ้า.

บาทคาถาว่า **กาเยน วาจามนสา** ความว่า กุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นกิริยา กล่าวคือกุศลอันพึงทำด้วยไตรทวาร มีอยู่.

บทว่า **ติทเส** ได้แก่ ภพดาวดึงส์.

บทว่า **สุคตํ** ได้แก่ อันควรแก่การเกิดขึ้นในสุคติ. อธิบายว่า กุศลกรรมทั้งหมดนั้นอันข้าพเจ้าทำแล้ว.

ได้ยินว่า ท้าวเธอจุติจากอัตภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิติโลกวิชัยแล้ว จักเกิดขึ้นในหมู่เทพดาชั้นดาวดึงส์. ด้วยเหตุนั้น พระองค์จึงตรัสคำว่า **สุคตํ** นั้น.

สองบทว่า **สญฺญิโน อตฺถิ** ความว่า สัตว์เหล่าใด ทรงนามว่ามนุษย์ เทพดา หรือพรหม มีอยู่.

บทว่า **อสญฺญิโน** ความว่า และสัตว์เหล่าใด เว้นจากสัญญา คือเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา มีอยู่.

บทว่า **มยฺหํ** ความว่า สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงเป็นผู้มีส่วนเสวยผลบุญที่ข้าพเจ้าทำแล้ว, อธิบายว่า จงมีส่วนแห่งบุญเสวยเถิด.

บทว่า **เย** ความว่า บุญที่ข้าพเจ้าทำแล้วนั้น อันสัตว์เหล่าใด

รู้ชัดแล้วคือรู้ดีแล้ว; สัตว์เหล่านั้น จงมีส่วนเสวยผลบุญที่ข้าพเจ้าให้แล้วเถิด.

สองบทว่า **เย จ ตตฺถ** ความว่า ส่วนบรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใด ไม่รู้บุญที่ข้าพเจ้าทำแล้วนั้น.

บทว่า **นิเวทยุํ** ความว่า ขอทวยเทพดาพึงไป (ประกาศ) ให้สัตว์ทั้งหลายทราบ หรือพึงบอกแก่สัตว์เหล่านั้น 'คนโน้นทำบุญชื่อนี้แล้ว ได้ให้ส่วนบุญแก่พวกท่าน.'

บาทคาถาว่า **ชีวนฺตหารเหตุกา** ความว่า สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดในโลก ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร คืออาศัยอาหารเป็นอยู่.

บทว่า **สพฺเพ** ได้แก่ สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด. บทว่า **เจตสา** ความว่า จงได้โภชนะที่ชอบใจ ตามความคิดหรือตามบุญฤทธิ์ของข้าพเจ้า."

[ประโยชน์แห่งการถือโภคทรัพย์]

[๓๖๐] พระผู้มีพระภาค ตรัสทานที่บุคคลพึงให้แก่พระทักขิไณยบุคคล เพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดาผู้ทำกาละไว้ในสิคาลสูตรด้วยประการฉะนี้, หาได้ตรัสด้วยสามารถการทำพลีกรรมเพื่อมารดาบิดาเหล่านั้นไม่, แม้ไม่ตรัสด้วยสามารถการทำพลีกรรมก็จริง, ถึงอย่างนั้นบุตรจะทำแม้พลีกรรมเพื่อมารดาบิดาผู้ทำกาละแล้ว ก็ควร.

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงโอวาทอนาถบิณฑิกเศรษฐี จึงตรัส (คาถาเหล่านี้) ไว้ในอาทิยสูตร[๑] ในปัญจกนิบาต

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๕๐.

อังคุตตรนิกาย ว่า

"นระผู้จะต้องตายเป็นธรรมดา เมื่อระลึกถึง ประโยชน์นี้ว่า 'โภคะทั้งหลายเราบริโภคแล้ว คนที่ควรเลี้ยงเราก็เลี้ยงแล้ว, อันตรายทั้งหลาย เราก็ผ่านพ้นแล้วแล; ทักษิณาที่มีผลในเบื้องบน เราก็ให้แล้ว, อนึ่ง พลี ๕ อย่าง เราก็ทำแล้ว ท่านผู้มีศีลทั้งหลาย ผู้สำรวมแล้ว ประพฤติ พรหมจรรย์ เราก็บำรุงแล้ว, บัณฑิตผู้ครอง เรือน พึงปรารถนาโภคะเพื่อประโยชน์ใด ประ-โยชน์นั้นเราก็บรรลุแล้ว, กรรมที่ไม่ทำตนให้ เดือดร้อนเราก็ทำแล้ว' ดังนี้ ตั้งอยู่ในอริยธรรม ทวยเทพดา ย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้แล เขา ละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์."

[แก้อรรถ]

[๓๖๑] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภุตฺตา** ความว่า โภคะทั้งหลาย เราบริโภคแล้ว.

บทว่า **ภจฺจา** ความว่า บุคคลที่ควรเลี้ยง คือ มารดาบิดา บุตร ภริยา ทาส กรรมกร และมิตรอมาตย์ เราก็เลี้ยง คืออุดหนุน ได้แก่ ชุบเลี้ยงแล้ว. **สุ** อักษรในบทว่า **อาปาทา สุ** นี้ เป็นเพียงนิบาต.

มีคำอธิบายว่า "อันตรายทั้งหลาย คือเสนียดจัญไรทั้งหลาย

อันเกิดแต่ไฟ น้ำ พระราชา โจร และบุคคลผู้รับมรดกที่ไม่รักกัน เราผ่านพ้นแล้ว คือเราได้ปิดแล้ว ได้แก่ห้ามด้วยการปิดทางแห่งอันทรายเหล่านั้น ด้วยโภคทั้งหลาย." จริงอยู่ เมื่ออันตรายทั้งหลายเกิดขึ้นแต่ไฟเป็นต้น, บุคคลเมื่อทำการบริจาคทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่เหตุทั้งหลายมีการให้ช่วยดับไฟที่ติดเรือนเป็นต้น ชื่อว่าย่อมปิดคือห้ามทางแห่งอันตรายเหล่านั้น ด้วยโภคะทั้งหลาย.

บทว่า **อุทฺธคฺา** พึงทราบวิเคราะห์ดังนี้: ผลแห่งทักษิณานั้น (ไป) ในเบื้องบน ด้วยสามารถการให้ผลในภูมิสูง ๆ ขึ้นไป กล่าวคือกามสวรรค์ ๖ ชั้น เหตุนั้น ทักษิณานั้นชื่อว่า มีผลในเบื้องบน. ก็ผลแห่งกรรม ชื่อว่า อัคคะ, ผลนั้นในทักษิณานี้มีปรกติไปในเบื้องบนเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า "**อุทฺธมคฺคมสฺสา**."

บทว่า **ทินฺนา** ได้แก่ เราให้แล้วด้วยโภคะทั้งหลาย.

สองบทว่า **ปญฺจ พลี** ความว่า พลี ๕ อย่าง เราทำแล้วด้วยโภคะทั้งหลาย.

[๓๖๒] พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ไว้ในจุณณิยบท[๑]ว่า "คฤหบดีก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก, อริยสาวก ย่อมเป็นผู้ทำพลี ๕ อย่างคือ ญาติพลี (สงเคราะห์ญาติ) อติถิพลี (ต้อนรับแขก) ปุพพเปตพลี (ทำบุญอุทิศผู้ตาย) ราชพลี (เสียภาษีอากรแก่ราชการ) เทวตาพลี (ทำบุญอุทิศเทวดา) ด้วยโภคะทั้งหลายที่ตนได้มาด้วยความเพียรคือความหมั่น รวบรวมไว้ด้วยกำลังแขน อันตนให้เหงื่อไหลโซมให้เกิด

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔

ขึ้นอันชอบธรรม ได้มาโดยธรรม."

[๓๖๓] อรรถกถาจุณณิยบทนั้นว่า "บทว่า **อุฏฺฐานวิริยาธิคเตหิ** ได้แก่ อันตนได้มาแล้วด้วยความเพียร กล่าวคือความหมั่น.

บทว่า **พาหาพลปริจิเตหิ** ได้แก่ อันตนรวบรวมด้วยกำลังแขน.

บทว่า **เสทาวกฺขิตฺเตหิ** ได้แก่ อันตนยังเหงื่อให้ไหลแล้ว ๆ ให้เกิดขึ้น. บทว่า **ธมฺมิเกหิ** ได้แก่ อันประกอบด้วยธรรม.

บทว่า **ธมฺมลทฺเธหิ** ได้แก่ อันตนบำเพ็ญกุศลธรรม ๑๐ ประการแล้วจึงได้. บทว่า **ญาติพลึ** ได้แก่ การสงเคราะห์หมู่ญาติ.

บทว่า **อติถิพลึ** ได้แก่ การต้อนรับแขก. บทว่า **ปุพฺพเปตพลึ** ได้แก่ การทำบุญอุทิศเหล่าญาติผู้ไปสู่ปรโลก. บทว่า **ราชพลึ** ได้แก่ การเสียภาษีอากรที่ควรทำแก่พระราชา. บทว่า **เทวตาพลึ** ได้แก่ การทำบุญอุทิศที่ควรทำแก่เทพดาทั้งหลาย.

คำว่า **พลึ** ทั้งหมดนี้ เป็นชื่อแห่งทานที่บุคคลพึงให้แก่มนุษย์และอมนุษย์เหล่านั้น ๆ ด้วยสามารถทานตามสมควร."

[๓๖๔] บทว่า **อุปฏฺฐิตา** ได้แก่ อันเราบำรุงแล้วด้วยโภคะทั้งหลาย. บทว่า **ยทตฺถํ** ได้แก่ เพื่อประโยชน์ใด มีการบริโภคเองเป็นต้น. บทนี้เป็นจตุตถีวิภัตติ, อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เพื่อทำอรรถะ คือประโยชน์ใด.

สองบทว่า **ฆรมาวสํ** ได้แก่ อยู่ครองเรือน.

บทว่า **อนนุตาปิยํ** ความว่า กรรมที่ชื่อว่าเว้นจากความ

๑. มโน. ปู. ๓/๒๙.

เดือนร้อน เพราะทำประโยชน์นั้น อันเราทำแล้ว.

บทว่า **เอตํ** ความว่า บุคคลผู้เป็นอุบาสก ซึ่งจะต้องตายเป็นธรรมดา เมื่อระลึก คือนึกถึงประโยชน์นี้ คือที่อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยนัยว่า **ภุตฺตา โภคา** เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้นั่น.

บทว่า **อริยธมฺเม** ได้แก่ ตั้งอยู่แล้วในธรรมคือศีล ๕. แท้จริงศีล ๕ ชื่อว่า อริยธรรม เพราะเป็นธรรมที่พระอริยะทั้งหลายใคร่ คือเพราะเป็นที่รักของพระอริยะทั้งหลาย. ก็พระอริยะทั้งหลาย แม้ไปสู่ภพอื่น ก็ไม่ละศีล ๕ นั้น.

มีคำตรัสอธิบายไว้ ดังนี้ว่า "คฤหบดี อุบาสกผู้เช่นท่าน เมื่อจะถือเอาโภคะทั้งหลาย พึงถือเอาโภคะทั้งหลายด้วยเหตุ ๕ อย่าง คือ 'เราจักทำตนและมารดาบิดา บุตร ภริยา ทาส กรรมกร และบุรุษทั้งหลาย ให้ได้รับความสุขด้วยโภคะเหล่านี้' อย่างหนึ่ง, 'จักทำมิตรอมาตย์ทั้งหลาย ให้ได้รับความสุขด้วยโภคะเหล่านี้' อย่างหนึ่ง, เมื่ออันตรายทั้งหลายเกิดขึ้นจากวัตถุทั้งหลายมีไฟเป็นต้น จักปิดทางแห่งอันตรายเหล่านั้น ด้วยโภคะทั้งหลายแล้ว ทำตนให้สวัสดี' อย่างหนึ่ง, 'จักตั้งทักษิณาอันมีผล (ไป) ในเบื้องบน ในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรมทั้งหลายด้วยโภคะเหล่านี้' อย่างหนึ่ง, 'จักทำพลีกรรม ๕ อย่างด้วยโภคะเหล่านี้' อย่างหนึ่ง. อุบาสกนั้น มีโภคะอันถือเอาแล้วอย่างนี้ เมื่อทำปะโยชน์ที่ตนปรารถนา โภคะทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมละความเดือนร้อนอันมีวิปฏิสารเป็นลักษณะเสียได้. และแม้ศีลของอุบาสกผู้ละความเดือดร้อนได้แล้ว ย่อมหมดจด. อนึ่งแม้ทวยเทพก็สรรเสริญ

เขาผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนั้น, เขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์แล.

เพราะฉะนั้น คฤหัสถ์ผู้ระลึกถึงโอวาทของพระสุคตนี้อยู่ จึงควรทำแม้พลีกรรมเพื่อหมู่ญาติผู้ทำกาละแล้ว ด้วยการเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นโดยแท้แล.

[มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตรด้วยฐานะ ๕]

[๓๖๕] ดังนั้น การบำรุงมีการเลี้ยงเป็นต้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน ๕ อย่าง ด้วยสามารถการห้ามจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปะ จัดการด้วยภริยาที่สมควร และให้ทรัพย์มรดก.

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "คฤหบดีบุตร ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา อันบุตรบำรุงแล้วด้วยฐานะ ๕ เหล่านี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยฐานะ ๕ คือ : ย่อมห้ามจากความชั่ว, ให้ตั้งอยู่ในความดี, ให้ศึกษาศิลปะ, จัดการด้วยภริยาที่สมควร, มอบทรัพย์มรดกให้ในสมัย. คฤหบดีบุตร ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา อันบุตรบำรุงแล้วด้วยฐานะ ๕ เหล่านี้ ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยฐานะ ๕ เหล่านี้แล[๑]."

[ห้ามจากความชั่ว]

[๓๖๖] บรรดาฐานะ ๕ เหล่านั้น ในฐานะที่ ๑ นี้ว่า **ปาปา นิวาเรนฺติ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: ชื่อว่า การห้ามจากความชั่วมีอนาคต

๑. ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๓.

เป็นอารมณ์. เพราะการห้ามแม้จากวัตถุที่ประจวบเข้า พึงมีได้ทั้งเมื่อวีติกกมะยังเป็นอนาคตทีเดียว, ไม่พึงมี ในเมื่อวีติกกมะยังเป็นไปอยู่ (ปัจจุบัน), แต่การทำความชั่ว อันบุตรให้บังเกิดแล้ว มีกิริยาสักว่าการติเตียนเป็นเครื่องตอบแทน; ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า "มารดาบิดากล่าวอาทีนพอันมีในปัจจุบันและสัมปรายภพแห่งบาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นแล้ว ห้ามว่า 'พ่อ เจ้าอย่าทำบาปกรรมเห็นปานนี้นะ' ย่อมติเตียนแม้บาปกรรมที่บุตรทำแล้ว."

[ให้ตั้งอยู่ในความดี]

[๓๖๗] ในฐานะที่ ๒ ว่า **กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: มารดาบิดาแม้ให้รางวัลแล้ว (แนะนำ) ยังบุตรให้ตั้งอยู่ คือให้ดำรงอยู่ในกุศลกิจทั้งหลายมีการสมาทานศีลเป็นต้น เหมือนอนาถบิณฑิกเศรษฐี และมารดาของมิตตวินทุกะในกาลของพระกัสสปพุทธเจ้า.

[เรื่องกาฬกุมาร]

[๓๖๘] ดังได้สดับมา อนาถบิณฑิกเศรษฐีไม่อาจจะห้ามกุมารชื่อกาฬะ ผู้เป็นบุตรของตน ซึ่งไม่ทำกรรมคือการเฝ้าพระพุทธเจ้า การฟังธรรม และการขวนขวาย (กิจ) ของสงฆ์ จึงพูดว่า "พ่อ เจ้าจงเป็นผู้รักษาอุโบสถ ฟังธรรมในวิหารแล้วมา, พ่อจักให้ทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะแก่เจ้า." เพราะความโลภในทรัพย์ เขาจึงเป็น

ผู้รักษาอุโบสถ ไปสู่วิหารแล้ว เป็นผู้ไม่มีความต้องการด้วยการฟังธรรม หลับอยู่ในที่ผาสุกแล้วไปบ้านแต่เช้าตรู่ เมื่อไม่ได้ทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะ ก็ไม่บริโภคภัต เมื่อได้เท่านั้น จึงบริโภค.

รุ่งขึ้นวันหนึ่ง เศรษฐี พูดว่า "พ่อ เจ้าจงเรียนบทธรรมบทหนึ่งในสำนักพระศาสดาได้แล้วจึงมา, พ่อจักให้ทรัพย์พันกหาปณะแก่เจ้า." เขาปรารถนาจะเรียนบทเดียวเท่านั้นแล้วหนีไป.

พระศาสดา ได้ทรงทำอาการที่เขากำหนดไม่ได้. เขากำหนดบทนั้นไม่ได้ จึงคิดว่า "จักเรียนบทข้าหน้า" ยืนฟังอยู่ เป็นพระโสดาบันแล้ว วันรุ่งขึ้น กลับมาเรือนพร้อมกับพระศาสดาทีเดียว นึกละอาย เพราะเศรษฐีให้ทรัพย์ข้างหน้าพระศาสดา ไม่ปรารถนาจะรับห่อทรัพย์พันกหาปณะ แม้ที่บิดาให้แล้ว.

เรื่องกาฬกุมาร มาในคาถาวรรณนาว่า ปฐพฺยา เอกรชฺเชน เป็นต้น ในโลกวรรค ธรรมบท.

[เรื่องมิตตวินทุกะ]

[๓๖๙] แม้มารดาของมิตตวินทุกะ ก็กล่าวว่า "พ่อ ความเป็นมนุษย์ได้ยาก เจ้าก็ได้แล้ว; เจ้าจงให้ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม ฟังธรรม" เมื่อเขากล่าวว่า "แม่ ฉันไม่มีความต้องการด้วยบุญกรรมมีทานเป็นต้น, แม่อย่าได้กล่าวอะไร ๆ กะฉันเลย, ฉันจักไปตามกรรม," จึงกล่าวว่า "พ่อ วันนี้ เจ้าจงเป็นผู้รักษาอุโบสถ ฟังธรรมในวิหารตลอดคืนยังรุ่งแล้วจึงมา, แม่จักให้ทรัพย์แก่เจ้าพันหนึ่ง."

แม้มิตตวินทุกะ เพราะความโลภในทรัพย์ จึงรักษาอุโบสถ ยังกลางวันให้ล่วงไปในวิหาร, แม้บทธรรมบทหนึ่งไม่กระทบหูได้ด้วยประการใด, ก็นอนหลับในประเทศแห่งหนึ่งด้วยประการนั้นในราตรี, แล้วได้ไปสู่บ้านแต่เช้าตรู่.

ส่วนมารดาของเขา คิดว่า "วันนี้ บุตรของเราฟังธรรมแล้ว จักนำพระธรรมถึกมา" จึงจัดของฉันมียาคูและภัตเป็นต้น มองดูทางมาของเขา เห็นเขามาผู้เดียว จึงกล่าวว่า "พ่อ เจ้าไม่นำพระธรรมกถึกมาดอกหรือ ?" เขาตอบว่า "ฉันไม่มีความต้องการด้วยพระธรรมกถึก" เมื่อไม่ได้ห่อทรัพย์พันหนึ่ง ก็ไม่บริโภคภัต เมื่อได้เท่านั้น จึงบริโภค.

ต่อมา เขาทำการค้าขายทางเรือ ถูกพวกมนุษย์ปล่อยบนหลังสมุทร โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง ไปด้วยแพ วันหนึ่ง เห็นนางเวมานิกเปรต ๔ นาง ในวิมานแก้วผลึก ๘ นาง ในวิมานเงิน ๑๖ นาง ในวิมานแก้วมณี นางเปรต ๓๒ นาง ในวิมานทอง ตามลำดับ เพราะผลแห่งอุโบสถกรรม อันมีผลที่สัตว์พึงเสวยในทิฏฐธรรมซึ่งเขาทำแล้ว เสวยทิพยสมบัติกับนางเปรตเหล่านั้น.

เรื่องมาในอรรถกถา[๑]จตุทวารชาดก.

มารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น ยังบุตรให้ตั้งอยู่ในความดี ด้วยความอนุเคราะห์บุตร ด้วยประการฉะนี้.

[ให้ศึกษาศิลปะ]

[๓๗๐] ในฐานะที่ ๓ ว่า **สิปฺปํ** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๔๑๙.

มารดาบิดาทราบว่า บุตรตั้งอยู่ในโอวาทของตนแล้ว จึงให้ศึกษาศิลปะมีมุทธาและคณนาเป็นต้น อันไปตามวงศ์. ก็ความเป็นต่าง ๆ กันแห่งศิลปะ มีมุทธาและคณนาเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์อื่น. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]มหาทุกขักขันธสูตรว่า "การตั้งสัญญาไว้ ที่ข้อนิ้วมือ แล้วนับด้วยปลายนิ้วมือ ชื่อว่า มุทธา. การนับไม่ขาดสาย ชื่อว่า คณนา. การนับประมวล (นับรวม) ที่ชนทั้งหลายแลดูนาแล้ว ทราบได้ว่า 'ในนานี้ จักมีข้าวเปลือกประมาณเท่านี้' แลดูต้นไม้แล้ว ทราบไว้ว่า 'ต้นไม้นี้ จักมีผลประมาณเท่านี้.' แลดูอากาศแล้ว ทราบได้ว่า 'นก[๒]ในอากาศเหล่านี้ จักมีชื่อประมาณเท่านั้น,' ชื่อว่าสังขยาน."

[๓๗๑] ฎีกามหาทุกขักขันธสูตรนั้นว่า "สองบทว่า สญฺญํ ฐเปตฺวา ความว่า การทำสัญญาโดยนัยว่า 'เมื่อเราจับข้อนิ้วมือนี้แล้ว เป็น ๑๐๐, เมื่อเราจับข้อนิ้วมือนี้ เป็นพันหนึ่ง' ดังนี้เป็นต้นแล้วนับ. การนับเป็นลำดับไปด้วยวิธีมี ๑,๒, เป็นต้นมี ๘ เป็นที่สุด ชื่อว่า อัจฉิททคณนา. การนับเป็นหมวดด้วยวิธีมีบวกและคูณเป็นต้น ชื่อว่า ปิณฑคณนา. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า '**เขตฺตํ โอโลเกตฺวา**."

อรรถกถา[๓]โอมสวาทสิกขาบทว่า "การนับด้วยปลายนิ้วมือ ชื่อว่า มุทธา. การนับมีการนับไม่ขาดสายเป็นต้น ชื่อว่า คณนา."

๑. ป. สู. ๒/๗๔. ๒. อิเม ควรเป็น อิธ เหมือนความ ๒ ท่อนข้างต้น แต่ในอรรถกถานั้นปรากฏเป็น อิเม เหมือนกัน จึงแปลอย่างนั้น. ๓. สมันต. ๒/๒๘๖.

ฎีกาโอมสวาทสิกขาบทนั้นว่า "การนับด้วยการอนิ้วมือเข้าเหมือนชนทั้งหลายมีชนชาวปาสิกะ (ปารฺซี, เปอรฺเซีย) และมิลักขะ (ทัสยุ,ทมิฬ) เป็นต้น ชื่อว่า หัตถมุทธาคณนา. การนับด้วยสามารถวิธีมี ๙ เป็นที่สุด ชื่อว่า อัจฉิททคณนา. การนับประมวล อันเป็นไปด้วยสามารถวิธีมีบวก คูณ ลบ หาร เป็นต้น ท่านถือเอาด้วยอาทิศัพท์. การนับประมวลนั้น สำหรับผู้ใดคล่องแคล่ว ผู้นั้น แม้เห็นต้นไม้ ก็ทราบได้ว่า 'ต้นไม้นี้มีใบประมาณเท่านี้."

นัยอันมาในอรรถกถาอังคุตตรนิกายว่า "การนับไม่ขาดสายชื่อว่า มุทธา. การนับประมวล ชื่อว่า คณนา."

ฎีกาอังคุตตรนิกายนั้นว่า "อีกอย่างหนึ่ง การตั้งสัญญาไว้ที่ข้อนิ้วมือทั้งหลายแล้วนับด้วยปลายนิ้วมือ ชื่อว่า มุทธา. การนับไม่ขาดสายด้วยสามารถวิธีมี ๑, ๒, ๓, เป็นต้น ชื่อว่า คณนา."

อาทิศัพท์ว่า **อจฺฉิทฺทกาทิ** พระอรรถกถาจารย์ใส่เข้าไว้ในอรรถกถาโอมสวาทสิกขาบทนั้น ก็เพื่อถือเอาการนับประมวล เพราะการนับประมวลนั้น ไม่ได้มาในพระวินัยแผนกหนึ่ง.

มารดาบิดา ยังบุตรให้ศึกษาแต่ศิลปะอันหาโทษมิได้มีประการดังกล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

[จัดการด้วยภริยาที่สมควร]

[๓๗๒] ในฐานะที่ ๔ ว่า **ปฏิรูเปน** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :

ด้วยภริยาที่สมควร คือคู่ควรกันด้วยสกุล มรรยาท รูป โภคะ และบริวารเป็นต้น.

[มอบทรัพย์มรดกให้ในสมัย]

ในฐานะที่ ๕ ว่า สมเย **ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺติ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: มารดาบิดา ย่อมให้ทรัพย์ในสมัย. ก็ในคำว่า **สมเย** นั้น สมัยมี ๒ คือ นิจจสมัย ๑ กาลสมัย ๑. บรรดาสมัยทั้ง ๒ นั้น สมัยเป็นนิตย์ ชื่อว่า นิจจสมัย คือกาลเป็นที่ทำเนือง ๆ. ก็ **นิจฺจ** ศัพท์นี้ มี **อภิณฺห** เป็นอรรถ ดุจ **นิจฺจ** ศัพท์ในประโยคทั้งหลายมีว่า "มีดโกนอันช่างกัลบกสบัดเป็นนิตย์ (เนือง ๆ)," สมัยคือกาลอันสมควรซึ่งมาถึงแล้ว ชื่อว่า กาลสมัย.

มารดาบิดาเมื่อให้โอวาทว่า "เจ้าจงลุกขึ้น ขมักเขม้นถือเอาโภคะนี้, โภคะนี้ จงเป็นเสบียง (ต้นทุน) ของเจ้า, เจ้าจงทำกุศลด้วยโภคะนี้" ชื่อว่าให้ในนิจจสมัย ในสมัยทั้ง ๒ นั้น. เมื่อให้ในสมัยมีสมัยไว้จัก สมัยอาวาหมงคลและวิวาหมงคลเป็นต้น ชื่อว่า ให้ในกาลสมัย. ในกาลสมัยเหล่านั้น การไว้จุก ย่อมมีในเวลาเป็นเด็ก อาวาหมงคลและวิวาหมงคล ย่อมมีในเวลาที่บุตรธิดาถึงความเป็นหนุ่มสาว.

อีกอย่างหนึ่ง มารดาบิดา แม้เมื่อให้โอวาทแก่บุตรผู้นอนบนเตียงเป็นที่ตายในปัจฉิมกาลว่า "เจ้าจงทำกุศลด้วยโภคะนี้" ชื่อว่าให้ในสมัย. บุตรบำรุงมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นอยู่ ด้วยสามารถฐานะมี

การเลี้ยงเป็นต้น ย่อมกลับได้ประโยชน์เกื้อกูลมีการห้ามจากความชั่วเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้; เพราะฉะนั้น มารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น อันบุตรควรบำรุงแม้อย่างนั้นโดยแท้.

[มารดาบิดาเห็นฐานะ ๕ จึงอยากได้บุตร]

[๓๗๔] แท้จริง แม้มารดาบิดา เมื่อเห็นฐานะทั้งหลายมีการเลี้ยงเป็นต้น จึงปรารถนาบุตร. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัส (คาถาเหล่านี้) ในปุตตสูตร[๑] ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า

"บัณฑิตทั้งหลาย เมื่อเห็นฐานะ ๕ คือ บุตรอันเราเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงเรา ๑ จักช่วยทำกิจของเรา ๑ สกุลวงศ์พึงดำรงอยู่ได้นาน ๑ บุตรจะปฏิบัติความเป็นทายาท ๑ อีกอย่างหนึ่ง จักตามเพิ่มให้ทักษิณาแก่เราผู้ล่วงลับไปแล้ว จึงปรารถนาบุตร.

บัณฑิตทั้งหลาย เมื่อเห็นฐานะ ๕ เหล่านี้จึงปรารถนาบุตร. เพราะฉะนั้น บุตรทั้งหลายผู้สงบเป็นสัตบุรุษ ผู้กตัญญูกตเวที เมื่อหวนระลึกถึงอุปการะที่ท่านทำแล้วในก่อน ย่อมเลี้ยงมารดาบิดา ช่วยทำกิจทั้งหลายของท่านเหมือนกตัญญูกตเวทีบุคคล ช่วยทำกิจของบรุพการีชนทั้งหลาย

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๖.

ฉะนั้น, บุตรผู้ทำตามโอวาท เลี้ยงท่านผู้เลี้ยง
(ตน) มาแล้วไม่ทำสกุลวงศ์ให้เสื่อม มีศรัทธา
ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมเป็นผู้น่าสรรเสริญ."

[แก้อรรถ]

[๓๗๕] อรรถกถาปุตตสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้นสองบทว่า **ภโต วา โน** ความว่า บุตร อันเรา (ทั้ง ๒) เลี้ยงแล้ว คือประคับประคองแล้ว ด้วยการอุปถัมภ์ทั้งหลายมีให้ดื่มน้ำนม ยังมือและเท้าให้เจริญเป็นต้น จักเลี้ยงเรา (ทั้ง ๒) ในเวลาที่เราเป็นคนแก่ด้วยการอุปถัมภ์ทั้งหลายมีการล้างเท้าให้อาบน้ำให้ยาคูและภัคเป็นต้น. สองบทว่า **กิจฺจํ วา โน** ความว่า บุตรจักพักการงานของตนไว้แล้วไปทำกิจของเรา (ทั้ง ๒) อันเกิดขึ้นแล้วในที่ต่าง ๆ มีราชสกุลเป็นต้น. บทว่า **กุลวํโส** ความว่า เมื่อบุตรรักษาสมบัติของเรา (ทั้ง ๒) มีนา สวน เงิน และทองเป็นต้นไว้ไม่ให้เสียหายอยู่. สกุลวงศ์พึงดำรงอยู่, อธิบายว่า จักตั้งอยู่สิ้นกาลนาน อีกอย่างหนึ่ง บุตรจักไม่ตัดทอนภัตทั้งหลายมีสลากภัตเป็นต้น อันเรา (ทั้ง ๒) ให้เป็นไปแล้ว คงเป็นไป (ตามเดิม), สกุลวงศ์ของเรา (ทั้ง ๒) จักตั้งมั่นสิ้นกาลนานแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า **ทายชฺชํ** ความว่า บุตรเมื่อทำตนให้เป็นผู้สมควรแก่ความเป็นทายาท ด้วยการปฏิบัติสมควรแก่สกุลวงศ์ ชื่อว่า ย่อม

๑. มโน. ปู. ๓/๒๘

ปฏิบัติความเป็นผู้รับทรัพย์มรดกของเรา (ทั้ง ๒).

บทว่า **ทกฺขิณํ** ความว่า บุตรจักจำปัตติทานแล้ว ตามเพิ่มให้ทานจำเดิมแต่วันที่ ๓. ในที่นี้บุตรทั้งหลาย พึงทราบว่าผู้สงบ เป็นสัตบุรุษ เพราะการปฏิบัติชอบในมารดาบิดา (ทั้ง ๒).

บาทคาถาว่า **ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ** ความว่า เมื่อระลึกถึงคุณอันมารดาบิดาทำก่อนกว่า. บทว่า **โอวาทการี** ได้แก่ ผู้ทำโอวาทอันมารดาบิดาให้ไว้แล้ว. บทว่า **ภตโปสี** ได้แก่ผู้เลี้ยงมารดาบิดาซึ่งเลี้ยงตนมาแล้ว. บทว่า **ปสํสิโย** ความว่า บุตรย่อมเป็นผู้อันมหาชนควรสรรเสริญในปัจจุบันโดยแท้."

กถาว่าด้วยการบำรุงมารดาบิดา จบ.

กถาว่าด้วยการสงเคราะห์บุตรและภริยา*

[บุตร ๓ จำพวก]

[๓๗๖] ธรรมดาบุตรมี ๓ จำพวก. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก. บุตร ๓ จำพวกเป็นไฉน ? คือ อภิชาตบุตร อนุชาตบุตร อวชาตบุตร.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อดิชาตบุตรเป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ไม่ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ไม่ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ไม่ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กามมิจฉาจา มุสาวาท, ไม่งดเว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม, ส่วนบุตรของเขา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจาปาณาติบาต ฯ ล ฯ งดเว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีล มีกัลยาณธรรม, ภิกษุทั้งหลาย อติชาตบุตรอย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อนุชาตบุตรเป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ฯ ล ฯ มีศีล มีกัลยาณธรรม; และบุตรของเขา ก็เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

* พระมหาอู นิสฺสโภ ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

ฯ ล ฯ เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม, ภิกษุทั้งหลาย อนุชาตบุตร อย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อวชาตบุตรเป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ฯลฯ มีศีล มีกัลยาณธรรม; ส่วนบุตรของเขา ไม่ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ฯลฯ เป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม, ภิกษุทั้งหลาย อวชาตบุตร อย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกเหล่านี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก." (พระผู้มีพระภาค) ได้ตรัสความนี้แล้ว, จึงตรัสคำเป็นคาถานี้ในความข้อ (ตโยปุตตสูตร) นั้น ดังนี้ว่า

"บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอติชาตบุตร
อนุชาตบุตร ไม่ปรารถนาอวชาตบุตรผู้ตัดสกุล;
บุตรเหล่านี้แล มีอยู่พร้อมในโลก. บุตรเหล่าใด
เป็นอุบาสก มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล รู้
ถ้วยคำ (ของยาจก) ปราศจากความตระหนี่,
บุตรเหล่านั้น ย่อมไพโรจน์ในบริษัททั้งหลาย
เหมือนพระจันทร์พ้นจากก้อนเมฆ ไพโรจน์อยู่."

ตโยปุตตสูตร[1] ในอิติวุตตกะ จบ.

[๓๗๗] นัยอันมาในอรรถกถาต[2]โยปุตตสูตรนั้นว่า "บุตรผู้เกิดแต่ตน บุตรผู้เกิดแต่ยก หรือแม้บุตรที่เขาให้เป็นต้น ชื่อว่า บุตร.

๑. ขุ. อิติ. ๒๕/๒๗๘. ๒. ป. ที. ขุ. อิติ. ๒๘๙, ๓๐๖, ๓๐๙.

บุตรผู้เกิดล่วงมารดาบิดาด้วยคุณทั้งหลายของตน, อธิบายว่า มีคุณยิ่งกล่ามารดาบิดาเหล่านั้น ชื่อว่า อติชาตบุตร. บุตรผู้เกิดพอสมควรแก่มารดาบิดาด้วยคุณทั้งหลาย, อธิบายว่า มีคุณเสมอด้วยมารดาบิดาเหล่านั้น ชื่อว่า อนุชาตบุตร. บุตรผู้เกิดไม่เสมอมารดาบิดาด้วยคุณทั้งหลาย, อธิบายว่า มีคุณเลวกว่ามารดาบิดาเหล่านั้น ชื่อว่า อวชาตบุตร. ก็บุตร ย่อมเป็นผู้ยิ่ง ผู้เสมอ และผู้เลยกว่ามารดาบิดาด้วยคุณเหล่าใด; พระผู้มีพระภาค เพื่อจะทรงจำแนกคุณเหล่านั้นแสดง จึงตรัสคำว่า **กตญฺจ ภิกฺขเว** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปฏิวิรตา** ได้แก่ ผู้ชื่อว่า ไม่งดเว้น เพราะไม่มีสมาทานวิรัติและสัมปัตตวิรัติ.

บทว่า **ทุสฺสีลา** ได้แก่ผู้ชื่อว่า ไม่มีศีล เพราะไม่มีคุณแม้สักว่าศีล ๕ เพราะไม่มีสมาทานวิรัติและสัมปัตตวิรัตินั้นนั่นแล.

บทว่า **ปาปธมฺมา** ได้แก่ ผู้มีธรรมลามก คือ มีอาจาระเลวทราม. บทว่า **ปฏิวิรโต** ได้แก่ชื่อว่า ผู้งดเว้น คือผู้ตั้งอยู่ห่างไกลเพราะสมาทานสิกขาบท. ในทุก ๆ บทที่เหลือ ก็นัยนี้.

บทว่า **สีลวา** ได้แก่ ผู้มีศีล ๕ ตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า **กลฺยาณธมฺโม** ได้แก่ผู้มีธรรมดี อธิบายว่า ชื่อว่าผู้มีปัญญาถึงพร้อม เพราะความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิอันเป็นเครื่องแสดงสรณคมน์.

ก็บุตรใด เมื่อมารดาบิดา เป็นผู้ไม่มีศรัทธา และไม่มีศีล แม้ตนเองก็เป็นผู้เช่นนั้น, บุตรแม้นั้น พึงทราบว่าอวชาตบุตรทีเดียว.

เพราะอธรรมทั้งหลายมีอสัทธิยะเป็นต้น พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ ในลักษณะแห่งความเป็นอวชาตบุตรในตโยปุตตสูตรนี้, ก็อธรรมมีอสัทธิยะเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมมีพร้อมในอวชาตบุตรนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสความที่บุตรเป็นผู้ชื่อว่าอติชาตบุตรเป็นต้น เพราะเทียบเคียงมารดาบิดา.

บทว่า **กุลคนฺธโน** แปลว่า ผู้ตัดสกุล คือผู้ยังสกุลให้พินาศ. ก็ **คนฺธ** ศัพท์ในบทว่า **กุลคนฺธโน** นี้ มีการตัดเป็นอรรถ **ดุจ คนฺธ** ศัพท์ในประโยคทั้งหลายมีประโยคว่า **อุปฺปลคนฺธปจฺจตฺถิกา** เป็นต้น (แปลว่า ข้าศึกผู้ตัดหัวใจ เพียงดังดอกอุบล).

บทว่า **โลกสฺมึ** ความว่า บุตรเหล่านั้น มีอติชาตบุตรเป็นต้นนั่นแล ชื่อว่าบุตร ในสัตวโลกนี้. บุตรพ้นจากบุตร ๓ จำพวกนี้ย่อมไม่มี. ก็บรรดาบุตร ๓ จำพวกนี้ บุตรเหล่าใด ชื่อว่า อุบาสก เพราะถึงพร้อมด้วยสรณคมน์ เป็นผู้ฉลาดในกรรมด้วยญาณเครื่องรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน, ก็บุตรเหล่านั้นเป็นบัณฑิตคือมีปัญญาถึงพร้อม คือบริบูรณ์ด้วยศีล ๕ ศีล ๑๐. บุตรเหล่าใด รู้คำพูดของพวกยาจก คือทราบความประสงค์ของยาจกเหล่านั้น ด้วยดารเห็นอาการแห่งหน้า (หรือปาก) เท่านั้น เหตุนั้น บุตรเหล่านั้นชื่อว่าวทัญญู. อีกอย่างหนึ่ง บุตรเหล่าใด ได้ยินคำพูดของยาจกเหล่านั้นว่า "โปรดให้ (ทาน)" แล้วคิดว่า "ชนเหล่านี้ ไม่ให้ทานในกาลก่อน จึงเป็นอย่างนี้, ส่วนเราไม่ควรเป็นอย่างนี้ ดังนี้แล้ว ย่อมทราบความนั้นด้วยการบริจาคแก่ยาจำเหล่านั้น เหตุนั้น บุตรเหล่านั้น

ชื่อว่า วทัญญู. อีกอย่างหนึ่ง บุตรเหล่าใด ย่อมทราบคำพูด อัน แสดงคุณ มีความที่สัตว์เป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตนเป็นต้น ของ บัณฑิตทั้งหลาย เหตุนั้น บุตรเหล่านั้น ชื่อว่า วทัญญู. อาจารย์ บางพวกกล่าวว่า **ปทญฺญู** ก็มี. ความว่า ผู้มอบให้เสมอ คือผู้มี ปกติบริจาค.

บทว่า **อพฺภฆนา** ความว่า บุตรเหล่านั้น ย่อมไพโรจน์ คือ รุ่งเรือง ได้แก่ งดงามในบริษัททั้งหลายมีอุบาสกบริษัทเป็นต้น และ ในบริษัททั้งหลายมีขัตติยบริษัทเป็นต้น เหมือนพระจันทร์พ้นจากก้อน กล่าวคือหมอก หรือจากกลีบเมฆ ไพโรจน์อยู่."

[๓๗๘] บาลีปัณฑรชาดก[๑] ในตึสนิบาต ว่า "ก็บุตรมี ๓ จำพวก บุตรอื่นไม่มีเลย, คือ บุตรผู้มีปกติอยู่ภายใน (สำนัก) บุตรที่เขาให้ บุตรเกิดแต่ตน."

อรรถกถา[๒]ปัณฑรชาดกนั้นว่า "บทว่า **อญฺโญ** ความว่า ชื่อว่า บุตรอื่น คือจำพวกที่ ๔ ย่อมไม่มี.

บทว่า **อนฺเตวาสี** ได้แก่บุตรผู้เรียนศิลปะบ้าง ฟังปัญหาบ้าง อยู่ในสำนัก.

บทว่า **ทินฺนโก** ได้แก่บุตรที่คนเหล่าอื่นให้แล้ว ด้วยกล่าว ว่า 'ผู้นี้ จงเป็นบุตรของท่าน."

บุตร ๔ จำพวก

[๓๗๙] อรรถกถา[๓]กัฏฐหารชาดกในเอกนิบาตว่า "ก็ชื่อว่า

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๕๑๗. ๒. ชาตกฏฺฐกถา ๗/๒๙๖ ๓. ชาตกฏฺฐกถา ๑/๒๐๖.

บุตรนี้ มี ๔ จำพวก คือ บุตรอาศัยตนเกิด บุตรเกิดในเขต บุตรผู้มีปกติอยู่ภายใน บุตรที่เขาให้. บรรดาบุตร ๔ จำพวกนั้น บุตรผู้อาศัยตนเกิด ชื่อว่า อัตรชะ, บุตรผู้เกิดในที่ทั้งหลาย คือบนหลังที่นอน บนบัลลังก์ ที่อกเป็นต้น ชื่อว่า เขตรชะ, บุตรผู้เรียนศิลปะในสำนัก ชื่อว่า อันเตวาสิก. บุตรที่เขาให้เพื่อต้องการให้เลี้ยง ชื่อว่า ทินนกะ."

แต่ในมงคลกถานี้ ท่านย่อมได้แต่บุตรที่อาศัยตนเกิด อันต่างโดยประเภทมีอติชาตบุตรเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]ว่า "บุตรก็ดี ธิดาก็ดี ซึ่งเกิดแต่ตน ย่อมถึงการนับว่า 'บุตร' ทั้งนั้น."

[ภริยา ๒๐ จำพวก]

[๓๘๐] ภริยา ๒๐ จำพวก พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ในวิภังค์แห่งสัญจริตตสิกขาบทอย่างนี้ว่า "สตีที่มารดารักษา สตรีที่บิดารักษา สตรีที่มารดาบิดารักขา สตรีที่พี่ (น้อง) ชายรักษา สตรีที่พี่ (น้อง) หญิงรักษา สตรีที่ญาติรักษา สตรีที่โคตรรักษา สตรีที่ธรรมรักษา สตรีมีอารักขา สตรีมีอาชญารอบ สตรีที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ สตรีที่อยู่ด้วยความพอใจ สตรีที่อยู่ด้วยโภคะ สตรีที่อยู่ด้วยแผ่นผ้า สตรีที่จุ่มนิ้วมือในภาชนะน้ำ สตรีที่บุรุษปลงเทริดลง สตรีที่เป็นทั้งทาสี

๑. ป. โช. ๑๕๒.

ทั้งภริยา สตรีที่เป็นทั้งผู้ทำการงานทั้งภริยา สตรีที่ธงนำมา สตรีที่บุรุษอยู่ร่วมเพียงครู่หนึ่ง" ชื่อว่า ภริยา.

[แก้อรรถ]

[๓๘๑] อรรถกถา[๑]วิภังค์แห่งสัญจริตตสิกขาบทนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาตุรกฺขิตา** ได้แก่ สตรีที่มารดารักษา คือ มารดารักษาโดยประการที่จะสำเร็จการอยู่ร่วมด้วยบุรุษไม่ได้. ด้วยเหตุนั้น แม้ในบทภาชนะ[๒]แห่งสัญจริตตวิภังค์นั้น พระอุบาลีเถระ จึงกล่าวว่า 'มารดา ย่อมรักษา คุ้มครอง ยังตนให้ทำความเป็นใหญ่ ยังอำนาจให้เป็นไป.'

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รกฺขติ** ความว่า ย่อมไม่ให้ไปในที่ไหน ๆ. บทว่า **โคเปติ** ความว่า ย่อมกักไว้ในที่คุ้มครองโดยประการที่บุรุษเหล่าอื่นจะไม่เห็น.

สองบทว่า **อิสฺสริยํ กาเรติ** ความว่า ห้ามการอยู่ตามอำเภอใจแห่งสตรีนั้น ประพฤติข่มขี่.

สองบทว่า **วสํ วตฺเตติ** ความว่า ยังอำนาจของตนให้เป็นไปในเบื้องบนแห่งสตรีนั้นอย่างนี้ว่า 'เจ้าจงทำสิ่งนี้, อย่างได้ทำสิ่งนี้.' แม้สตรีทั้งหลายมีสตรีที่บิดารักษาเป็นต้น พึงทราบโดยนัยนั้น. โคตรหรือธรรมย่อมรักษาไม่ได้. แต่ว่า สตรีอันชนผู้มีโคตรเสมอกัน และอันชนผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน คือ ชนผู้บวชอุทิศพระศาสดาพระองค์เดียวกัน และชนผู้นับเนื่องในคณะเดียวกันรักษาแล้ว ท่าน

๑. สมันต. ๒/๒๕๐. ๒. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๐๓.

เรียกว่า 'สตรีผู้อันโคตรรักษา สตรีผู้อันธรรมรักษา.' สตรีเป็นไปกับด้วยอารักขาชื่อว่า สตรีมีอารักขา. สตรีเป็นไปกับด้วยอาชญารอบ ชื่อว่า สตรีมีอาชญารอบ."

[๓๘๒] ฎีกา[๑]วิภังค์แห่งสัญจริตตสิกขาบทนั้น ว่า "บทว่า **เสริวิหารํ** ได้แก่ การเที่ยวไปตามความพอใจของตน. บทว่า **วสํ** ได้แก่ ยงอาชญา. โคตรมีโคตมโคตรเป็นต้น ชื่อว่า โคตร. ธรรมแห่งชนทั้งหลายมีชนผู้นุ่งห่มผ้าขาวและปริพาชกเป็นต้น หรือแห่งสกุลนั้น ๆ ชื่อว่าธรรม. **โคตฺต** ศัพท์ ย่อมเป็นไปในผู้มีโคตรทั้งหลาย และ **ธมฺม** ศัพท์ ย่อมเป็นไปในชนผู้มีปกติประพฤติธรรมทั้งหลาย เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **สโคตฺเตหิ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สโคตฺเตหิ** ได้แก่ ผู้มีโคตรเสมอกัน อธิบายว่า ผู้เกิดในวงศ์เดียวกัน.

บทว่า **สหธมฺมิเกหิ** ความว่า ผู้มีธรรมอันพึงประพฤติร่วมกันในศาสนาของพระศาสดาพระองค์เดียวกัน หรือผู้มีธรรมแห่งสกุลที่เสมอกัน. ด้วยเหตุนั้นนั่นแล พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำว่า **เอกํ สตฺถารํ** เป็นต้น ในคำเหล่านั้น ด้วยคำนี้ว่า **เอกํ สตฺถารํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิเตหิ** พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงชนทั้งหลายมีชนผู้นุ่งห่มผ้าขาวและปริพาชกเป็นต้น.

บทว่า **เอกคณปริยาปนฺเนหิ** ได้แก่ อันชนผู้นับเนื่องในคณะเดียวกันมีช่างดอกไม้เป็นต้น."

๑. สา. ที. ๓/๔๔.

ฎีกาสังคีติสูตรและสัมมาทิฏฐิสูตร ว่า "สตรีอันชนผู้มีโคตรเสมอกันรักษาแล้ว ชื่อว่า **โคตฺตรกฺขิตา**, สตรีอันชนผู้มีธรรมร่วมกันรักษาแล้ว ชื่อว่า **ธมฺมรกฺขิตา**, สตรีมีสามี ชื่อว่า **สารกฺขา**, พระราชาทรงตั้งอาชญาไว้ในเพราะละเมิดสตรีใด สตรีนั้น ชื่อว่า สปริทณฺฑา."

[๓๘๓] นัยอันมาในอรรถกถา[๑]สัญจริตตสิกขาบท ว่า "สตรีที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์น้อยบ้างมากบ้าง ชื่อว่า **ธนกฺกีตา**. ก็เพราะสตรีนั้น เพียงเขาซื้อมาด้วยทรัพย์เท่านั้น ยังไม่ชื่อว่าภริยา, แต่ที่ชื่อว่าภริยา ก็เพราะเป็นผู้ที่เขาซื้อมาเพื่อประโยชน์แก่การอยู่ร่วม; ฉะนั้น ในนิทเทส[๒]แห่งบทว่า **ธนกฺกีตา** นั้น พระอุบาลีเถระจึงกล่าวว่า 'บุรุษซื้อมาด้วยทรัพย์แล้วให้อยู่.' สตรีใด ย่อมอยู่ด้วยความพอใจ คือด้วยความยินดีของตน เหตุนั้น สตรีนั้น ชื่อว่า **ฉนฺทวาสินี**. แต่เพราะเหตุที่สตรีนั้น ย่อมเป็นภริยาด้วยเหตุสักว่าความพอใจของตนฝ่ายเดียวก็หาไม่ แต่ชื่อว่าเป็นภริยา เพราะเป็นผู้อันบุรุษรับรองแล้ว ฉะนั้น ในนิทเทส[๓]แห่งบทว่า **ฉนฺทาสินี** นั้น พระอุบาลีเถระ จึงกล่าวว่า 'บุรุษที่รัก ย่อมยังสตรีที่รักให้อยู่.' สตรีใด ย่อมอยู่ด้วยโภคะ เหตุนั้น สตรีนั้น ชื่อว่า **โภควาสินี**. คำว่า โภควาสินี นั่นเป็นชื่อแห่งสตรีในชนบท ผู้ได้อุปกรณ์แห่งเรือนมีครกสากเป็นต้นแล้วเข้าถึงความเป็นภริยา. สตรีใด ย่อมอยู่ด้วยแผ่นผ้า เหตุนั้น สตรีนั้น ชื่อว่า **ปฏวาสินี**. คำว่า **ปฏวาสินี** นั่น เป็นชื่อแห่งสตรี

๑. สมันต. ๒/๕๐. ๒. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๐๔. ๓. วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๐๔.

เขิญใจ ผู้ได้วัตถุเพียงผ้านุ่งหรือผ้าห่มแล้วเข้าถึงความเป็นภริยา.

คำว่า **โอทปตฺตกินี** นั่น เป็นชื่อแห่งสตรีผู้ที่หมู่ญาติยังมือของคู่บ่าวสาวให้จุ่มลงในถาดน้ำถาดเดียวกัน แล้วกล่าวว่า 'เจ้าทั้ง ๒ จงปรองดองไม่แตกกันดุจน้ำนี้เถิด' ดังนี้แล้ว กำหนดถือเอา. เทริด (ของเทินบนศีรษะ) ของสตรีนั้น อันบุรุษนำลง คือ ปลงลงแล้ว เหตุนั้น สตรีนั้น ชื่อว่า **โอภตจุมฺพฏา** คือบรรดาสตรีทั้งหลายมีสตรีหาบฟืนเป็นต้นคนใดคนหนึ่ง. คำว่า **โอภตจุมฺพฏา** นั่นเป็นชื่อแห่งสตรีผู้ที่บุรุษยกเทริดลงจากศีรษะแล้วให้อยู่ในเรือน.

บทว่า **ทาสี จ** ได้แก่สตรีเป็นทั้งทาสีเป็นทั้งภริยาของตนเอง. สตรีผู้ทำงานในเรือนเพื่อค่าจ้าง ชื่อว่า สตรีทำการงาน; บุรุษบางคนไม่มีความต้องการด้วยภริยาของตน สำเร็จการครองเรือนกับสตรีนั้น สตรีนี้ ท่านเรียกว่า 'สตรีผู้ทำการงานด้วย เป็นภริยาด้วย.' สตรีผู้อันธงนำมาแล้ว ชื่อว่า **ธชาหฏา**, มีคำอธิบายว่า 'สตรี อันกองทัพผู้ยกธงขึ้นแล้ว ไปโจมตีเขตแดนปรปักษ์แล้วนำมา.' บุรุษบางคนทำสตรีนั้นให้เป็นภริยา, สตรีนี้ ชื่อว่า **ธชาหฏา**. สตรีที่บุรุษพึงอยู่ร่วมในกาลเพียงครู่หนึ่ง ชื่อว่า **มุหุตฺติกา** อธิบายว่า สตรีที่บุรุษอยู่ร่วมในขณะ[1]นั้น."

[๓๘๔] ฎีกา[2]สัญจริตตสิกขาบทนั้นว่า "สองบทว่า **ธเนน กีตา** ได้แก่ สตรีอันบุรุษซื้อมาแล้วด้วยทรัพย์ เพื่อความเป็นภริยาด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำว่า **ยสฺมา ปน** เป็นต้น.

๑. หญิงแพศยา. ๒. สา. ที. ๓/๔๕.

บทว่า **โภเคน** ได้แก่ เพราะโภคะเป็นเหตุ. จริงอยู่ สตรีผู้อยู่เพื่อโภคะ ท่านเรียกว่า **โภควาสินี**.

บทว่า **ลภิตฺวา** ได้แก่ ได้ (เครื่องอุปกรณ์เรือน) จากมือของบุรุษผู้ให้สตรีนั้นอยู่. สตรีที่บุรุษจับถาดน้ำแล้วถือเอา ชื่อว่า **โอทปตฺตกินี**. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **อุภินฺนํ** เป็นต้น.

ในคำว่า **ธเชน อาหฏา** นี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวกองทัพนั่นแลด้วย **ธช** ศัพท์ เพราะประกอบด้วยธง. มีคำอธิบายว่า 'สตรีอันกองทัพผู้ยกธงขึ้นแล้วนำมา.' ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า **อุสฺสิตทฺธชาย** เป็นต้น."

ภริยาเหล่านั้นแม้ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ทาระ" ในมงคลข้อนี้. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า "ภริยา ๒๐ จำพวก ภริยาคนในคนหนึ่ง ชื่อว่า ทาระ.'

[การบำรุงภริยาด้วยฐานะ ๕]

[๓๘๕] บุตรและทาระ ชื่อว่า **ปุตฺตทาร**. (การสงเคราะห์) บุตรและภริยานั้น. บรรดาบุตรและภริยานั้น การทำอุปการะด้วยฐานะทั้งหลายมีการห้ามจากความชั่วเป็นต้น ชื่อว่า การสงเคราะห์บุตร, การสงเคราะห์บุตรนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในหนหลังแล้วแล.

การทำอุปการะด้วยฐานะทั้งหลายมีการนับถือเป็นต้น ชื่อว่า การสงเคราะห์ภริยา. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

" คฤหบดีบุตร ทิศเบื้องหลังคือภริยา อันสามีพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ คือ: ด้วยการนับถือ ด้วยการไม่ดูหมิ่น ด้วยการไม่ประพฤติล่วงด้วย การมอบความเป็นใหญ่ให้ ด้วยการเพิ่มให้เครื่องประดับ, คฤหบดี-บุตร ทิศเบื้องหลังคือภริยา อันสามีพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ เหล่านี้แล[๑]."

[๓๘๖] บรรดาทิศ ๖ เหล่านั้น บุตรและภริยา พึงทราบว่า "ทิศเบื้องหลัง" ด้วยสามารถการติดตามไปข้างหลัง.

[การนับถือ]

ในฐานะที่ ๑ ว่า **สมฺมานนาย** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้. การยกย่อง ชื่อว่า การนับถือ. การยกย่องนั้น มี ๓ อย่าง คือ มีการประพฤติประโยชน์เป็นลักษณะ ๑ มีการให้เป็นลักษณะ ๑ มีการกล่าวถ้อยคำน่ารักเป็นลักษณะ ๑ ในการยกย่อง ๓ อย่างนั้น ๒ อย่างนอกนี้ ท่านสงเคราะห์ด้วยฐานะที่ ๔ ที่ ๕ นั่นแล. เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ เพื่อจะแสดงการยกย่องมีการกล่าวถ้อยคำน่ารักเป็นลักษณะ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[๒] ว่า "ด้วยการกล่าวถ้อยคำยกย่องอย่างนี้ว่า 'แน่ะแม่เทพ แน่ะแม่ดิส."

[การไม่ดูหมิ่น]

ในฐานะที่ ๒ ว่า **อวิมานนาย** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: ความนับถือไปปราศแล้ว ชื่อว่า ความดูหมิ่น. ความดูหมิ่นหามิได้ ชื่อว่า ความไม่ดูหมิ่น คือไม่ทำความดูหมิ่น. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า "ด้วยการไม่กล่าวเบียดเบียนดูหมิ่น อย่างที่คน

๑. ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๔ ๒. สุ. วิ. ๓/๑๘๔.

ทั้งหลายทุบตี เบียดเบียนทาสและกรรมกรเป็นต้นว่ากล่าวฉะนั้น." ด้วยว่า ชนข้างเคียงทั้งหมด ย่อมดูหมิ่นชนคือสตรีผู้ถูกสามีดูหมิ่นแล้วโดยแท้.

[ไม่ประพฤตินอกใจ]

ในฐานะที่ ๓ ว่า **อนติจริยาย** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : สามีล่วงเกินภริยานั้นแล้ว บำเรอกับสตรีอื่นภายนอก ชื่อว่า ประพฤติล่วงภริยานั้น เพราะประพฤติดูหมิ่น ไม่นำพาสตรีแม่เรือนของตนนั้น ด้วยการไม่ทำอย่างนั้น.

[มอบความเป็นใหญ่ให้]

ในฐานะที่ ๔ ว่า **อิสฺสริยโวสฺสคฺเคน** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : ก็สตรีทั้งหลาย ได้เครื่องประดับแม้เช่นกับเครื่องประดับชื่อ มหาลดาแล้ว (แต่) เมื่อไม่ได้จัดภัต ย่อมโกรธ, เมื่อสามีวางทัพพีไว้ในมือแล้ว มอบเรือนครัวให้ด้วยกล่าวว่า "หล่อนจงทำตามชอบใจของหล่อนเถิด," ความเป็นใหญ่ทุก ๆ อย่าง ย่อมเป็นอันชื่อว่าสามีมอบให้แล้ว, ด้วยการทำอย่างนั้น. ก็การงานมีกสิกรรมและวาณิชกรรมเป็นต้นแม้ที่สามีตั้งอยู่ในเรือนนั่นแลพึงจัด ย่อมไม่เป็นภาระของกุลสตรี (สตรีในสกุล), เป็นภาระของสามีผู้เดียว ; แต่สมบัติที่สามีหามาได้แต่การงานนั้น ย่อมเป็นของอันภริยานั้น จะต้องเก็บทำเป็นอันคุ้มครองด้วยดี. เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงการมอบความเป็นใหญ่อันสมควรแก่สตรีแม่เรือน จึงกล่าวว่า **ภตฺตเคเห วิสฺสชฺเช**.

อธิบายว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น สตรีแม่เรือนเหล่านั้น ย่อมสำคัญว่า "เมื่อเรือนนั้นอันสามีมอบให้แล้ว, ความเป็นใหญ่ทุก ๆ อย่าง ย่อมชื่อว่า เป็นอันสามีมอบให้แล้ว."

[ให้เครื่องประดับ]

ในฐานะที่ ๕ ว่า **อลงฺการานุปฺปทาเนน** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : ธรรมดาสตรีทั้งหลาย ย่อมไม่ยินดีแม้ด้วยการได้เครื่องประดับอันไพบูลย์มีค่ามากเหมือนการได้บุตรเลย เหตุนั้น การยังสตรีเหล่านั้นให้ยินดี (ในการได้เครื่องประดับ) จึงไม่ใช่เหตุ ; เพราะฉะนั้น การให้เครื่องประดับอันสมควรแก่สมบัตินั่นแล ควรแล้ว เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "ด้วยการให้เครื่องประดับอันสมควรแก่สมบัติของตน."

[วินิจฉัยการสงเคราะห์บุตรและภริยา]

[๓๘๗] ในมาติกา พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า "บุตรและภริยาพึงทราบว่า เป็นทิศเบื้องหลัง" แม้ก็จริง; ถึงอย่างนั้น การสงเคราะห์บุตร พระองค์ก็ทรงแสดงแล้วด้วยคำว่า **ปาปา นิวาเรนฺติ** เป็นต้น; เพราะฉะนั้น การสงเคราะห์บุตรนั้น พึงเห็นว่า "พระองค์ไม่ทรงทำนิทเทสด้วยสามารถบุตร ทรงทำด้วยสามารถภริยา กล่าวคือทาระอย่างเดียว." ด้วยเหตุนั้นแล ในฎีกาสิงคาลสูตร ท่านจึงกล่าวว่า "เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค แม้ทรงอุเทสว่า 'บุตรและภริยาเป็นทิศเบื้องหลัง' (แต่ก็) ทรงวิสัชนาทิศเบื้องหลังด้วยสามารถทาระ

อย่างเดียว, หาวิสัชนาด้วยสามารถบุตรไม่ เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า บุตรทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้อันบิดาผู้เมื่ออนุเคราะห์มารดาของตน ในเวลาที่ตนเป็นเด็กนั่นแล ชื่อว่า อนุเคราะห์ เอ็นดูแล้ว, ส่วนในเวลาที่บุตรถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว บิดาพึงอนุเคราะห์บุตรเหล่านั้นด้วยวิธีใด, วิธีนี้นั้นพระผู้รู้เดียงสาแล้ว ก็ทรงแสดงแล้วในวาระแห่งทิศแรกโดยนัยว่า **ปาปา นิวาเรนฺติ** เป็นต้น เหตุนั้น ประโยชน์อะไรด้วยการวิสัชนาอีก."

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาในมงคลข้อนี้ อาจารย์ทั้งหลายเขียนไว้ว่า "พระผู้มีพระภาค ทรงสงเคราะห์บุตรและภริยา ที่ทรงยกขึ้นแสดงในมาติกานี้ว่า **ปจฺฉิมา ทิสา ปุตฺตทารา เวทิตพฺพา** นี้ ด้วย **ภริยา** ศัพท์." **ปุตฺต** ศัพท์ ในคำว่า **ปุตฺตทารํ** นั้นท่านเขียนด้วยความพลั้งเผลอ, ความว่า "ทรงสงเคราะห์ทาระด้วย **ภริยา** ศัพท์" ดังนี้จึงจะถูก. ก็บุตรและภริยา พึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องหลัง ด้วยสามารถการติดตามไปเบื้องหลัง.

[ภริยาอนุเคราะห์สามีด้วยฐานะ ๕]

[๓๘๘] ดังนั้น การสงเคราะห์ด้วยฐานะทั้งหลายมีความนับถือเป็นต้น จึงชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลอันเป็นไปในทิฏฐธรรม มีความเป็นผู้จัดการงานดีเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า "คฤหบดีบุตร ทิศเบื้องหลังคือภริยาอันสามีบำรุงด้วยฐานะ ๕ อย่างเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยฐานะ ๕ อย่าง คือ เป็นผู้จัดการงานดี ๑ เป็นผู้สงเคราะห์ปริชน (คน

ข้างเคียง) ดี ๑ เป็นผู้ไม่ประพฤติล่วง (นอกใน) ๑ รักษาทรัพย์ที่สามีนำมาแล้ว ๑ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน ในการงานทั้งปวง ๑ คฤหบดีบุตร ทิศเบื้องหลังคือภริยา อันสามีบำรุงด้วยฐานะ ๕ อย่างเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยฐานะ ๕ อย่างเหล่านี้แล[๑]."

[จัดการงานดี]

[๓๘๙] บรรดาฐานะ ๕ อย่างนั้น ในฐานะที่ ๑ ว่า **สุสํวิหิตกมฺมนฺตา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: วิธีแห่งการจัดอาหารและการตรวจตรา ชื่อว่า การงานอันสตรีในสกุลพึงจัด. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา[๒]ว่า "เป็นผู้จัดการงานด้วยดีแล้ว ด้วยไม่ให้ล่วงเวลาแห่งการหุงต้มยาคูและภัตเป็นต้น ทำกิจนั้น ๆ ให้ดี."

[สงเคราะห์ชนข้างเคียง]

ในฐานะ ๒ ว่า **สุสงฺคหิตปริชนา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : พระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า "เป็นผู้สงเคราะห์ปริชน ด้วยฐานะทั้งหลายมีความนับถือเป็นต้น และด้วยสังคหวิธีมีส่งของฝากไปให้เป็นต้น" เพื่อแสดงว่า "เพราะเหตุที่ชนภายในเรือน อันสตรีแม่เรือนพึงสงเคราะห์เป็นนิตย์โดยแท้ ฉะนั้น ชนภายในเรือนนั้น ท่านจึงไม่ประสงค์ในฐานะนี้. ส่วนชนผู้เป็นญาติของสามีและของตน ชื่อว่า ปริชน ในฐานะนี้, ปริชนนั้น อันสตรีแม่เรือนพึงสงเคราะห์ด้วยกล่าววาจาไพเราะ ด้วยให้โภชนะเป็นต้น และด้วยส่งสิ่งของเป็นที่รัก

๑. ที. ปาฏิ. ๑๐/๒๐๔. ๒. สุ. วิ. ๓/๑๘๔

ไปให้ในวันมหรสพเป็นต้น เพื่อเป็นบรรณาการอันเกิดขึ้นในที่นั้นเอง จากที่อื่น ตามสมควร."

[ไม่ประพฤตินอกใจ]

ฐานะที่ ๓ ว่า **อนติจารินี** คือ ภริยาไม่ละทิ้งสามีแล้วปรารถนาบุรุษอื่นแม้ด้วยใจ.

[รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้]

ฐานะที่ ๔ ว่า **สมฺภตํ** คือ ทรัพย์ที่สามีทำการงานมีกสิกรรมและพาณิชกรรมเป็นต้น นำมาแล้ว อธิบายว่า ทรัพย์ที่สามีให้เข้าไปสู่ภายในเรือนจากภายนอก.

[ขยันไม่เกียจคร้านในการงาน]

ในฐานะที่ ๕ ว่า **ทกฺขา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : ชื่อว่า สตรีแม่เรือนพึงปรารถนาความเป็นผู้ฉลาดในกรตกแต่งอาหารก่อน, และพึงปรารถนาความประกอบขวนขวายในการตกแต่งอาหารนั้น, แต่นั้น พึงปรารถนาความประกอบขวนขวายในกิจน้อยใหญ่ อันเกี่ยวกับชนคือสตรีของสามี, แต่นั้น พึงปรารถนาความประกอบและขวนขวายในกิจอันควรทำแก่บุตรและปริชน. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถา^๑^ว่า "เป็นผู้ฉลาด ละเอียดละออในกิจมีการตกแต่งยาคูและภัตเป็นต้น."

บทว่า **อนลสา** คือ ปราศจากความเกียจคร้าน. ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า "สตรีอื่นผู้เกียจคร้าน เป็นผู้นั่งแฉะในที่ ๆ ตนนั่ง ยืน

๑. สุ. วิ. ๓/๑๘๕.

แฉะในที่ ๆ ตนยืน ฉันใด, ภริยาไม่เป็นฉันนั้น มีจิตเบิกบาน ยังกิจทั้งมวลให้สำเร็จ" เพื่อแสดงความเป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้านนั้นนั่นแล โดยอรรถอันตรงกันข้ามและโดยอรรถอันคล้อยตาม.

[การสงเคราะห์อีกนัยหนึ่ง]

[๓๙๐] อีกนัยหนึ่ง การสงเคราะห์ด้วยการให้ การกล่าวถ้อยคำไพเราะ และการประพฤติประโยชน์ที่เป็นธรรม ชื่อว่า การสงเคราะห์ การสงเคราะห์นี้เป็นอย่างไร ? คือการให้สะเบียงในวันอุโบสถ การให้ดูนักษัตรฤกษ์ในวันนักษัตรฤกษ์ การทำมงคลให้ในวันมงคล การแนะนำและพร่ำสอนในประโยชน์ทั้งหลาย อันเป็นไปในทิฏฐธรรมและเป็นไปในสัมปรายภพ. การสงเคราะห์นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลอันเป็นไปในทิฏฐธรรม เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลอันเป็นไปในสัมปรายภพ เหตุการสงเคราะห์นั้นเป็นธรรม และเพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้แม้อันเทพดาทั้งหลายพึงนอบน้อม โดยนัยก่อนนั่นแล.

[๓๙๑] จริงอย่างนั้น ท้าวสักกเทวราช มีพระประสงค์จะเสด็จไปสู่อุทยาน เสด็จลงจากเวชยันตปราสาท ทรงทำอัญชลีนอบน้อมทิศทั้ง ๑๐, พระมาตลีเห็นอาการอย่างนั้นแล้ว ทูลถามว่า "ข้าแต่เทพเจ้า พระองค์ทรงนอบน้อมใคร ? ท้าวสักกะนั้น เมื่อจะตรัสแก่พระมาตลีนั้น จึงตรัสคาถานี้ในปฐมสักกนมัสสนสูตร ในทุติวรรค

๑. สํ. ส. ๕๑/๓๔๔.

"มาตลี คฤหัสถ์เหล่าใด ทาบุญ มีศีล เป็น
อุบาสก เลี้ยงภริยาโดยธรรม ; เรานอบน้อม
คฤหัสถ์เหล่านั้น."

[แก้อรรถ]

อรรถกถา[๑]ปฐมสักกนมัสสนสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุญฺญกรา** คือ ผู้ทำบุญเป็นต้นอย่างนี้ว่า ให้ปัจจัย ๔ บูชาด้วยดอกคำและดอกมะลิ และตามประทีปพันหนึ่ง

บทว่า **สีลวนฺโต** คือ ตั้งอยู่ในความเป็นอุบาสก ประกอบด้วยศีล ๕ บ้าง ศีล ๑๐ บ้าง.

บาทคาถาว่า **ธมฺเมน ทารํ โปเสนฺติ** คือ ไม่ทำการทุจริตมีขุดอุโมงค์เป็นต้น เลี้ยงบุตรภริยาด้วยการงานทั้งหลาย มีกสิกรรมโครักขกรรมและพาณิชกรรมเป็นต้น ที่เป็นธรรม."

ฎีกาปฐมสักกนมัสสนสูตรนั้นว่า "พระอรรถกถาจารย์ สงเคราะห์วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญที่เหลือ ด้วย **อาทิ** ศัพท์ว่า **เอวมาทิ**. ด้วยศีล ๕ ด้วยสามารถนิจศีล, ด้วยศีล ๑๐ ด้วยสามารถนิยมศีล. พระอรรถกถาจารย์แสดงด้วย **ปิ** ศัพท์ว่า 'ด้วยศีล ๘ ด้วยสามารถอุโบสถศีล น้อยกว่าศีล ๑๐ นั้น.' บทว่า **ธมฺมิเกหิ** ได้แก่ ไม่ไปปราศจากธรรม คือเป็นธรรม."

[๓๘๒] พระมาตลี สดับคำนั้นแล้ว นอบน้อมคฤหัสถ์แม้เหล่านั้นอยู่ กล่าวคาถา[๒]นี้ว่า

๑. สา. ป. ๑/๔๑๓. ๒. สํ. ส. ๑๕/๓๔๔.

"ข้าแต่ท้าวสักกะ พระองค์ทรงนอบน้อม
คฤหัสถ์เหล่าใด, เขาว่าคฤหัสถ์เหล่านั้น เป็น
ผู้ประเสริฐในโลก; ข้าแต่ท้าววาสวะ พระองค์
ทรงนอบน้อมคฤหัสถ์เหล่าใด แม้ข้าพระองค์
ก็นอบน้อมคฤหัสถ์เหล่านั้น."

ความสังเขปในมังคลัตถทีปนีนี้ มีเพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดาร พึงตรวจดูในพระสูตร. การสงเคราะห์บุตรและภริยา ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้อันเทพดาทั้งหลายพึงนอบน้อมด้วยประการฉะนี้.

[๓๙๓] บรรดามารดาบิดาและบุตรเหล่านั้น บุตรทั้งหลาย ชื่อว่า คหปตัคคิ ของมารดาและบิดา, ส่วนมารดาบิดา ชื่อว่า อาหุไนยัคคิ ของบุตรทั้งหลาย. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่อุคคตสรีรพราหมณ์ จึงตรัสไว้ในทุติยัคคิสูตร[๑] ในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "พราหมณ์ ก็อาหุไนยัคคิเป็นไฉน ? พราหมณ์ ในโลกนี้ ชนเหล่านั้นใด ย่อมชื่อว่า มารดาบ้าง บิดาบ้าง ของบุตรนั้น, พราหมณ์ ชนคือมารดาบิดานี้ เราเรียกว่า อาหุไนยัคคิ. ข้อนั้นเป็นเหตุแห่งอะไร ? พราหมณ์ เพราะว่าชน (บุตร) นี้มาแล้ว เกิดแล้วแต่มารดาบิดานี้ ; พราหมณ์ เพราะฉะนั้น อาหุไนยัคคินี้ อันบุตรควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ. พราหมณ์ ก็คหปตัคคิเป็นไฉน ? พราหมณ์ ใน

๑. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๔๖.

โลกนี้ ชนเหล่านั้นใด ย่อมชื่อว่าบุตรบ้าง ภริยาบ้าง ทาสบ้าง คนใช้บ้าง ของมารดาและบิดานั้น พราหมณ์ หมู่ชนมีบุตรและภริยาเป็นต้นนี้ เราเรียกว่า คหปตัคคิ. พราหมณ์ เพราะฉะนั้น คหปตัคคินี้ อันมารดาบิดาควรสักการะ ฯลฯ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ."

[๓๙๔] อรรถกถา[๑]ทุติยัคคิสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **อโต หยํ** ความว่า ก็ชนนี้ (มาแล้ว, เกิดแล้ว) แต่มารดาบิดานี้. บทว่า **อาหุโต** แปลว่า มาแล้ว. บทว่า **สมฺภูโต** แปลว่า เกิดขึ้นแล้ว."

อรรถกถา[๒]ปฐมัคคิสูตร ในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นนั่นแลว่า "บุตรทั้งหลายปฏิบัติผิดในมารดาบิดาเหล่านั้น ย่อมบังเกิดในอบายทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้น, เพราะฉะนั้น มารดาบิดา ย่อมไม่ตามเผาแม้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น ก็ย่อมเป็นปัจจัยแห่งการตามเผา, มารดาบิดาพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกว่า 'อาหุไนยยัคคิ' ด้วยอรรถว่าตามเผานั่นแล ด้วยประการฉะนี้."

ฎีกาปฐมัคคิสูตร "ของคำนับ คือ ของบูชาโดยเอื้อเฟื้อ ชื่อว่า อาหุนะ ได้แก่สักการะ."

อรรถกถาปฐมัคคิสูตร[๓]ว่า "ชนเหล่าใด ย่อมควรซึ่งของคำนับ เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อาหุไนย. แท้จริง มารดาบิดา ย่อมควรซึ่งของคำนับ เพราะเป็นผู้มีอุปการะมาก แก่บุตรทั้งหลาย."

อรรถกถาทุติยัคคิสูตร[๔]ว่า "บทว่า **คหปตคฺคิ** ได้แก่ หมู่ชนมี

๑-๔. มโน. ป. ๓/๒๙๕. ๒-๓. มโน. ปู. ๓/๒๐๔.

บุตรและภริยาเป็นต้นนี้. เพราะเหตุที่หมู่ชนมีบุตรและภริยาเป็นต้นนั้น เป็นดุจ คฤหบดี คือดุจเจ้าของเรือน ย่อมไป คือย่อมเที่ยวไป, ฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงเรียกว่า คหปตัคคิ."

[ไฟ ๗ อย่าง]

[๓๙๕] ส่วนในอรรถกถาปฐมัคคิสูตร[๑] ที่พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกแสดงอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ไฟ ๗ อย่างเหล่านี้ ไฟ ๗ อย่างเป็นไฉน ? ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ไฟคืออาหุไนย ไฟคือทักขิไณย ไฟคือคฤหบดี ไฟอันเกิดแต่ไม้ ภิกษุทั้งหลาย ไฟ ๗ อย่างเหล่านี้แล[๒], ท่านกล่าวไว้ว่า "ก็เจ้าของเรือน พระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกว่า คหปตัคคิ. เจ้าของเรือนนั้น ชื่อว่า มีอุปการะมากแก่มาตุคาม เพราะมอบให้วัตถุมีที่นอน ผ้า และเครื่องประดับเป็นต้น, มาตุคาม เมื่อประพฤติล่วงเจ้าของเรือนนั้น ย่อมบังเกิดในอบาย ๔ มีนรกเป็นต้น, เพราะฉะนั้น เจ้าของเรือนแม้นั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า 'คหปตัคคิ' ด้วยอรรถว่า ตามเผา โดยนัยก่อนนั่นแล."

[เรื่องสตรีประพฤตินอกใจ]

[๓๙๖] แม้ในอรรถกถา[๓]สังคีติสูตร ท่านกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วกล่าวอีกว่า "ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า ภริยาของอุกาสกผู้โสดาบัน ประพฤตินอกใจ (สามี). เขาเห็นภรรยานั้นโดยประจักษ์ จึงกล่าวว่า 'เหตุไร หล่อนจึงทำอย่างนั้น ?' นางกล่าวว่า 'ถ้าดิฉันทำกรรมเห็นปานนี้ไซร้, สุนัขตัวนี้ จงรุมกัดดิฉัน" ดังนี้

๑. มโน. ปู. ๓/๒๐๔. ๒. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๔๒. ๓. สุ. วิ. ๓/๒๔๑.

ทำกาละแล้ว บังเกิดเป็นนางเวมานิกเปรต ใกล้สระชื่อกัณณมุณฑะ กลางวันเสวยสมบัติ, กลางคืนเสวยทุกข์.

พระเจ้ากรุงพาราณสี เมื่อเสด็จไปล่าเนื้อ เสด็จเข้าป่า ถึงสระกัณณมุณฑะโดยลำดับ เสวยสมบัติกับนางเวมานิกเปรตนั้น. นางลวงท้าวเธอ (ให้ทรงเชื่อแล้ว) เสวยทุกข์ในกลางคืน.

ท้าวเธอทรงทราบแล้ว ทรงดำริว่า "นางนี้ไป ณ ที่ไหนหนอ ?" จึงเสด็จไปข้างหลัง ๆ ประทับยืนอยู่ในที่ไม่ไกล ทรงเห็นสุนัขตัวหนึ่งออกจากสระกัณณมุณฑะ กัดนางดัง ปฏะ ปฏะ จึงตัดสุนัขนั้นออกเป็น ๒ ท่อนด้วยดาบ. สุนัขได้เป็น ๒ ตัว. สุนัขที่พระราชาทรงตัดอีกได้เป็น ๔ ตัว. ทรงตัดอีก ได้เป็น ๘ ตัว. ทรงตัดอีก ได้เป็น ๑๖ ตัว. นางทูลว่า "ข้าแต่พระสวามี พระองค์ทรงทำอะไร ?" ท้าวเธอตรัสว่า "เรื่องนี้ เป็นอย่างไร?" นางทูลว่า "ขอพระองค์จงอย่าทรงทำอย่างนั้น จงทรงถ่มก้อนพระเขพะลงบนพื้นดินแล้ว ทรงขยี้ด้วยพระบาท." ท้าวเธอได้ทรงทำอย่างนั้น. สุนัขทั้งหลายหายไปแล้ว วันนั้น กรรมของนางสิ้นแล้ว พระราชา ทรงมีวิปฏิสาร เริ่มจะเสด็จไป. นางทูลว่า "ข้าแต่พระสวามี กรรมของหม่อมฉันสิ้นแล้ว. ขอพระองค์อย่าได้เสด็จไป." พระราชา มิได้ทรงฟังเลย เสด็จไปแล้ว.

[๓๙๗] ฎีกาสังคีติสูตรว่า "บทว่า **โส** ได้แก่ ผู้เป็นเจ้าของเรือน คือภัศดา. บทว่า **ปุริมนเยเนว** ความว่า เพราะเป็นปัจจัยแห่งการตามเผา. บทว่า **อติจารํ** ได้แก่ ประพฤติล่วงเกินสามี คือประพฤติผิด (ในสามี). สองบทว่า **รตฺตึ ทุกฺขํ** ความว่า ชื่อว่า ทุกข์

เพราะความเป็นผู้ถูกสุนัข อันปรากฏขึ้นด้วยอนุภาพแห่งบาปกรรมของตนพึงกัดกิน. บทว่า **วญฺเจตฺวา** ท่านกล่าวหมาเอาการไม่ให้พระราชานั้นทรงทราบแล้ว ไปสู่ที่ทำ (กรรม). บทว่า **ปฏฺปฏํ** ได้แก่ทำเสียงดังปฏะปฏะ. บทว่า **ปฏฺปฏํ** นั้น เป็นเครื่องแสดงการร่ำร้อง. นัยว่า ก็การประกอบในอันถ่ม (ก้อนเขฬะ) เพื่อความหายไปแห่งสุนัขนั้น ก็คือการถ่มก้อนเขฬะลงบนพื้นดินแล้วขยี้ด้วยเท้า. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า 'ท้าวเธอได้ทรงทำอย่างนั้น. สุนัขหายไป."

เรื่องสตรีประพฤตินอกใจ จบ.

[๓๙๘] เรื่องนี้ มาทั้งในฎีกาปฐมัคคิสูตร ทั้งในอรรถกถาและฎีกาสังคีติสูตร ด้วยสามารถแห่งการทำโดยอย่างเดียวกัน. ส่วนที่มาในอรรถกถากัณณมุณฑเปตวัตถุ ในเปตวัตถุโดยพิสดาร มีแปลกกันนิดหน่อย. ก็ที่แปลกกันในอรรถกถากัณณมุณฑเปตวัตถุนั้นมาว่า "พระราชา ทรงดำริว่า 'สุนัขตัวนี้ จักเป็นศัตรูของสตรีนั้น, ดังนี้แล้ว ทรงยิงด้วยลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ ปลงสุนัขจากชีวิตแล้ว," เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ พึงถึงความตกลงกันว่า "โดยนัย อันมาในอรรถกถาสังคีติสูตรและปฐมัคคิสูตร เจ้าของเรือน ชื่อว่า คหปตัคคิของภริยา. โดยนัยอันมาในอรรถกถาทุติยัคคิสูตร บุตรและภริยา ชื่อว่าคหปตัคคิของเจ้าของเรือน" แล.

กถาว่าด้วยการสงเคราะห์บุตรและภริยา จบ

๑. สุ. วิ. ๓/๒๐๔.

กถาว่าด้วยการงานไม่อากูล*

[๓๙๙] ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[1]มงคลสูตรนี้ว่า "อุบายเครื่องเลี้ยงชีวิตมีกสิกรรม โครักขกรรม และพาณิชกรรมเป็นต้น ชื่อว่าการงาน.

อรรถกถา[2]มหาทุกขักขันธสูตร ในมูลปัณณาสก์ว่า "กรรมคือการไถ ชื่อว่า กสิกรรม. ทางแห่งการค้าขายมีการค้าขายด้วย (กำลัง) แข้ง และการค้าขายด้วยเกวียนเป็นต้น ชื่อว่า พาณิชกรรม. กรรมคือการเป็นอยู่ด้วยการรักษาโคของตนหรือของชนอื่น แล้วขายปัญจโครส ชื่อว่า โครักขกรรม."

ฎีกามหาทุกขักขันธสูตรนั้นว่า "การไถ ชื่อว่า กสิ เหตุนั้นอุบายเครื่องเลี้ยงชีวิตอันเนื่องด้วยการไถทั้งหมด พระศาสดาทรงถือเอาด้วย กสิ ศัพท์ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า กรรมคือการไถชื่อว่า กสิกรรม. ท่านกล่าวการค้าขายด้วยสามารถหมู่พ่อค้าผู้ไปด้วย (กำลัง) แข้ง ด้วยบทว่า **ชงฺฆวณิชฺชา**. กล่าวการค้าขายด้วยสามารถพ่อค้าผู้ไปด้วยเกวียน ด้วยบทว่า **สกฏวณิชฺชา**. การซื้อขายด้วยสามารถการค้าขายทางเรือเป็นต้น พึงสงเคราะห์ด้วย **อาทิ** ศัพท์. ทางการค้าขาย ชื่อว่า **วณิชฺชปถ**, อธิบายว่า การซื้อขายพึงสงเคราะห์ด้วยสมรถการให้และการรับ."

* พระมหามานิต มานิโต ป. ๖ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๕๓. ๒. ป. สู. ๒/๗๔.

[๔๐๐] แต่ในวาเสฏฐสูตร[๑] ในมัชฌิมปัณณาสก์ **โครกฺข** ศัพท์ มาในที่แห่ง **กสิ** ศัพท์. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสูตรนั้นว่า

"วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมอาศัยโครักขกรรมเลี้ยงชีวิต, มนุษย์นั้น เป็นชาวนา หาใช่เป็นพราหมณ์ไม่."

อรรถกถา[๒]วาเสฏฐสูตรนั้นว่า "บทว่า **โครกฺข** ได้แก่ การรักษานา. มีคำอธิบายว่า 'กสิกรรม' เพราะคำว่า โค เป็นชื่อแห่งแผ่นดิน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอย่างนั้น."

ฎีกาวาเสฏฐสูตรนั้นว่า "การท้วงความที่ **โครกฺข** ศัพท์และ **กสิ** ศัพท์มีอรรถเสมอกันเป็นกิริยาซึ่งตั้งลงโดยแปลกกัน เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า 'บทว่า **โครกฺขํ** ได้แก่ การรักษานา.' เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'เพราะคำว่า **โค** เป็นชื่อแห่งแผ่นดิน."

เพราะฉะนั้น **โครกฺข** ศัพท์ และ **กสิ** ศัพท์ทั้ง ๒ มารวมกันในที่ใด ในที่นั้น **โครกฺข** ศัพท์ พึงรู้ว่าเป็นอย่างอื่น (ต่าง) จาก กสิ ศัพท์, **โครกฺข** ศัพท์เท่านั้น มาในที่ใด ในที่นั้น **โครกฺข** ศัพท์นั้น พึงรู้โดยการทำทั่วไป.

[๔๐๑] ก็เหตุมีการล่วงเวลาเป็นต้น ชื่อว่า ความที่การงาน

๑. ม. มู. ๑๓/๖๔๔. ๒. ป. สู. ๓/๓๙๙.

เหล่านั้นอากูล. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า "การงานทั้งหลาย ชื่อว่า เว้นจากความเป็นการงานอากูลมีการล่วงเวลา การทำไม่สมควร การไม่ทำ และการทำย่อหย่อนเป็นต้น เพราะความที่บุคคลเป็นผู้รู้จักกาล เป็นผู้ทำสมควร เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ความถึงพร้อมด้วยความเพียรคือความหมั่น และเพาะความที่การงานไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเสีย." ในเหตุทั้งหลายมีความเป็นผู้รู้กาลเป็นต้นนั้น ผู้ใดไม่ยังกาลที่ตนพึงทำให้เสื่อมเสียไปแล้วทำการงาน ผู้นั้น ชื่อว่า ผู้รู้จักกาล. อนึ่ง ผู้ทำ (การงาน) ให้สมควรแก่ทรัพย์ที่ตนพึงได้ ชื่อว่า ผู้ทำสมควร. ด้วยว่า ผู้เช่นนี้ ย่อมประสพทรัพย์ ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่อาฬวกยักษ์ จึงตรัสไว้ในยักขสังยุต[๑]ว่า

[๔๐๒] **"บุคคลผู้มีธุระ ผู้หมั่น ทำสมควร ย่อมหาทรัพย์ได้."**

อรรถกถา[๒]ยักขสังยุตนั้นว่า "ในกึ่งคาถานั้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : บุคคลชื่อว่า เป็นผู้ทำสมควร เพราะไม่ยังโอกาสมีประเทศและกาลเป็นต้นให้เสื่อม ทำสมควร คือให้เป็นอุบายแก่การบรรลุทรัพย์อันเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ. บทว่า **ธุรวา** ได้แก่ผู้มีธุระอันไม่ทอดทิ้ง ด้วยสามารถความเพียรทางจิต. บทว่า **อุฏฺฐาตา** ความว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น มีความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ด้วยสามารถความเพียรทางกาย โดยนัยว่า

๑. สํ. สํ. ๑๕/๓๑๖. ๒. สา. ป. สํ. ๑/๓๙๐.

'ผู้ใด ไม่สำคัญหนาวและร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า' เป็นต้น.

สองบทว่า **วินฺทเต ธนํ** ความว่า ผู้นั้น ย่อมได้โลกิยทรัพย์ ดังคนใช้ของจูฬกเศรษฐีได้ทรัพย์นับได้สี่แสนชั่วเวลาไม่นาน เพราะหนูเพียงตัวเดียว และย่อมได้โลกุตตรทรัพย์ ดังพระมหาติสสเถระผู้เฒ่า."

[๔๐๓] ฎีกายักขสังยุตนั้น ว่า "ในคำว่า **เทสกาลาทีนิ อหาเปตฺวา** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : ในประเทศใด ในกาลใด บุคคลอาศัยชนผู้มีวัยเสมอกันเป็นต้นแล้ว พึงพิจารณากิจของตน บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญแก่ตน ไม่ล่วงเลยประเทศและกาลเป็นต้นเหล่านั้น พิจารณากิจของตนทั้งสิ้นว่า 'ประเทศที่เราอยู่ในบัดนี้ ชื่อนี้ กาล (ชื่อ) นี้ ชนเหล่านี้เป็นมิตรของเรา ชนเหล่านี้เป็นสหายของเรา เราเป็นเช่นนี้ ด้วยชาติ สกุล ประเทศ กำลัง โภคะ และบริวารเป็นต้น บัดนี้ เราควรเริ่มกิจของตน บัดนี้ เรายังไม่ควรเริ่มกิจของตน' ดังนี้แล้ว พึงดำเนินการ. ด้วยว่า บุคคลเมื่อปฏิบัติเช่นนี้ ชื่อว่า ทำสมควรคือเหมาะแก่การจะได้โลกิยทรัพย์. ส่วนอุบายอันเหมาะแก่การจะได้โลกุตตรทรัพย์ พึงทราบด้วยสามารถเหตุมีการชำระศีลเป็นต้น. ที่ชื่อว่า ธุระ เพราะเป็นดังแอก โดยความเป็นของอันบุคคลพึงนำไป ได้แก่ภาระ. แต่ในบทว่า **ธุรวา** นี้ ความเพียร ชื่อว่า ธุระ เพราะเป็นเครื่องช่วยธุระนั้นของผู้รับธุระอยู่ ธุระอันดียิ่งนั้น มีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีธุระ. พระอรรถกถาจารย์กล่าวให้แปลกออกไปว่า 'ด้วยอำนาจแห่งความเพียรทางใจ' เพราะ

ความเพียรทางกาย พระผู้มีพระภาคตรัสอยู่ด้วยบทว่า **อุฏฺฐาตา**. บุคคล ชื่อว่า มีธุระไม่ทอดทิ้ง เพราะความเป็นผู้เอาธุระ. ชื่อว่า มีความบากบั่นไม่ย่อหย่อน เพราะความเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน.

บทว่า **น จิรสฺเสว** ได้แก่ ในภายใน ๔ เดือนเท่านั้น.

บทว่า **จตุสฺสตหสฺสสงฺขยํ** ความว่า คนใช้ของจูฬกเศรษฐี ได้ทรัพย์นับได้สี่แสน ด้วยต้นทุนคือหนูตัวเดียว โดยการนับอย่างนี้ คือ สองแสนโดยลำดับแห่งการผนวก (เข้าทั้งแต่) กากณิกหนึ่ง ๘ กหาปณะ ๑๖ กหาปณะ ๒๔ กหาปณะ และพันกหาปณะ (และอีก) สองแสน ด้วยสามารถการได้ธิดาของจูฬกมหาเศรษฐี ฉันใด, แม้บุคคลอื่น ผู้ทำสมควร มีธุระ หมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้ฉันนั้น."

ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องจูฬกเศรษฐี]

[๔๐๔] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐีชื่อจูฬกะ ในกรุงพาราณสี ได้เป็นผู้รู้นิมิตทั้งปวง.

วันหนึ่ง ท่านจูฬกเศรษฐีนั้น ไปยังราชสำนัก พบหนูตายตัวหนึ่งในระหว่างถนน ตรวจดูดาวนักษัตรในขณะนั้นแล้วกล่าวว่า "กุลบุตรผู้มีจักษุ ถือเอาหนูตัวนี้แล้ว อาจเลี้ยงดูภริยา และประกอบการงานได้."

บุรุษเข็ญใจคนหนึ่ง เป็นคนใช้ของท่านเศรษฐีนั้น ได้ยินคำนั้น จึงถือเอาหนูนั้น จำหน่ายในตลาด เพื่อประโยชน์แก่แมว ได้ทรัพย์กากณิกหนึ่ง ซื้อน้ำอ้อยด้วยทรัพย์กากณิกหนึ่งนั้น ถือเอาหม้อน้ำ

ดื่มไป ได้ให้น้ำอ้อยและน้ำดื่มแก่พวกช่างจัดดอกไม้ซึ่งกำลังมาจากป่า. พวกช่างจัดดอกไม้เหล่านั้น ได้ให้ดอกไม้คนละกำแก่เขา. เขาซื้อน้ำอ้อยด้วยมูลค่าคือดอกไม้ ถือเอาหม้อน้ำดื่ม ไปยังสวนดอกไม้ในวันรุ่งขึ้น. วันนั้น พวกช่างจัดดอกไม้ ไดให้พุ่มดอกไม้ซึ่งเก็บได้ครึ่งหนึ่งแก่เขา. เขาได้ทรัพย์ ๘ กหาปณะโดยอุบายนี้ ต่อกาลไม่นานเลย.

ในวันมีลมและฝนอีกวันหนึ่ง ไม่แห้ง กิ่งไม้ และใบแก่เป็นอันมากในราชอุทยาน ร่วงลงเพราะลม. คนเฝ้าอุทยานไม่อาจจะขนทิ้งได้. เขาไปในที่นั้น กล่าว (กะคนเฝ้าอุทยาน) ว่า "ถ้าท่านจักให้ฟืนและใบไม้เหล่านี้แก่ข้าพเจ้า ๆ ก็จักนำออกไป." คนเฝ้าอุทยานได้ให้แก่เขาแล้ว. เขาไปยังสนามเล่นของพวกเด็ก ให้น้ำอ้อย (แก่พวกเด็ก) แล้วให้ช่วยขนฟืนออกไปโดยครู่เดียว แล้วให้ทำเป็นกองไว้ที่ประตูอุทยาน.

ครั้งนั้น ช่างหม้อหลวงให้ทรัพย์ ๑๖ กหาปณะแลภาชนะมีตุ่มเป็นต้นแก่เขา ถือเอาฟืนเหล่านั้น เพื่อประโยชน์แก่การเผาภาชนะดิน. ทรัพย์ ๒๔ กหาปณะเกิดแก่เขาด้วยอาการอย่างนี้. เขาตั้งตุ่มน้ำดื่มไว้ใกล้ประตูพระนคร บำรุงพวกคนขนหญ้า ๕๐๐ คนด้วยน้ำดื่ม. คนขนหญ้าเหล่านั้น กล่าวว่า "สหาย ท่านมีอุปการะมากแก่เรา ๆ จะทำอะไรแก่ท่าน." เขากล่าวว่า "ท่านทั้งหลายจักช่วยทำ ในเมื่อกิจของข้าพเจ้าเกิดขึ้น" แล้วพิจารณาดูทางโน้นทางนี้ ได้ทำความสนิทสนมเป็นมิตรกับพ่อค้าผู้ประกอบการงานทั้งทางน้ำทั้งทางบก.

ครั้งนั้น พ่อค้าผู้ประกอบการงานทางบก บอกว่า "พรุ่งนี้ พ่อค้าม้าจักนำม้ามา ๕๐๐ ตัว." เขาฟังคำนั้นแล้ว กล่าวกะพวกคนขนหญ้าว่า "วันนี้ ขอพวกท่านจงให้ฟ่อนหญ้าแก่ข้าพเจ้าคนละฟ่อน และเมื่อข้าพเจ้ายังไม่ได้ขายหญ้า ขอพวกท่านจงอย่าขาย." พวกคนขนหญ้า กล่าวว่า "ดีละ" แล้วได้ให้ฟ่อนหญ้า ๕๐๐ ฟ่อนกองไว้ใกล้เรือนของบุรุษเข็ญใจนั้น. พ่อค้าม้าไม่ได้หญ้าจากที่อื่น ก็ให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่เขา แล้วรับเอาหญ้าไป.

แต่นั้นมา โดยล่วงไป ๒-๓ วัน พ่อค้าผู้ประกอบการงานทางน้ำ บอก (แก่เขา) ว่า "เรือมาจอดที่ท่าแล้ว." เขาเช่ารถเช่าพร้อมทั้งมวลบริวาร ด้วยทรัพย์ ๘ กหาปณะ ไปยังท่าเรือด้วยยศใหญ่ ให้แหวนวงหนึ่งเป็นมัดจำแก่ (นาย) เรือแล้วนั่งอยู่ที่ภายในศาลา.

ในฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า "บทว่า **สจฺจการํ** ได้แก่ การทำที่นำความเป็นสัตย์มา คือสินจ้างที่บุคคลกล่าวว่า 'เมื่อตนถือเอาภัณฑะแล้ว ไม่พึงให้ (จำหน่างสินค้า) แก่ชนเหล่าอื่น' พึงให้."

ครั้งนั้น พ่อค้าประมาณ ๑๐๐ คน มาแล้ว ได้ให้ทรัพย์แสนหนึ่งแก่เขา คือ (ให้) คนละพัน เดินทางทางเรือร่วมกับเขา แล้วให้ทรัพย์อีกแสนหนึ่งแก่เขา ได้รับเอาสินค้าทั้งหมดในเรือ. เขารับเอาทรัพย์สองแสนไป ให้ทรัพย์แสนหนึ่งแก่จูฬกเศรษฐี ด้วยคิดว่าเราควรเป็นคนกตัญญู แล้วบอกเรื่องที่เป็นมาทั้งหมด.

ท่านเศรษฐี คิดว่า "บัดนี้ ไม่ควรที่เราจะให้เด็กเช่นนี้ทำการ

รับใช้เรา" ได้ยกธิดาของตนให้แก่เขา. บุรุษเข็ญใจนั้น ได้รับตำแหน่งเศรษฐี (แทน) โดยกาลล่วงไปแห่งท่านเศรษฐี. ผู้หมั่น ทำสมควร ย่อมได้โลกิยทรัพย์ ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องคนใช้ท่านจูฬกเศรษฐี มาให้อรรถกถาจูฬกเสฏฐีชาดก[๑] ในปฐมวรรคเอกนิบาต ในอรรถกถาเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย และในอรรถกถาอัปปมาทวรรค.

[เรื่องพระมหาติสสเถระ]

[๔๐๕] ดังได้สดับมา พระมหาติสสเถระผู้เฒ่า ทำข้อวัตร ว่า "เราจักอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ (เว้นการนอน)" ในเวลาถีนมิทธะครอบงำ ทำเทริดฟางให้เปียกน้ำทำไว้บนศีรษะ แช่น้ำประมาณเพียงคอ ห้ามถีนมิทธะอยู่ ได้บรรลุพระอรหัตโดย ๑๒ ปี.

เรื่องนี้มาในอรรถกถาอาฬวกสูตร.

[๔๐๖] อนึ่ง ผู้ใด หลับตลอดทั้งวัน ไม่ทำการงาน แม้ในกลางคืน ก็ไม่ลุกขึ้นทำการงานนั้น เป็นผู้เมาสุราเป็นนิตยกาล เป็นนักเลงหญิงเป็นต้น ผู้นั้น ย่อมทำการงานให้อากูล เพราะความที่ตนเป็นคนเกียจคร้าน. จริงอยู่ การไม่ทำงานนั่นเอง ชื่อว่า ความที่การงานเหล่านั้นอากูล. และผู้เช่นนั้น ย่อมไม่อาจจะดำรงการครองเรือนอยู่ได้. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในสิคาลสูตร[๒]ว่า

"ผู้หลับในกลางวันเป็นปกติ เกลียดการลุกขึ้น
ในกลางคืน เมาเป็นนิตย์ เป็นนักเลง ไม่อาจ
ครองเรือนได้เลย."

๑. ชาตกฏฺฐกถา ๑/๑๗๕. ๒. ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๙.

[แก้อรรถ]

[๔๐๗] อรรถกถาสิคาลสูตรนั้น ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **รตฺตึ อุฏฺฐานเทสฺสินา** ได้แก่ ผู้ไม่ลุกขึ้นในกลางคืนเป็นปกติ."

ฎีกาสิคาลสูตรนั้น ว่า "เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ขึ้น ก็ไม่เริ่มการงาน ในกลางคืน ก็ไม่ลุกขึ้นเป็นปกติ."

สองบทว่า **นิจฺจํ มตฺเตน** ความว่า ผู้เมาด้วยน้ำเมาคือสุราตลอดกาลเป็นนิตย์.

บทว่า **โสณฺเฑน** ความว่า ผู้เป็นนักเลงหญิงเป็นต้น. จริงอยู่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอธิการแห่งจุณณิยบทอย่างนี้ว่า "บทว่า **โสณฺฑา** ได้แก่ นักเลงหญิง นักเลง (กิน) ภัต นักเลง (กิน) ขนม นักเลง (กิน) เง่า. บทว่า **ปิปาสา** ได้แก่นักเลงดื่ม." เพราะฉะนั้น ในที่นี้จึงมิได้กล่าวคำอะไรไว้.

ฎีกาจุณณิยบทนั้นว่า "บทว่า อิตฺถีโสณฺฑา ความว่า นักเลงหญิงทั้งหลาย คือผู้เดือดร้อนมีการสมโภคกับหญิงนิมิต. นักเลงภัตเป็นต้นก็พึงทราบอย่างนั้น.

บทว่า **ปิปาสา** ได้แก่ผู้ระหายในการดื่มสุรายิ่ง ๆ ขึ้น, ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า 'นักเลงดื่ม."

[๔๐๘] เพราะฉะนั้น คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนไม่ควรเป็นผู้ชอบหลับ และเป็นนักเลง. เพราะผู้เป็นเช่นนั้น ย่อมได้รับทุกข์. ในข้อ

๑. สุ. วิ. ๓/๑๗๔.

นั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องมาณพผู้เกียจคร้าน]

ในอดีตกาล อันเตวาสิกของอาจารย์ทิศาปาโมกข์คนหนึ่ง ในกรุงตักกสิลา เป็นผู้เกียจคร้าน ชอบหลับ.

วันหนึ่ง เขาไปป่าเพื่อต้องการฟืน พร้อมกับมาณพเหล่าอื่น เห็นไม้กุ่มต้นใหญ่สำคัญว่า "นั่น ต้นไม้แห้ง คิดว่า เราหลับสักครู่ก่อน แล้วจึงจะถือเอาภายหลัง" นอนกรน หยั่งลงสู่ความหลับ.

มาณพนอกนี้ ถือเอาฟืนไป ได้เอาเท้าประหาร (เตะ) เขาที่หลังแล้วไป. เขาลุกขึ้น ขยี้นัยน์ตา ยังไม่หายง่วง ขึ้นต้นกุ่ม ดึงกิ่งที่อยู่ข้างหน้าของตนมาหัก ยังที่สุดแห่งกิ่งที่หักแล้วตั้ง (ลัด) ขึ้น ให้ตำนัยน์ตาเข้าแล้ว เอามือข้างหนึ่งปิดนัยน์ตานั้น อีกข้างหนึ่งหอบฟืนเปียก ลงจากต้นไม้ ไปยังบ้านโดยเร็ว.

เรื่องมาณพผู้เกียจคร้าน มาในอรรถกถา๑วรุณชาดก ในอัฏฐมวรรค เอกนิบาต.

[เรื่องนักเลงสุรา]

[๔๐๙] ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี มาณพคนหนึ่ง เป็นบุตรแห่งสกุลพราหมณ์ผู้รักษาศีล ๕ ได้เที่ยวไปกับนักเลงหนุ่มรุ่นเดียวกันเป็นปกติ. เมื่อนักเลงเหล่านั้นดื่มสุรา เขาเองไม่ดื่ม. นักเลงทั้งหลายคิดว่า "มาณพนี้ ไม่ดื่มสุรา จะไม่ให้ค่าสุราแก่พวกเรา" ต้องการจะออกอุบายให้เขาดื่มสุรา ในวัน (มี) มหรสพ ได้ห่อสุราอย่างแรง

๑. ชาตกฏฺฐกถา ๒/๑๑๙.

ไว้ในใบบัวในสวน เวลาดื่ม ให้เติมน้ำนมแก่มาณพ แล้วให้บุรุษทั้งหลายนำมาด้วยกล่าวว่า 'จงนำน้ำหวานแห่งใบบัวมา' ทำห่อใบบัวให้เป็นช่องที่ภายใต้ วางไว้ที่ปาก. มาณพของสุรานั้น ด้วยสำคัญว่า น้ำหวานแห่งใบบัว ดื่มและเคี้ยวกินเนื้อ ได้เป็นผู้เมาแล้ว.

มาณพทั้งหลาย บอกว่า "น้ำนั้นหาใช่น้ำหวานแห่งใบบัวไม่, นั่นคือสุรา." เขากล่าวว่า "เราไม่รู้จักรส (สุรา) อันหวานถึงเพียงนี้ ผู้เจริญ จงนำสุรามา." มาณพทั้งหลาย บอกว่า "สุราหมดแล้ว" เขาให้แหวนแก่นักเลงสุราเหล่านั้น ดื่มสุราที่ชนพวกนั้นนำมาร่วมกับเขา เมาไปยังเรือน นอนแล้ว. บิดาแม้ห้ามเขาบ่อย ๆ ก็ไม่อาจจะห้ามได้ นำเขาไปยังศาล (วินิจฉัย) ทำเขาไม่ให้เป็นบุตร (ตามกฎหมาย) แล้วให้ไล่ออก (จากบ้าน). แม้เป็นเช่นนั้น เขาก็หางดการดื่มสุราไม่ ไม่ทำการงาน. ภายหลังมีมือถือภาชนะสำหรับขอทาน (กปาละ) เที่ยวภิกขาจารอาศัยฝาเรือนคนอื่นทำกาลกิริยา.

เรื่องนักเลงสุรา มาในอรรถกถามหาสุตโสมชาดก[๑].

[๔๑๐] อนึ่ง ผู้ใด อ้างว่าหนาวนักเป็นต้น แล้วไม่ทำการงาน. อ้างอย่างไร ? เมื่อมนุษย์ทั้งหลายลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ กล่าวว่า "ผู้เจริญ มาเถิด เราทั้งหลายจะไป (ทำ) งาน," เขากล่าว (ตอบ) ว่า "หนาวนัก กระดูกจะแตก ท่านทั้งหลายไปเถิด เราจักรู้ภายหลัง" นั่งผิงไฟอยู่ ไม่ไปทำการงาน. นัยแม้ในข้ออ้างมีร้อนนักเป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน. ผู้นั้น ชื่อว่า ทำการงานให้อากูล เพราะ

๑. ชาตกฎฐกถา ๘/๒๔๒.

ความที่ตนเกียจคร้าน. จริงอยู่ ผู้เช่นนั้นย่อมเสื่อมจากโภคะ ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "(ผู้ใด) ไม่ทำการงานด้วยอ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นนัก เช้านัก หิวนัก ไม่ทำการงานอ้างว่า ระหายนัก, เมื่อผู้นั้นมากไปด้วยการอ้างกินอย่างนั้นอยู่ โภคะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เกิดขึ้น และโภคะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความสิ้นไป." แท้จริง ทรัพย์ทั้งหลายย่อมล่วงเลยผู้เช่นนั้น. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

[๔๑๑] **"ประโยชน์ทั้งหลาย ย่อมล่วงเลยมาณพ**
ผู้สละการงาน ด้วยอ้างกิจอย่างนี้ว่า เวลานี้หนาว
นัก เวลานี้ร้อนนัก เวลานี้เย็นนัก."

[แก้อรรถ]

อรรถกถาสิคาสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **อติสายมิทํ อหุ** ความว่า ผู้ใด กล่าวอย่างนี้ว่า เวลานี้เป็นเวลาเย็นนักแล้ว เป็นต้น แล้วไม่ทำการงาน.

บาทคาถาว่า **อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมนฺเต** ได้แก่ ผู้กล่าวอย่างนั้นแล้วสละการงานเสีย.

บาทคาถาว่า **อตฺถา อจฺเจนฺติ มาณเว** ความว่า ประโยชน์ทั้งหลาย ย่อมล่วงเลยบุคคลเห็นปานนี้ คือ ไม่ตั้งอยู่ในบุคคลเหล่านั้น."

ฎีกาสิคาลสูตรนั้นว่า "ทรัพย์ทั้งหลาย ชื่อว่าประโยชน์. บทว่า **อติกฺกมนฺติ** ได้แก่ ย่อมปราศจากไป. อีกอย่างหนึ่ง กิจทั้งหลาย

ชื่อว่า ประโยชน์. บทว่า **อติกฺกมนฺติ** ได้แก่ ล่วงกาลเสียแล้ว. แม้การล่วงไปแห่งกิจเหล่านั้น โดยความก็คือการล่วงไปแห่งทรัพย์ทั้งหลายนั่นเอง."

[๔๑๒] อนึ่ง ผู้ใด ไม่คำนึงถึงหนาวเป็นต้น ย่อมไม่ทำการงานให้อากูลเพราะความที่ตนไม่เกียจคร้าน, ผู้นั้นทำทรัพย์เป็นอันมากให้เกิดขึ้น ย่อมประสบสุข. ก็ในเรื่องนี้ มีพระเจ้าอัฑฒมาสกเป็นต้น เป็นอุทาหรณ์ :-

[เรื่องพระเจ้าอัฑฒมาสก]

[๔๑๓] ในอดีตกาล มีคนรับจ้างคนหนึ่ง อยู่ใกล้ประตูด้านทิศอุดรแห่งกรุงพาราณสี. เขาเก็บทรัพย์ครึ่งมาสกที่ทำการรับจ้างตักน้ำได้มาไว้ ในระหว่างแผ่นอิฐแห่งกำแพง ทำการรับจ้างอยู่ถึงประตูด้านทักษิณ สำเร็จการอายู่ร่วมกับสตรีกำพร้าผู้ทำการรับจ้างตักน้ำ (เช่นเดียวกัน) เป็นอยู่ในที่นั้น. แม้นางก็ได้ทรัพย์ครึ่งมาสกเหมือนกัน.

ครั้นถึงวันมีมหรสพวันหนึ่ง นางกล่าวกะสามีว่า "นาย มหรสพเล่นอยู่ในพระนคร ถ้าทรัพย์อะไร ๆ มีอยู่ แม้เราพึงเล่น (บ้าง)."

สามี กล่าว (ตอบ) ว่า "ฉันมีทรัพย์อยู่ครึ่งมาสก ฉันเก็บมันไว้ในระหว่างแผ่นอิฐ ใกล้ประตูด้านทิศอุดร ที่ฝังทรัพย์ของฉันอยู่ในที่สุด ๑๒ โยชน์จากที่นี้ ก็ทรัพย์อะไร ๆ ในมือหล่อนมีอยู่หรือ ?

นางกล่าวว่า "นาย ทรัพย์ครึ่งมาสกของดิฉันมีอยู่" ดังนี้แล้วกล่าวว่า "ทรัพย์ของท่านครึ่งมาสก ของดิฉันครึ่งมาสก รวมเป็นหนึ่งมาสก เราจักถือเอาดอกไม้ด้วยทรัพย์ส่วนหนึ่ง ของหอมด้วย

ทรัพย์ส่วนหนึ่ง สุราด้วยทรัพย์ส่วนหนึ่ง จากทรัพย์มาสกหนึ่งนั้นแล้วจึงเล่น, นายจงไปนำทรัพย์อันมีอยู่ของนายมา." เขายินดีและร่าเริง ร้องเพลงพลางหลีกไป.

ก็เขามีกำลังดังช้าง ล่วงหนทาง ๖ โยชน์ เหยียบทรายอันร้อนดุจลาดไว้ด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเถ้า ในเวลาเที่ยง บรรลุถึงพระลานหลวง.

ครั้งนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีพระนามว่า อุทัย ประทับยืนอยู่ที่พระบัญชร เห็นเขาเดินไปอย่างนั้น ทรงดำริว่า "ทำไมหนอเจ้าคนนั้น ไม่คำนึงถึงแดดเห็นปานนั้น ยินดีและร่าเริงร้องเพลงพลางหลีกไป, เราจักถามมันดู" แล้วรับสั่งให้เรียกบุรุษนั้นมาถาม. เขากราบทูลเรื่องนั้นทั้งหมดแล้ว ทูลว่า "เทวะ ความร่าร้อนอาศัยกาม ย่อมแผดเผาข้าพระพุทธเจ้าผู้ระลึกถึงถ้อยคำของภริยา, ความเร่าร้อนอาศัยพระอาทิตย์ หาแผดเผาข้าพระพุทธเจ้าได้ไม่."

พระราชา. เพราะอะไร เจ้าจึงไม่คำนึงถึงแดด ยินดีแล้วร้องเพลงอยู่ ?

บุรุษ. เทวะ ข้าพระพุทธเจ้า คิดว่า "เราจักนำทรัพย์ที่เก็บไว้นั้นมาแล้ว จักอภิรมกับภริยานั้น" ด้วยเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงร่าเริง ร้องเพลงอยู่.

พระราชา. ทรัพย์ที่ฝังไว้ของเจ้า มีประมาณถึงแสนหรือ ?

บุรุษ. หามิได้ พระเจ้าข้า.

พระราชา (ตรัสถาม) ลดลงโดยลำดับ ตรัสถามว่า "ทรัพย์

ของเจ้ามีประมาณมาสกหนึ่งหรือ ?"

บุรุษ. หามิได้ พระเจ้าเข้า.

พระราชา. มีครึ่งมาสกหรือ ?

บุรุษ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พระราชา. บุรุษผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น เจ้าอย่าไปในที่นั้น ในแดดเห็นปานนี้ เราจะให้ทรัพย์ครึ่งมาสกแก่เจ้า.

บุรุษ. เทวะ ข้าพระพุทธเจ้าแม้รับเอาทรัพย์ที่พระองค์พระราชทานแล้ว ก็จักไม่ทำทรัพย์นอกนี้ให้ฉิบหาย, ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่ลดละการไปของข้าพระพุทธเจ้า จักถือเอาทรัพย์นั้นให้ได้.

พระราชา ทรงเพิ่ม (ทรัพย์) โดยลำดับ ตรัสว่า "บุรุษผู้เจริญ เจ้าจงกลับ เราจักให้ทรัพย์ ๑ มาสก ๒ มาสก ฯลฯ ทรัพย์ ๑๐๐ โกฏิ ทรัพย์อันกำหนดไม่ได้" ดังนี้แล้ว, เมื่อบุรุษนั้นกล่าว (ยืนยัน) อยู่อย่างนั้นนั่นแหละ จึงทรงประเล้าประโลมด้วยฐานันดรศักดิ์มีตำแหน่งเศรษฐีเป็นต้น. เมื่อเขายังกล่าว (ยืนยัน) อยู่อย่างนั้น ตรัสว่า "เราจักให้ราชสมบัติครึ่งหนึ่งแก่เจ้า" เมื่อเขารับรอง ทรงบัญชาสั่งว่า "ท่านทั้งหลายจงไปปลงผมและหนวดของสหายเรา ให้อาบน้ำแล้วประดับประดา นำมา." อมาตย์ทั้งหลายทำอย่างนั้นแล้วนำมา. พระราชทรงแบ่งราชสมบัติเป็น ๒ ส่วน ได้พระราชทานราชสมบัติครึ่งหนึ่งแก่เขา. เขาจึงได้นามว่า พระเจ้าอัฑฒมาสก.

เรื่องพระเจ้าอัฑฒมาสก

มาในอรรถกถาภังคมาลชาดก อัฏฐกนิบาต.

๑. ชาตกฏฺจกถา ๕/๒๙๐.

[๔๑๔] เรื่องอื่น (นอก) จากนั้น จักมีแจ้งในบทว่า **ขนฺติ**. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

"ก็ผู้ใด เมื่อทำกิจแห่งบุรุษ ไม่สำคัญหนาว
และร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า ผู้นั้น ย่อมไม่เสื่อม
ไปจากสุข."

อรรถกถา[๑]สิคาลสูตรว่า "บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ติณา ภิยฺโย** ความว่า ให้ยิ่งแม้กว่าหญ้า."

ฎีกาอาฬวกสูตรว่า "บาทคาถาว่า **ติณา ภิยฺโย น มญฺญติ** ความว่า ดูหมิ่นอยู่ดุจหญ้า ครอบงำเสีย เป็นไปอยู่."

อรรถกถา[๒]สิคาลสูตรว่า "บาทคาถาว่า **โส สุขา น วิหายติ** ความว่า บุรุษนั้น ย่อมไม่ละสุข คือพรั่งพร้อมด้วยสุขนั่นเอง."

[๔๑๕] เพราะฉะนั้น ผู้อยู่ครองเรือน อย่าคำนึงถึงหนาวเป็นต้น แล้วพึงสั่งสมโภคทรัพย์ให้โดยลำดับ. ด้วยว่า เมื่อบุคคลทำอย่างนั้น โภคะย่อมมีมาก ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

"เมื่อบุคคลรวบรวมโภคทรัพย์ทั้งหลาย เพิ่ม
ขึ้นอยู่ดุจแมลงผึ้ง โภคทรัพย์ทั้งหลายของเขา
ย่อมถึงความพอกพูน ดุจจอมปลวก อันปลวก
ทั้งหลายก่อเพิ่มขึ้นอยู่."

อรรถกถา[๓]สิคาลสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สํหรมานสฺส ความว่า ผู้ไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง ทั้งผู้อื่น รวบรม

๑-๒. สุ. วิ. ๓/๑๗๔. ๓. สุ. วิ. ๓/๑๘๗.

โภคทรัพย์ คือ ทำให้เป็นกองโดยธรรม.

บาทคาถาว่า **ภมรสฺเสว อิรียโต** ความว่า ทำกอบโภคะใหญ่โดยลำดับ เหมือนแมลงผึ้งไม่เบียดเบียนสีและกลิ่นดอกไม้ นำเกสรไปด้วยจะงอยปากบ้าง ด้วยปีกบ้าง ทำรวงผึ้งประมาณเท่าล้อโดยลำดับฉะนั้น.

บาทคาถาว่า **โภคสฺส นิจยํ ยนฺติ** ความว่า โภคะของเขาย่อมถึงการพอกพูน ดุจจอมปลวกอันตัวปลวกทั้งหลายช่วยกันพอกพูนโดยลำดับ.

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า **วมฺมิโกวุปจียติ**. อธิบายว่า ย่อมถึงการพอกพูน เหมือนจอมปลวกอันตัวปลวกช่วยกันก่อเพิ่มขึ้นฉะนั้น."

ฎีกาสิคาลสูตรนั้นว่า "พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าการสั่งสมโภคะของผู้นั้น ประกอบด้วยธรรม คือเข้าถึงญาณ ด้วยบาทคาถานี้ว่า **ภมรสฺเสว อิรียโต** จึงกล่าวคำว่า **'อตฺตานมฺปิ'** เป็นต้น.

สองบทว่า **ราสึ กโรนฺตสฺส** ความว่า ผู้เพิ่มพูน คือรวบรวมโดยประการที่โภคทรัพย์มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้น ของเขาจะเป็นก้อน คือเป็นกองตั้งอยู่.

บทว่า **จกฺกปฺปมาณํ** ได้แก่ ประมาณเท่าล้อรถ.

บทว่า **นิจยํ** ได้แก่ ความเจริญ คือความเพิ่มพูน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **'โภคา สนฺนิจยํ ยนฺติ'** ดังนี้."

[๔๑๖] บรรดาการงานเหล่านั้น กสิกรรมที่บุคคลประกอบ

ชอบแล้ว ย่อมนำประโยชน์มาในโลกทั้ง ๒.

ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องเมณฑกเศรษฐี]

ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี เศรษฐีคนหนึ่ง ไปสู่ราชุปัฏฐาน พบปุโรหิต ถามถึงนักษัตรฤกษ์ ทราบว่า โดยล่วงไป ๓ ปี (นับ) จากปีนี้ ฉาตกภัย (อดอยาก) จะมีทั่วชมพูทวีป เกณฑ์ให้คนทำงาน ทำกสิกรรมเป็นอันมากแล้วให้ทำฉาง ๑๒๕๐ หลัง.

ในอรรถกถาเสลสุตร ท่านกล่าวความว่า "สิบสามร้อยทั้งกึ่ง ชื่อ (ร้อย) สิบสามทั้งกึ่ง คือ ๑,๒๐๐ และ ๕๐ (=๑๒๕๐)."

ท่านเศรษฐีนั้น บรรจุฉางเหล่านั้นและตุ่มเป็นต้น ด้วยข้าวเปลือก ฝังส่วนที่เหลือเหล่านั้นไว้ในหลุม ขยำ (ผสม) ส่วนที่เหลือจากนั้นด้วยดินเหนียว ให้ทาฝาเรือน เมื่อเวลาภัยมาถึง เมื่อข้าวเปลือกที่เก็บไว้ในฉางและตุ่มเป็นต้นหมดแล้ว กล่าวว่า "พ่อเอ๋ย พวกเจ้าจงไปเป็นอยู่ตามปรารถนาเถิด." มนุษย์ทั้งหลาย หลีกไปตามปรารถนาแล้ว.

ก็ในเรือน (ของเศรษฐี) คน ๕ คนยังเหลืออยู่ คือ เศรษฐี, ภริยา, บุตร, สะใภ้, และทาสชื่อปุรณะ. ชนเหล่านั้น เมื่อข้าวเปลือกในหลุมหมดไปแล้ว ทำดินเหนียวที่ฝาเรือนให้เปียกแล้ว ยังอัตภาพให้เป็นไป (เลี้ยงชีพ) ด้วยข้าวเปลือกที่ได้จากดินเหนียวนั้น.

ส่วนภริยาของท่านเศรษฐี ทำดินเหนียวที่เหลือในที่แห่งฝาให้

๑. ป. สูง ๓/๓๖๖.

เปียก ได้ข้าวเปลือกครึ่งอาฬหกะแล้วทุบ ได้ข้าวสารทะนานหนึ่ง ใส่ข้าวสารนั้นไว้ในหม้อ ฝังไว้ในแผ่นดินเพราะกลัวโจร วันหนึ่ง เมื่อเศรษฐีไปสู่ราชสำนักกลับมาแล้ว กล่าวว่า "นางผู้เจริญ ฉันหิว มีอะไรบ้าง ?" จึงนำข้าวสารนั้นออกมาหุงภัต แบ่งเป็น ๕ ส่วน น้อมส่วนหนึ่งให้แก่เศรษฐี.

ขณะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่ง อกจากนิโรธ ตรวจดูด้วยทิพยจักษุรู้ว่า "ฉาตกภัยเกิดขึ้นทั่วชมพูทวีป และข้าวสุกแห่งข้าวสารทะนานหนึ่ง เขาหุงแล้วเพื่อชน ๕ คนในเรือนของเศรษฐี เขาแม้ทั้ง ๕ คนมีศรัทธา จักทำการสงเคราะห์เรา" จึงมาจากเขาคันธ-มาทน์ แสดงตนแก่เขา. ชนทั้งหมดนั้น ถวายส่วนแห่งภัตของตน ๆ กล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า ตั้งแต่นี้ไป ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่พึงเห็นฉาตก-ภัยเช่นนี้ (อีก)" แล้วได้ทำความปรารถนาตามสมควรแก่ความปรารถนา.

ก็บรรดาชนเหล่านั้น เศรษฐี ปรารถนาว่า "ตั้งแต่นี้ไป ข้าพเจ้าพึงสามารถจะให้พืชและข้าวเปลือกแก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น ไม่พึงทำการงานด้วยมือของตนเป็นอยู่ สาย (ท่อธาร) แห่งข้าวสาลีแดงพึงตกลงเต็มฉางทั้งหมด ในขณะที่ข้าพเจ้าให้ชำระฉาง ๑๒๕๐ หลัง อาบศีรษะนั่งที่ประตูฉางเหล่านั้น แล้วแหงนดู ณ เบื้องบน, ผู้นี้เท่านั้น จงเป็นภริยา ผู้นี้เท่านั้น จงเป็นบุตร ผู้นี้เท่านั้น จงเป็นสะใภ้ (และ) ผู้นี้เท่านั้นจงเป็นทาส ในที่ ๆ ข้าพเจ้าเกิดแล้ว ๆ."

ภรรยา ปรารถนาว่า "เมื่อข้าพเจ้าทำ (วาง) ข้าวสาลีครึ่ง

อาฬหกะไว้เบื้องหน้า ให้ภัตแก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น ข้าพเจ้ายังไม่ลุกขึ้นเพียงใด ที่ซึ่งข้าพเจ้าถือเอา ๆ (ข้าวสาลีในครึ่งอาฬหกะ) จงบริบูรณ์ (เต็มอยู่ อย่าพร่อง) อยู่เพียงนั้น ชนเหล่านี้เท่านั้น จงเป็นสามี บุตร สะใภ้ และทาสของข้าพเจ้า."

บุตร ปรารถนาว่า "เมื่อข้าเจ้าถือเอาถุงทรัพย์พันหนึ่ง แม้ให้ทรัพย์แก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น ถุงทรัพย์จงบริบูรณ์อยู่ ชนเหล่านี้เท่านั้น จงเป็นมารดาบิดา ภริยา และทาสของข้าพเจ้า."

บุตรสะใภ้ ปรารถนาว่า "เมื่อข้าพเจ้าทำ (วาง) กะบุงข้าวเปลือกไว้เบื้องหน้า ให้พืชและข้าวเปลือกแก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น ความที่พืชและข้าวเปลือกสิ้นไปอย่าปรากฏเลย, ชนเหล่านี้เท่านั้น จงเป็นมารดาบิดา สามี และทาสของข้าพเจ้า."

ทาส ปรารถนาว่า "เมื่อข้าพเจ้าไถอยู่ รอยไถ ๗ รอย ประมาณเท่ารางไม้ คือ ข้างนี้ ๓ รอย ข้างนี้ ๓ รอย ตรงกลาง ๑ รอย จงไป, ชนเหล่านี้เท่านั้น จงเป็นนายของข้าพเจ้า."

วันนั้น ทาสนั้น อาจจะปรารถนาตำแหน่งเสนาบดีแล้วได้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น เขาปรารถนาอย่างนี้ เพราะยังรักในนายทั้งหลาย.

ในที่สุดแห่งคำของคนแม้ทั้งหมด พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวว่า "จงเป็นอย่างนั้น" แล้วทำอนุโมทนาด้วยคาถา[๑]ของพระปัจเจกพุทธเจ้า อธิษฐานว่า "คนเหล่านี้จงเห็นเรา" แล้วไปแบ่งภัตนั้นให้พอ

๑. อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุมฺหํ ฯเปฯ มณิ โชติรโส ยถา.

แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ รูปด้วยอานุภาพของตน. แม้ชนเหล่านั้นได้ยืนแลดูท่านอยู่.

ครั้งนั้น ภริยาของท่านเศรษฐี คิดว่า "ภัตหมดแล้ว" ล้างหม้อปิดเก็บไว้แล้ว. แม้เศรษฐี ถูกความหิวเบียดเบียนหลับแล้ว ตื่นขึ้น กล่าวว่า "นางผู้เจริญ ฉันหิวเหลือเกิน ข้าวตังในหม้อมีอยู่หรือ ?" นางลุกขึ้นไปเปิดหม้อข้าว. ในทันใดนั้นเอง หม้อข้าวก็เต็มด้วยข้าวมีสีเช่นดอกมะละตูม. นางเห็นข้าวนั้นแล้ว กล่าวว่า "นายจงลุกขึ้นบริโภคเถิด" แล้วให้ภัตแก่บิดาและบุตรทั้ง ๒ เมื่อชนเหล่านั้นบริโภคเสร็จแล้วลุกขึ้น (ตน) บริโภคพร้อมกับสะใภ้ ได้ให้ภัตแก่นายปุณณะ. ที่ซึ่งเขาคดเอาแล้ว ๆ ไม่หมดไปเลย, ที่ซึ่งเขาคดเอาด้วยทัพพีคราวเดียวเท่านั้น ปรากฏอยู่. วันนั้นนั่นเอง ฉางเป็นต้น เต็มโดยทำนองที่เคยเต็มมาแล้ว. ครั้งนั้น เศรษฐี ได้ให้พืชและข้าวเปลือกแก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น.

เขาจุติจากมนุษยโลกนั้น ไปบังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไปในสุคติ บัดนี้ เกิดเป็นเมณฑกเศรษฐี ในภัททิยนคร. แม้ภริยาของเขา ก็บังเกิดในสกุลที่มีโภคะมาก, ลายดอกปทุมเกิดที่ฝ่ามือฝ่าเท้าเบื้องซ้ายของนาง ลายจันทร์เกิดที่ฝ่ามือฝ่าเท้าอีกข้างหนึ่ง ด้วยเหตุนั้นนางจึงได้ชื่อว่า จันทปทุมา. นางเจริญวัยแล้ว ก็ไปสู่เรือนของท่านเมณฑกเศรษฐี. แม้บุตร สะใภ้ และทาส ก็ได้เป็นบุตร สะใภ้และทาสของเขา (ทั้ง ๒).

บรรดาชนเหล่านั้น บุตรชื่อธนญชัย เป็นบิดานางวิสาขา สะใภ้

ชื่อสุมนเทวี เป็นมารดานางวิสาขา. ชนเหล่านั้นทั้งหมด พิจารณาดูบุญของตนอยู่. บุญทั้งปวงนั้น สำเร็จตามที่ได้ปรารถนาไว้แล้ว.

เรื่องเมณฑกเศรษฐี มาในอรรถกถา[๑]แห่งคาถาว่า **สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ**เป็นต้น ในมลวรรคธรรมบท.

[๔๑๗] กสิกรรมที่บุคคลประกอบแล้วโดยชอบ เป็นเหตุนำประโยชน์มาให้ในโลกทั้ง ๒ แก่ชนเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ในกรรมนอกจากกสิกรรมนั้น ก็นัยนี้. ก็การงานเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะนำประโยชน์มาให้ในโลกทั้ง ๒.

ส่วนในอรรถกถา ท่านกล่าวคำเพียงนี้เท่านั้นว่า "การงานเหล่านั้น ซึ่งบุคคลประกอบได้อย่างนี้ ก็เพราะตน บุตรและภรรยาหรือกรรมกรเป็นผู้ฉลาด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้ความเจริญแห่งทรัพย์ และข้าวเปลือก ในทิฏฐธรรมเทียว." ก็ความที่การงานเหล่านั้นเป็นเหตุแห่งการได้ประโยชน์ในปรโลก มีอยู่แท้.

มงคล ๔ ประการ คือ การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรและภริยา การงานไม่อากูล พระผู้มีพระภาค ตรัสด้วยคาถาแม้นี้ ด้วยประการฉะนี้. แม้คำเป็นคาถานี้ ก็ชื่อว่า ปัฐยาวัตรแล.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๔ จบ.

๑. ธมฺมปทฏฺฐกถา ภาค ๗/๓๑๖.